

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИЧКИ ИШЛАР ВАЗИРЛИГИ
АКАДЕМИЯСИ

ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИНИНГ
ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Республика илмий-амалий конференция материаллари
(2023 йил 30 декабрь)

Тошкент – 2024

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Ўқув-услубий кенгашида маъқулланган*

Масъул муҳаррир:

юримдик фанлар доктори, профессор **Б.А. Саидов**

Тақризчилар:

юримдик фанлари доктори, профессор **А.А. Матчанов;**

юримдик фанлари доктори, профессор **Б.Б. Муродов**

Таҳрир ҳайъати:

Б.А. Саидов, О.Д. Алланазаров

Наширга тайёрловчи:

Э.У. Азизов, Х.Э. Ахмедов

Ж 54 Жиноятчиликка қарши курашиш соҳасининг долзарб масалалари: Республика илмий-амалий конференция материаллари (2023 йил 30 декабрь) / Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. Б.А.Саидов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2024. – 300 б.

Ушбу тўпламда жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар, жиноятчиликка қарши курашиш фаолиятидаги, хусусан, терроризмга оид жиноятларни олдини олиш, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш жиноятлари учун жавобгарлик, экстремизмга оид ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, одам савдосига қарши курашиш, жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида халқаро ҳамкорликка доир муаммолар, назария, амалиёт ва қонунчилик таҳлили бўйича миллий ва илғор хорижий тажрибалар ёритилган.

Тўплам юримдик таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, тадқиқотчилар ва амалиёт ходимлари, мустақил изланувчилар, магистратура тингловчилари ҳамда курсантларга мўлжалланган.

УЎК 004.007(082)(575.1)

*Мақолалар мазмуни ва фактларнинг тўғрилиги учун
муаллифлар масъулдирлар.*

© Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2024

КИРИШ СЎЗИ

Ассалому-алайкум, ҳурматли меҳмонлар!

Қадрли конференция иштирокчилари!

Аввало барчангизга бугун Академияда Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифалар, жиноятчиликка қарши курашишда ички ишлар органларининг касбий ҳамда илмий тайёргарлигини таъминлаш ва бу борада мавжуд муаммоларни ўрганиш мақсадида, **“Жиноятчиликка қарши курашиш соҳасининг долзарб масалалари”** мавзусида ўтказилаётган Республика илмий-амалий конференцияда иштирок этаётганингиз учун ўз миннатдорчилигимни билдираман.

Жиноятчиликка қарши курашиш фаолияти мамлакатимизда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш, шахс, жамият ва давлат манфаатларини таъминлашга қаратилган бўлиб, унда жиноятчиликка қарши курашувчи субъектларнинг фаолияти муҳим ўрин эгаллайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон фармони асосида “Ички ишлар органлари тизимини янада такомиллаштириш бўйича Йўл харитаси” тасдиқланди. Мазкур ҳужжатнинг қабул қилиниши ва амалда татбиқ этилиши ички ишлар органлари жиноятчиликка қарши курашиш фаолиятида мутлақо янги механизмларни белгилаб берди.

Шунингдек Мухтарам Президентимизнинг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида ПФ-158-сон Фармонида халқимизнинг эркин ва фаровон, қудратли Янги Ўзбекистонни барпо этиш бўйича хоҳиш-иродасини рўёбга чиқариш, ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, глобал ишлаб чиқаришнинг муҳим бўғинига айланган кучли иқтисодий шакллантириш, адолат, қонун устуворлиги, хавфсизлик ва барқарорликни кафолатли таъминлаш энг муҳим мақсадимиз бўлиши лозимлиги белгилаб қўйилди.

Жиноятчиликка қарши курашишнинг самарадорлиги *биринчидан*, ички ишлар органлари фаолиятини такомиллаштириш бўйича ташкилий ўзгартиришларни, *иккинчидан*, маънавий-маърифий ишлар, ходимларни узлуксиз тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг самарадор механизминини жорий этишни, *учинчидан*, ички ишлар органлари фаолиятига замонавий рақамли ва ахборот технологияларини татбиқ этишни, *тўртинчидан*, ички ишлар органлари ходимлари ва оила аъзоларининг ижтимоий-ҳуқуқий ҳимоясини ҳамда уй-жой ва маиший шароитларини янада яхшилаш тақозо этди.

Шу муносабат билан, ички ишлар органларининг жиноятчиликка қарши курашиш фаолиятини касбий ҳамда илмий таъминлаш, замонавий, динамик, доимий

ўзгариб турувчи тезкор вазиятга қатъий ҳамжиҳатлик билан мослаштиришга, кундалик амалиётида ташкилий омиллардан янада фаол ва мақсадли фойдаланишга йўналтириш лозим деб ҳисоблайман.

Ҳурматли анжуман иштирокчилари!

Мамлакатимизда ички ишлар органларининг жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида олиб борилаётган чора-тадбирларни янада такомиллаштириш мақсадида, қуйидаги таклифларни амалиётга татбиқ этиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлайман:

– ички ишлар органларининг жиноятчиликка қарши курашиш фаолиятининг таҳлилини кенг жамоатчилик билан биргаликда ўтказиш ва натижаларини эълон қилиб бориш тизимини яратиш;

– жиноятчиликка қарши курашишда давлат бошқарув органлари ва корхона, муассаса ва ташкилотлар томонидан ички ишлар органлари ҳудудий бўлинмалари билан самарали ҳамкорликни баҳолаш индикаторларини яратиш;

– ички ишлар органларининг жиноятчиликка қарши курашиш фаолиятида расмийлаштирадиган барча ҳужжат ва материалларни қайта кўриб чиқиш ва ягона намунавий ҳужжатларни идоравий ҳужжатларда акс эттириш.

Ҳурматли тадбир иштирокчилари ва меҳмонлари!

Бугунги анжуман доирасида билдирилган таклиф ва илмий таҳлиллар асосида ишлаб чиқилган хулосалар, Жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида қонунчиликни ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш учун мутасадди ташкилотларга тақдим этилади. Ўйлайманки, мазкур илмий-амалий конференция мамлакатимизда жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятни янада такомиллаштиришга хизмат қилади.

Фурсатдан фойдаланиб, конференция ишида барчангизга муваффақиятлар тилайман.

Р.О. Нигматов,

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
бошлигининг илмий ишлар ва инновациялар бўйича
ўринбосари, фалсафа доктори (PhD), профессор*

Б.А. Саидов,
ИИВ Академияси Магистратура
бошлиги, юридик фанлар доктори,
профессор

Жиноят процессида инсон ҳуқуқларини таъминлаш бўйича хорижий тажриба

Аннотация: Янги Ўзбекистонда жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликни такомиллаштириш ҳамда либераллаштириш, одил судловни амалга ошириш самарадорлиги ва сифатини ошириш, жиноят ишлари юритувининг процессуал асосларини кучайтириш, суд-тергов органлари фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш каби муҳим вазифаларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мақолада жиноят-процессуал муносабатларда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича халқаро тажрибани ўрганиш, халқаро ҳуқуқ ва хорижий амалиётда эътироф этилган жиноят-ҳуқуқий институтларнинг, жумладан шахснинг жиноий жавобгарлигини белгилашда инсонпарварлик тамойилларига риоя қилишга қаратилган қатор таклиф-тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар: конституция, концепция, қонун, халқаро ҳуқуқ, хорижий тажриба, адвокат, ҳимоячи, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари, одил судлов, кафолат, ҳимоя, жиноят процесси, жавобгарлик, жазо, суд, тергов, ислохот, адолат, инсон, инсонпарварлик, гумон қилинувчи, айбланувчи, жабрланувчи, суриштирувчи, терговчи, прокурор.

Аннотация: В нашей стране уделяется особое внимание совершенствованию и либерализации уголовного и уголовно-процессуального законодательств, повышению качества и эффективности осуществления правосудия, усилению процессуальных основ производства по уголовным делам, а также таких задач как обеспечение гарантий надёжной защиты прав и свобод граждан в деятельности судебно-следственных органов. В статье изучаются международный опыт обеспечения прав и свобод человека в уголовно-процессуальных отношениях, уголовно-правовые институты, признанные в международном праве и зарубежной практике, в том числе гуманитарные принципы определения уголовной ответственности человека.

Ключевые слова: конституция, концепция, закон, международное право, зарубежный опыт, адвокат, защитник, права человека, свободы, правосудие, гарантии, защита, уголовный процесс, ответственность, наказание, суд, следствие, реформы, справедливость, человек, гуманность, подозреваемый, обвиняемый, потерпевший, дознаватель, следователь, прокурор.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги «Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3723-сон Қарори билан тасдиқланган, Ўзбекистон

Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепциясида, халқаро ҳуқуқ ва хорижий амалиётда эътироф этилган жиноят-ҳуқуқий институтларнинг етарли даражада, жумладан шахсларнинг жиноий жавобгарлигини белгилаш соҳасида имплементация қилинмаганлиги қайд этилган.

Шу боис, жиноят-процессуал муносабатларда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича халқаро тажрибани ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Ривожланган хорижий давлатларда бу борада суднинг мавқеи юқори бўлиб, ишни судга қадар юритишда суриштирув ва дастлабки тергов устидан суд назорати кучайтирилгани, жиноят процессида «Хабеас корпус» институтини қўллаш соҳаси кенг татбиқ этилганини кузатиш мумкин.

«Habeas corpus ad subjiciendum» – «Сен шахсни судга олиб келишга мажбурсан», деган маънони англатиб, бу тартибот XV асрдаёқ пайдо бўлган ва илк бор Англия парламенти томонидан 1679 йилдан бошлаб амалиётга татбиқ этилган. Ушбу ҳужжатга 1689, 1766 ҳамда 1816 йилларда қўшимчалар киритилиб янада такомиллаштирилган. Ҳозирги кунда у, энг аввало, англо-саксон ҳуқуқ тизими мамлакатларида, шунингдек, Лотин Америкаси давлатларида инсон эркинлиги ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқининг энг ишончли қафолати сифатида такомиллашиб бормоқда.

Аксарият ривожланган давлатлар жиноят процессида умуминсоний қадриятларга амал қилинишига катта эътибор қаратилган. Масалан, Францияда ноқонуний ушлаб туришга қарши жиноий жавобгарлик чоралари кучайтирилган. АҚШда ўтказилган икки босқичли ислохотлар доирасида камбағаллар ҳуқуқи такомиллаштирилиб, унга кўра моддий жиҳатдан ночор айбланувчилар адвокат хизматидан бепул фойдаланиш имкониятига эга бўлган.

Кўплаб мамлакатларда тергов ишлари устидан суд назорати дастлабки тергов принципларидан бири ҳисобланади. АҚШ Конституциясига киритилган IV-ўзгартишга кўра, суд қасам ёки тантанали ваъда билан тасдиқланган етарли асосларсиз қамоққа олишга ордер бермайди.¹ АҚШда процессуал-мажбурлов чоралари шахснинг конституцион ҳуқуқларини жиддий чеклаши боис унга фақатгина суднинг рухсати билан йўл қўйилади.²

Буюк Британияда эҳтиёт чораси сифатида шахс ҳибсга олингач, асрлардан буён амалдаги habeas corpus act қоидаларига биноан у дарҳол судья ҳузурига келтирилади³.

Германия жиноят-процессуал қонунчилигида тергов устидан суд назорати,⁴ ишларни тезкор, соддалаштирилган тартибда юритишга, тортишув

¹ Пешков М. А. Арест и обыск в уголовном процессе США. – М.: Спарк, 1998. – Б. 84.

² Американская конвенция о правах человека // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М.: Норма, 2000. – Б. 722.

³ Jodie Blackstock. European Union Criminal Procedure: A general defense practitioner's guide. – London: Justice, 2011. – P.134.

принципининг амал қилишига ва шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари муҳофазаси масалаларига алоҳида эътибор берилади.

Франция қонунчилигига кўра процессуал мажбурлов чораларини қўллаш ваколати судлар қошидаги махсус тергов палатасига берилган.

Японияда тергов ва суриштирув устидан назоратни прокурорлар амалга оширади.⁵ Иш бўйича гумон қилинувчи шахс ушланса, у 48 соат ичида прокурор ҳузурига олиб келиниб, унга нисбатан қўлланиладиган процессуал мажбурлов чораси масаласи ҳал этилади. Тамомланган барча ишлар терговни амалга оширган полиция органи томонидан прокурорга жўнатилади, майда ишларни эса полициянинг ўзи мустақил равишда ҳал этади. Тинтув ва олиб қўйиш каби ҳаракатлар адлия ходимлари томонидан суднинг алоҳида буйруғи асосида амалга оширилади⁶.

АҚШ, Франция ва Германияда айнан судьянинг қарори билан шартли равишда вақтинчалик лавозимидан четлаштиришга йўл қўйилиши белгиланган. Ушбу давлатларда, лавозимидан четлаштириш ва шахсни тиббий муассасага жойлаштириш суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг қарори асосида эмас, балки айнан судьянинг санкцияси асосида амалга оширилади.

Шахсни тиббий муассасага жойлаштириш мажбурлов чораси шахс эркинликларига дахл қилаётганлиги учун, мазкур чора ҳам суднинг санкцияси билан қўлланилади.

Франция жиноят-процессуал қонунчилигининг суриштирув ва жиноий таъқибни қўзғатишга бағишланган қисмларида гумон қилинувчининг процессуал мақоми тартибга солинмаган, ҳатто «гумон қилинувчи» деган атама ҳам учрамайди. Масалан, ЖПКнинг 70-моддасида «жиноятда иштирок этишда шубҳа остига олинган», 63-моддасида «унга қарши маълумотлар бўлган шахс» эслатиб ўтилган⁷.

Франция жиноят процессидаги суриштирув босқичи Ўзбекистон Республикаси жиноят процессидаги жиноят ишини қўзғатиш босқичига бироз яқинроқ. Лекин шу билан бирга ўзига хос фарқли жиҳатлари ҳам бор. Масалан, суриштирув босқичида олиб қўйиш, тинтув, сўроқ, юзлаштириш каби тергов ҳаракатлари ўтказилиши, жиноий таъқибнинг фақат прокурор томонидан қўзғатилиши, дастлабки терговнинг суд терговчилари томонидан ўтказилиши кабилар шулар жумласидандир.

Буюк Британия жиноят процессида суриштирув ва дастлабки тергов каби босқичлар мавжуд эмас. Судгача жиноят ишини юритиш полиция фаолияти билан

⁴ Абдурасулова Қ. Р. Хорижий давлатлар жиноят-процессуал қонунчилигида дастлабки тергов ҳаракатлари ва суд назорати / Қ. Р. Абдурасулова, С. Ниёзова // Дастлабки терговда суд назоратини ташкил қилиш муаммолари: Илмий-амалий анжуман материаллари. – Т.: ТДЮИ, 2005. – Б. 71.

⁵ Олимов Б. Хорижда санкция ва тергов // Қонун ҳимоясида. – 2005. – № 6. – Б. 23.

⁶ Абдурасулова Қ. Р. Хорижий давлатлар жиноят-процессуал қонунчилигида дастлабки тергов ҳаракатлари ва суд назорати / Қ. Р. Абдурасулова, С. Ниёзова // Дастлабки терговда суд назоратини ташкил қилиш муаммолари: Илмий-амалий анжуман материаллари. – Т.: ТДЮИ, 2005. – Б. 72–73.

⁷ Головкин Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. – М.: Спарк, 1995. – Б. 19.

боғлиқ бўлиб, жинойтни очиш ва уни содир этган шахсни фош этишда, табиийки, мажбурлов чоралари қўлланади⁸.

Кўплаб давлатларда процесс иштирокчиларининг хавфсизлигини таъминлаш тўғрисида алоҳида қонунлар қабул қилиниб, уларда қўлланадиган хавфсизлик чораларининг рўйхати кўрсатиб ўтилган.

АҚШнинг 1970 йилда қабул қилинган «Жинойтчиликка қарши кураш тўғрисида»ги қонунига кўра, суд томонидан давлат фойдасини кўзлаб ишда қатнашаётган процесс иштирокчиларга маълум шартлар асосида «иммунитет» ҳуқуқи берилади. Ушбу қонун орқали жаҳонда илк бор судда ашаддий жинойтларни фош этишга кўмаклашувчи шахслар хавфсизлигини таъминлаш борасида давлат томонидан молиялаштириладиган дастур ишга тушди. 1982 йил 12 октябрда Конгресс томонидан қабул қилинган «Жинойтдан жабрланганлар ва гувоҳларни ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонунда жинойий адлиянинг жабрланганлар ва гувоҳларни ҳимоя қилмасдан фаолият юрита олмаслиги таъкидланади⁹. Конгресс томонидан 1990 йилда қабул қилинган «Жинойтдан жабр кўрганларнинг ҳуқуқлари ва реституция тўғрисида»ги Федерал қонунга асосан, адлия вазири томонидан жинойтдан жабрланганларнинг хавфсизлигини таъминлаш дастури бажарилиши устидан назорат олиб борилади.¹⁰ Қонунга кўра иштирокчиларга нисбатан шахсий қўриқчига эга бўлиш, иш, истиқомат жойини, исм-шарифини ўзгартириш, янги ҳужжатлар билан таъминлаш, янги иш топишда ёрдам бериш, зарур яшаш минимуми ажратиш каби хавфсизлик чоралари белгиланиши мумкин¹¹.

Ривожланган хорижий давлатларда жинойтдан жабр кўрган шахсларнинг ҳимояси, хавфсизлиги, унга етказилган зарарни қоплаш каби масалалар одил судлов жараёнида устувор аҳамият касб этади.

Германияда 1986 йил 10 декабрда қабул қилинган «Жабрланувчиларнинг ҳимояси тўғрисида»ги қонун, 1990 йилда қабул қилинган «Гувоҳ ҳимояси тўғрисида»ги концепциялар жинойт судлов ишларини юритишда жинойтдан жабр кўрганлар ва уларнинг оиласи хавфсизлигини таъминлаш борасидаги илк қадамлардан бири бўлди. Ушбу ҳужжатларда жинойт судлов ишларига кўмаклашувчи шахсларнинг хавфсизлигини таъминлайдиган органларнинг вазифалари аниқ белгилаб қўйилди. 1993 йилдаги «Асосий гувоҳ тўғрисида», 1998 йилдаги «Хавф таҳдид солаётган гувоҳлар ҳимоя билан таъминлаш масалаларини тартибга солиш тўғрисида»ги қонунларда гувоҳларни ҳимоя қилишга оид қўшимча чоралар

⁸ Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств. – М.: Зеркало-М, 2001. – Б. 238.

⁹ Фитцджеральд Д. Программа обеспечения безопасности свидетелей // Правоохранительная деятельность в США. – М., 1998. – Б. 174–177.

¹⁰ Воробьев И. А. Защита свидетелей как одно из ключевых условий эффективной борьбы с организованной преступностью // Журнал российского права. – 1999. – № 2. – Б. 134.

¹¹ Тулаганова Г. З. Жинойт процессида процессуал мажбурлов ва унинг ўзига хос хусусиятлари: Юрид. фан. д-ри ... дис. – Т., 2009. – Б. 279.

(жумладан, баъзи тоифадаги гувоҳларни сўроқ қилишнинг «имтиёзли» тартиби ва бошқ.) белгиланди¹².

ГФРнинг 1994 йилдаги «Жиноятчиликка қарши кураш тўғрисида»ги қонунида гувоҳ ва жабрланувчиларнинг анонимлигига катта аҳамият берилган¹³. Бундан ташқари вояга етмаган жабрланувчиларга нисбатан полициянинг узоқ муддатли ҳимояси ва вояга етмагanning қаерда эканлигини сир сақлаш тарзидаги хавфсизлик чоралари қўлланилади¹⁴.

Бельгия ва Нидерландияда шахс айбига иқрор бўлиб, етказилган зарарни ўз ихтиёри билан қоплаганда, унга қонунда олти йилгача озодликдан маҳрум этиш жазоси белгиланган бўлса ҳам, жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш назарда тутилган. Ишни судга қадар юритиш босқичларида жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг шу каби шакллари Италия, Греция, Норвегия ва Туркияда ҳам кенг қўлланилади¹⁵.

Буюк Британияда жиноятдан жабр кўрган шахсларга ёрдам кўрсатиш давлат жиноий судлов ишларини юритиш сиёсатининг муҳим ва ажралмас қисми бўлиб, «Жабрланганлар ҳуқуқлари хартияси» бу борадаги энг йирик ҳужжат ҳисобланади. Мазкур давлатда процесс иштирокчиларининг хавфсизлигини таъминлаш оддий полициянинг вазифалари қаторига кириб, бу соҳада фаолият юритувчи алоҳида бўлимлар мавжуд эмас¹⁶.

Францияда жабрланувчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларга жиноят оқибатида етказилган зарарни қоплаш масалаларини тартибга солувчи қонунларнинг бутун бир тизими амал қилади. Масалан, 1977 йилда 3 январдаги 77-5-сонли «Жиноятдан жабрлангanning баданига шикаст етказиш оқибатидаги зарарни қоплаш тўғрисида»ги, 1981 йил 2 февралдаги 81-82-сонли «Шахс эркинлиги ҳимояси ва хавфсизликни кучайтириш тўғрисида»ги, 1983 йил 8 июндаги 83-608-сонли «Жиноятдан жабрланганлар ҳимоясини кучайтириш тўғрисида»ги қонунлар орқали жабрланувчиларнинг юридик, психологик, ижтимоий ёрдам учун компенсация олиш ҳуқуқи кафолатланади¹⁷.

Хорижий давлатлар жиноят процессида шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда жамоатчилик назорати, жумладан, инсон ҳуқуқлари бўйича нодавлат нотижорат ташкилотлар, оммавий ахборот воситалари муҳим аҳамият касб этади.

¹² Новикова М. Н. Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства как гарантия осуществления правосудия в современных условиях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, Уральский юридический институт МВД России, 2006. – Б. 23.

¹³ Брусницын Л. Как обезопасить лиц, содействующих уголовному правосудию. – 1996. – № 9. – Б. 48.

¹⁴ Жўрабоев А. Вояга етмаган жабрланувчиларнинг шахсий хавфсизлигини таъминлашга оид хориж қонунчилиги таҳлили. – 2006. – № 4. – Б. 45.

¹⁵ Лапасов Т. Чин кўнгилдан пушаймон бўлишнинг моҳияти ва ижтимоий-ҳуқуқий аҳамияти. – 2004. – № 2. – Б. 29.

¹⁶ Вавилова Л. В. Организационно-правовые проблемы жертв преступлений (по материалам зарубежной практики): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – Б. 105–139.

¹⁷ Меньших А. А. О возмещении ущерба жертвам преступлений во Франции // Журнал российского права. – 1999. – № 9. – Б. 48.

Аксарият МДХ мамлакатларининг қонунчилигида «Жамоатчилик назорати тўғрисида» алоҳида қонун мавжуд бўлмай, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти устидан жамоатчилик назорати бошқа қонун ҳужжатлари асосида амалга оширилади. Масалан, Россия Федерациясининг 2008 йил 10 июнда қабул қилинган «Сақлаб туриш жойларида инсон ҳуқуқларига риоя қилиниши устидан жамоатчилик назорати ва сақлаб туриш жойларидаги шахсларга кўмаклашиш тўғрисида»ги қонуни мавжуд.

Унга кўра, инсон ҳуқуқларига риоя қилиниши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш ва ушбу шахсларга кўмаклашишнинг ҳуқуқий асослари белгиланган. Россия Федерациясининг Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги кодексида эса, сақлаб туриш жойларида инсон ҳуқуқларига риоя қилиниши устидан жамоатчилик назорати тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи нормалар белгиланган.

Украина давлатида эса давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати Украина Республикасининг «Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги, «Чет элликларнинг ҳуқуқий мақоми тўғрисида»ги, «Қочоқлар тўғрисида»ги ва бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солинган.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепциясида¹⁸ жиноят-процессуал тамойиллар тизимини замонавий ёндашувлар, илғор халқаро стандартлар ва хорижий амалиётни ҳисобга олган ҳолда янада такомиллаштириш белгиланган.

Ишни судга қадар юритишда шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш борасида хорижий мамлакатлар жиноят-процессуал қонунчилигини ўрганиш ва таҳлил қилиш қуйидаги ҳулосалар чиқаришга сабаб бўлди:

биринчидан, ривожланган демократик давлатларнинг аксариятида ишни судга қадар юритишда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаши мумкин бўлган процессуал ҳаракатлар суднинг рухсати билан амалга оширилади. Шу боис, мазкур ижобий тажрибани миллий қонунчилигимизга татбиқ этиш, ишни судга қадар юритувчи субъектлар ваколатларининг муайян бир қисмини суд органларига ўтказилиши, суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида суд назоратини кучайтириш, жиноят процессида «Хабеас корпус» институтини қўллаш соҳасини кенгайтириш имконини беради;

иккинчидан, ишни судга қадар юритишда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаши мумкин бўлган процессуал ҳаракатларни минимал даражада қўллашга ҳаракат қилинади;

учинчидан, шахснинг айбдорлигини исботлашга хизмат қиладиган далилларнинг аксарияти шахсга нисбатан эҳтиёт чораси қўлланганига қадар (яъни у озодликда юрган вақтда) тўпланади;

тўртинчидан, ишни судга қадар юритишда гумон қилинувчи ёки айбланувчига нисбатан рағбатлантирувчи нормалардан кенг фойдаланилади. Унга

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2018 йил 14 май, ПҚ-3723-сон.

кўра жиноятни содир этган шахс қилмишига чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, жиноятнинг тез ва тўла очилишида фаол иштирок этган ҳолларда муайян енгилликлар яратилади. Масалан, шахс эҳтиёт чораси сифатида қамокда сақланаётган бўлса гаровга ёки бошқа енгилроқ эҳтиёт чорасига алмаштирилади. Бундан ташқари суд томонидан судланувчига нисбатан енгилроқ жазо чораси қўлланилади ёки содир этган қилмишининг оғирлик даражасидан келиб чиқиб жазодан озод қилиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепциясида ҳам, алоҳида турдаги жиноятлар учун санкциялар қилмишларнинг ижтимоий хавфлилиқ хусусияти ва даражасига номувофиқлиги, жумладан жазонинг муқобил турлари, рағбатлантирувчи нормалар ва жамоат таъсир чоралари етарли даражада қўлланилмаслиги ва самарасизлиги қайд этилган.

Шу боис, Жиноят кодексида қайд этилган оғир ёки ўта оғир жиноятни содир этганликда гумон қилинган ёки айбланаётган шахс айбини бўйнига олиш тўғрисида арз қилган, чин кўнгилдан пушаймон бўлган, жиноятнинг очилишига фаол ёрдам берган ва келтирилган зарарни бартараф қилган ҳолларда суриштирув ва дастлабки тергов органлари билан ёзма келишув тузилиши ҳамда унга нисбатан суд томонидан Жиноят кодекси Махсус қисмининг тегишли моддасида назарда тутилган энг кўп жазонинг ярмидан кўп бўлмаган миқдори ва (ёки) муддатигача жазо тайинланиши ёки жиноий жавобгарликдан озод қилинишини назарда тутувчи институт жорий этилиши мақсадга мувофиқдир.

Зотан, бундай тажриба Германия, Бельгия, Испания, Нидерландия, Франция, Шотландия ва Россия каби давлатларда жиноий жавобгарликдан озод қилиш билан боғлиқ ибратли қоидалар мавжуд¹⁹.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш асосларини ривожланиш босқичларининг таҳлили шуни кўрсатадики, мазкур асосларни вужудга келиши ва амалда қўлланилиб бориши бу тасодифий эмас. Жиноят содир этган шахсга жазо бермай, уни кечириш йўли билан жавобгарликдан озод қилиш асослари бир неча юз, балки минг йиллар давомида шаклланиб келган десак муболаға бўлмайди. Бу жараён бевосита тарихда мавжуд бўлган ижтимоий тузумлар, давлатнинг тузилиши, унинг мафкураси, жиноятчиликка қарши олиб борилган сиёсати ва бошқа кўплаб омиллар асосида шаклланиб, ривожланиб келган. Тарихнинг қайси даврига қарамайлик, мазкур асослар: жиноят содир этган шахс ҳамда жиноятдан жабр чеккан жабрланувчининг ўзаро ярашиши; айбдор шахсларнинг айбига иқроф бўлиши; уларни тегишли мансабдор шахслар томонидан кечириб юборилиши; шунингдек ўзининг жиноий хатти-ҳаракатлари билан етказилган зарарни қоплаб бериши ҳисобига жавобгарликдан озод этилиши ва бошқа турли хил кўринишларда мавжуд бўлган²⁰.

¹⁹ Бердиев Ш. Жиноий жавобгарлик ва ундан озод этиш масалалари: монография / Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист, ю.ф.д, проф. М.Х.Рустамбаевнинг таҳрири остида. – Т.: Сано-стандарт, 2011. – Б. 5.

²⁰ Муродов Б. Б. Жиноят ишини тугатиш институтини такомиллаштириш. – Т., 2018. – Б. 30.

Соҳибқирон Амир Темурнинг «Агар душманинг бош уриб паноҳингга келса, раҳм қилиб яхшилик ва мурувват кўрсатгил» деб айтилган сўзларида ҳам кечириш маъноси баён қилинганлигининг гувоҳи бўламиз. Маълумки, Амир Темур ҳукмронлик қилган даврда шариат нормаларига амал қилинган. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, жавобгарликдан озод қилишнинг энг асосий турларидан бири бўлган томонлар ўртасида ярашув тузишга эришиш доимо ва ҳар бир даврдаги муҳим масалалардан бири бўлиб келган²¹.

Буюк соҳибқирон Амир Темур даврида яратилган ана шундай муҳим қонун-қонуниятлардан бугунги кунга келиб барча давлатлар кенг фойдаланмоқда. Масалан, АҚШда барча турдаги жиноятлар содир этишда айбланаётганлар билан ҳам айбга иқрорлик битими тузилиши мумкин²². Мазкур институт АҚШ жиноят процессининг таркибий қисми бўлиб, 150 йилдан ортиқ вақт мобайнида амалиётда қўлланиб келинмоқда²³.

Содир этган жинояти юзасидан айбига иқрор бўлишга доир келишув институти дастлаб АҚШда, кейинроқ эса ғарбий европа давлатлари қонунчилигида ўз ифодасини топди²⁴.

Баъзи хорижий мамлакатлар қонунчилигида, хусусан Россия Федерацияси, Қозоғистон Республикаси ва бошқа қатор мамлакатлар жиноят-процессуал қонунчилигига кўра²⁵, тарафларнинг келишув битими институти айбланувчи билан бир қаторда, гумон қилинувчиларга нисбатан ҳам қўлланилиши белгиланган.

Бугунги кунга келиб АҚШда юритувида бўлган ишларнинг 90 фоизидан, Германияда эса 70 фоизидан ортиғи тарафларнинг келишуви асосида ўз ечимини топмоқда²⁶.

Германия, АҚШ, Испания ва Италия каби давлатлар жиноят процессида одил судлов билан битим тузиш кенг қўлланилади²⁷.

Хорижий давлатларда, хусусан АҚШда келишув нафақат шартнома шаклида, балки оғзаки шаклда ҳам амалга оширилиши мумкин²⁸. Миллий қонунчилигимизда процессуал ҳаракатлар тегишли ҳужжатларда расмийлаштирилиши белгилангани боис, бизда мазкур битим ёзма шаклда бўлгани мақсадга мувофиқ.

Хулоса сифатида шуни қайд этиш жоизки, ривожланган давлатларнинг мазкур илғор тажрибасини миллий қонунчилигимизга татбиқ этиш, бугунги кунда

²¹ Муродов Б. Б. (2018). – Б. 31–32.

²² Саломов Б. Айбга иқрорлик виждон масаласидир. – 2006. – № 4–5. – Б. 9.

²³ Crime and Justice in America 1975–2025. The University of Chicago Press. Issue Stable URL: <http://www.jstor.org/stable>.

²⁴ Дубровин В. В. Сделки о признании вины по законодательству Франции // О некоторых вопросах и проблемах современной юриспруденции. 2017. – № 4. – С. 48–46; Каландаров Д. Национальное законодательство и зарубежный опыт в сфере упрощения уголовного судопроизводства. – <http://www.minjust.uz/ru/press/ourpublications> (Мурожаат вақти: 14.02.2018).

²⁵ Каранг: Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. – Москва, 2004. – С. 15; Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Алматы, 2014. – С. 35.

²⁶ Макаров А. П. Сделка о признании вины: новация УПК Украины // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Сер. «Юридические науки». – Т. 26. – 2013. – № 1. – С. 414–418; Каландаров Д. Национальное законодательство и зарубежный опыт в сфере упрощения уголовного судопроизводства. – <http://www.minjust.uz/ru/press/ourpublications> (Мурожаат вақти: 14.02.2018).

²⁷ Yerold H. Israel, Wayne R. La. Criminal Procedure. – Minnesota. 1991. – P. 26–27.

²⁸ Каландаров Д. Кўрсатиган асар.

мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотларининг мақсадига мос келади.

А.А. Ташпулатов,
*ИИБ Академияси мустақил
изланувчиси*

Тошкент шаҳрида “Хавфсиз пойтахт” концепциясини жорий этишнинг ижтимоий зарурати ва аҳамияти

Дунё ҳамжамияти жиноятчиликка қарши курашнинг ўзига хос бўлган самарали сиёсатини татбиқ этиш ҳақида қайғурмоқда. Бу борада шахс, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини, мулкни, табиий муҳитни, тинчлик ҳамда инсоният хавфсизлигини жиноий тажовузлардан ҳимоялаш, шунингдек ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг замонавий ва самарали тизимини йўлга қўйиш муаммолари тобора глобал ва долзарб аҳамият касб этиб бормоқда. Зеро, криминологик тадқиқотлардан маълум бўлишича, олдини олиш чораларини яхшилаш билан ҳар ўнта жиноятнинг еттитасини олдини олишга эришиш мумкин²⁹.

Мамлакатимизда конституциявий тузумни, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкни ҳимоя қилиш, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги фаолияти ҳал қилувчи аҳамиятга эга ҳисобланади.

Президентимиз таъбири билан айтганда, «аҳолининг тинч ва осойишта ҳаётини таъминлаш, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш, жамоат тартибини сақлаш ҳозирги кунда энг муҳим вазифадир»³⁰.

Чунки фаровон ҳаётнинг бош манбаи ҳам, барқарор тараққиётнинг асосий омили ҳам тинчлик ва осойишталикдир. Осойишталик мазмунан фуқароларнинг ўзаро аҳил ва тинч ҳаёт кечиришидангина эмас, балки уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари мустаҳкам ҳимоя қилинадиган ва тўла таъминладиган ҳолатни англатади. Осойишталикнинг асосий таркибий қисмларидан бири жамоат тартиби ва хавфсизлигидир. Жамият ҳаётида жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш ички ишлар органларининг асосий вазифаси ҳисобланади.

Мустақиллик йилларида Тошкент шаҳри аҳолиси кўп синовли даврларни бошидан ўтказди. Бу ҳақдаги аниқ фактларни эса пойтахт ҳудудида 1989-2010 йиллар давомида содир этилган террорчилик, қўпоровчилик ҳамда турли оммавий тартиббузарликларда кўришимиз мумкин.

²⁹ Абдуллаев О.Т. (2022). Криминоген вазияти мураккаб бўлган ҳудудларда ички ишлар органлар фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришда хорижий тажриба. *Siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali*, 1(6), 68-71.

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг халқ депутатлари Хоразм вилояти Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясидаги нутқи // Халқ сўзи. – 2017. – 15 окт.

1999 йил 16 февраль куни Тошкент шаҳрида мудҳиш портлашлар содир бўлди. Ш.Рашидов кўчасида қолдирилган 2 та автомашинага жойлаштирилган портловчи мосламалар ҳаракатга келтирилиб, кўпурувчилик ҳаракати амалга оширилганлиги, соат 10:55да Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси биноси олдида «ГАЗ-21» русумли автомашинага ўрнатилган портлаш мосламаси ҳаракатга келтирилиши, соат 11:00да Х.Юсуф кўчасида «ЗАЗ» русумли автомашинага ўрнатилган қўлбола портлаш мосламаси портлатилиши, соат 11:20да Марказий Банк биноси олдида «Ауди-100» русумли автомашина ҳамда соат 12:00да Яккасарой тумани А.Қаҳҳор кўчаси 22-уйнинг портлатилиши ҳолатлари юз беради. Мазкур кўпурувчилик ҳаракатлари натижасида 13 нафар бегуноҳ одамлар, жумладан, 1 нафар ички ишлар органи ходими вафот этган, 128 нафарига эса, турли даражадаги тан жароҳатлари етказилган.

2004 йил 30 июль куни соат 16:50 да Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг биносига кириш йўлагига диний-экстремистик оқими аъзоси баданига маҳкамланган қўлбола портлатиш қурилмаси орқали ўзини портлатиши оқибатида бир нафар ИИБ Қўриқлаш бўлими ходими хизмат жойида вафот этган, ўн нафар фуқаро яраланган. Соат 16:55да Тошкент шаҳрида жойлашган АҚШ Элчихонаси ёнида яна бир террорчи томонидан қўлбола ясалган портловчи мосламанинг ишга келтирилиши натижасида ушбу жойда хизмат ўтаётган икки нафар ИИБ ходими яраланган³¹.

XXI аср бўсағасида дунёда юз берган ўзгаришлар, глобаллашув жараёнларининг кучайиши мамлакатимизда ҳам хавфсизлик ва барқарорликни сақлаш, турли таҳдидларга қарши курашишда янгича ёндашувни ишлаб чиқишни кун тартибига қўйди.

Шу боис Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 19 апрелдаги 180-қарори билан маҳаллий ҳокимиятларда жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатирилган шахсларга ижтимоий-маиший ёрдам кўрсатиш комиссиялари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузурида яраштириш комиссиялари ва «Маҳалла посбони» жамоатчилик тузилмаси ташкил этилди³².

Бу тузилмалар жойларда жиноятчиликка қарши кураш ва унинг олдини олиш, ички ишлар органларининг жамоатчилик билан ҳамкорлигини кучайтиришга имкон берди.

Ушбу ҳуқуқий ҳужжат жамиятда жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш тизимининг хизмат фаолияти бўйича энг кўпқиррали, миқдори жихатдан кўп сонли аҳоли орасида у билан ёнма-ён туриб хизмат фаолиятини олиб боровчи марказий субъект бўлган ички ишлар органлари тизимида туб ислохотларни бошлаб берди³³.

³¹ <https://qriiv.uz/uz/menu/iiv-tarihi>

³² Турсунов А., Расулов А. (2020). Ҳуқукбузарликлар профилактикаси: ислохот, натижа ва истиқбол. *in Library*, 20(4), 46-49.

³³ Назаров К. (2023). Мустақиллик йилларида ички ишлар органлари тизимидаги ислохотларнинг амалга оширилиши. *Journal of fundamental studies*, 1(8), 41-45.

Жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш ва уларга қарши курашиш ички ишлар органлари фаолиятининг долзарб йўналишларидан бири ҳисобланиб, мавжуд куч ва воситаларни жамоат жойларига тўғри йўналтириш, уларни тегишли тартибда бошқариш ҳамда мазкур жараёнларда кенг жамоатчилик билан самарали ҳамкорликни ташкил этиш, шунингдек, соҳага илғор тажриба ва иш усуллари жорий этиш, бу орқали фуқароларнинг ишончини қозониш ушбу соҳадаги устувор масалалардан бири ҳисобланади³⁴.

Мустақиллик йилларида республикада ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш борасида комплекс чора-тадбирлар амалга оширилиб, мамлакатда ҳуқуқ-тартиботни таъминлашда ижобий натижалар ҳамда криминоген вазиятни сезиларли даражада яхшилашга эришилди.

Янги Ўзбекистонда Президентимиз Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида тинчлик-осойишталикни мустаҳкамлаш, жамоат тартибини сақлаш ва ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишга қаратилган кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Мамлакатимизда сўнги йилларда соҳани такомиллаштириш мақсадида 100 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, амалиётга жорий қилинди. Зотан, эл-юрт ишончи ва меҳрини қозонган, том маънодаги халқпарвар ички ишлар тизимини яратиш борасида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларнинг муваффақияти, аввало, ҳуқуқбузарликлар барвақт профилактикаси ва олдини олиш фаолиятининг самарадорлигини ошириш билан узвий боғлиқдир.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар доирасида аҳолининг тинч ва осойишта ҳаётини таъминлаш ҳамда жамиятимизда қонунга итоаткорлик ва жамоат хавфсизлиги маданиятини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Жумладан, жамоат хавфсизлигини таъминлаш йўналишидаги ишларни «Халқ манфаатларига хизмат қилиш» тамойили асосида ташкил этишнинг мутлақо янги механизм ва тартиблари жорий этилиб, давлат органларининг жамоатчилик тузилмалари билан ўзаро мақсадли ҳамкорлиги йўлга қўйилди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг «Эришилаётган натижалар билан хотиржамликка берилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, ҳали олдимизда қилинадиган ишлар кўп», деган фикрларини алоҳида таъкидлаш жоиз³⁵.

Жаҳонда тараққиёт ва хавфсизликка раҳна солаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, трансмиллий жиноятлар ва ёт ғоялар таъсирининг тобора кучайиб бораётганлиги уларга барҳам бериш ва ўз вақтида олдини олиш бўйича замонавий ва самарали тизимни йўлга қўйишни тақозо этмоқда. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини жиноятчиликка қарши курашиш-

³⁴ Зиёдуллаев М. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш: Монография. – Т., 2018. – 260 б.

³⁵ Мухамедов Ў.Х.: Ўзбекистонда халқпарвар ички ишлар тизимини яратиш истикболлари: Монография. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б. 217-218.

нинг бош йўналишига айлантириш, қонун бузилишларининг олдини олиш ва уларни бартараф этишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини янада такомиллаштириш бўйича пухта ўйланган ва изчил ҳаракатларни давом эттириш зарурати ошиб бормоқда³⁶.

Профессор С.И. Гирконинг фикрича, жамиятни ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилиш сифатида жамоат хавфсизлиги жуда муҳим назарий ва амалий муаммо эканлигини кўрсатади, уни ҳал қилиш, бошқа ижтимоий муносабатлар қатори, мамлакатда жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилиш стратегиясини белгилашга бевосита боғлиқ³⁷.

Б.Т.Хамхоевнинг фикрича, жамоат хавфсизлиги одамларнинг ҳаёти ва соғлиғига, уларнинг мол-мулкига таҳдидларнинг олдини олиш ёки бартараф этиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатларни қамраб оладиган ажралмас қисмдир³⁸.

Ҳозирги кунда юзага келаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, халқаро терроризм, диний экстремизм, ноқонуний миграция, одам савдоси, ёшлар ўртасида халқимизга ёт ғоялар тарқалишининг тобора кучайиб бораётганлиги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар олдига ўз вақтида уларнинг олдини олиш ва уларга барҳам бериш бўйича янги вазифаларни қўймоқда.

Давомий ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, Ўзбекистон Республикасидаги вазият, бутун мамлакат ва ундаги шаҳарлар аҳолисининг кўпайиши хавфсизлик органлари фаолиятига ҳам янги сифат талабларини қўймоқда.

Ўзбекистон Республикаси урбанизацияни ривожлантириш учун юқори салоҳиятга эга бўлиб мамлакат ижтимоий-иқтисодий аҳволининг хусусиятларига (шаҳарларда яшовчи аҳолининг кам қисми, иқтисодиётдаги агросаноат мажмуасининг юқори улуши) ҳам, жорий курсга ҳам хосдир.

Дунёдаги етакчи таҳлил агентликларининг прогнозларига, шунингдек, Ўзбекистоннинг 2035 йилги узоқ муддатли ривожланиш стратегиясига кўра, Республика аҳолиси 2035 йилга келиб 2019 йил қийматидан 20-25 фоизга ўсиши мумкин. Мамлакатнинг узоқ муддатли ривожланиш режаларига кўра, 2035 йилга келиб Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг қарийб 75 фоизи шаҳарларда яшайди ва шаҳар аҳолисининг ўсиш суръати йилига 2,3 фоизни ташкил этади.

Аҳолининг кўпайиши билан шаҳарларнинг транспорт инфратузилмасига юк ортади. Моторизация, юк ва йўловчилар ташиш ҳажми ошмоқда, шунингдек шаҳар йўлларида ҳаракатланиш интенсивлиги ошмоқда. Ушбу жараёнлар транспортда юзага келадиган таҳдидлар эҳтимолининг ошишига олиб келади ва хавфсиз ҳайдаш маданиятини ривожлантириш, замонавий йўл ҳаракати

³⁶ Абдуллаев О.Т. Криминоген вазияти мураккаб бўлган ҳудудларда ички ишлар органлар фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришда хорижий тажриба. *Siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali*, (2022). 1(6), 68-71.

³⁷ Гирько С.И. Обеспечение общественной безопасности в системе мер защиты личности, общества и государства: состояние, проблемы, перспективы // *Административное право и процесс*. – 2009. – № 5. – С. 8.

³⁸ Хамхоев Б.Т. Проблемы определения общественной безопасности // *Административное право и процесс*. 2011. № 7. С. 40–42.

хавфсизлиги воситаларини жорий этиш ва йўл майдонларини оптималлаштиришни тақозо этади.

Аҳоли сонининг кўпайиши билан таълим, соғлиқни сақлаш муассасалари ва бошқа ижтимоий объектлар, шунингдек, одамларнинг оммавий яшаш жойлари сони кўпаймоқда. Ушбу объектларнинг хавфсизлигини яхшироқ таъминлаш мақсадида, инқирозли вазиятлар ва ҳодисаларнинг юзага келишини кузатиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш учун замонавий воситаларни жорий этиш зарур.

Бундан ташқари, шаҳарларнинг муҳандислик инфратузилмаси, жумладан, уй-жой коммунал хўжалигига юк ортиб бормоқда. Саноат корхоналари сони кўпаймоқда. Шу муносабат билан шаҳар инфратузилмаси барқарорлиги кўрсаткичларини кузатиб бориш ва юзага келадиган ҳодисаларга тезкор жавоб бериш имкониятларини таъминлаш лозим.

Шаҳарларнинг ривожланиши ва аҳолисининг кўпайиши фавқулодда тезкор хизматларнинг ишига қўйиладиган талабларни сезиларли даражада оширади. Ҳодисалар сонининг кўпайиши билан сўровларни қабул қилиш ва қайта ишлашни ташкил этиш, шунингдек жавоб берадиган бўлинмаларни бошқариш самарадорлигини ошириш учун сифат талаблари ошади.

Шаҳарнинг ривожланиши, аҳоли яшаш тарзининг кенгайиши ва сонининг ўсиши билан шаҳарга интилиш ва жинойтчиликнинг ошиши ўртасида аниқ боғлиқлик мавжудлигини эътиборсиз қолдирмаслик керак. Шаҳар марказларида ва марказ чеккаларида энг кескин жиноий вазият ривожланиши мумкин, бу эса жинойтчилик даражаси бевосита аҳоли сони ва зичлиги билан боғлиқ. Шаҳар ва у ердаги аҳолининг зичлиги қанчалик катта бўлса, одатда, жиноий фаолиятнинг потенциал рентабеллиги шунча юқори бўлади³⁹.

Профессор Л.Л.Поповнинг фикрича, жамоат хавфсизлиги деганда одамлар ва умуман жамият учун ортиб бораётган хавф-хатарни келтириб чиқарадиган объектлар ва объектлардан фойдаланишда, алоҳида шароитлар, табиий офат ёки ижтимоий ёки техноген хусусиятдаги бошқа фавқулодда вазиятлар юзага келганда, ҳуқуқий, техник ва бошқа турдаги нормаларга мувофиқ юзага келадиган жамоат муносабатлари тизими тушунилади⁴⁰.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикасига доимий ва тез суръатлар билан ўсиб бораётган сайёҳлик оқими фонида мамлакатда хавфсизликнинг умумий даражасини яхшилаш орқали чет элдаги ижобий имиджини янада юксалтириш муҳим аҳамият касб этади.

Республикада шаҳарларни ривожлантириш билан боғлиқ муаммоларга самарали жавоб бериш учун хавфсизликни таъминлашга комплекс ёндашув бўлиши лозим. Ахборот технологияларининг ривожланиши мавжуд ва юзага келадиган таҳдидларга қарши курашишда янги имкониятлар яратмоқда. Куза-

³⁹ Каримов А.А. (2022). Хавфсизликни таъминлаш ва йўл ҳаракатини тартибга солишда ақлли камеранинг ўрни. *Innovation in the modern education system*, 3(25), 273-283.

⁴⁰ Попов Л.Л. Административное право (вопросы административноюрисдикционной деятельности органов внутренних дел). – М.: Академия МВД СССР. 1983. – 280 с.

тув камералари, атроф-муҳит параметрлари ва муҳим муҳандислик тизимларининг ижро этувчи механизмлари ҳолатини кузатиш учун сенсорлар, сақлаш мосламалари илгари эришиб бўлмайдиган имкониятлар, маълумотларни таҳлил қилиш ва сунъий интеллект элементларини ишлаб чиқиш учун дастурий таъминот – буларнинг барчаси хавфсизликни таъминлаш самарадорлигини ошириш имкониятини яратади.

Бугунги кунда шаҳарларда жамоат хавфсизлигини таъминлашда фақатгина чегараларни ҳимоялаш билан чекланиб қолиш мутлақо мумкин эмас. Ахборот коммуникация технологиялари юқори шиддат билан ривожланиб бораётган глобаллашув даврида, жамиятда экологик ва ижтимоий муаммоларга бўлган эътиборнинг кундан-кунга кучайиб бораётганлиги, “хавфсиз шаҳарлар” тизимини яратиш ва ривожлантириш масаласи нақадар долзарблигини англатади.

Шаҳарларни, шу жумладан пойтахтни ҳар томонлама ривожлантиришда жаҳон амалиётида жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва аҳолининг турмуш даражасини янада яхшилаш мақсади – “ақлли ва хавфсиз шаҳарлар” фалсафасида мужассамлашади.

“Жамоат хавфсизлигини самарали таъминлашнинг асосий шартларидан бири, ушбу фаолиятга жалб этилган барча турдаги куч ва воситалари, бошқа давлат органлари ва жамоатчиликнинг ўзаро ҳамкорликни таъминлаш ҳисобланади”⁴¹.

Бугунги кунда республикаимизнинг барча шаҳар ва туманларининг шиддат билан ривожланиб келаётганлиги муносабати билан унинг марказий кўчалари ва бошқа жамоат жойларида жамоат тартибини ва хавфсизлигини ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни ҳозирги замон талабларига жавоб бера оладиган куч ва воситалар ҳамда усуллардан фойдаланган ҳолда самарали таъминлашга эҳтиёж сезилмоқда⁴².

Маълумки, Тошкент шаҳри стратегик ва сиёсий аҳамиятга эга бўлиб, бу ерда жамоат тартибини сақлаш ўзига хос жиҳатларга эга. Бундан ташқари, Тошкент шаҳрида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши кураш ҳамда жамоат тартибини сақлаш тизимини такомиллаштириш бўйича илк тажрибалар қўлланиб, кейинчалик бутун республика бўйлаб амалиётга жорий этилади⁴³.

Давлатимиз раҳбари томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятига замонавий ахборот технологияларини кенг жорий этиш ва улардан

⁴¹ Шарипов С.С.: Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ҳамкорлигини такомиллаштиришнинг айрим жиҳатлари // Ҳуқуқий тадқиқотлар журнали. – 2022. №11 – Б.21.

⁴² Азимов Т.С.: Ички ишлар органлари патруль-пост хизмати саф бўлинмаларининг алоҳида шароитларда амалга оширадиган фаолияти // Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг долзарб масалалари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари (2019 йил 17 апрель). – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – Б.145.

⁴³ Мухамедов Ў.Х.: Ўзбекистонда халқпарвар ички ишлар тизимини яратиш истиқболлари: Монография. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б. 126-127.

самарали фойдаланишни ташкил этиш билан боғлиқ бўлган янги вазифалар белгилаб берилган.

Бугунги кунда Тошкент шаҳрида фуқаролар ҳаёти ва хавфсизлигини таъминлаш борасида яхлит фаолият кўрсатувчи тизим, унинг барча йўналишларида хавфсизлик таҳдидларига жавоб берадиган турли идоралар ўртасида функциялар тақсимооти мавжуд.

Шу билан бирга, Тошкент шаҳри аҳолиси хавфсизлигини янада самарали таъминлашга тўсқинлик қилаётган бир қатор муаммолар мавжуд, жумладан:

- табиий ва техноген фавқулодда вазиятларни кузатиш ва башорат қилиш тизими самарали ишламаяпти. Прогнозлаш усуллари, хатарлар фавқулодда вазиятлар ва таҳлиллар, инқирозли вазиятлар ва ҳодисаларга жавоб бериш жараёнида идоралараро ўзаро таъсир техник жиҳатдан етарлича ривожланмаган;

- инқирозли вазиятлар ва ҳодисаларга жавоб бериш вазифаларини ҳал қилишда иштирок этадиган кучлар ва активларни бошқариш кўпинча ахборот тизимларининг ёрдамсиз амалга оширилади;

- инқирозли вазиятлар ва ҳодисаларга, алоқа воситалари ва жиҳозларига жавоб бериш учун масъул бўлинмаларнинг жиҳозланиш даражаси пастлигича қолмоқда;

- инқирозли вазиятлар ва ҳодисаларни monitoring қилиш, прогнозлаш ва уларга жавоб бериш, шу жумладан аҳолини хабардор қилиш жараёнларида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этишнинг кўрсаткичи паст даражада.

Хулоса сифатида шуни қайд этиш жоизки, ҳозирги вақтда жамоат хавфсизлигини замонавий ахборот тизимларидан фойдаланмасдан талаб даражасида таъминлаш мумкин эмас. Ҳақиқатда хавфсиз ҳисобланадиган шаҳарни яратишда унинг ўзаро боғлиқ қисмлари бўлган “ақлли ва хавфсиз шаҳар” концепцияларини ўз ичига олган мураккаб муҳит сифатида ёндашилиши керак.

А.С. Турсунов,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Жазони ижро этиш фаолияти кафедраси
профессори, юридик фанлар доктори

Янги Конституция – тазйик ва зўравонликнинг олдини олиш гарови

Ҳар қандай халқнинг маънавий даражасини юрт аёлларининг маънавий савияси белгилайди – деб бежиз айтилмаган. Сўнги йилларда мамлакатимизда хотин-қизларнинг ҳуқуқ, эркинлик ва қонуний манфаатларини таъминлаш, уларнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ошириш, соғлиғини сақлаш, касбга ўқитиш ва бандлигини таъминлаш, тадбиркорликка кенг жалб этиш, эҳтиёжманд хотин-қизларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, гендер тенгликни таъминлаш борасида олиб борилаётган ислохотларни тизимли давом эттириш, шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Глобал кун тартибининг Барқарор ривожланиш мақсадларини изчил амалга ошириш давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди.

Мамлакатимиз раҳбари Ш.М. Мирзиёев Олий Мажлис Сенатининг йигирманчи ялпи мажлисида “Шу ўринда мени онгимизда чуқур илдиз отган бир ақида кўп ўйлантиради. Биз доимо аёл – бу она, оиламиз бекаси, деб уларни улуғлаймиз. Бу тўғри, албатта. Аммо ҳозирги кунда ҳар бир хотин-қиз демократик жараёнларнинг кузатувчиси эмас, балки фаол ва ташаббускор иштирокчиси бўлмоғи шарт” деган нутқи мазкур масалаларни ҳаётга татбиқ этишда муҳим таянч нуқтаси бўлди.

Бугун юртимизда хотин-қизлар ва эркакларнинг ҳуқуқ ва имкониятлари тенглигини таъминлаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб ҳисобланмоқда. Хотин-қизларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини мустаҳкамлаш, давлат бошқарувидаги ролини ошириш бўйича олиб борилаётган изчил ислохотлар, жамият ва давлат ҳаётидаги ролини кучайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Президентимиз Олий Мажлис ва халқимизга Мурожаатномасида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш давлатнинг конституциявий мажбурияти сифатида белгиланиши лозимлиги, шу боис, “Аввал – инсон, кейин – жамият ва давлат”, деган ғояни Конституциямиз ва қонунларимизга ҳам, кундалик ҳаётимизга ҳам чуқур сингдиришимиз кераклигини алоҳида қайд этиб ўтди. Шунингдек, БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг 46-сессиясидаги нутқида “Биз гендер сиёсати масалалари борасида мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида ва ишбилармонлик соҳасида аёлларнинг ролини тубдан оширишга қаратилган ишларни қатъий давом этамиз”, дея таъкидлади.

Мамлакатимизда кейинги йилларда гендер тенгликни таъминлашни қонунчилик доирасида мустаҳкамлаш, хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳуқуқ, эркинлик ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш

тизимини янада такомиллаштириш юзасидан 20 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Шуни айтиш жоизки, ўтган беш йилда бу борада 25 та қонун ҳужжати, жумладан, 4 та қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 6 та фармон ва қарори, ҳукуматнинг 17 та қарори қабул қилинди.

Асосий қонунимизда хотин-қизларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга доир алоҳида норма белгилаб берилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига кўра “Хотин-қизлар ва эркеклар тенг ҳуқуқлидирлар.

Давлат хотин-қизлар ва эркекларга жамият ҳамда давлат ишларини бошқаришда, шунингдек жамият ва давлат ҳаётининг бошқа соҳаларида тенг ҳуқуқ ва имкониятларни таъминлайди” (58-модда).

Мазкур Конституциявий нормаларни амалга оширишга доир Ўзбекистон Республикасининг «Хотин-қизлар ва эркеклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни (*Қонуннинг мақсади хотин-қизлар ва эркеклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат*), Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги Қонунининг 4-моддаси (*Ўзбекистон Республикасида фуқаролик шахснинг давлат билан ўзаро ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлиги йиғиндисидида ифодаланадиган ҳамда инсон қадр-қиммати, асосий ҳуқуқлари ва эркинликларини эътироф этиши ҳамда ҳурмат қилишга асосланадиган доимий сиёсий-ҳуқуқий алоқасини белгилайди*), Меҳнат кодекси 4-моддасининг биринчи қисми (*Ҳар ким меҳнат ҳуқуқларини амалга ошириши ва ҳимоя қилишида тенг имкониятларга эга*), Оила кодексининг 2-моддаси (*Оилавий муносабатларда аёл ва эркекнинг тенг ҳуқуқлилиги*) да келтириб ўтилган қоидаларни айтиб ўтишимиз мумкин.

Масаланинг муҳим томони шундаки, БМТ Конвенциясига мувофиқ қабул қилинган янги ташкил этилган барча институционал механизмлар хотин-қизлар ҳуқуқлари, гендер тенгликни таъминлаш ва аёлларга нисбатан камситишларга барҳам беришнинг узвий ва ягона механизмини ифодалайди.

Бу хатти-ҳаракатларнинг барчаси – қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва амалий чора-тадбирлар – қонун ижодкорлиги норма ва стандартларига ва ҳуқуқни қўллаш амалиётига мос келувчи Ўзбекистон гендер сиёсатини амалга оширишда муҳим қадам бўлмоқда.

Яна шуни айтиш керакки, кейинги вақтларда гендер тенгликни таъминлаш ва хотин-қизларнинг мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги ролини ошириш бўйича ишлар қуйидаги бир нечта йўналишда амалга оширилмоқда:

1) хотин-қизлар ҳуқуқларига оид қонун ҳужжатларини такомиллаштириш;

2) хотин-қизларни ҳимоя қилишнинг институционал асосларини такомиллаштириш;

3) гендер тенглик ва хотин-қизлар ҳуқуқлари тўғрисида жамоатчилик хабардорлигини ошириш;

4) қонунларни қўллаш амалиётида уларнинг бажарилишини таъминлаш учун тегишли ҳуқуқий нормалар асосида масъул шахсларни ўқитиш.

Маиший зўравонлик муаммоси тўғрисида жамоатчилик фикрини ўрганиш бўйича ижтимоий сўров натижаларига кўра республиканинг барча ҳудудларида, шаҳар ва қишлоқ жойларида истиқомат қилувчи турли ижтимоий гуруҳлар вакиллари бўлган 18 ёшдан ошган 120 хотин-қиз (93%) ва 9 нафар эркак (7%) иштирок этди. Сўров натижаларига кўра, унинг иштирокчиларининг аксарияти (79%) ўзини маиший зўравонликдан жабрланган деб билади. Тадқиқот натижаларига кўра, хотин-қизларга нисбатан зўравонлик содир этган шахслар қуйидагилардир: эри, шериги, йигити (36,6%), эри, унинг қариндошлари ва қайнонаси (21,8%), ота-онаси (32,6%), бошқа қариндошлари (20%).

Фикримизча, булар оммавий ахборот воситаларида эълон қилинган атиги бир нечта ҳолатдир, ҳақиқатда эса жамият ва давлат эътиборидан четда қолаётган шунга ўхшаш ҳолатлар жуда кўп. Шундан келиб чиққан ҳолда, эр-хотиннинг оилавий ҳаётига аралашганлик ва маиший зўравонлик содир этишга ундаганлик учун учинчи шахсларга нисбатан маъмурий жавобгарликни назарда тутиш зарур.

Ўрганишлардан шу нарса аниқландики, унинг иштирокчиларининг аксарияти (80,6%) психологик зўравонликка, 54% жисмоний, 32,6% иқтисодий ва 21,7% жинсий зўравонликка дучор бўлган.

Шунингдек, респондентларнинг 62,1% маиший зўравонликка дучор бўлганида қуйидаги сабабларга кўра тегишли давлат органларига мурожаат қилмаган: кўркув ҳисси (19,4%), уят ҳисси (23,3%), стресс ва руҳий ҳолат (30,1%), ёшлиги, вазиятнинг жиддийлигини тушунмаслик (38,8%), ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига ишонмаслик (31,1%) ва бошқалар. Маълумки, зўравонликдан жабрланганлар, одатда, “уйидан жанжални” ташқарига олиб чиқишга “журъат” қилганлари ва “оилавий масала”ни оила доирасида ҳал этмагани учун жамият томонидан кучли босимга дучор бўлади. Сўров натижалари ушбу омиллар оиладаги зўравонлик ҳолатларида ёрдам сўраб мурожаат қилиш тўғрисидаги қарорга қандай салбий таъсир этишини кўрсатади[6].

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, 2022 йил 15–16-феврал кунлари БМТнинг Хотин-қизларга нисбатан камситишларга барҳам бериш қўмитасининг 81-сессиясида Ўзбекистон Республикасининг Олтинчи даврий маърузаси кўриб чиқилди. Кўриб чиқиш якунлари бўйича Қўмита Ўзбекистон Республикасига якуний мулоҳазаларини тақдим этди, уларда қуйидагилар қайд этилди:

– “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунда оиладаги зўравонликни аниқ криминаллаштирувчи ҳуқуқий таъриф ва қоида мавжуд эмас, шунингдек, ҳуқуқни қўллаш ва қонуннинг ижросини назорат қилиш суут;

– жиноят қонунчилигининг жинсий зўравонлик ва номусга тегишдан ташқари, гендер зўравонлигининг турли шакллари аниқ криминаллаштирувчи

қоидалар мавжуд эмас ҳамда камситишнинг турли шакллариға дуч келган аёллар ва қизларни, шу жумладан диний ва этник озчиликларға мансуб аёллар ва қизларни, ногирон аёллар ва қизларни ҳамда ОИВ/ОИТС билан яшаётган аёлларни гендер зўравонликдан ҳимоя қилиш етарли эмас;

– “номусға тегиш”нинг таърифи розиликнинг йўқлиғиға эмас, балки зўравонликни қўллаш ёки қўллаш билан таҳдид қилишға асосланган;

– ҳимоя ордерларининг бир ойға узайтирилиши мумкин бўлган 30 кунгача чекланган амал қилиш муддати, уларнинг ижро этилиши чекланган, чиқариб юбориш бўйича буйруқлар мавжуд эмас, жабрланувчиларни қўллаб-қувватлаш хизматлари мавжуд эмас ва аёллар ҳамда қизларнинг гендер зўравонлик ҳолатларида одил судловға эришиш йўлидаги тўсиқлар, шу жумладан, жиноятни кўриб чиқиш жараёнида такроран виктимизациялаш, маҳаллалар томонидан ярашув ва воситачилик тартиб-қоидаларини кенг қўллаш.

Юқоридаги муаммо ва камчиликларни бартараф этишға қаратилган таклиф ва тавсиялар қуйидагилардан иборат:

биринчидан, оиладаги зўравонлик аниқ криминаллаштирилиши, суд тартибида тақиб қилиниши мумкин бўлиши ва жиноятнинг оғирлиғиға мутаносиб санкциялар билан жазоланиши учун мавжуд қонун ҳужжатлариға, шу жумладан Жиноят кодексига, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексға ва Хотин--қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунға ўзгартиришлар киритиш;

иккинчидан, гендер зўравонликнинг барча шаклларини қамраб олиш ва аёлларнинг ночор аҳволдаги ва маргинал гуруҳлари, шу жумладан ногиронлиғи бўлган аёллар, мигрант аёллар, ОИВ/ОИТС билан яшаётган аёлларнинг алоҳида эҳтиёжларини ҳисобға олиш учун “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунни ва бошқа тегишли миллий қонунчиликни қайта кўриб чиқиш;

учинчидан, миллий қонунчиликка номусға тегиш таърифини куч ишлатиш билан таҳдид қилишдан кўра “розиликнинг йўқлиғиға асослаб” деган сўзлар билан ўзгартириш киритиш;

тўртинчидан, маиший зўравонлик ҳолатларида ҳимоя ордерларининг, шу жумладан, зарур ҳолларда, чиқариб юбориш ордерларининг ўз вақтида ва самарали берилиши, ижро этилиши ва мониторингини таъминлаш ҳамда бундай ордерларға риоя қилинмаганлик учун мос келадиган тўхтатувчи жазо чораларини қўллаш;

бешинчидан, аёллар ва қизларға нисбатан гендер зўравонликнинг барча шакллари, шу жумладан маиший ва жинсий зўравонлик тўғрисида хабар беришни рағбатлантириш ва барча бундай ҳолатларнинг самарали тергов қилинишини ва айбдорларнинг суд йўли билан тақиб қилиниши ва уларнинг тегишли санкциялар билан жазоланишини таъминлаш, ярашувдан кўра жиноий таъқиб қилишни устувор кўриш ва чора кўрмайдиган ёки жабрланувчиларни шикоят қилишдан қайтарадиган ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларини жавобгарликка тортишни таъминлаш;

олтинчидан, гендер зўравонликнинг барча шакллари, жумладан, маиший ва жинсий зўравонликнинг жиний табиати, аёлларнинг бундай ҳолатлар тўғрисида репрессия, қоралаш ва такроран виктимизациядан қўрқмасдан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар бериши имкониятига эга бўлишлари тўғрисида кенг жамоатчиликни хабардор қилишни фаоллаштириш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 мартдаги “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-87-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5899498>
2. Мирзиёев Ш.М. Олий Мажлис Сенатининг 20-ялпи мажлисидаги нутқи // <https://kun.uz/news/2019/06/22/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-senatining-20-yalpi-majlisidagi-nutqi>
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси // <https://president.uz/uz/lists/view/5774>
4. Мирзиёев Ш.М. БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг 46-сессиясидаги нутқи // <https://www.gazeta.uz/uz/2021/02/22/un-human-rights/>
5. <https://adolat.uz/news/xotin-qizlarning-qonuniy-manfaatlari>
6. Гендер зўравонлиги бўйича тадқиқот натижалари: миллий тажриба ва хорижий амалиёт: Рисола. – Т., 2022. – Б. 19-21.

О.Д. Алланазаров,
*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Магистратура Бошқарув фанлар кафедраси
бошлиғи, юридик фанлар бўйича фалсафа
доктори, доцент*

Вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилиш методикасининг илмий-назарий асосларининг шаклланиши

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон ҳудудида собиқ совет иттифоқи ва мустақиллик йилларида жиноятларни тергов қилиш методикаси, шу жумладан вояга етмаганлар жиноятлари бўйича тергов олиб бориш ҳамда процессуал ҳаракатларни ўтказишга доир яратилган илмий ишланмалар, олимларнинг илмий асосланган тавсиялари таҳлил қилинган. Шу асосда ушбу даврда вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилиш фаолиятининг илмий-назарий асослари яратилиши ва мустаҳкамланиши юзасидан хулосалар қилинган.

Таянч сўзлар: жиноят, вояга етмаганлар, тергов, криминалистика, тергов ҳаракати, тавсия, тактика, методика.

Мамлакатимиз ҳудудлари чор Россияси мустамлакачилари томонидан босиб олинганидан кейин 1922, 1926 ва 1959 йилларда қабул қилинган Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда жиноятларни тергов қилиш тартибига бағишланган бошқа бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда вояга етмаганларнинг

жавобгарлиги ва уларнинг жиноятларини тергов қилишни тартибга солувчи муайян қоидалар белгиланиши натижасида илк маротаба жиноятларни тергов қилиш услугиётининг назарий асослари ҳамда вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилиш методикасининг асосий қоидалари яратилган.

О.С.Ница 1940 йилгача бўлган даврни совет криминалистикаси асосларининг шаклланиш даври сифатида баҳолаб, ушбу даврда тергов ҳаракатларини ўтказишнинг тактикаси ва жиноятларни тергов қилиш усуллари бўйича дастлабки илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқилганлигини асослаб берган⁴⁴.

Совет даврида жиноятларни тергов қилиш методикасига оид тавсиялар илк маротаба И.Н.Якимов, В.И.Громов, П.С.Семеновский, С.А.Голунский, С.М.Потапов ва бошқа олимлар томонидан ишлаб чиқилган. Улар жиноятларни фош этиш ва тергов қилишда қўлланиладиган воситалар ва тактик усулларни такомиллаштириш борасидаги ижобий ютуқларни фанга жорий этишган⁴⁵.

Жиноятларни тергов қилиш методикасига бағишланган илк қўлланма 1924 йилда И.Н.Якимов томонидан ёзилган бўлиб, унда жиноят ишини юритишда тиббий, техник ва табиий фанларнинг усулларида фойдаланиш, жиноят содир этган шахснинг жисмоний ва рухий ҳолатини ўрганиш, шунингдек шахсга қарши жиноятлар, ўғирлик, фирибгарлик ва ҳужжатларни сохталаштириш жиноятларини тергов қилишда қўлланиладиган усуллар ёритилган.

И.Н.Якимов ва П.П.Михеевлар муаллифлигида 1928 йилда чоп этилган “Искусство допроса: Практическое пособие для допрашивающих” номли қўлланмада илк маротаба сўроқ қилишда қўлланиладиган тактик усулларга мурожаат қилинган. Ушбу асар кейинчалик вояга етмаганларни сўроқ қилишнинг ўзига хос усулларини ишлаб чиқишда асос бўлиб хизмат қилган⁴⁶.

Г.Ю.Маннс томонидан яратилган ва 1927 йилда чоп этилган “Борьба с беспризорностью и преступностью несовершеннолетних и её очередные задачи в Сибирском Крае” номли қўлланма вояга етмаганларни жамият ҳаётининг ўзига хос ижтимоий қатлами сифатида ажратиб кўрсатган ҳамда улар томонидан содир этилган жиноятларга алоҳида ёндошувни асослаб берган илк илмий иш бўлди⁴⁷.

1929 йили В.И.Громов томонидан яратилган “Методика расследования преступлений” номли қўлланмада жиноят ишини тергов қилишнинг асосий босқичлари ва уларда ўтказиладиган тергов ҳаракатларининг тактик хусусиятлари очиқ берилди.

С.А.Голунский томонидан 1934–1939 йилларда чоп этилган илмий нашрларда терговни режалаштириш тартиби, тергов тусмолларини ишлаб

⁴⁴ Ница О.С. Криминалистика в системе уголовно-правовых наук: современное состояние, проблемы и перспективы ее развития // Вестник Московского университета имени С.Ю. Витте. Серия 2: Юридические науки. – М., 2015. – № 1 (6). – С. 36-40.

⁴⁵ Развитие криминалистики в советский период // <https://alldetectives.ru/crime/istoriya-razvitiya-kriminalistiki/razvitie-kriminalistiki-v-sovetskij-period.html>. (кириш вақти 25.03.2021 й.)

⁴⁶ Практическое руководство к расследованию преступлений.// https://ru.wikipedia.org/wiki/Якимов,_Иван_Николаевич (кириш вақти 25.03.2021 й.).

⁴⁷ https://ru.wikipedia.org/wiki/Маннс,_Герберт_Юлианович. (25.03.2021 й.)

чиқиш ва текшириш тартиби, шунингдек ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш, сўроқ қилиш, тинтув ва олиб қўйиш, юзлаштириш ва гувоҳлантириш каби тергов ҳаракатларини ўтказишнинг тактикаси ишлаб чиқилди⁴⁸.

1935 йилда Б.М.Шавер томонидан юқоридаги муаллифлар ишлаб чиққан жиноятларни тергов қилиш методикасининг илмий-назарий асослари ва амалиётчилар учун тавсиялар асосида вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилишга бағишланган “Методика расследования преступлений несовершеннолетних” номли дастлабки қўлланма ишлаб чиқилган. Унда вояга етмаганлар иштирокида сўроқ қилиш, юзлаштириш, таниб олиш учун кўрсатиш каби айрим тергов ҳаракатларини ўтказиш, уларнинг шахсини ўрганиш ва шу каби бошқа ҳаракатларни амалга оширишда инобатга олинадиган ҳолатлар ёритилган.

Шунингдек, XX асрнинг 30-60 йилларида С.М. Потапов, А.И.Винберг, Е.У.Зицер, В.И.Попова, Л.Е.Ароцкера, Н.И.Гуковской, Р.С.Белкин, С.И.Тихенко, П.И.Тарасова-Родионова, В.П.Колмакова, А.И.Винберг ҳамда бошқа олимлар томонидан яратилган илмий асарларда жиноятларни тергов қилиш методикасига оид бир қатор тавсиялар ишлаб чиқилган⁴⁹.

Ўзбекистон ССРнинг 1959 йили қабул қилинган ЖПКдан фарқли равишда 1960 йил 27 октябрда қабул қилинган РСФСР ЖПКда вояга етмаганлар жиноятлари бўйича иш юритишга бағишланган алоҳида боб киритилган. Бунинг натижасида ушбу тоифадаги жиноятларни тергов қилиш амалиётини такомиллаштиришга оид бир нечта суд пленуми қарорлари қабул қилинган, шунингдек бир қатор илмий адабиётлар яратилган.

Жумладан, СССР Олий суди Пленумининг 1963 йил 3 июлда “Вояга етмаганлар жиноятларига оид ишлар бўйича суд амалиёти ҳақидаги” 6-сон, 1976 йил 3 декабрда “Судлар томонидан вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳамда уларни жиноят ва бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилишга оид ишлар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиёти ҳақидаги” 16-сон қарорлари қабул қилинган. Уларда вояга етмаган шахсга айб эълон қилиш вақтидан бошлаб ҳимоячи қатнашишини таъминлаш; зарур ҳолларда шахснинг ёшини аниқлаш бўйича суд-тиббий экспертизаси тайинлаш; ақлий ривожланишда ортда қолиш белгилари аниқланган ҳолатларда психологик ёки психиатрик экспертиза ўтказиш; айбланувчининг шахси, турмуш ва тарбияланиш шароитлари, жиноят содир этиш мотивлари, сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш бўйича кўрсатмалар акс этган⁵⁰.

Ушбу қарорларнинг талаблари иттифоқдош республикалардаги барча

⁴⁸ https://ru.wikipedia.org/wiki/Голунский,_Сергей_Александрович. (кириш вақти 25.03.2021 й.)

⁴⁹ Криминалистика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; Под ред. Р.С.Белкина. – М.: Норма, 2001. – 990 с.// http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/BELKIN_KRIM_2001.htm. (кириш вақти 25.03.2021 й.)

⁵⁰ Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 03.12.76 N 16 (ред. от 05.12.86) "О практике применения судами законодательства по делам о преступлениях несовершеннолетних и о вовлечении их в преступную и иную антиобщественную деятельность" <https://zakonbase.ru/content/base/49406?print=1>. (кириш вақти 25.03.2021 й.)

судлар учун тегишли бўлган. Шунга кўра, гарчи юқорида қайд этилган масалаларнинг айримлари Ўзбекистон ССРнинг 1959 йилги ЖПКда ўз аксини топмаган бўлса-да, вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилиш ва суд жараёнларида уларга амал қилиниши назарда тутилган.

Ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар амалга киритилиши натижасида 1970-80 йилларда вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилишнинг жиноят-процессуал асослари ва методикаси бўйича илмий изланишлар олиб борилиб, амалиёт ходимлари томонидан ушбу тоифадаги ишларни тергов қилишни такомиллаштиришга қаратилган бир қатор илмий-амалий қўлланмалар яратилган.

Мисол учун, Е.В.Ремизова томонидан вояга етмаганлар жиноятлари бўйича исботланиши лозим бўлган ҳолатлар, улар юзасидан ўтказиладиган процессуал ҳаракатлар кенг таҳлил қилинган⁵¹.

В.Г.Дремов вояга етмаган гумон қилинувчи ва айбланувчини сўроқ қилишда у билан психологик алоқа ўрнатиш, сўроқ қилишда қўлланиладиган тактик усуллар ва унинг кўрсатувларини баҳолашга эътибор қаратган⁵².

В.К.Комаров вояга етмаганларни тергов қилишнинг психологик жиҳатларини таҳлил қилиб, педагог ва психолог имкониятларидан унумли фойдаланиш масаласида амалиётчилар учун тавсиялар ишлаб чиққан⁵³.

Л.Л.Каневский вояга етмаганлар билан ўтказиладиган тергов ҳаракатларини ташкил этишга тайёргарлик кўриш, қўлланиладиган тактик усуллар, жиноятларини тергов қилиш жараёнида уларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ва олдини олиш чораларини кўриш масалаларини илмий таҳлил қилиб, амалиёт ходимлари учун тавсиялар ишлаб чиққан⁵⁴.

В.Т.Очередин вояга етмаганлар айбланувчиларнинг шахсини ўрганиш борасида амалга ошириладиган процессуал ҳаракатларнинг тактик жиҳатларига алоҳида эътибор қаратган⁵⁵,

Шунингдек, ушбу даврда ижод этган олимлардан А.А.Закатов, Д.М.Лосев, И.М.Лузгин, Г.М.Миньковский, К.М.Тарсуков, Р.А.Каледин, В.И.Куликов, В.В.Леоненко ва Н.С.Мановалар вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилиш методикасининг хусусиятларига оид изланишлар олиб бориб,

⁵¹ Ремизова Е.В. Предмет доказывания по делам несовершеннолетних в советском уголовном процессе: автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 1968. 20 с. // <http://mego.info/материал/список-використаних-джерел-32?page=5>. (кириш вақти 25.03.2021 й.)

⁵² Показания несовершеннолетнего обвиняемого в советском уголовном процессе: автореф. дис. канд. юрид. наук / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1970. 19 с. // <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15543> (кириш вақти 25.03.2021 й.)

⁵³ Комаров В.К. Психологические и тактические особенности расследования преступлений несовершеннолетних: автореф. дис. канд. юрид. наук / Свердлов. юр. ин-т. – Свердловск, 1972. – 24 с. // http://www.law.vsu.ru/vrn-crime/pdf/vrn_crime2017_19.pdf (кириш вақти 25.03.2021 й.)

⁵⁴ Каневский Л.Л. Организация расследования и тактика следственных действий по делам несовершеннолетних. – Уфа, 1978; Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. / Л.Л.Каневский. М., 1982. // http://ndki.narod.ru/about/Kanevskiy_LL.html (кириш вақти 25.03.2021 й.)

⁵⁵ Изучение личности несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии / В. Т. Очередин. – Волгоград, 1985. – 39 С. // <https://lawbook.online/ugolovnoe-sudoproizvodstvo-rossii/monografii-uchebniki-uchebnyie.html>. (кириш вақти 25.03.2021 й.)

ушбу йўналишда тергов амалиётини такомиллаштиришга оид бир қатор тавсиялар ишлаб чиқишган.

Ушбу даврда Ўзбекистонда вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилиш методикаси юқоридаги муаллифлар томонидан яратилган тавсиялар асосида ривожланиб борди. Шунингдек, мамлакатимизда яшаб ижод этган Ғ.А.Абдумажидов, В.М.Быков⁵⁶, Г.П.Саркисянц, В.С.Бурданова⁵⁷, Е.И.Макаренко⁵⁸, Р.А.Алимова, А.Н.Норбоев, А.С.Закутский, Э.Г.Кашкет каби олимлар томонидан жиноятларни тергов қилиш методикасининг умумий илмий асослари ҳамда вояга етмаганлар жиноятлари бўйича иш юритиш тартибини такомиллаштиришга доир илмий изланишлар олиб борилган.

Жумладан, ilk маротаба Ғ.А.Абдумажидов томонидан Ўзбекистон ҳудудида жиноятларни тергов қилишга оид қонунчилик ретроспектив таҳлил қилиниб, ушбу йўналишдаги фаолиятни янада такомиллаштиришга қаратилган тавсиялар ишлаб чиқилган⁵⁹.

Г.П.Саркисянц вояга етмаганларнинг қонуний вакили орқали уларнинг шахсига хос хусусиятларни ҳамда турмуш ва тарбияланиш шароитларини ўрганиш масаласида бир қатор тавсиялар ишлаб чиққан⁶⁰.

Э.Г.Кашкет томонидан вояга етмаганлар жиноятларининг криминалистик тавсифи таҳлил қилиниб, терговни режалаштириш, исботланиши лозим бўлган ҳолатларни ўрганишга қаратилган тергов ҳаракатларини ўтказиш тактикаси, педагог ва психолог имкониятларидан фойдаланиш каби масалалар бўйича қонунчиликни такомиллаштириш ҳамда амалиёт ходимлари учун тавсиялар ишлаб чиқилган⁶¹.

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан кейин суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиниши натижасида 1994 йил 22 сентябрда амалдаги ЖПК қабул қилиниб, 1995 йил 1 апрель кунидан кучга киритилган. Ушбу ЖПКда вояга етмаганларнинг жиноят ишларини юритишга оид нормалар тизимлаштирилиб, ilk маротаба алоҳида боб сифатида киритилган.

Вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятлар юзасидан дастлабки тергов ўтказиш тартиби такомиллаштирилиши муносабати билан мустақиллик йилларида Ғ.А.Абдумажидов, Р.А.Алимова, А.Н.Норбоев, А.С.Закутский, Т.Б.Маматқулов, Х.А.Тураббаев, Н.Тоштемиров, Ш.Т.Хасанов, Р.Р.Шакуров, Қ.Т.Суяров, Т.Э.Орипов, Ш.Т.Джумановлар томонидан жиноят-

⁵⁶ Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. – Т.: ТВШ МВД СССР, 1980. Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы/ В.М. Быков. – Т.: Узбекистон, 1991. – 145 с.

⁵⁷ Бурданова В.С. Виктимологические аспекты криминалистики / В. С. Бурданова, В. М. Быков. – Т., 1981.

⁵⁸ Макаренко Е. И. Расследование разбойных нападений с проникновением в жилище / Е. И. Макаренко. – Т., 1991.

⁵⁹ Абдумажидов Г.А. Развитие законодательства о расследовании преступлений. – Т.: Узбекистан, 1974. – 109 с.

⁶⁰ Саркисянц Г.П. Законный представитель несовершеннолетнего обвиняемого в суде. – Т.: «Фан», 1985

⁶¹ Кашкет, Элла Григорьевна. Правовые и организационные проблемы производства по делам несовершеннолетних (по материалам Республики Узбекистан) : автореферат дис. ... кандидата юридических наук. – Т., 1993. – 19 с.

ларни тергов қилиш методикасининг илмий-назарий асосларини такомиллаштиришга қаратилган ишлар янада ривожлантирилди. Шунингдек, Д.М.Миразов, А.Ирсалиев, А.Б.Қулахметов, М.К.Утениязов, А.А.Базаров ва Н.А.Рамазоновалар томонидан бевосита вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятлар учун жавобгарлик, уларнинг жиноятларига оид ишларни тергов қилиш услубиёти, иш бўйича ўтказиладиган тергов ҳаракатларида ҳуқуқ ва манфаатларини кафолатлаш каби масалаларни такомиллаштиришга қаратилган тавсиялар ишлаб чиқилди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон ҳудудида вояга етмаганларни тергов қилиш фаолиятига татбиқ этилган жиноятларни тергов қилиш методикасининг илмий-назарий асослари илк маротаба XX асрнинг 20-йилларида шаклланган бўлиб, ушбу даврдан бошлаб вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилиш методикасига оид илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқиладиган бўлган. Мустақиллик йилларида вояга етмаганларнинг жиноят ишларини юритишга оид нормалар такомиллаштирилиши натижасида бир қатор олимлар томонидан вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятлар учун жавобгарлик, уларнинг жиноятларига оид ишларни тергов қилиш услубиёти, иш бўйича ўтказиладиган тергов ҳаракатларида ҳуқуқ ва манфаатларини кафолатлашнинг илмий-назарий асослари янада ривожлантирилган.

А.Ш. Муродов,
Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Магистратура бошлиғи ўринбосари

Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишни такомиллаштириш

Сўнгги йилларда бутун дунёда оила-турмуш муносабатлари доирасида хотин-қизлар, болалар ва қарияларга нисбатан жабр-зулум ва зўравонлик қилиш энг кўп тарқалган ижтимоий ҳодисалардан бири сифатида намоён бўлмоқда. Ушбу муаммо Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг аёллар муаммоларига бағишланган тўртинчи анжумани дастурида «оиладаги зўравонлик» кўпгина давлатларда «эпидемия» деб тан олинган. Бундай турдаги зўравонликларни барвақт аниқлаш, олдини олиш, зарарсизлантириш, оиладаги зўравонликлардан жабрланган шахслар билан ишлаш, айниқса оила-турмуш доирасида ҳуқуқбузарлик содир этувчи шахсларга нисбатан самарали профилактик чораларни ишлаб чиқиш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Бугунги кунда айрим давлатларда хотин-қизларга нисбатан зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича махсус қонунлар қабул қилинган бўлиб, мазкур қонун ҳужжатлари асосида оиладаги низоларни ҳал қилиш, ундан жабрланган шахсларга ижтимоий, тиббий, рухий, ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш бўйича махсус марказлар ташкил этилган.

Мамлакатимизда ҳам хотин-қизларга нисбатан зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини самарали ташкил этиш мақсадида “Хотин-

қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун (2020 й) қабул қилиниб, хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишнинг асосий устувор йўналишларини белгилаб берди. Мазкур қонуннинг қабул қилиниши: биринчидан, хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш борасида фаолият олиб боровчи субъектларнинг вазифа ва ваколатларини; иккинчидан, оила-турмушдаги зўравонликдан жабрланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни, учинчидан, ушбу соҳада фаолият олиб боровчи субъектларнинг субъектларнинг ваколатларини; тўртинчидан, тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олишга доир яқка тартибдаги чора-тадбирлар ва уларнинг турларини, бешинчидан, ҳимоя ордерини бериш амалиётини, олтинчидан зўравонликдан жабрланувчиларга ёрдам кўрсатиш бўйича махсус марказларни яратишнинг ҳуқуқий асосларини белгилаб берди.

Бироқ, мазкур соҳада олиб борилаётган чора-тадбирларга қарамасдан оила-турмуш муносабатлари доирасида хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик кўрсатиш ҳолатлари камаймаяпти. Афсуски, тазйиқ ва зўравонлик натижасида шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятлар сезиларли даражада ошиб бормоқда. Статистик маълумотлар таҳлил қилинганида, қасддан одам ўлдиришнинг 38%и, қасддан баданга шикаст етказишларнинг 21%и, ҳақорат қилиш ва тухматнинг 14% оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этилаётганлигини кўрсатмоқда. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: «Оилаларда носоғлом муносабатлар, қайнона-келин, эр-хотин ўртасидаги жанжаллар, хотин-қизларимиз орасида ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари борлиги шахсан мени қаттиқ изтиробга солмоқда», – деб таъкидлаган эди.

Ўзбекистонда хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш борасида ўза хос тажриба яратилган бўлиб, унинг афзалликлари ва ўзига хос хусусиятларини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

Биринчиси, мамлакатимизнинг барча ҳудудларини босқичма-босқич жиноятчиликдан холи “хавфсиз ҳудуд”га айлантириш мақсадида ҳар бир маҳаллага бир нафар профилактика инспектори бириктирилиб, уларга маъмурий ҳудуддаги криминоген вазиятнинг барқарорлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш борасидаги вазифалари белгиланиб берилган. Мазкур йўналишда амалга оширилган ислохотлар жараёнида профилактика инспекторларининг штат бирликлари сони оширилди. Шунингдек, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси йўналишида 363 та хотин-қизлар масалалари инспекторлар лавозимлари жорий этилиб, уларнинг фаолияти йўлга қўйилди. Бугунги кунда профилактика инспекторлари томонидан тазйиқ ва зўравонликка дучор бўлган хотин-қизларга ҳимоя ордери бериш амалиёти йўлга қўйилган бўлиб, 2021 йилда тазйиқ ва зўравонликка дучор бўлган 39.343 нафар хотин-қизларга ҳимоя ордери берилган. Ҳимоя ордерини берилиши энг аввало хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликнинг олди олинishiга ҳамда шахснинг оила-турмушдаги жиноятлардан жабрланишини камайтиришга хизмат қилади.

Маълумотларга кўра, ўз жонига қасд қилиш ҳолатларининг ҳар олтинчиси, хотин-қизларга нисбатан зўравонлик ҳолатларининг 73%и оила-турмуш доирасида содир этилмоқда .

Иккинчиси, фуқаролар йиғинининг оилавий қадриятларни мустаҳкамлаш комиссияси ўзининг фаолиятини ташкил этишда биринчидан, оиладаги келишмовчилик ва низоли вазиятларни ҳал этиш ва оилавий ажралиш ёқасида турган оилаларни яраштириш, иккинчидан, ҳар бир аниқланган оила-турмуш муносабатлари доирасидаги жанжаллар бўйича қонуний чоралар кўрилишини таъминлаш ва оилавий жанжаллар оқибатида юзага келган эр-хотин, ака-ука, опа-сингил, ота-она ва фарзанд, қайнона ва келин, қўни-қўшнилар ўртасидаги бузилган муносабатларни тиклаш чораларини кўриш; учинчидан, оилавий жанжаллар сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш бўйича зарур чоратadbирларни амалга оширади.

Учинчиси, Ўзбекистонда миллий қадриятлар, анъана ва урф-одатларни ўзида сақлаб келган, оилаларни бирлаштирган тузилма сифатида маҳалла фуқаролар йиғинлари маъмурий ҳудудлардаги криминоген вазиятнинг барқарорлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарлик ва жиноятларни олдини олиш борасида самарали фаолият юритиб келмоқда. Фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий мақсади биринчидан, маъмурий ҳудуддаги ижтимоий жиҳатдан ночор аҳволда бўлган оилаларни аниқлаш ва уларга ижтимоий, иқтисодий, маънавий, маърифий жиҳатдан амалий ёрдам кўрсатиш; иккинчидан, оилалардаги муаммоларни миллий ва маънавий қадриятлар, урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиш, оилаларда маънавий муҳит барқарорлигини таъминлаш; учинчидан, ноқобил оилаларни ўз вақтида аниқлаш, оилада оила аъзолари ўртасида бузилган муносабатларни тиклаш, ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар ҳулқ-атворини жамоатчилик иштирокида муҳокама қилиш; тўртинчидан, фарзанд тарбияси билан шуғулланмайдиган ота-оналарни аниқлаш, улар билан тарбиявий аҳамиятга молик профилактик суҳбатлар олиб бориш; бешинчидан, илгари судланган шахсларнинг турмуш тарзини назорат қилиш, улар томонидан жиноятлар содир этилмаслигини олдини олиш; олтинчидан, нотинч низоли оилаларни муросага келтириш ва оилавий ажримларни бартараф этиш борасидаги долзарб вазифаларни амалга ошириб келмоқда.

Тўртинчиси, маҳалладаги хотин-қизлар фаоли ҳамда фуқаролар йиғинининг хотин-қизлар билан ишлаш бўйича комиссияси томонидан маъмурий ҳудудда яшовчи оғир ҳаётий вазиятларга тушиб қолган хотин-қизларни аниқлаш ва уларнинг муаммоларини ҳал этиш, уларнинг фарзанд тарбиясидаги ҳамда оилаларда маънавий муҳит барқарорлигини таъминлашдаги ролини ошириш, хотин-қизларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга тўсиқ бўлаётган муаммоларни бартараф этиш, хотин-қизларнинг бандлигини таъминлаш ёшларни оила қуришга тайёрлаш ҳамда ёш оилалардаги маънавий-руҳий муҳитни соғломлаштириш борасидаги ишларни амалга оширади. Маҳалладаги хотин-қизлар фаоли ҳамда фуқаролар йиғинининг хотин-қизлар билан ишлаш бўйича комиссияси ўзларининг вазифа ва ваколатлари доираси-

даги ишларни амалга оширишлари маъмурий ҳудудларда оилаларнинг тинчлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Бешинчиси, Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳузурида Аёлларни реабилитация қилиш ва мослаштириш марказлари тазйиқ ва зўравонликдан жабр кўрган, ўз жонига қасд қилишга мойил бўлган хотин-қизларга тиббий, психологик, ижтимоий, педагогик, ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш; оилавий-маиший зўрлик ишлатишнинг сабаб ва шарт-шароитларни таҳлил қилиш ва уларга барҳам бериш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш; оғир ҳаётий вазиятларга тушиб қолган аёлларга психологик ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳамда хотин-қизларга зўравонлик ишлатиш борасида профилактик тадбирларни амалга оширади.

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш бўйича самарали профилактика чора-тадбирларини амалга ошириш ҳамда ушбу йўналишда фаолият олиб боровчи субъектлар учун таъсирчан жазо чораларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Шу боисдан, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш бўйича қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади:

Биринчидан, оилавий қадриятларни мустаҳкамлаш комиссияси оилавий ажралиш ёқасида турган низоли оилани яраштирса ва оиланинг ажралиб кетишини олдини олса маҳалла фуқаролар йиғини раисларини моддий рағбатлантириш тизимини йўлга қўйиш лозим. Негаки, ушбу комиссияга оилавий ажрим юзасидан ариза билан мурожаат этган оилаларнинг бор-йўғи 60% яраштиришга эришилмоқда холос.

Иккинчидан, таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, оиладаги зўравонликдан жабрланган аёлларнинг аксарияти (80-90 фоизи) ҳимоя ордери нима эканлигини, у ҳақи кимга ва қандай тартибда мурожаат қилиш лозимлиги ҳақида умуман маълумотга эга эмас. Шу боисдан, профилактика инспекторлари ўзига бириктирилган маъмурий ҳудуддаги нотинч низоли оилалар ҳамда зўравонликка дучор бўлаётган аёлларни ўз вақтида аниқлаб уларга зўрлик мунтазам равишда жабрланиб келаётган шахсларга нисбатан ҳимоя ордерини бериш амалиётини самарали ташкил этишлари лозим.

Учинчидан, оиладаги зўравонликнинг самарали профилактикасини ташкил этиш, хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан жабрланишини камайтириш, аёлларга нисбатан зўрлик ишлатилган тақдирда кимга ва қандай тартибда мурожаат қилиш борасида тарғибот ва тушунтириш ишларини олиб бориш, шунингдек аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш борасида ОАВлари орқали видеоролик, реклама ва телекўрсатувларни ташкил этиш зарур.

Тўртинчидан, маҳалла ҳудудидаги нотинч низоли оилалар, фарзандининг тарбиясига салбий таъсир кўрсатаётган ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ҳамда оғир ижтимоий аҳволда қолган, шу жумладан зўравонликка дучор бўлиб келаётган хотин-қизларни ўз вақтида аниқлаш бўйича профилактика инспекторлари, хотин-қизлар масалалари бўйича инспектор, маҳалла фуқаролар йиғини раиси, хотин-қизлар фаолининг ўзларига бириктирилган

маъмурий ҳудуддаги оилалар ва улардаги криминоген низоли ҳолатлар ҳамда уларнинг профилактикаси бўйича ўзаро ҳамкорликни ташкил этишга қаратилган йўл хариталарни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш керак.

Бешинчидан, хотин-қизларга нисбатан зўравонлик кўрсатган ёки уларга нисбатан шафқатсизлик билан муносабатда бўлган шахсларга нисбатан қатъий жазо чорасини қўллаш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий ва Жиноят кодексларига янги “хотин-қизларга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлиш” моддасини киритиш лозим.

Олтинчидан, Аёлларни реабилитация қилиш ва мослаштириш маркази ҳудудий профилактика инспекторлари билан оиладаги зўравонликдан жабрланганлар билан мулоқот қилишга, уларнинг иш жойига, ўқиш жойига, яшаш жойига боришга тақиқлар қўйишни ва уларни ҳимоя қилиш бўйича чоратадбирларни амалга ошириш ўзаро ҳамкорликни самарали ташкил этиб боришлари лозим.

А.Ш. Муродов,

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Магистратура бошлиғи ўринбосари,*

Х.Э. Ахмедов,

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Магистратура Бошқарув фанлар кафедраси доценти*

Профилактика инспекторларининг фуқароларни тазйик ва зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича вазифалари

Мустақиллик йилларидаги ислохотлар натижасида ички ишлар органларининг фаолияти такомиллаштирилди, янги техник воситалар билан таъминланди, ҳар бир маҳаллада ички ишлар органлари таянч пунктлари ташкил этилиб, профилактика инспекторларининг бошқа соҳавий хизматлар ва жамоатчилик тузилмалари билан ҳамкорлиги янада яхшиланди. «Буларнинг барчаси «жиноят содир этилганидан кейин уни содир этган шахсни фош этиш»дек эски усулдан воз кечиб, «жиноят содир этишга мойил бўлган шахсларни аниқлаш, уларнинг жиноят содир этишига йўл қўймаслик, жиноят содир этилишига имкон бераётган сабаб ва шароитларни бартараф этиш»дек янгича усулга ўтишга имкон берди»⁶².

Амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар жараёнида ички ишлар органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини яратиш, уни мустаҳкамлаш ҳамда тизимда ушбу қонун ҳужжатларига оғишмай амал қилиш руҳиятини қарор топтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бинобарин, қонун устувор бўлган давлатда нафақат фуқаролар, қолаверса, давлат ва нодавлат ташкилотлари,

⁶² Мухамедов Ў.Х. Замонавий ёндашув асосида профилактика инспектори фаолиятини ташкил этиш: Ўқув-услубий қўлланма. – Т., 2018. – Б. 33.

муассасалари ходимларидан ҳам қонунга сўзсиз итоат этиш талаб қилинади⁶³. Шу ўринда айтиш керакки, ҳар қандай фаолиятнинг ҳуқуқий тартибга солинганлиги *биринчидан*, уни ташкил этиш тартибини мустаҳкамласа, *иккинчидан*, ваколатли субъектлар фаолиятининг асосий вазифаларини белгилаб, масъулиятини оширади⁶⁴.

Профилактика инспекторларининг фуқароларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича ваколатлари ва уни амалга ошириш тартиби бир қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган берилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг тегишли моддаларида фуқароларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича муҳим ҳуқуқий асослардан бири ҳисобланади.

Жиноятчиликка қарши кураш амалиётида кўп ҳолларда фуқароларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича ушбу кодекснинг 47-моддасида болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасидаги мажбуриятларни бажармаслик,

52-моддасида енгил тан жароҳати етказиш, 206²-моддаси тазйиқ ўтказган ёки зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахс томонидан ҳимоя ордери талабларини бажармаслик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарликка тортиш амалиёти кўпроқ учрамоқда.

Профилактика инспекторлари тазйиқ ва зўравонликка учраган ёхуд ана шундай мазмундаги мурожаат билан унга мурожаат этилган тақдирда фуқаронинг ариза ёки шикоят асосида ўзининг ваколати доирасида ҳуқуқбузар шахсга нисбатан амалдаги қонун ҳужжатлари талаб доирасида чора кўриш юзасидан тегишли процессуал ҳужжатларни расмийлаштириб, чора кўриш учун йиғилган ҳужжатларни судга тақдим этади. Масалан, шахсга нисбатан зўравонлик содир этиш жараёнида енгил тан жароҳати етказилганида қуйидаги процессуал ҳужжатлар расмийлаштирилади: ариза; жиноят иши қўзғатишни рад этиш тўғрисида қарор; тушунтириш хати (жабрланувчи); тушунтириш хати (ҳуқуқбузардан); тушунтириш хати (гувоҳлардан); паспорт нусхаси (ҳуқуқбузар); паспорт нусхаси (жабрланувчи); суд-тиббий экспертиза тайинлаш тўғрисидаги қарор ва унинг ҳулосаси; судланганлигини текшириш бўйича талабнома; маъмурий баённома; тилхат; билдирги; судга кузатув хати.

Амалдаги қонунчиликка асосан енгил тан жароҳати етказиш билан боғлиқ қилмиш учун маъмурий жавобгарликка тортилгандан сўнг бир йил давомида яна шундай ҳуқуқбузарлик ҳолатлари қайд этилганда Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 109-моддасига асосан жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўлади. Профилактика инспектори ушбу ҳуқуқбузарлик ҳолати қайд этилганида тегишли процессуал ҳужжатларни расмийлаштириб, чора кўриш

⁶³ Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш: Монография. – Т., 2019. – Б. 93.

⁶⁴ Саитқулов Қ.А. Ички ишлар органлари профилактика хизматларининг фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлигини ташкил этиш: Ўқув-амалий қўлланма. – Т., 2015. – Б. 6.

учун йиғилган ҳужжатларни туман (шаҳар) ИИОФМБ тергов бўлимига тақдим этади.

Профилактика инспекторлари фуқароларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ қилмишлар содир этилганда ушбу ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш тўғрисида тақдимнома киритиш Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 313-моддасига мувофиқ маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этиш сабаблари ва уларга олиб келган шарт-шароитни бартараф этиш тўғрисида, шунингдек, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуннинг 23-моддасига асосан эса мазкур қонуннинг 9-модда кўрсатилган ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасалар, хусусан ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш ваколатлари белгиланган.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, профилактика инспекторлари тазйиқ ва зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимнома киритиш ваколатига эга бўлса-да ушбу механизмдан унумли фойдаланмаяпти. Мисол учун, оила-турмуш доирасида содир этилган зўравонлик билан боғлиқ қилмишларнинг сабаблари ўрганилганида ҳуқуқбузар шахс аввал ушбу қилмишни содир этган бўлса-да унинг ҳуқ-атвори маҳаллада ёки ҳафтанинг пайшанба кунлари «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни» доирасида муҳокама этилмаганлиги ва шахсга нисбатан тегишли таъсир чоралари кўрилмаганлигини кузатиш мумкин.

Энг ачинарлиси шундаки, амалиётда фақатгина жиноят ишлари бўйича тақдимнома киритилаётганлиги кузатилмоқда. Мазкур тақдимномалар биринчидан, асосан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига улар ҳудудида яшаётган оилаларда содир этилган жиноят бўйича киритилмоқда, иккинчидан, уларда жиноят сабаб ва шароитлари илдизигача таҳлил қилинган ҳолда кўрсатилмаяпти, учинчидан, тақдимноманинг кўриб чиқилиши ва муҳокамаси юзаки ўтказилмоқда ёки умуман ўтказилмасдан уларга жавоб бериш билан чекланилмоқда⁶⁵. Ички ишлар органлари томонидан аниқланган ва кўриб чиқилган маъмурий ҳуқуқбузарлик бўйича уларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш амалиёти талабга жавоб бермайди.

Профилактика инспекторлари ўзининг ҳудудида тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизларга ҳимоя ордерини беришга ваколатли ҳисобланади.

⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг 2018 йил 1 мартдаги «Тошкент шаҳар ички ишлар органларининг соҳавий хизматлари фаолиятини мақсадли ўрганиш ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлардаги криминоген вазият оғир бўлган туман (шаҳар)ларда жиноятларнинг сабаблари ва уларнинг содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этишга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги 45-сонли фармойиши билан шакллантирилган ишчи гуруҳларнинг ўрганиш натижалари бўйича ҳисоботи.

Профилактика инспектори ҳимоя ордери берилганлиги тўғрисида тазйиқ ва зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахсга ҳимоя ордерининг нусхасини беради.

Профилактика инспектори ички ишлар органлари навбатчилик қисмлари томонидан тақдим этилган мурожаатлар ва хабарларни 24 соат мобайнида ўрганиб чиқади ҳамда ўрганиш давомида:

жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахслар ҳамда бошқа шахслар билан ҳолат юзасидан суҳбат ўтказади;

жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахснинг турмуш тарзи, тазйиқ ва зўравонлик содир этилишининг келиб чиқиши сабаблари ва шарт-шароитларини ўрганади;

жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини амалга оширади.

Профилактика инспектори мурожаат ва хабарларни ўрганиш якуни бўйича:

тазйиқ ва зўравонлик ҳолатлари аниқланган тақдирда - ҳимоя ордерини расмийлаштиради;

зўравонлик содир этган шахсларга ҳимоя ордери берилганлиги тўғрисида жабрланувчининг розилиги билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини, шунингдек, бошқа тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишни амалга оширувчи ваколатли органлар ҳамда ташкилотларни хабардор қилади;

тазйиқ ва зўравонлик ҳолатлари аниқланмаган тақдирда қонун ҳужжатларига мувофиқ тегишли чораларни белгилайди ҳамда бу ҳақда фуқаролар йиғини раиси, котиби, хотин-қизлар билан ишлаш ва оилаларда маънавий-ахлоқий кадриятларни мустаҳкамлаш бўйича мутахассис иштирокида далолатнома расмийлаштиради;

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида назарда тутилган жиноят белгилари аниқланган тақдирда ҳимоя ордерини бериш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш билан бир вақтда иш материалларини жиноий жавобгарлик масаласини ҳал қилиш учун тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга юборади.

Профилактика инспектори ҳимоя ордери берилганидан сўнг уч кун муддатда бу ҳақда тегишли туман (шаҳар) ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармаси, туман (шаҳар) ички ишлар бошқармаси (бўлими) бошлиғининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси масалалари бўйича ўринбосарини хабардор қилади.

Туман (шаҳар) ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармаси, туман (шаҳар) ички ишлар бошқармаси (бўлими) бошлиғининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси масалалари бўйича ўринбосари ҳимоя ордерини расмийлаштириш учун тўпланган материалларни ўрганиб, тарафлар фикрини эшитган ҳолда профилактика инспекторининг ҳимоя ордерини бериш тўғрисидаги қарорини бекор қилишга ҳақли.

Ҳимоя ордерида қуйидаги чекловлар назарда тутилиши мумкин:

тазйиқ ўтказишни ва зўравонлик содир этишни тақиқлаш;

тазйиқ ўтказган ёки зўравонлик содир этган шахснинг тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчилар билан алоқасини тақиқлаш (иш жойларида ва таълим муассасаларида тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчининг тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахс билан билвосита алоқасига йўл қўйилади);

тазйиқ ўтказилган ва зўравонлик содир этилган тақдирда тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчининг ҳамда тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг бир хонада бирга бўлишини тақиқлаш;

тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг зиммасига тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчини даволаш, унга маслаҳат бериш, уни тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчиларга ёрдам кўрсатиш бўйича махсус марказга жойлаштириш учун харажатларнинг, етказилган моддий зарарнинг ўрнини қоплаш, шунингдек, маънавий зиёни компенсация қилиш мажбуриятини юклаш;

тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг қуроли (бундан хизмат қуроли мустасно) сақлаш ва олиб юриш ҳуқуқини ҳимоя ордерининг амал қилиши ёки унда кўрсатилган муддат даврида чеклаш ёхуд тақиқлаш, шунингдек, қурол сотиб олиш учун рухсатнома олишга доир ҳуқуқини тақиқлаш.

Профилактика инспектори ҳимоя ордерини расмийлаштиришда хотин-қизларга нисбатан ўтказилган тазйиқ ва зўравонлик ҳолатидан келиб чиққан ҳолда зўравонлик содир этган шахсга ҳимоя ордерида назарда тутилган 5 та чекловдан биттасини ёки бир нечта чекловни бир вақтнинг ўзида қўллаши ваколатига эга ҳисобланади. Мазкур чекловларни белгилашда профилактика инспектори ҳуқуқбузарнинг, жабрланувчининг, шунингдек содир этилган ҳуқуқбузарликнинг даражасига қараб белгилаши мумкин.

Профилактика инспектори ҳимоя ордерини амал қилиш даврида қуйидагиларни амалга оширади:

тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш, шу жумладан уларнинг сабабларини ҳамда шарт-шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш чораларини кўради;

хотин-қизларга тазйиқ ўтказаётган ва уларга нисбатан зўравонлик содир этган шахслар билан мунтазам асосда профилактика ишларини олиб боради;

ҳимоя ордери талабларининг ижроси устидан назорат қилади ҳамда унинг талабларини бузган зўравонлик содир этган шахсларни жавобгарликка тортиш юзасидан ўз ваколатлари доирасида чоралар кўради.

Ҳимоя ордери амал қилиши даврида хавф бартараф этилмаган бўлса, ҳимоя ордерининг амал қилиш муддати жабрланувчининг аризасига кўра кўпи билан ўттиз кунгача узайтирилиши мумкин.

Профилактика инспектори беш иш кунни мобайнида:

ҳимоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисида жабрланувчининг аризасини, шу жумладан, хавф бартараф этилган ёки этилмаганлигини ўрганади;

тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш, шу жумладан уларнинг сабабларини ҳамда шарт-шароитларини аниқлайди ва зўравонлик содир этган шахслар билан мунтазам асосда профилактика ишларини олиб боради;

химоя ордерининг амал қилиш муддатини узайтириш юзасидан тўпланган маълумотларни ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлими бошлиғига киритади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш керакки, профилактика инспекторлари томонидан тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш борасида химоя ордерини берилиши хотин-қизларга нисбатан оила турмуш муносабатлари доирасида содир этилиши мумкин бўлган маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жиноятларни олдини олиш, зарарсизлантириш ва унинг самарали профилактикасини ташкил этишда муҳим аҳамият касб этади.

Э.У. Азизов,

*ИИВ Академияси Магистратура Бошқарув
фанлар кафедраси доценти, юридик фанлар
бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент*

Жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини ривожлантириш – давр талаби

Ички ишлар органлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири бўлиб жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш ҳисобланади. Ушбу фаолият йўналишини ҳуқуқий тартибга солиш ва мавжуд норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тизимлаштириш ва бирлаштириш асосий вазифалардан саналади. Шундай экан, жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини ривожлантириш, аввало, унинг объектлари ва субъектлари доирасини аниқлашни талаб этади.

Ҳуқуқ назариясида, хусусан ҳуқуқни муҳофаза қилиш асослари фанида жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий “объектларига: шахс – унинг ҳуқуқ ва эркинликлари; жамият – унинг моддий ва маънавий бойликлари; давлат – унинг конституцион тузуми, суверенитети ва ҳудудий яхлитлиги кириши”, “субъекти бўлиб, бу соҳада давлат ҳокимияти органлари орқали фаолиятни амалга оширувчи давлат ҳисобланиши” эътироф этилади⁶⁶. Бошқа бир манбада миллий хавфсизлик назариясида: “шахс(унинг ҳуқуқ ва эркинлиги), жамият(моддий ва маънавий бойликлари), давлат(унинг конституциявий тузуми, суверенитети ва ҳудудий яхлитлиги) асосий объекти”, “миллий хавфсизлик соҳасидаги функциясини қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти органлари орқали амалга оширувчи давлат асосий субъекти” этиб белгиланган⁶⁷.

Илмий адабиётларга кўра, жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг субъектларини *биринчидан*, уларнинг бу фаолиятини амалга оширишда бажарадиган асосий вазифаларини мезон сифатида белгилаб, *иккинчидан*, уларнинг бу соҳадаги фаолияти йўналтирилган объектлардан келиб чиққан ҳолда уч гуруҳга ажратилади.

⁶⁶ https://studme.org/256674/pravo/subekty_obekty_obespecheniya_obschestvennogo_poryadka_obschestvennoy_bezopasnosti

⁶⁷ Общая теория национальной безопасности. – М., 2005. – С. 344.

Биринчи гуруҳга жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўйича давлат сиёсатини белгиловчи, бу соҳадаги ижтимоий муносабатларни тартибга солиш, мамлакат ва унинг барча маъмурий ҳудудларида хавфсиз иншоот, бино, объект, соҳа, ҳудуд ва тизимларни ташкил этиш, шунингдек инсон, жамият ва давлат манфаатларига қарши қаратилган ҳар қандай кўринишдаги ички ва ташқи таҳдид ҳамда тажовузлардан ҳимоя қилиш бўйича барча учун умуммажбурий юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиш ваколатига эга бўлган давлат органлари киритилади.

Иккинчи гуруҳга мақсади ва хизмат мажбуриятлари бўйича юқорида биз жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг махсус объектларига киритган омма (кўпчилик) фойдаланадиган ёки уларнинг тинч ва осойишта фаровон ҳаёт кечиришини таъминлашга хизмат қиладиган объект (бино, иншоот, корхона), коммуникация тизимлари, соҳа (тармоқ)лар ва ҳудудларни лойиҳалаштирилиши, қурилиши, фойдаланишга топширилиши, ишга туширилиши босқичларида, шунингдек фойдаланиш жараёнида хавфсизликка оид талаблар, тартиб-қоидалар, меъёрлар риоя этилишини таъминловчи назорат органларини киритилади.

Учинчи гуруҳга Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясига мувофиқ жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизими, яъни жамоат хавфсизлигини таъминловчи ва унда иштирок этувчи субъектларни киритишимиз мумкин. Жамоат хавфсизлигини таъминловчи субъектлар: а) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси; б) Ички ишлар вазирлиги; в) Миллий гвардия; г) Фавқулодда вазиятлар вазирлиги; д) Давлат хавфсизлик хизмати; е) Бош прокуратура; ж) Маҳалла ва нуронийларни қўллаб-қувватлаш вазирлиги; з) Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги; и) Соғлиқни сақлаш вазирлиги; к) маҳаллий давлат ҳокимияти органларидан иборат⁶⁸.

Фикримизча, жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини аниқлашда ундаги мавжуд хусусиятлардан, жумладан ижтимоий, табиий, техноген ва экологик хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни аниқлаш ва таснифлаш мақсадга мувофиқ.

Бугунги кунда жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш ва пробация соҳасидаги муносабатлар ва ваколатларни тартибга солувчи 200 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ва идоравий норматив ҳужжатлар мавжуд бўлиб, замонавий тенденцияларга кўра бирлаштириш ёки кодекслаштиришни тақозо этмоқда.

Шу сабабли, 2022–2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини ривожлантириш Стратегиясининг 2-бобида Жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини ривожланти-

⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-27-сон Фармони 1-иловасига мувофиқ тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги Концепцияси // <https://www.lex.uz/ru/docs/5749291>

риш бўйича 18 та устувор вазифалар белгилаб берилди⁶⁹. Булар қуйидагилардан иборат:

- жамоат хавфсизлиги соҳасида ягона қонун ҳужжати лойиҳасини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш орқали жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш ва пробация соҳасидаги муносабатлар ва ваколатларни тартибга солувчи 200 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ва идоравий норматив ҳужжатлар нормалари ва қоидаларини бирлаштириш;

- жамоат хавфсизлигига хавфларнинг ҳолати ва даражаларини белгиловчи мезонларни ва асосий кўрсаткичларни (индикаторларни) ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш;

- транспорт ва туризм объектларида хавфсизликни таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш, давлат органлари ҳамда сервис-хизмат кўрсатиш субъектларининг мазкур йўналишдаги вазифа ва функцияларини белгиловчи ягона қонун ҳужжати лойиҳасини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш;

- профилактик ҳисоб, маъмурий назорат ва пробация назоратидаги шахсларга ўрнатиладиган чекловлар, шунингдек, уларнинг зиммасига юкландиган мажбуриятлар доирасини ва уларга риоя этилишини таъминлаш механизмларини аниқ белгилаш;

- илғор хорижий тажрибага таянган ҳолда йўл ҳаракатини ташкил этишда ваколатли давлат органлари ва жамоат тузилмаларининг фаолиятини ва ўзаро ҳамкорлигини «Равон йўл» тамойили асосида ташкил этиш, мувофиқлаштириш ҳамда уларнинг ваколатлари доирасини аниқ белгилашни назарда тутган ҳолда, ушбу соҳадаги муносабатларни тўғридан-тўғри қонун нормалари билан тартибга солиш, «Йўл – пиёда учун» тамойилини кенг жорий этиш;

- йўл ҳаракати хавфсизлиги қоидаларини мунтазам равишда қасддан бузувчиларга, оғир оқибатларга олиб келган йўл-транспорт ҳодисаларини содир этганларга нисбатан жавобгарлик чораларини кучайтириш, шу жумладан илғор хорижий тажрибаларни ҳисобга олган ҳолда, транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан узоқ муддатга маҳрум қилиш тарзидаги жиноий-ҳуқуқий таъсир чорасини жорий қилиш;

- оммавий тадбирларни ўтказиш қоидаларини тартибга солувчи қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш;

- аҳоли ва ҳудудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тизимини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш;

- жамоат хавфсизлигини таъминлашга ваколатли бўлган давлат органлари ходимларининг қонуний талабларига бўйсунмаслик ҳамда фаол қаршилик кўрсатиш ҳаракатларининг олдини олиш тартиб ва механизмларни белгилаш;

⁶⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги ПФ-27-сон Фармони билан тасдиқланган 2022 – 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини ривожлантириш Стратегияси // <https://lex.uz/docs/5749291>

- мажбурий жамоат ишлари жазосини қўллашга доир нормаларни, ушбу жазони ижро этиш механизмларини такомиллаштириш;
- ахлоқ тузатиш ишлари жазосини банд бўлмаган шахсларга тайинлаш амалиётига доир муаммони бартараф этиш;
- жазони ўташдан бўйин товлаган шахсларнинг жазосини оғирроқ жазога алмаштириш тартибларни такомиллаштириш;
- муайян яшаш жойига эга бўлмаган шахсларни реабилитация қилиш марказига жойлаштиришда шахсни тиббий кўрикдан ўтказишни ва унга нисбатан процессуал ҳаракатларни марказнинг ўзида амалга ошириш тартибини жорий этиш;
- қурол айланмаси устидан назоратни кучайтириш, қурол эгаларини тиббий чекловлар бўйича даврий равишда текшириш бўйича аниқ тартибни белгилаш, ўқотар ов қуролига эгалик қилиш мезонларини қайта кўриб чиқиш;
- жамоат хавфсизлигини таъминлашда республика овчилик жамиятларининг ролини ошириш ва масъулиятини кучайтириш;
- пиёдаларни йўл ҳаракати қоидаларини бузганлиги учун жавобгарликка тортишнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш;
- қонқарсиз ҳолати йўл-транспорт ҳодисасига, айниқса, ўлимга олиб келган йўл ёки муҳандислик-коммуникация инфратузилмаси объектлари тасарруфида бўлган ташкилотлар ёки орган раҳбарларидан моддий зарарни ундириш тартибини жорий этиш ҳамда уларнинг жавобгарлигини белгилаш;
- транспорт воситалари ҳайдовчилари томонидан содир этиладиган «йўлда безорилик» ҳолатлари билан ифодаланадиган хатти-ҳаракатлар учун маъмурий жавобгарликни жорий этиш.

Хулоса қилиб айтганда, жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини ҳуқуқий тартибга солувчи Ўзбекистон Республикасининг Жамоат хавфсизлиги кодексини қабул қилиш мақсадга мувофиқ.

Ш.Р. Кабилов,
иқтисод фанлар номзоди, профессор

“Ўзбекистон Республикасининг коррупцияга қарши курашиш бўйича 2030 йилгача мўлжалланган Миллий стратегияси” қандай бўлиши керак?

Янги Ўзбекистон стратегияси коррупциядан холи мамлакат барпо этишни назарда тутди. “Сўнгги йилларда туб ислохотлар даврига қадам қўйган Ўзбекистонда ҳам тараққиёт кушандаси бўлган иллат – коррупцияга қарши изчил кураш олиб борилмоқда. Ушбу кураш давлат сиёсати даражасига кўтарилди”.⁷⁰

⁷⁰ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т., 2021. – 427-б.

Юртимизда 2016 йилнинг 24 сентябридан **“Давлат - инсон учун”** ғоясига таяниб, халқ билан бевосита мулоқот қилиш, унинг дарду ташвишлари, муаммоларини ижобий ҳал этиш бўйича мутлақо **янги тизим – Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ва Виртуал қабулхонаси** фаолиятини йўлга қўйилганлиги, давлат ташкилотлари фаолиятида ўрнатилган **“маҳаллалар кесимида ишлаш”, “халқ ичига кириш, унинг дардига қулоқ солиш”, “ташвишига шерик бўлиш”** ва **“муаммоларни кабинетларда ўтириб эмас, жойларга чиқиб жамоатчилик билан ўрганиш асосида ҳал этиш”, “ҳисобдорлик”** каби мутлақо янги эзгу бошқарув тамойиллари жорий этилди.

2024 йил 30 январь куни “Transparency International” халқаро ташкилоти 2023 йил учун Коррупцияни қабул қилиш индексини эълон қилди. Ундаги натижаларга кўра, Ўзбекистон индексидаги ўрнини изчил яхшилаб, 33 балл билан 180 давлат ичида 121-ўринни эгаллади.

Ҳозир дунёда коррупциянинг зарари қарийб 3 триллион АҚШ долларини ташкил этади. Бироқ Президентимиз таъкидлаганидек, **“Бу катта рақамлар ҳақиқий ҳолатни ва коррупция натижасида кўриляётган реал зарарнинг аниқ ҳажмини тўлиқ ифода эта олмайди. Энг ёмони – жамият кўрадиган маънавий зарар кўламини ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайди”**⁷¹.

Шу боис, аҳолининг барча қатламлари орасида коррупциянинг барча шакллари ва кўринишларига муросасиз муносабатни шакллантириш масаласи раҳбар ходимларнинг долзарб вазифалардан бири бўлиб қолиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2023 йил 19 декабрь куни Коррупцияга қарши курашиш соҳасида юксак халқаро мукофотни топшириш маросимидаги нутқида: **“онги ва қалби болаликдан “ҳалоллик вакцинаси” билан эмланган янги авлодни камолга етказиш устувор вазифамиздир. Бу борада Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши таълим ва ёшларнинг имкониятларини кенгайтириш глобал ресурси дастурини Ўзбекистонда кенг жорий этишдан манфаатдормиз”**,⁷² деган эдилар.

Ўзбекистонда 2017 йилнинг 3 январиди Ўзбекистон Республикасининг **“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”**ги⁷³ қонуни қабул қилинди. Коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларининг изчиллигини таъминлаш

⁷¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг Коррупцияга қарши курашиш соҳасида юксак халқаро мукофотни топшириш маросимидаги нутқи //2023 йил. [Электрон манба]. URL: [https:// uza. uz/uz/ posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-korrupciyaga-qarshi-kurashish-sohasida-yuksak-xalqaro-mukofotni-topshirish-marosimidagi-nutqi_549682](https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-korrupciyaga-qarshi-kurashish-sohasida-yuksak-xalqaro-mukofotni-topshirish-marosimidagi-nutqi_549682)

⁷² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг Коррупцияга қарши курашиш соҳасида юксак халқаро мукофотни топшириш маросимидаги нутқи //2023 йил. [Электрон манба]. URL: [https:// uza. uz/uz/ posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-korrupciyaga-qarshi-kurashish-sohasida-yuksak-xalqaro-mukofotni-topshirish-marosimidagi-nutqi_549682](https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-korrupciyaga-qarshi-kurashish-sohasida-yuksak-xalqaro-mukofotni-topshirish-marosimidagi-nutqi_549682)

⁷³ Ўзбекистон Республикасининг «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуни // [Электрон манба] URL: <https://lex.uz/docs/3088008>

мақсадида ҳар 2 йилга (2017-2018⁷⁴, 2019-2020⁷⁵, 2021-2022⁷⁶, 2023-2024⁷⁷) мўлжалланган давлат дастурларини қабул қилиш амалиёти йўлга қўйилди.

Буларнинг барчаси Ўтган йиллар (2017 йил 3 январдан бошлаб) мобайнида мамлакатимизда коррупцияга қарши курашишнинг миллий ҳуқуқий тизими шакллантирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон стратегияси” китобида **“Коррупция балосини жамиятимиз ҳаётидан йўқ қилишга қаратилган сиёсат келгусида ҳам қатъий давом эттирилади.**

Бизнинг коррупция устидан ғалаба қозониш ва “тоза қўллар” сиёсати борасидаги фаолиятимизнинг асосий мақсади – қонун устуворлигига эришиш орқали бу иллатдан халос бўлиш, мамлакатимизнинг коррупцияни рад этадиган ва жамиятда унга нисбатан мутлақо тоқатсизлик муҳитини вужудга келтирадиган давлатлар қаторига киришдан иборат.

Ушбу мақсадда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш бўйича давлатимизнинг яқин ва ўрта истиқболдаги асосий устувор вазифаларини белгилашга қаратилган **Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий стратегияни** қабул қилишимиз – бугунги кун талабидир”,⁷⁸ деган улкан вазифа юклатилган эди.

Шунингдек, БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар билан ИХТТнинг коррупцияга қарши кураш бўйича Истанбул режасига асосланган ҳамкорликни янада кучайтириш ва сифат жиҳатидан янги даражага кўтаришимизни тақозо этади. Бу коррупцияга қарши кураш борасидаги Ўзбекистоннинг халқаро шартномаларини миллий қонунчилигимизга янада имплементация қилиш масалалари диққат-эътиборимиз марказида бўлишини англатади.

Давлатимиз раҳбарининг зудликда коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий стратегия лойиҳасини тайёрлаш катта иш. Шу ўринда ўрта асрларда яшаган Хитой файласуфи Сунь-Цзининг **“Тактикасиз стратегия бу – ғалаба сари энг секин йўл. Стратегиясиз тактика бу – шунчаки мағлубиятдан олдинги беҳудалиқдир”** деб таъкидлаган афоризмини келтириш ўринли.

⁷⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 5-сон, 62-модда

⁷⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5729-сонли Фармони // [Электрон манба] URL: <http://lex.uz/ru/docs/4355399>

⁷⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5177-сон Қарори [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/uz/docs/5495533>.

⁷⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 27 ноябрдаги “Коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тизими самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-200-сонли Фармони. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 28.11.2023 й., 06/23/200/0896-сон.

⁷⁸ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т., 2021. – 430-б.

Шу сабабли Ўзбекистон Республикасининг Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий стратегиясини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш бугунги кундаги энг долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Ваҳоланки, Янги Ўзбекистонни эркин ва бахтли одамлар яшайдиган қудратли ва салоҳиятли давлатга айлантириш, бу борада **мамлакатимизнинг дунёдаги 50 та ривожланган, иқтисодиёти барқарор ўсаётган, инсон капитали юқори бўлган рақобатбардош демократик давлатлар қаторига киришини таъминлашга** интилоқда.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг мантиғи, хорижий тажриба ҳамда коррупцияга қарши курашиш ҳолатининг таҳлилидан келиб чиқиб келгуси беш йилликдаги коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги асосий устувор вазифаларни белгилаб берувчи, бу борадаги ҳаракатларни бирлаштирувчи ва мувофиқлаштирувчи **“Ўзбекистон Республикасининг коррупцияга қарши курашиш бўйича 2030 йилгача мўлжалланган Миллий стратегияси”** умумий қоидаларида сўнги йилларда амалга оширилган ислохотлар, коррупцияга қарши курашиш бўйича давлат сиёсатининг моҳияти, келгусида эришилиши режалаштирилаётган натижаларнинг концептуал картинаси қабила ўз ифодасини топган.

Мазкур лойиҳа коррупцияга қарши курашиш масаласида шу кунга нимага эришилди ва яна нима қилиш керак, деган саволнинг жавоби ойдинлаштиради. Буларга:

биринчидан, 2024–2030 йилларда коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини ошириш ва уни белгилаш учун коррупцияга қарши курашишда йўл қўйилган камчиликлар таҳлил қилиниши зарур.

иккинчидан, Стратегияда коррупцияга қарши курашиш масаласида бундан кейин, келгусида **“нима қиламиз”**, деган саволга жавоб берилади. Шу билан бирга коррупцияга қарши курашиш масаласида мавжуд муаммолар ҳамда кенг жамоатчиликнинг фикри баён этилиши керак.

Фикримизча, **“Ўзбекистон Республикасининг коррупцияга қарши курашиш бўйича 2030 йилгача мўлжалланган Миллий стратегияси”** да Коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларни янада такомиллаштириш бугунги куннинг долзарб муаммосидир. Шу билан бирга “Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг очиклиги тўғрисида”ги, “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги ҳамда “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонунларни янги таҳрирда қабул қилиш лозим.

Хусусан, 2017-йилда етти йил олдин қабул қилинган “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонун ўз миссиясини бажариб бўлди. Эндиликда ушбу қонунни қуйидагиларни ҳисобга олган ҳолда янги таҳрирда қабул қилиш эҳтиёжи пайдо бўлмоқда: “коррупция”, “коррупция билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар”, “коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар”, “ҳалоллик назоратчиси”, “қўнғилли хабар берувчи”, “коррупциянинг олдини олиш”, “комплаенс назорати”, “коррупцияга шарт-шароит яратувчи ҳуқуқбузарликлар”, “коррупцияга қарши курашиш” тушунчаларини киритиш; коррупцияга қарши курашишда прези-

дент, Вазирлар Маҳкамаси, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ваколатларини ҳам белгилаш; коррупцияга қарши курашиш чораларининг рўйхати ҳамда уларнинг мазмунини белгилаш вақти келди.

Таъкидлаш керакки,, **Янги таҳрирдаги Конституциянинг 93, 95, 109, 115-моддаларида**⁷⁹ коррупцияга қарши курашишнинг давлат сиёсатига доир конституциявий асослари белгиланди ва республика коррупцияга қарши курашиш органи раҳбари Олий Мажлис Сенати томонидан сайланиши амалиётини жорий этиш таклиф этилди.

Амалдаги қонун ва Давлат дастурларида коррупция учун мансабдорларнинг шахсий жавобгарлиги, давлат ташкилотларида коррупцияга қарши мувофиқлик тизими (комплаенс назорати)ни жорий этиш, жиддий ва ўта оғир коррупция жиноятларида айбланганларни муддатидан олдин озод қилиш имкониятини истисно қилиш (амнистия қўлламаслик), хабар бериш ни рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш тизимини жорий этиш каби янги дастаклар киритилди. Бу янгиликлар **Миллий стратегияда** ўз ифодасини топиши керак.

Юқоридагилардан ташқари, “Коррупцияга қарши курашиш агентлиги тўғрисида”ги, “Давлат фуқаролик хизматчисининг даромадлари ва мол-мулкни декларациялаш тўғрисида”ги қонунларни қабул қилиш талаб этилади.

Миллий стратегияда “Коррупцияга қарши курашувчи органларнинг вазифалари”ни янада аниқроқ белгилаш керак. Бу жараёнда албатта коррупцияга қарши курашувчи КҚК Агентлигининг мақомини қайта кўриб чиқиш лозим. Шу билан бирга, фуқаролик жамияти институтларининг коррупцияга қарши курашишдаги иштирокини янада оширишга оид тегишли чоралар кўрилиши **Миллий стратегияда** ўз ифодасини топиши керак.

Миллий стратегияда “Меҳнат муносабатларида коррупцияга қарши курашиш талабларини бузганлик учун интизомий жавобгарлик институти”ни такомиллаштириш масаласи акс этиши керак.

Коррупцияга қарши курашишнинг энг таъсирчан чоралари аслида меҳнат (хизмат) интизоми институти доирасида белгиланади. Чунки коррупция барча ҳолларда меҳнат (хизмат)га оид муносабатлар тизимида шахснинг “ўз мансаб ёки хизмат мавқеи” орқали содир этилади. Шу сабабли ходимнинг меҳнат (хизмат)га оид мажбуриятлари тизимида коррупцияга қарши курашишга оид талаблар ниҳоятда муҳим ҳисобланади.

Илмий тадқиқотларда: Ишонч йўқолиши сабабли давлат хизматидан бўшатиш учун асосларни кенгайтириш хусусан, давлат хизматчисининг прокуратура ёки бошқа давлат органларининг вакилига у билан ҳар қандай шахслар уни коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этишга ундаш мақсадида мурожаат қилган барча ҳолатлар тўғрисида хабар бериш мажбуриятини бажармаганлиги учун ишдан бўшатиш зарурлиги ҳақида таъкидлайди.

⁷⁹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституцияси 2023 йил 30 апрель куни ўтказилган Ўзбекистон Республикаси референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган). [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/docs/6445145>

Янги таҳрирда қабул қилинган Меҳнат кодексида эса коррупция ҳолатлари учун интизомий жавобгарликка тортиш, шунингдек меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббусига биноан бекор қилиш асослари белгиланмаган. Ходимнинг мажбуриятлари доирасида ҳам коррупцияга қарши курашиш билан боғлиқ мажбуриятлар мавжуд эмас. Бу борада айрим давлатларнинг қонунчилигида коррупцияга қарши курашиш талабларини бажармаганлик учун жавобгарликка тортишнинг узайтирилган махсус муддатлари ҳам белгиланганлигини кузатиш мумкин.

Шу боис **Миллий стратегияда:** Меҳнатга оид қонунчиликда коррупцияга қарши курашиш талабларини ҳамда уларни бузганлик учун интизомий жавобгарликка оид қоидаларни киритиш мақсадга мувофиқлиги инобатга олиниши керак.

Тадқиқотлар маиший коррупцияга қарши курашиш. Таҳлиллар маиший коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш лозимлигини кўрсатмоқда.

Миллий стратегияда:

“Маиший коррупциянинг ҳуқуқий табиатини қонунчилик ҳужжатларида аниқ белгилаш ва шу билан бирга маиший коррупцияга қарши курашишнинг ахлоқий стандартлари ва қадриятларини ривожлантириш бўйича мақсадли ва аниқ чоралар кўрилади”, мазмунидаги банд киритилиши мақсадга мувофиқ.

Миллий стратегияда:

Коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш ҳамда унга қарши курашиш бўйича тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш. Коррупцияга қарши курашиш давлат ва жамиятнинг умумий вазифаси ҳисобланади. Таҳлиллар бугунги кунда коррупцияга қарши курашишда ахлоқий қадриятларни шакллантиришнинг тизимли йўлга қўйилмаганлиги, бу борада давлат органлари ва фуқаролик жамиятининг умумий вазифалари мавжуд эмаслигини кўрсатмоқда. Шу боис қуйида биз тегишли бобга қўшимча абзац киритдик.

Бизнингча, давлат бошқарувида коррупцияга қарши курашишда коррупцияга қарши курашиш стратегиясини қабул қилиш вақти келди. Сабаби:

биринчидан, давлат ва жамиятнинг коррупцияга қарши курашишдаги имкониятларини тўғри ва самарали йўналтиришга имкон беради;

иккинчидан, коррупцияга қарши курашишга оид энг муҳим тизимли ва концептуал муаммоларни биринчи навбатда ҳал қилишни назарда тутди; *учинчидан*, давлат бошқарувида коррупцияга қарши курашиш бўйича ортга қайтмас натижаларга эриши имконини беради.

Миллий стратегияни амалга оширишдан кутилаётган натижалар:

1. Давлат бошқаруви органларида “Сафларимиз ва кадрларимизнинг софлигини таъминлаш, ишдаги ҳар қандай салбий ҳолатларнинг олдини олиш ва бундай иллатларнинг илдизини қуритиш”⁸⁰ муҳити яратилади.

⁸⁰ Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т., 2018. – 291-б.

2. Ҳалоллик стандарти («ҳалоллик вакцинаси») ва манфаатлар тўқнашувини ҳал этиш стандартларини жорий этишда кўмаклашади ва уларга риоя этилишини назорат қилади. Муҳими, жамият аҳлида коррупцияга қарши “ноль” даражадаги муросасизлик муҳити яратилади.

Ҳ.Э. Аҳмедов,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Магистратура Бошқарув фанлари
кафедраси доценти

Профилактика инспекторлари маъмурий назоратга олинган шахслар билан амалга оширадиган профилактик чора-тадбирларнинг аҳамияти

Сўнгги йилларда мамлакатимизда олиб борилаётган суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш ва жиноятчиликка қарши курашиш сиёсатида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ўрни ва роли сезиларли даражада ортиб бормоқда. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида ҳуқуқбузарликлар ижтимоий профилактикасининг аҳамияти ошиб бормоқда.

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг таъбири билан айтганда, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишнинг мутлақо янги тизими яратилди. Фақат жазолаш билан кўрқитиб, ҳуқуқбузарликларнинг оқибати билан курашиш эмас, балки ноқонуний ҳаракатлар содир этилишининг барвақт олдини олиш энг долзарб вазифага айланди”⁸¹.

Профилактика инспекторларнинг маъмурий назорат остидаги шахслар билан амалга оширадиган профилактик ишларининг мақсадидан келиб чиқиб, унинг асосий вазифаларини белгилаб олиш муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, ушбу тоифадаги шахслар билан профилактик ишларни ташкил этишда уларнинг содир этган жиноятининг ижтимоий хавфлилиқ даражасига алоҳида эътибор қаратишни талаб этади.

Ушбу тоифадаги шахслар томонидан содир этилган жиноятлар ижтимоий хавфлилиқ даражаси юқорироқ бўлади. Шу боисдан, ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноят содир этган шахсларга нисбатан маъмурий назорат қонуни таъсирига тушувчи тоифадаги илгари судланган шахсларга махсус маъмурий назорат ўрнатилиши белгиланган.

Шу билан бир қаторда ижтимоий хавфли жиноят содир этган шахсларга берилган жазо турига эътибор қаратиш лозимки, бунда маъмурий назорат остига олинган шахслар билан профилактик ишларни ташкил этишда ҳисобга олиниши лозим.

Адолатли жазо тури суд томонидан нисбатан осон аниқланиши муҳим шартлардан бири ҳисобланади. Шу туфайли ҳам муқобил санкциядаги ўртача

⁸¹ *Мирзиёев Ш.М.* Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир / Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2017. – 8 дек.

жазо, яъни модданинг санкциясида оғирлик даражасига кўра ўртача хусусиятга эга бўлган жазо тўғрисида сўз юритиш мумкин.

Ушбу масала хусусида А.С. Якубов ва У.А. Абдуғаниевлар ҳам “жиноят содир этган муайян шахсга нисбатан қилинган айбни баҳолаш унга мувофиқ келадиган жазони ёки бошқа жиноят-ҳуқуқий таъсир чораларини аниқлашда ифодаланади. Бу муносабатлар қонунни қўллаш даражасида, яъни қонунга кўра ваколатли бўлган идоралар ва шахслар даражасида жорий этилади. Айни ана шу даражада жиноят-ҳуқуқий муносабат пайдо бўлади. Шундан келиб чиқиб, ушбу моддада содир этилган жиноятга қонунни қўлловчи томонидан одил жиноят-ҳуқуқий таъсир чораларини белгилаш учун ҳам мезонлар мавжуд”, деган хулосага келган.

Шу боисдан, маъмурий назорат остидаги шахсларга нисбатан энг самарали профилактик чораларни қўллаш, улар томонидан қайта жиноят содир этилишини олдини олиш жамият аъзолари учун катта хавф туғдирадиган ижтимоий хавфли жиноятларга барҳам беришни таъминлайди.

Таъкидлаб ўтиш жоизки, маъмурий назорат судланганлик ҳолати тўғри келганда ўрнатилиши шартлигини келтириб чиқармайди, балки, ушбу тоифадаги шахсларнинг огоҳлантиришларга қарамасдан жазони ижро этиш муассасасининг ички тартиб қоидаларини бузганларида ёки жазони ўтаб қайтганларидан сўнг жамиятда юриш туриши қоидаларини бузганда амалга оширилади.

Маъмурий назорат ўрнатиш зарурлиги тўғрисидаги тақдимномада маъмурий назоратни ўрнатиш зарурати, ўрнатиладиган маъмурий чекловлар юзасидан таклифлар ва ўзига нисбатан маъмурий назорат ўрнатилиши мумкин бўлган шахснинг ўзи танлаган яшаш жойи ҳақидаги маълумотлар кўрсатилади.

Агар жазони ижро этиш муассасасидан озод этилаётган шахснинг маълум сабабларга кўра аниқ турар жойи бўлмаса, жазони ижро этиш муассасаси маъмурияси унга яшаш жойи билан таъминлаш, доимий ёки вақтинчалик прописка қилиш ҳамда ишга жойлашишга ёрдам беришни сўраб, шунингдек ногирон ёки оғир касалликларга чалинган шахсларни даволаш масалаларини олдиндан ҳал қилиш тўғрисида тегишли маҳаллий давлат ҳокимияти органларига, ички ишлар органларига ва соғлиқни сақлаш муассасаларига илтимоснома юборади.

Маъмурий назорат ўрнатиш зарурлиги тўғрисидаги тақдимнома олинган пайтдан эътиборан ўн кундан кечиктирмай жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судининг судьяси томонидан суд мажлисида ички ишлар органи вакилининг мажбурий иштирокида ва ўзига нисбатан маъмурий назорат ўрнатиш зарурлиги тўғрисидаги тақдимнома кўриб чиқиладиган шахс иштирокида якка тартибда кўриб чиқилади.

Ички ишлар органларнинг ушбу фаолият йўналишларидан, улар томонидан амалга ошириладиган мажбурлаш чораларини қўллаш тартиби, асослари ва мақсадидан келиб чиқиб, қуйидаги хусусиятларини кўрсатиш мумкин:

1) ички ишлар органлари фаолиятида маъмурий мажбурлаш чораларининг қўлланилиши тегишли соҳавий хизматларнинг асосий функционал вазифалари-

дан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Буларга, асосан, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, патруль-пост хизмати ва жамоат тартибини сақлаш, йўл ҳаракати хавфсизлиги, хорижга чиқиш, кириш ва фуқароликни расмийлаштириш каби хизматлар киради;

2) ички ишлари органлар томонидан мажбурлаш чораларини қўллашнинг ҳуқуқий асосларини қонунчилик ҳужжатлари ва идоравий-норматив ҳужжатлар (низом, йўриқнома) ташкил қилади;

3) махсус маъмурий мажбурлаш чоралари ҳисобланган жисмоний куч ишлатиш (қўл жанги, самбо усули), махсус воситалар (қўл кишанлари, резина таёғи), зарур ҳолларда қурол ишлатиш каби таъсир чораларини қўллаш алоҳида тартиби мавжуд;

4) маъмурий мажбурлаш чораларини қўллаш ваколатига эга бўлган ички ишлар органлари ходимлари ўз ҳокимият ваколатларини амалга оширишда қонунчилик ҳужжатлари билан алоҳида ҳуқуқий муҳофазаланган. Масалан, ички ишлар органлари ходимларининг ғайриҳуқуқий ҳаракатларни тўхтатиш тўғрисидаги фармойишини бажармаслик маъмурий жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолат деб ҳисобланади ёки ички ишлар органи ходимининг қонуний талабларини бажармаслик шахсни маъмурий жавобгарликка тортишга сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 апрелдаги “Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган айрим тоифадаги шахслар устидан маъмурий назорат тўғрисида”ги Қонунининг мақсади жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган айрим тоифадаги шахслар устидан маъмурий назорат (бундан буён матнда маъмурий назорат деб юритилади) билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишдан иборат .

Маъмурий назоратнинг асосий вазифаси жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган айрим тоифадаги шахслар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олиш мақсадида уларга якка тартибда профилактик таъсир кўрсатишдан иборатдир.

Маъмурий назорат ўрнатиш зарурлиги тўғрисидаги асослантирилган тақдимнома судга қуйидагилар томонидан юборилади:

– суд томонидан ўта хавфли рецидивист деб топилган шахсларга нисбатан – уларни озод этишдан камида бир ой олдин жазони ижро этиш муассасасининг бошлиғи томонидан;

– жазони ижро этиш муассасаларида турган оғир ёки ўта оғир жиноятлар содир этганлик учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган ёхуд ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган шахсларга нисбатан, агар улар жазони ўташ даврида белгиланган тартибда сақлаш режимини қасддан бузувчилар деб топилган бўлса, – уларни озод этишдан камида бир ой олдин жазони ижро этиш муассасасининг бошлиғи томонидан;

жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган шахсларга нисбатан – судланганлик ҳолатининг тугатилиши ёки судланганликнинг олиб ташланиши

муддатлари доирасида ички ишлар органининг бошлиғи томонидан ушбу шахслар жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилганидан кейин бир йил ичида икки ёки ундан кўпроқ маъмурий ҳуқуқбузарликларни содир этганлигидан далолат берувчи материаллар асос бўлса.

Маъмурий назорат ўрнатиш зарурлиги тўғрисидаги тақдимномада маъмурий назоратни ўрнатиш зарурати, ўрнатиладиган маъмурий чекловлар юзасидан тақлифлар ва ўзига нисбатан маъмурий назорат ўрнатилиши мумкин бўлган шахснинг ўзи танлаган яшаш жойи ҳақидаги маълумотлар кўрсатилади.

Жиноятга оид статистик маълумотлар ва амалиёт таҳлилларига таяниб хулоса қилиш мумкинки, маъмурий назорат илгари судланган шахсга нисбатан нафақат тарбиявий ва профилактик характерга эга бўлган тадбир бўлибгина қолмай, балки рецидив жиноятларни олдини олишдаги муҳим ва самарали тадбирлардан бири бўлиб ҳисобланади.

А.А. Абдулхаев,
Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги
Академияси Магистратура Бошқарув фанлар
кафедраси катта ўқитувчиси

Фирибгарлик жиноятлари профилактикасини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари

Бугунги кунда мулкка тажовуз қилиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар орасида ўзганинг мулкни фирибгарлик йўли билан талон-торож қилиш билан боғлиқ жиноятларнинг ўсиш тенденциясини, ИИБ Академияси Илмий-амалий тадқиқотлар маркази томонидан олиб борилган тадқиқотлар натижасида кўришимиз мумкин. Яъни, республика бўйича 2023 йил 12 ойида жами 18492 та фирибгарлик жиноятлари содир этилган бўлиб, шундан 2165 таси ёки 11,7 фоизи фош этилмаган. Очилмай қолган жиноятларни содир этган шахслар эса ўз билганларича озодликда юришибди, уларга жазонинг муқаррарлиги таъминланмасдан, оқибатда, фирибгарлик жинояти қурбонига айланган жабрланувчиларнинг мол-мулки ўз-ўзидан фирибгарлар томонидан талон-торож қилинмоқда. Фикримизнинг энг долзарблиги ҳам шунда.

Фирибгарлик жиноятига криминалистик нуқтаи назардан қараганимизда фирибгарликни содир этиш бошқа турдаги ҳуқуқбузарликлардан фарқ қилади. Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, унинг олдини олишнинг ҳам ўзига хос хусусияти бор.

Юқорида таъкидлаганимиздек, фирибгарлик содир этилишида икки тарафлама манфаатли ҳаракат юзага келади. Яъни жиноятчи ва жабрланувчи ўртасида. Шу боис ҳам, айнан фирибгарликнинг виктимологик профилактикасини юқори савияда ишлаб чиққан ҳолда уни амалга ошириш ушбу жиноятнинг барвақт олдини олишга хизмат қилади дейишимиз мумкин.

Маълумки, жабрланувчилар фирибгарлар билан муайян вақт (10-15кун, 1-2 ой) давомида , баъзи вақтларда узоқроқ муддат(4-5ой ва ундан юқори) давомида ўзаро муносабатда бўладилар. Шунинг учун ҳам жабрланувчилар жиноят содир этилгандан сўнг фирибгарнинг юзаки белгилари ҳақида тўлароқ маълумотга эга бўлишлари мумкин.

Фирибгарлар ташқи кўринишидан, ўзини тутишидан. ақл-фаросати, дунёкараши. фикрлаш доираси ва ҳуққ-атвори билан бошқа турдаги ҳуқуқ-бузарлардан фарқ қиладилар. У ҳуқуқбузарликни содир этишда айёрлик ва чапдастлик қобилиятларини ишлатиб, одамларни ўзига жалб этади, уларда ўзига нисбатан ишонч уйғотади.

Фирибгарлик баъзи вақтларда фуқароларнинг ноўрин истаклари натижа-сида содир этилади. Жабрланувчилар фирибгарга нисбатан ўта ишонади ва очик кўнгиллик билдирадилар ва шу билан ўзларини алданиб қолганликларини билмай қоладилар. Фирибгарларни шартли равишда бешта гуруҳга бўлсак бўлади:

- қўнимсиз, доимий равишда кезиб юрадиган учарлар. Улар ҳуқуқбузарликни содир этган заҳоти бошқа ҳудудларга ёки республикадан ташқарига яширинадилар;

- майда фирибгарлик содир этадиган шахслар;

- доимий яшаш ва иш жойи бўлмаган,фирибгарлик учун бир неча бор судланган шахслар;

- олдин судланмаган, узоқ чўзилган фирибгарликни содир этган шахслар

- ўзларининг енгилтаклиги боис ёки бошқа шахслар ва ҳолатлар таъсирида биринчи марта фирибгарликни содир этган шахслар.

Фирибгарлик қилмишлари жамият учун жуда хавфлидир. Фирибгарнинг айёрлиги, уддабуронлиги бевосита фирибгарликка оид ҳуқуқбузарликнинг олдини олинишида қийинлаштиради.

Австрия қонунчилигига кўра жабрланувчининг маълум бир ҳаракатни амалга ошириши, бирон-бир ҳаракатга имкон бериши ёки фактик алдаш туфайли ҳаракатсизликни амалга ошириши фирибгарликни ташкил этади (бунда унинг турлари: оддий, оғир, компьютер, зарурият туфайли содир этилган кабиларга бўлинади).

АҚШ жиноят қонунчилиги бўйича фирибгарлик деганда алдаш тусига эга бўлган, усул келишув ва серқирра ҳаракатлар тизими тушунилади (Унинг турлари: кўзбўямачилик тусидаги мурожаатларга оид, компьютер, банк, солиқ, телемаркетинг, почта, банкротлик, кредит карталари орқали, тиббиёт, ҳукумат ташкилотларига қарши, суғурта, қимматли қоғоз муомаласи).

Япония жиноят кодексида фирибгарлик бошқа шахсдан мулкни алдаш орқали эгаллашни англатади. Агар шахс шу йўл орқали ўзи ёки бошқа шахс учун ноқонуний мулкний фойда кўрса, бундай ҳаракатлар ҳам фирибгарлик ҳисобланади.

Германия жиноят кодексида фирибгарлик оддий, алоҳида оғир, компьютер, субсидия олишга қаратилган, капитал киритишга оид, кредит каби турларга бўлинади.

Юқоридаги тушунчалар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, фирибгарликнинг тушунчаси унинг содир этиш усули, шакллари ва қўллаш методларидан келиб чиқади. Масалан, фирибгарликка оид барча тушунчаларда бировни алдаш орқали мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар кузатилади.

Таъкидлаш жоизки, республикамызда содир этилаётган жами жиноятлар орасида фирибгарлик жиноятларининг салмоғи йилдан-йилга пастлаб бориши кузатилмоқда. Таҳлилларга кўра, 2022 йилда фирибгарлик жинояти жами содир этилган жиноятларнинг 11,7 фоизини ташкил қилган бўлса, 2023 йилда бу кўрсаткич 10,1 фоизни ташкил қилган. 2023 йилнинг 12 ойи давомида республика бўйича содир этилган фирибгарлик жинояти (18492) 2022 йилнинг шу даврига нисбатан 10,7 фоизга камайган бўлса-да, умумий жиноятларда ҳиссаси 13,1 фоизни ташкил этмоқда. Фирибгарликнинг салмоқли қисми Тошкент шаҳри (5882 та ёки 16%), Фарғона вилояти (2248 та ёки 13%), Тошкент (11675та ёки 9,6) ва Самарқанд (1239 та ёки 8,7) вилоятлари ҳисобига тўғри келган. Энг ачинарлиси, 2023 йилда содир этилган фирибгарлик жиноятларининг 11,4% (2165та) фош этилмасдан қолган.

Фирибгарлик жиноятларининг камайтириш масаласи ХМҚОлар олдида турган энг муҳим ва устувор вазифаларидан бўлиб, мазкур вазифаларни амалга ошириш самарадорлигини таъминлаш кўпроқ огоҳ этувчи профилактик чоратадбирларни ишлаб чиқишни ҳамда уларни амалга оширишда қўлланилаётган фирибгарликнинг барвақт профилактикаси механизмини мунтазам равишда такомиллаштириб боришни тақозо этади. Фирибгарликнинг барвақт профилактикаси самарадорлигини таъминлаш учун энг аввало мазкур турдаги жиноятларнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Дарҳақиқат, ҳар қандай воқеа, ҳодиса, жараён ёки мавжудликнинг моҳиятини ўрганиш унинг келиб чиқиши ёки содир бўлишига туртки берган сабаблар, имконият яратган шарт-шароитлар ҳақида аниқ маълумотга эга бўлишни талаб этади. Шу ўринда савол туғилади фирибгарлар бу турдаги ҳуқуқбузарликни қандай йўл билан содир этадилар ва уни яшириш усуллари қанақа? Бу саволга қуйидагича жавоб қайтаришимиз мумкин:

- ҳақиқий пул ичига сохтасини аралаштириб қўйиш орқали фуқаролар мулкига эга бўлиш;
- ўзини мансабдор шахс сифатида кўрсатиб ва керакли ёрдамни бериши мумкинлигини айтиб фирибгарлик қилиш;
- харидор олмоқчи бўлган мол ўрнига бошқа молни ўтказиш ёки бериш;
- қарзга пул олиб, фуқаролар мулкани ўзлаштириш. Бунда фирибгар одатда 3-4 ойга қарз олади ва муддати келиши билан пулни белгиланган устама фоизи билан қайтарадилар. Бундай ҳолат бир неча бор такрорланади, вақти келиб

фирибгар худди шундай шарт билан жуда катта миқдорда қарз олади ва яширинади;

- маиший хизмат кўрсатиш ёки савдо соҳасида муайян турдаги товар ёки хизматни арзонроқ етказиб беришни ваъда қилиб, мулкка эга бўлади ва яширинади;

- фуқаролар мулкани карта ўйинлари ёки «фолбинлик» йўли билан ўзлаштириш. Бу усулни қўллаган фирибгар киши тақдирини олдиндан айтиш учун ундан маълум бир қимматбаҳо буюм беришни талаб қилади. «Фолбин» буюмни олиб қоғозга ўрайди ва сеҳргарлик ҳаракатларини бажаради, шу вақтда қоғозни бошқасига алмаштириб, жабрланувчига тутқазади ва қоғозни очмаслик тўғрисида огоҳлантиради, акс ҳолда менинг сеҳрим таъсир кучини йўқотади дейди;

- олтингга ўхшаш буюмлар ва оддий шишаларни олмос, тилла буюмларга ўхшатиб ишлаб, харидорларга сотиш. Бу “фармазон” усули деб номланади, уни кўпинча бир гуруҳ жинойтчилар амалга оширади. Сотувчи ўзини, кўпинча, ажнабий шахс сифатида таништиради ва ночорликда ушбу қимматбаҳо буюмни сотишга мажбур бўлганлигини тушунтиради. Бошқа фирибгар «баҳо берувчи заргар» сифатида ўйинга қўшилади, учинчи фирибгар эса ушбу буюмни сотиб олувчи шахс сифатида ўйинга қўшилади ва паст баҳога ушбу қимматбаҳо буюмни сотиб олишга ҳаракат қилади ёки улар олиб сотар ролларида ўйинга қўшиладилар.

Бугунги кунда замонавий технологиялар ривожланиб бораётган бир даврда интернет тармоқларида янгидан-янги имкониятлар пайдо бўлиши билан бирга ундан ғаразли мақсадларда фойдаланувчилар сони ва тури ҳам кўпайиб бормоқда. Улардан ривожланган ўйин тури бўлган футбол ўйинига мухлислик қилувчиларнинг жаҳон чемпионатларида ва бошқа муҳим ўйинларда интернет тармоқлари орқали маълум бир шартлар асосида пул тикишлари бугунги кунда интернет тармоқлари соҳасини ислоҳ этишни талаб этмоқда. Бунинг учун эса биз ҳозирги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда интернет тармоқларидан фойдаланишни тартибга солувчи қонун нормаларини такомиллаштиришни таклиф қилган бўлар эдик. Бу каби ўйинлар таваккалчиликка асосланган бўлиб ўзида фирибгарлик аломатларини ҳам намойиш этади. Агар бундай ҳолатларни вақтида аниқлаб зарур чора тадбирларни кўрмасак ҳуқуқбузарликларнинг фаолият йўналишлари кенгайиши ва бошқа турдаги ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқариши мумкин. Бундай ҳолатлардан яна бири бу интернетдаги пуллар ҳисобланади. Улар ҳаводаги пуллар ҳисобланиб барча давлат курсларида маълум бир қийматга эга. Яъни интернетдаги пуллар биткоин деб номланиб бир биткоин турли давлат пул бирликларида маълум бир қийматга эга. Электрон тарздаги бу пулларни бугунги кунда республикамиз фуқароларига ҳам мавжудлиги аниқланган бўлиб, бу турдаги норасмий пулларни тартибга солувчи қонун нормасини мавжуд эмаслиги қонунчиликда бўшлиқни вужудга келтиради.

Ички ишлар органларининг ўғрилик жиноятлари профилактикаси бўйича фаолиятини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари

Маълумки, охириги вақтларда ўғирлик жиноятларини содир этиш ортиб бормоқдаки, бундай жиноятларни олдини олиш учун жазо муқаррарлиги ҳақида фуқаролар ўртасида ҳуқуқий онг ва маданиятни ошириш учун профилактик тушунтириш ишларини янада такомиллаштириб олиб боришга эҳтиёж сезилмоқда.

Ўғрилик талон-тарожнинг энг кўп тарқалган шакли бўлиб, унинг фош этилиши фоизларининг пастлиги, яширин равишда содир этилиши унинг ҳам очилишини қийинлаштиради, шу билан бирга ушбу жиноятнинг профилактикасида жамиятда мавжуд бўлган ва ҳал этилмаган ижтимоий-иқтисодий муаммолар самарадорликка салбий таъсир кўрсатади.

Ўғрилик жиноятининг профилактикаси объекти ўзганинг мол-мулкани муҳофаза қилиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлардир. Шу боисдан, энг аввало ўғрилик жинояти профилактикасида мол-мулк эгалари бўлган жисмоний ва юридик шахсларнинг хушёрлигини ошириш, уларнинг мол-мулкларини кўриқланишини яхшилаш борасидаги ишларни яхшилаш муҳим аҳамият касб этади.

Таҳлиллар асосида ўғрилик жиноятларининг қуйидаги асосий сабабларини келтириб ўтиши лозим:

1) ижтимоий-иқтисодий муаммолар, яъни бунда аҳолининг аксарият қисмининг ишсизлиги, кам таъминланган оилалар, шу жумладан ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган оилаларни қўллаб қувватлар борасидаги камчиликлар;

2) маънивиятида камчиликлар, хусусан, енгил пул ва бойлик топиш илинжида бўлган аҳоли қатламининг мавжудлиги, шунингдек енгил ҳаёт кечириш, ўйин кулгига мойил бўлган енгил табиатли шахсларнинг шаклланиши;

3) гиёҳвандлик ва сурункали алкоголизм каби иллатларнинг пайдо бўлиши, бу тоифа шахсларнинг оғир меҳнат қила олиш қобилиятларининг йўқлиги ва натижада уларда осон йўл билан пул топишга бўлган хоҳишнинг мавжудлиги;

4) бошқарув соҳасидаги камчиликлар, хусусан аҳолини иш билан таъминлаш чораларини кўрилмаслиги, давлат бошқарув органларида айрим шахсларнинг коррупция билан боғлиқ жиноятларга йўл қўйиши ва ҳ.к.⁸².

Ўғрилик жиноятлари профилактикасини самарали ташкил учун профилактика инспекторлари томонидан аввал маъмурий ҳудудда қайси турдаги

⁸² И. Исмаилов, Қ.Р. Абдурасулова ва бошқ. Криминология: Дарслик. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – 744 б.

ўғриликлар, қаерларда, куннинг қайси вақтларида содир этилганлигини таҳлил этиш муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, ўғриликларнинг объекти хусусиятига кўра қуйидаги ўғрилик жиноятларини хонадонларда содир этиладиган ўғрилик; мол ўғрилиги, кўчаларда содир этиладиган ўғрилик, транспорт воситаларидаги ўғрилик, авто-транспорт ўғрилиги, киссавурлик, яъни чўнтакдан пул ва буюмлар ўғрилиги, савдо дўконлари ва омборхоналарда содир этиладиган ўғрилик каби турларга ажратиш мумкин.

Ўғриликларнинг турларига қараб уларнинг содир этилиши механизми, вақти, жойи бир биридан фарқланади.

Шунингдек, ўғриликларнинг латентлиги ҳам юқори бўлиб, айрим фуқаролар ўғирланган мол ва буюмларини арзимас ҳисоблаб, ички ишлар органларига мурожаат этмайди. В.В.Лунеев фикрига кўра, амалдаги жиноятчилик, одил судлов хабардор бўлган жиноятчилик сонидан, улар хабардор бўлган жиноятчилик эса – расмий рўйхатга олинаётган жиноятчилик сонидан бир неча маротаба кўпроқдир⁸³.

Шу боисдан, профилактика инспекторларининг ўғрилик жиноятлари профилактикасини ташкил этиш ва амалга ошириш фаолиятида қуйидаги тадбирларни ташкил этиш ва амалга ошириш лозим биринчидан, хизмат ҳудудида мукаддам ўғрилик жиноятларини содир этганлиги учун жиноий жавобгарликка тортилган ва профилактик ҳисобда турувчи шахсларнинг турмуш тарзини доимий назорат қилиш, уларнинг яқин алоқаларини ўрганиш; иккинчидан, кўп қаватли уйлар ва хонадонларга Миллий гвардия ходимлари билан ҳамкорликда қўриқлаш сигнализациялари ўрнатилишини ташкил этиш ва бу борадаги тарғибот ишларини амалга ошириш; учинчидан, қишлоқ ҳудудларида фуқароларнинг молларини қаровсиз қолдиришларини олдини олиш мақсадида улар билан мунтазам равишда тушунтириш ишларини олиб бориш; тўртинчидан, автотранспорт воситаларини пуллик сақлаш жойларини ташкил этиш юзасидан маҳаллий давлат ҳокимияти органларига таклифлар киритиш; бешинчидан, кўчалар ва йўлларда кечқурунги ёритиш мосламаларини тўлиқ бўлишини таъминлаш, бу борада камчиликлар юзасидан “Электртаъминот” корхоналарига камчиликларни бартараф этиш юзасидан бажарилиши шарт бўлган тақдимномалар киритиш; олтинчидан, ўғриликлар энг кўп содир этиладиган ҳудудлар, хусусан, кўчалар, хиёбонлар ва бошқа жамоат жойларида кундузги ва кечқурунги янги патруль йўналишларини ташкил этиш юзасидан раҳбариятга таклифлар киритиш; еттинчидан, маҳаллада “Фидокор ёшлар” жамоатчилик патруль гуруҳларини шакллантириш ва уларнинг фаолиятини самарали ташкил этиш; саккизинчидан, доимий равишда ҳудудда назорат ва профилактик ишларни ташкил этиш, шунингдек, аҳоли ўртасида тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтириш.

⁸³ Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. – М., 1997. – С.125.

Хулоса қилиб, шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, профилактика инспекторларининг фаолияти хизмат олиб борадиган маъмурий ҳудудда ҳар қандай турдаги жиноят, шу жумладан ўғриликларнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, ўғриликларнинг профилактикасини ташкил этиш борасида ҳудуднинг ўзига хос хусусиятларини чуқур таҳлил этиш, ушбу жиноятларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон берадиган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда ўз вақтида бартараф этишлари, ўғрилик жиноятларини барвақт олдини олишни таъминлайди.

А.С. Ўсаров,
ИИБ Академияси Магистратура Бошқарув
фанлар кафедраси катта ўқитувчиси

Йўл-транспорт ҳодисалари профилактикаси ва йўл-транспорт ҳодисаларининг келиб чиқиш омиллари ҳамда таҳлили

Охирги йилларда мамлакатимизда йўл-транспорт ҳодисаларининг олдини олиш борасида кўплаб чора-тадбирлар кўрилмоқда. Аммо шунга қарамай, бу борада ижобий ўзгаришлар кўп, деб бўлмайди. Ачинарлиси, айрим ҳайдовчилар йўл ҳаракати қоидаларини бузишда давом этаётир. Бундай шароитда баъзи мутахассис ва экспертлар жазони янада кучайтиришни таклиф қилаётир. Бироқ бу билан асосий мақсадга эришиш мушкул. Демокчимизки, барча йўл ҳаракати қатнашчиларида юксак ҳукуқий маданиятни шакллантирмасдан туриб, йўл-транспорт ҳодисаларининг олдини олиб бўлмайди. Мавжуд вазият таҳлили ҳам шунга ишора бермоқда. Ўзбекистон ИИБ Жамоат хавфсизлиги департаменти Йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати маълумотларига кўра, жорий йилнинг етти ой давомида республика ҳудудида 4 772 та ЙТХ қайд этилган.

Шундан 2 453 таси ёки 51,4 фоизи субъектив сабабларга кўра содир этилган, яъни ҳайдовчилар йўл ҳаракати қоидаларига эътибор бермаслиги оқибатида келиб чиққан. Агар ҳайдовчилар йўл ҳаракати қоидаларига риоя қилганда юқоридаги барча ЙТХ содир бўлмаслиги мумкин эди. Ачинарлиси, ўтган етти ойда Ўзбекистонда йўл-транспорт ҳодисалари натижасида 1115 киши ҳалок бўлган, 4 минг 564 нафари турли тан жароҳатлари олган. Бир рақамга эътибор қаратиш лозим – йўл-транспорт ҳодисаларида ҳалок бўлганларнинг 1078 нафари ёки 96,7 фоизи хавфсизлик камарини тақмаган. Соҳа мутахассисларининг фикрича, агар орқада ўтирган йўловчилар хавфсизлик камарини таққан бўлганида олдинги ўриндикларда ўтирган йўловчиларнинг кўпчилиги автоҳалокатда омон қолиши мумкин эди. Уларнинг сўзларига кўра, агар орқадаги йўловчилар камар тақмаган бўлса, ЙТХ вақтида олдинги ўриндикда ўтирган йўловчининг ҳалок бўлиш эҳтимоли беш баробар ортади. Ички ишлар вазирлиги Жамоат хавфсизлиги департаменти Йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати статистик маълумотларига кўра, ЙТХ турлари

бўйича сабаблар этиб пиёдаларни уриб юбориш, автомашиналар тўқнашуви ва бошқалар келтирилган.

Биргина Тошкент шаҳар ИИБ маълумотларида айтилишича, жорий йилнинг ўтган етти ойида пойтахтда 675 та йўл-транспорт ҳодисаси қайд этилган. Ҳодиса оқибатида 71 киши ҳалок бўлган, 787 киши турли тан жароҳатлари олган. Бахтсиз ҳодисаларнинг энг кенг тарқалган сабаби тезликни ошириш бўлган – 199 та ҳолат. Ҳайдовчилар томонидан 90 та ҳолатда тақиқловчи светофор ишорасига эътибор бермаслик, маст ҳолатда ҳайдовчилар иштирокида 8 та ЙТХ содир этилган. Юқоридаги рақамлар йўл ҳаракати қатнашчиларининг кўпчилиги йўл ҳаракати қоидаларига риоя қилмаслигини яна бир бор тасдиқлайди.⁸⁴ Натижада бахтсиз ҳодисалар сони ортиб бормоқда. Аслида, ҳайдовчилар уйдан чиқишлари биланоқ йўл ҳаракати қоидаларига риоя қилишлари, жумладан, хавфсизлик камарларидан фойдаланиш одатий ҳолга айланиши керак. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 125-моддасига кўра, ҳайдовчиларнинг транспорт воситаларини бошқариш ва йўловчилар ташишда хавфсизлик камаридан фойдаланиш қоидаларига риоя этмаслик базавий ҳисоблаш миқдорининг иккидан бир қисми миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Далиллар шуни кўрсатадики, кўпчилик ҳайдовчилар ҳанузгача хавфсизлик камарларидан мунтазам фойдаланмайди, йўл ҳаракатининг асосий қоидаларига амал қилмайди. 2022 йил 4 апрелда “Автомобиль йўлларида инсон хавфсизлигини ишончли таъминлаш ва ўлим ҳолатларини кескин камайитириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Президент қарори қабул қилинди. Ушбу ҳужжатда ҳайдовчи ва пиёдаларнинг йўл ҳаракати қоидаларига риоя қилиш маданиятини ошириш, ҳар қандай қоидабузарлик учун жазо муқаррарлигини таъминлаш ҳамда йўл ҳаракати қоидалари асосларини болаликдан сингдиришни йўлга қўйиш, амалиётни мактабгача таълим ташкилотлари ва умумтаълим мактабларида жорий этиш – йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашнинг долзарб йўналишлари этиб белгиланган. Таъкидланганидек, қарорда белгиланган вазифаларнинг 21 таси ижро қилинган, 6 та норматив-ҳуқуқий ва бошқа ҳужжатлар қабул қилинган.

Ўрганишлар шуни кўрсатдики, йўл ҳаракати қоидалари аҳоли ўртасида ҳанузгача таъсирчан ва самарали тарғиб қилинмайди, оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқларда фуқароларнинг бу борадаги маданиятини юксалтиришга қаратилган материаллар етарли даражада берилмаяпти. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясидаги 16-мақсад доирасида “йўл инфратузилмасини такомиллаштириш ва хавфсиз ҳаракатланиш шароитларини яратиш орқали йўлларда авария ва ўлим ҳолатларини қисқартириш, шу жумладан ҳаракатни бошқариш тизимини тўлиқ

⁸⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарори.

рақамлаштириш ва жамоатчиликнинг ушбу соҳадаги ишларда кенг иштирокини таъминлаш” бўйича вазифалар белгиланганлиги бежиз эмас.⁸⁵

Шунингдек, Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 20 октябрдаги 841-сон Қарори билан тасдиқланган “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги Миллий мақсад ва вазифалар”нинг 3-мақсади 3.6-вазифасида “2025 йилгача йўл-транспорт ҳодисалари сонини, жумладан, пиёдалар томонидан йўл ҳаракати қоидаларининг бузилиши натижасида юзага келадиган ЙТХ ҳолатларини икки барабар қисқартириш” вазифаси назарда тутилган. Президентимиз Шавкат Мирзиёев раислигида жорий йил 11 февралда йўл ҳаракати хавфсизлигини кучайтириш чоралари муҳокамасига бағишланган видео-селектор йиғилиши ўтказилди.

Унда йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасидаги асосий, ечимини кечиктириб бўлмас муаммолар сифатида йўл-транспорт ҳодисалари ҳамда улардаги ўлим ҳолатлари сонини қисқартириш, ушбу соҳадаги миллий қонунчилигимизни мавжуд муаммолардан келиб чиққан ҳолда қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштириш, йўл ҳаракати қатнашчиларининг ҳуқуқий маданиятини, ўзаро ҳурмат ва билим-тажрибасини ошириш, кўпол қоидабузарликлар содир этаётганларга нисбатан жазо муқаррарлигини таъминлаш, ҳайдовчиликка ўқитиш ва гувоҳнома бериш тизими умуман талабга жавоб бермаётганлиги қайд этилди.

Йўл ҳаракати соҳасидаги тизимли муаммоларнинг ташкилий-ҳуқуқий ечимини топиш мақсадида Давлатимиз раҳбари томонидан йўл-транспорт ҳодисалари ва кўпол қоидабузарликлар сонини камайтириш; қоидабузарлик учун жазо муқаррарлигини таъминлаш; йўл ҳаракати қатнашчиларининг ҳуқуқий маданияти, ўзаро ҳурмати ва билим-тажрибасини ошириш; автомак-таблар фаолияти самарадорлигини ошириш; йўл ҳаракати соҳасини рақамлаштириш; йўллар ҳолати ва инфратузилмасини яхшилаш; ҳайдовчилар ва пиёдалар учун қулай ва хавфсиз йўл ҳаракатини ташкил этиш каби устувор йўналишларда мутасадди давлат ташкилотлари ва мансабдор шахсларга топшириқлар бериб ўтди.

Хорижий мамлакатлар миллий қонунчилигида йўл ҳаракати хавфсизлигини самарали таъминлашга қаратилган турли нормалар белгиланганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Россия Федерацияси қонунчилигига мувофиқ йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасидаги қонунчиликни бузган шахслар фуқаровий-ҳуқуқий, маъмурий, жиноий ва бошқа турдаги жавобгарликка тортилиши мумкин.⁸⁶ Қозоғистон Республикаси, Германия, Франция ва Россия Федерацияси қонунчилигига кўра эса полиция ходимларининг қонуний талабларига бўйсунмаганлик, уларга жисмоний қаршилик кўрсатганлик ёки жисмоний куч ишлатганлик учун жиноий жавобгарлик турлари, Швеция Йўл ҳаракати қоидаларига мувофиқ умумий фойдаланишдаги йўлларда велоси-

⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 12 апрелдаги 172-сонли қарори.

⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев раҳбарлигида 2022 йил 11 февраль куни ўтказилган видеоселектор йиғилишида “Хавфсиз ва раvon йўл” тамойили.

педлар ва пиёдалар учун алоҳида йўлакча бўлиши кераклиги белгиланганлигини кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 11 июль куни Ички ишлар вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари зиммасига йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги янги вазифаларни юклади. Ҳужжатда йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматларининг республика, ўрта ва қуйи бўлинмалари фаолиятини ташкил этишнинг янги тартибларини белгилаш кўзда тутилган бўлиб, уларнинг асосий вазифа ва функциялари, раҳбарлар ва ходимларнинг ажратилган хизмат участкасида юклатилган вазифаларни бажаришда шахсий жавобгарлигини аниқ қилиб белгилаш ва чегаралаш кўзда тутилган.

Йўл ҳаракати қоидалари бузилиши профилактикаси, йўл-транспорт ҳодисалари ва йўлларнинг тирбандлигидан огоҳлантириш тизими такомиллаштирилиши лозим. Бунда айниқса Тошкентда ҳодисалар ва йўл тирбандликларини келтириб чиқарувчи сабаблар ва шароитларни тизимли равишда комплекс таҳлил қилиш ва бартараф этиш асос қилиб олинди. Йўл ҳаракатини назорат қилишнинг автоматлаштирилган тизими, видеокузатув ва йўл ҳаракати қоидаларининг бузилишини қайд этишни кенгайтириш белгиланган.⁸⁷ Айниқса вилоятлар марказларида қоидабузарликларни ўз вақтида аниқлаш ва олдини олиш, назоратнинг юқори самарадорлигини таъминлашга алоҳида урғу берилган. Йўлларнинг сақланиши ва уларнинг йўл белгилари, ахборот кўрсаткичлари ва йўл ҳаракатини назорат қилишнинг бошқа техник воситалари билан жиҳозлаш бўйича талабларнинг сўзсиз бажарилишини таъминлаш режалаштирилган.

Аҳоли ўртасида тушунтириш-тарғибот ишларининг самарали тизимини ривожлантириш, йўл ҳаракати иштирокчиларининг қоидаларга риоя қилиш маданиятини ошириш кўзда тутилган. Яна бир йўналиш – хизмат вазифасини бажаришда йўл ҳаракати иштирокчилари ҳуқуқлари, уларнинг обрўси ва қадрқийматини ҳурмат қилиш, мулоқот маданияти ва одоб-ахлоқ қоидаларига қатъий риоя қилинишини таъминлаш белгиланган.⁸⁸

– йўл-транспорт инфратузилмасининг ҳолати, йўл-транспорт ҳодисалари динамикаси, йўл ҳаракати қоидаларининг бузилиши, йўлларнинг тирбандлиги, транспорт воситаларининг техник ҳолатини ҳисобга олган ҳолда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш тўғрисидаги маълумотларни комплекс ва тизимли таҳлил қилиш, шунингдек мазкур соҳада вужудга келадиган муаммолар ва камчиликларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф этишни кучайтириш.

– ички ишлар органларининг йўл ҳаракати хавфсизлиги бўлинмаларининг йўл-транспорт ҳодисалари ва йўл ҳаракати қоидаларининг бузилишларини олдини олиш ҳамда бу борада жавобгарликни кучайтириш.

⁸⁷ Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Йўл ҳаракати хавфсизлиги кунини ўтказиш ва йўл-транспорт ҳодисалари профилактикасининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.

⁸⁸ Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 20 октябрдаги 841-сон Қарори

– йўл ҳаракати хавфсизлиги таъминланишини, шу жумладан йўл ҳаракати қоидалари бузилиши профилактикаси ва уларга чек қўйишни, йўл-транспорт ҳодисалари ва йўллар тирбандлигини олдини олишни, ҳуқуқбузарликлар содир этилишига алоқадор бўлган шахсларни излаб топиш ва шахслари аниқланиш уларга нисбатан таъсирли жазо қўллаш.

– ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари, давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш, шунингдек аҳоли билан йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш масалалари бўйича очиқ мулоқотларни ҳамда ҳуқуқбузарликларни сайёр судлар қилиб жазонинг муқаррарлигини таъминлаш.

Хулоса қилиб айтганда, йўл ҳаракати қатнашчиларининг ҳуқуқий маданиятини оширишда нафақат ички ишлар органлари ходимлари, балки таълим тизими, фуқаролик жамияти институтлари ва жамоат ташкилотлари вакиллари муҳим роль ўйнаши зарурлигига эътибор қаратиш лозим. Бундан ташқари, ҳуқуқий нигилизмга барҳам бериш, ҳуқуқий онгни юксалтириш, йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш тарғиботини кучайтириш ҳар қачонгиданда долзарбдир.

М.Р. Саидов,

*ИИВ Академияси Магистратура Бошқарув
фанлар кафедраси кабинет бошлиғи*

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида қонунийликни таъминлаш жиҳатлари

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида суд тизимини ислоҳ қилишга алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, Ўзбекистонда суд ҳокимияти мустақиллигига оид халқаро стандартларни имплементация қилиш, одил судлов самарадорлигини ошириш, халқаро рейтингларда мамлакатимиз ўрнини яхшилаш масаласига устувор вазифа сифатида қаралмоқда. Бунга Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан 2019 йилда БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг Судьялар ва адвокатлар мустақиллигини таъминлаш бўйича махсус маърузачисининг Ўзбекистонга таклиф этилиши ҳамда у томонидан БМТ Бош Ассамблеяси Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг 44-сессиясида Ўзбекистонда суд ҳокимияти мустақиллиги борасида эришилган ютуқлар ва мавжуд муаммолар бўйича ўз маърузасини тақдим қилиниши⁸⁹, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Халқаро рей-

⁸⁹Доклад Специального докладчика по вопросу независимости судей и адвокатов. Посещение Узбекистана. <https://undocs.org/ru/A/HRC/44/47/Add.1>

тинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4210-сон қарори⁹⁰ мисол бўлади.

Мамлакатимизда амалга оширилган суд-ҳуқуқ ислоҳотлари суд ҳокимияти мустақиллигини ҳамда судлар фаолиятида очиклик ва шаффофликни таъминлаш билан бир қаторда фуқаро ва тадбиркорларнинг ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш имконини берди. “Янги Ўзбекистон – янги суд” тамойили доирасида аҳолининг одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишни жадаллаштиришни, соҳага илғор халқаро стандартларни жорий этишни талаб этмоқда. Шунга асосланиб “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”да белгиланган вазифаларга мувофиқ, шунингдек, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, судлар фаолияти самарадорлиги ва одил судлов сифатини ошириш мақсадида 2023–2026 йилларга мўлжалланган суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли стратегияси қабул қилинди ва янгиланаётган Конституциясида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини таъминлашди ўз ифодасини топди.

Конституциямизда шахсни суднинг қарорисиз 48 соатдан ортиқ муддат ушлаб туриш мумкин эмаслиги белгиланмоқда. Яъни, шахснинг эркинлигини чеклаш билан боғлиқ ҳар қандай ҳаракат фақатгина суд қарори асосида амалга оширилиши шартлигини белгилайди. Ушбу қоида тергов органлари томонидан инсонларни ноқонуний ҳибсга олиш, асоссиз қамоққа олиш ва сақлашга йўл қўймасликка қаратилган.

Одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаш билан боғлиқ барча ҳаракатларга, фақат ва фақат суд қарори асосида йўл қўйилиши мустаҳкамланган. Яъни, одил судловни амалга оширишда: “Хабеас корпус” ва “Миранда қоидаси” институтлари янада кенгайтирилади; илк бор айбланувчи ва судланувчиларга ўзига қарши кўрсатма бермаслик, яъни “сукут сақлаш” ҳуқуқи берилмоқда; ҳар ким ўз ҳуқуқ ва эркинликларини қонунда тақиқланмаган барча усуллар билан ҳимоя қилишга ҳақлилиги белгиланган. Ушбу қоиданинг мазмун-моҳияти шундаки, фуқаролар ўз бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини, ўзгалар ҳуқуқларини бузмаган ҳолда, мустақил ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга. Ягона шарт – бу фуқаролар томонидан ўзини ҳимоя қилишда қўлланиладиган усуллар ёки чораларнинг қонунчилик ҳужжатларида тақиқланмаган бўлишидир.

Асосий Қонунимизда ҳар ким Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигига ва халқаро шартномаларига мувофиқ инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилувчи халқаро органларга, агар давлатнинг ҳуқуқий ҳимояга доир барча мавжуд ички воситаларидан фойдаланиб бўлинган бўлса, мурожаат

⁹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4210-сон қарори <https://www.lex.uz/docs/4215422#undefined>

этишга ҳақлилиги мустаҳкамланган. Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикаси қонунида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаси қоидалари қўлланилади. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимояси нафақат миллий қонунчиликда белгиланган нормалар, балки халқаро ҳуқуқ асосида ҳимояланишини таъминлайди.

Ҳар ким давлат органларининг ёхуд улар мансабдор шахсларининг қонунга ҳилоф қарорлари, ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги туфайли етказилган зарарнинг ўрни давлат томонидан қопланиши ҳуқуқига эгаллиги қайд этилмоқда. Давлат органлари ёки мансабдор шахслар томонидан шахсларга нисбатан ғайриқонуний қарор ёки хатти-ҳаракатлар содир этилишининг олдини олади, шахсларга етказилган зарарни ўз вақтида ва тўлиқ қоплаб берилишини таъминлайди.

Шахсни ушлаш чоғида унга тушунарли тилда ўз ҳуқуқлари ва ушлаб турилиш асослари тушунтирилиши кераклиги белгиланган бўлиб, айбдорликка оид барча шубҳалар, агар уларни бартараф этиш имкониятлари тутаган бўлса, гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ёки маҳкумнинг фойдасига ҳал қилиниши керак. Конституциядаги мазкур норма тўғридан-тўғри амал қилувчи қоидалар бўлиб, тергов ва суд жараёнида фақат ишончли ва қонуний далиллардан фойдаланишни таъминлайди ҳамда натижада, шахсни асоссиз равишда жавобгарликка тортилишидан ҳимоя қилади.

Судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмаслиги, ҳеч ким ўзига ва яқин қариндошларига қарши гувоҳлик беришга мажбур бўлмаганлиги белгиланган. Бу қонуннинг Конституцияда белгиланиши жиноий таъқиб остидаги ҳар қандай шахсга ёки унинг яқин қариндошларига руҳий босим ва турли таҳдидлар ўтказиш, унинг шаъни ва қадр-қиммати камситиш каби бошқа ноқонуний усуллар қўлланишини олдини олишга хизмат қилади.

Агар шахснинг ўз айбини тан олганлиги унга қарши ягона далил бўлса, у айбдор деб топилиши ёки жазога тортилиши мумкин эмаслиги конституциявий даражада қафолатланган. Жиноят бўйича ҳақиқатни аниқлаш, шунингдек, айбсиз инсонларни жавобгарликка тортилишини олдини олишга, айти пайтда жиноят содир этган ҳақиқий айбдор шахс ёки шахсларни аниқлашга хизмат қилади.

Озодликдан маҳрум этилган шахслар ўзига нисбатан инсоний муомалада бўлиниши ҳамда инсон шахсига хос бўлган шаъни ва қадр-қиммати ҳурмат қилиниши ҳуқуқига эгаллиги янги таҳрирдаги Конституциямизда мустаҳкамланган.

Шахснинг судланганлиги ва бундан келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар унинг қариндошлари ҳуқуқларини чеклаш учун асос бўлиши мумкин эмаслиги мустаҳкамланмоқда. Жиноят процессида суд ҳужжатларининг қонунийлиги ва асослилиги зарурий талаб бўлиб, уларнинг қонуний кучга киришининг асоси ҳисобланади. Суд ҳужжатларини ўз вақтида қабул қилмаслик ёки уларнинг ноқонуний ёки асоссиз равишда қабул қилиниши билан боғлиқ муаммолар

нафақат айрим жиноят-процессуал нормаларнинг, қонуний суд ҳужжатларини қабул қилишнинг ҳуқуқий механизми мукаммал эмаслиги билан эмас, балки судьялик лавозимидагилар айрим ҳолларда жиноят процесси вазифасини бажаришга тайёр эмаслиги билан ҳам боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январдаги ПФ-11-сон “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Фармонида 2023–2026 йилларга мўлжалланган суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли стратегияси тасдиқланди. Стратегия доирасида қуйидагилар одил судловни таъминлашнинг устувор вазифалари этиб белгиланди: “Инсон қадри учун” ғояси асосида чинакам адолатли суд тизимини шакллантириш ҳамда унинг фаолиятини халқ манфаати ва инсон кадр-қимматини самарали ҳимоя қилишга йўналтириш; адолатли суд қарорлари қабул қилинишига эришиш орқали халқнинг суд тизимига бўлган ишончини мустаҳкамлаш, ҳар бир шахс суд ва судьялар сиймосида ўзининг ишончли ҳимоячисини кўришига эришиш; фуқароларга ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини судларда ҳимоя қила олиши учун барча имкониятларни яратиш, суд ишларини юритишда тортишув ва тарафларнинг тенглиги тамойилларини тўлақонли рўёбга чиқариш, судларнинг ҳолислигини амалда таъминлашга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш; судлар фаолиятини тўлиқ рақамлаштириш, сунъий интеллект технологияларини жорий этиш, идоралараро электрон маълумот алмашинувини яхшилаш, суд мажлисларида масофадан туриб иштирок этиш имкониятларини кенгайтириш; судьяларнинг мустақиллиги ва дахлсизлиги кафолатларини кучайтириш, судга ҳурматсизлик қилиш ва суд ишига аралашуш ҳолатларининг олдини олиш бўйича самарали механизмларни ишлаб чиқиш; суд қарорларининг қатъий ижросини таъминлаш, бу борада давлат органлари ва маҳаллий ҳокимликларнинг масъулиятини ошириш; судьялар ва суд ходимларида юксак муомала маданиятини шакллантириш орқали судга мурожаат қилган ҳар бир фуқаро ва тадбиркорда суддан, пировардида эса давлатдан розилик ҳиссини уйғотиш⁹¹.

Жаҳонда ишнинг мустақил ва ҳолис суд томонидан кўриб чиқиши ҳуқуқини таъминлаш, суд ҳокимияти мустақиллигига оид халқаро стандартларни имплементация қилиш муаммолари, суд ҳокимияти мустақиллигининг институционал ва индивидуал жиҳатларини жорий қилиш, одил судловнинг ахлоқий-этик жиҳатлари ҳамда судьялар интизомий жавобгарлигига оид халқаро стандартларни такомиллаштириш, судьялар корпусини шакллантириш ва суд ҳокимияти ҳисобдорлигини татбиқ қилиш бўйича тадқиқотлар ўтказишга алоҳида аҳамият берилмоқда⁹².

⁹¹ Арипов Д.У. Суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашнинг назарий ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. Одиллик мезони. – 2019. – №3. – Б.14-17.

⁹² Сулайманов О.Р. Суд ҳокимияти мустақиллигига оид халқаро-ҳуқуқий стандартларни имплементация қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий масалалари: Юрид. фан. док-ри. (DSc). дис. ... автореф. – Т., 2020. – Б. 5.

Айтиш мумкинки, ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асосли-лиги ва адолатлилигини таъминлаш бу шаклларнинг ижобий жиҳатларини акс эттирган.

Жиноят процессида ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асосли-лиги ва адолатлилигини таъминлаш самарадорлигини ошириш йўлларининг “жиноят процессида суд ҳужжатларининг қонунийлиги ва асослилиги” тушунчага таъриф бериш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, суд ҳужжатларининг қонунийлиги ва асослилигини таъминлаш мезонлари сифатида одил судловни амалга оширишга оид қонун нормаларида кўзда тутилган суд жараёнининг амалга оширилиш шартлари ва тартиби белгилаб қўйилган шаклга мувофиқ-лилиги, биринчи инстанция суди ҳукмининг асослилиги ва қонунийлигининг юқори турувчи суд инстанцияси томонидан текширилиши таҳлил катта аҳамиятга эга.

Ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатли-лигини таъминлаш уларнинг шакли қонунга монандлиги, мазмуни судда жиноят-процессуал қонунчилик талабларига қатъий амал қилган ҳолда аниқ-ланган ва текширилган иш материалларигагина асосланиши таъкидлаш мумкин. Ҳукмнинг қонунийлиги, шунингдек, суд томонидан жиноят қонуни, барча бошқа қонунлар ва қонун ости норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғри қўлланилганлигини билдиради. Ҳукмнинг қонунийлиги бу унинг моддий ва процессуал ҳуқуқ нормаларига қатъий мувофиқлигидан иборатдир.

Ҳукмнинг асослилиги унда аксини топган суд ҳулосасининг суд муҳока-масида текширилган ва исботланган далиллар билан тасдиқлангани билан белгиланади. Ҳукмнинг асосланганлиги унда исботлашнинг ҳуқуқий ва манти-қий қоидаларига мувофиқ, ҳукмнинг тавсифлов ва қарор қисмидаги ҳулоса-ларни тасдиқловчи барча фактик маълумотлар ва юридик асослар ўз аксини топганлигини билдиради. Ҳукмнинг асосланганлиги суд у ёки бу қарорни ҳамда маълум бир далилни қайси асосларга кўра қабул қилганлигини ва рад этганлигини тушунтириб бериши жоиз.

Шундай қилиб, ҳукмнинг асосланганлиги унинг қонунийлигининг шarti ҳисобланади ёки бошқача айтганда, асосланмаган ҳукм ноқонуний деб топила-ди. ЖПКнинг мазкур талаби ўз навбатида суд томонидан асосли қарорлар қабул қилиш, унинг ишончли бўлишини таъминлашга даъват этади.

Ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатли-лигини таъминлаш борасида уларни таъминлашнинг шаклларини ҳам ҳар тарафлама ўрганилиб, уларни янада такомиллаштириш юзасидан зарур тавсия-лар ишлаб чиқиши мақсадга мувофиқ. Қонунийлик, асослилик, ва адолатлилик нафақат ҳукм, балки жиноят процессида қабул қилинадиган барча суд ҳужжат-ларига талаб эканлиги ЖПКда кўрсатиб ўтилиши лозим.

Суд ҳужжатларининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини таъминлаш самарадорлигини ошириш суд ҳужжатининг қонунийлиги ва асослилиги ЖК ёки ЖПК нормасининг гипотезасида назарда тутилган фактик ҳолатлар аниқлангани ёки аниқланмаганига ва бу ҳолатларни аниқлашда

қонунга риоя этилгани ёки риоя этилмаганига боғлиқ эканлигини таъкидлаш мумкин.

Муайян суд ҳужжати қабул қилинадиган вақтгача қонунга мувофиқ аниқланиши лозим бўлган ҳолатлар йиғиндиси уни асослашга хизмат қилиши, жиноят иши бўйича исбот қилиш талаб этиладиган ҳолатларни аниқлаш ҳукм чиқариш учунгина эмас, балки процессда чиқарилувчи барча қарор ва ажримларнинг қонунийлиги ва асослилиги учун ҳам муҳим.

Процессуал-ҳуқуқий масалалар бўйича қарор (ажрим) қабул қилиш учун аниқланиши лозим бўлган фактларнинг хусусиятларига ойдинлик киритиш лозим. Шунингдек, жиноят процессининг асосий масалаларидан бири – айбланувчининг кўрсатувларидан, айниқса, ўз айбига иқдор бўлганда, унинг айбини исботлаш ва шунга мувофиқ ундан қабул қилинган қарорни асослаш учун фойдаланиш масаласини ҳам тадқиқ этиш керак.

Э.К. Собиров фикрига кўра “дунё мамлакатлари суд тизимида судьялар томонидан ҳалоллик, сотилмаслик, манфаатлар тўқнашувини тартибга солиш, судларнинг одил судловни амалга оширишда уларнинг ҳақиқий мустақиллигини давлат томонидан кафолатлаш билан бир қаторда одил судловнинг шаффофлигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда”⁹³.

Ажрим, қарор ёки ҳукмни асослантириш тегишли далиллар билан тасдиқланиши суд ҳужжатларининг муҳим элементи эканлигига эътибор қаратиш керак. Ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини таъминлаш борасида суд ҳужжатини асослантиришнинг бир неча турларини фарқлаш зарур. Жумладан, айрим нормалар қарорнинг фактик асосларини баён қилишни, баъзи нормалар – иш бўйича аниқланган ҳолатларни батафсил кўрсатишни ва хулосалар чиқаришга асос бўлган далилларни таҳлил қилишни (470-модда), яна бир гуруҳ нормалар – нима учун айти шу қарор танланганлиги (ёки танланмаганлиги)ни тушунтирувчи асосларни баён этишни (242-модда) талаб қилади. Аксарият масалаларни ечишга доир суд ҳужжатида асослантиришнинг бир неча турлари қўлланилиши лозим.

Янгиланаётган Конституцияси Ўзбекистон суд тизимини инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш жиҳатларини ривожланиш жиноят процессуал қонунчиликда алоҳида ифодаланган суд хулосалари тўла, холисона асослантирилган бўлиши лозим. Жиноят ишлари бўйича суд томонидан чиқарилган ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини таъминлашда суднинг ҳар бир судланувчига нисбатан хулосаларига асос бўлган далиллар, бошқа далилларни рад этиш сабаблари кўрсатилиши, унинг тавсиф қисмида баён этилган муҳим сабаблар, хулоса қисмида ифодаланган қарорларни асослантириши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Доклад Специального докладчика по вопросу независимости судей и адвокатов. Посещение Узбекистана. <https://undocs.org/ru/A/HRC/44/47/Add.1>

⁹³Сабиров Э. К. Судлар фаолияти очиклигини таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари: Юрид. фан. бўйича фалс. док-ри. (PhD). дис. автореф. – Т., 2021. – Б.5.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4210-сон қарори <https://www.lex.uz/docs/4215422#undefined>

3. Арипов Д.У. Суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашнинг назарий ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. – 2019. – №3. – Б.14-17.

4. Сулайманов О. Р. Суд ҳокимияти мустақиллигига оид халқаро-ҳуқуқий стандартларни имплементация қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий масалалари: юрид. фан. док-ри. (DSc). дис. ... автореф. – Т., 2020. – Б. 5.

5. Сабилов Э. К. Судлар фаолияти очиқлигини таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари: Юрид. фан. бўйича фалс. док-ри. (PhD). дис. автореф. – Т., 2021. – Б.5. (55 б.)

Д.К. Алламов,
*ИИБ Академияси Магистратура “Таъкилий-
тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси*

Одам савдосига қарши курашишда ички ишлар органларининг фаолияти ва миллий қонунчилик

Одам савдоси инсонни ҳаёти, эркинлиги ва ҳуқуқларидан маҳрум этиб бировларнинг қўлида қул бўлишга маҳкум этади, умрига зомин бўлади, эрки, келажаги, тақдирини оёқ ости қилади.

Бугунги кунда одам савдоси жиноятлари оқибатида айрим фуқароларнинг мазкур жиноятлар қурбони бўлиб қолаётганлиги барчамиз учун ташвишлидир.

Одам савдоси жиноятининг тағ замирида шахс, унинг соғлиги, ор-номуси ва ҳаёти, умумий қилиб айтганда инсон тақдири ётганлиги барчани огоҳликка ва безътибор бўлмасликка даъват этиши билан бирга, албатта шахсий масъулиятни янада чуқур ҳис этишга ундайди.

Одам савдоси жинояти ҳозирги кунда терроризм, наркотрафик каби глобал муаммога айланиб, барча мамлакатларда трансмиллий ва чегара билмас оғир жиноятлардан бирига айланиб бормоқда.

Шу сабабли бу жиноят миллий қонунчилик доирасидан аллақачон четга чиқиб халқаро ҳуқуқнинг долзарб масалалари ичидан ўрин олмоқда.

2003 йил 12 декабрида, Ўзбекистон Республикаси Бирлашган миллатлар ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 1950 йил 21 мартда қабул қилинган «Одам савдоси ва фохшаликнинг учинчи шахслар томонидан ишлатилишига қарши кураш тўғрисида»ги Конвенцияга қўшилди.

2008 йилда эса БМТнинг “Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Конвенциясини тўлдирувчи Одам савдоси, айниқса аёллар ва болалар савдосининг олдини олиш, бартараф қилиш ва бунинг учун жавобгарлик тўғрисида”ги баённомани тасдиқлаб, аҳолини огоҳлантириш, жабрланувчиларни ҳимоя қилиш ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган дастурларни амалга ошириш ва уларни

қўллаб-қувватлаш ва бу орқали одам савдосининг олдини олиш ва бартараф қилиш мажбуриятини олди.

Мамлакатимиз томонидан айнан мана шу каби халқаро ҳужжатларни қабул қилиниши биланок, Одам савдосига қарши кураш бўйича миллий қонунчилигимиз ривожлантирилди.

Хусусан, дастлаб 2008 йил 17 апрелда «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида»ги илк қонун қабул қилинди.

2008 йил 8 июль куни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Одам савдосига қарши курашиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-911-сонли Қарори қабул қилиниб одам савдосига қарши кураш бўйича Республика идоралараро комиссияси таркиби тасдиқланди.

2008 йилнинг 5 ноябрида эса, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Одам савдоси жабрдийдаларга ёрдам бериш ва уларни ҳимоя қилиш бўйича Республика реабилитация марказини ташкил этиш тўғрисида”ги 480-сонли Қарори қабул қилиниб унга асосан Тошкент шаҳрида “Одам савдоси жабрдийдаларга ёрдам бериш ва уларни ҳимоя қилиш бўйича Республика реабилитация маркази” ташкил этилди.

Мазкур реабилитация маркази Марказий Осиёда ягона ҳисобланиб, ҳозирда ушбу марказда одам савдоси жабрланувчиларига:

- ❖ тиббий;
- ❖ психологик;
- ❖ ҳуқуқий хизматлар кўрсатилиб келинмоқда.

Сўнги йилларда мазкур турдаги жиноят содир этилиши усуллари ва хусусиятлари хилма-хиллиги ортиб бораётганлиги сабабли, мамлакатимизда Одам савдоси жиноятларига қарши самарали курашишни ташкил этиш мақсадида, ушбу соҳадаги қонунчилик ҳамда ҳуқуқий базасини такомиллаштириш йўналишида 12 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, амалдаги айрим қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрда “Одам савдосига қарши курашиш ва муносиб меҳнат таъминлашини кенг жорий этишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-210-сонли Фармони билан Одам савдосига қарши курашиш ва муносиб меҳнат масалалари бўйича Миллий комиссияси ташкил қилинди ва унга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати раиси раҳбарлик қилиши белгиланди.

Бунга асосан, Миллий комиссия таркибида Одам савдосига қарши курашиш масалалари бўйича кичик комиссия ҳамда Муносиб меҳнат масалалари бўйича кичик комиссиялар ташкил этилиб, мазкур кичик комиссияларга раислик қилиш Ички ишлар вазирлиги ҳамда Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлигига юклатилди.

Одам савдосига ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш бўйича ҳудудий комиссияларга ҳудудларда ҳокимлар раҳбарлик қилиши белгилаб берилди.

Комиссия қарорлари давлат органлари томонидан бажарилиши шартлиги ҳамда Нодавлат нотижорат ташкилотлари учун тавсиявий хусусиятга эгаллиги қатъий белгиланди.

Шунингдек, 2020 йил 17 август куни “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги янги таҳрирдаги Қонуни қабул қилинди. Қонунга асосан, Ички ишлар вазирлиги, Бош прокуратура, Давлат хавфсизлик хизмати, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Ташқи ишлар вазирлиги ва Ўзбекистон Республикасининг хориждаги дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари одам савдосига қарши курашишга доир фаолиятни амалга оширувчи давлат органлари сифатида аниқ қилиб белгилаб берилди.

Бугунги кунда мазкур қабул қилинган қонунлар ижросини таъминлаш, мамлакатимизда одам савдоси жиноятларига мурасасиз курашиш ва уни олдини олиш мақсадида, ички ишлар органлари томонидан тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорликда доимий равишда тадбирлар амалга оширилиб келинмоқда.

Хусусан, республикамызда ички ишлар органлари ходимлари томонидан олиб борилган тезкор-қидирув тадбирлари давомида аниқланган одам савдоси жиноят ишларининг аксарияти шахвоний мақсадларни кўзлаб, мажбурий меҳнат эксплуатацияси билан боғлиқ ҳолда содир қилинган. Шунингдек, болалар савдоси билан боғлиқ жиноятлар ҳам аниқланиш ҳолатлари учрамоқда.

Энг ачинарлиси мазкур турдаги жиноятлар асосан аёллар томонидан ҳамда шахвоний мақсадларни кўзлаб содир қилинмоқда.

Ушбу турдаги жиноятларни таҳлил қиладиган бўлсак, аёлларни пулга муҳтожлигидан, ҳимоясизлигидан ва енгил табиатлигидан фойдаланган ҳолда содир қилинмоқда. Бу турдаги жиноятлар асосан жабрланувчиларни чет элларга эксплуатация қилиш орқали яъни, Ҳиндистон, БАА, Россия, Туркия, Тайланд, Малайзия, Ж.Кореа каби давлатларида уларни эркини чеклаган ҳолда қарам қилиш орқали фоҳишалик билан шуғуллантириш ҳоллари кўплаб учрамоқда.

Бу турдаги жиноятлар асосан бир гуруҳ шахслар томонидан тузилган жиноий гуруҳлар ташкил этилган ҳолда амалга оширилмоқда.

Чет давлатларга фоҳишалик билан шуғуллантириш мақсадида юборилган пулга муҳтож бўлган қизларни чет давлатларда кутиб олувчилар томонидан уларнинг қарздорликлари айтилиб мажбурий тартибда қарзларни тўлаш учун фоҳишалик билан шуғуллантиришлари, агарда жабрланувчилар бунга кўнмаган тақдирларида чет давлатлардаги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга айтиб қаматиш билан кўрқитиш ҳолатлари кўплаб кузатилиб келинмоқда. Чет давлатларда пулсиз, ҳимоясиз қолаверса шахсини тасдиқловчи паспортларисиз қолган қизлар фоҳишалик билан шуғулланишга мажбур бўлиб қолмоқдалар.

Мамлакатимизда барча соҳалардаги ислоҳотлар “инсон кадри учун” тамойили асосида амалга оширилиб келинмоқда.

Бугунги кунда одам савдоси жиноятдан жабрланганларга Республика реабилитация маркази томонидан ҳуқуқий, тиббий ва психологик ёрдамлар кўрсатилиб келинмоқда.

Бугунги кунда одам савдоси жабрдийдаларини аниқлаш, уларга ижтимоий, ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш учун www.ht.gov.uz манзилли веб сайти ва Ички ишлар вазирлигида +99899-311-01-01 рақамли “Долзарб алоқа тармоғи” фаолияти йўлга қўйилган.

Кичик комиссия томонидан USAID халқаро ташкилоти билан ҳамкорликда чет давлатларда оғир аҳволга тушиб қолган меҳнат-мигрантларимизга ҳуқуқий маслаҳатлар бериш мақсадида “salom-migrant” телеграм бот-канал ишлаб чиқилди ва ишга туширилди.

Ҳар йили “30 июль – Одам савдосига қарши курашиш бутунжаҳон куни” муносабати билан Республикамиз ҳудудида “30 кун – ҳамкорликда одам савдосига қарши курашиш ойлиги” ўтказилиб келинмоқда.

Мазкур тадбирларда, Республикамизнинг барча ҳудудларида ҳудудий комиссиялар томонидан нодавлат-нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорликда аҳоли ва ёшлар орасида бир қатор тарғибот тадбирлари, оммавий ахборот воситаларида чиқишлар ҳамда дам олиш ва кўнгил очар масканларда давра суҳбатлари ўтказиб келинмоқда.

Одам савдосига ва мажбурий меҳнатга қарши курашишда давлат органлари фаолияти самарадорлигини ошириш, Ўзбекистоннинг халқаро рейтингларда позициясини яхшилаш мақсадида Миллий комиссия томонидан 14 та чора-тадбирлар дастури (*“Йўл хариталари”*) қабул қилиниб, ижроси таъминланди:

Юртимизда одам савдоси жиноятига қарши курашиш борасида қабул қилинган қонун ва қонуности норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар асосида амалга оширилган амалий тадбирлар натижасида 2021 йил 1 июлида эълон қилинган, АҚШ Давлат департаменти одам савдоси бўйича йиллик ҳисоботида Ўзбекистон халқаро стандартларни тўлиқ бажариш бўйича кенг кўламли ишларни амалга ошираётган давлатлар (Tier 2 List) рўйхатига киритилди.

Бугунги кунда одам савдосига қарши курашиш ва бундай нохуш жиноятларни олдини олиш глобал аҳамият касб этмоқда. Барча давлатларнинг ўзаро ҳамкорлигига эҳтиёж туғилиб, бу борада давлатлараро ва халқаро ташкилотлар доирасида ўзаро мустаҳкам ҳамкорлик ўрнатиш ҳамда кучларни бирлаштириш лозимлигини тақозо этмоқда. Бу борада одам савдосига қарши курашнинг халқаро ва миллий қонунчилик нормаларида қонуний тартибга солиниши шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг самарали воситаси ҳисобланади.

Экстремизм ва уни ўрганишга бўлган ёндашувларнинг таҳлили

Сўнгги йилларда республикамызда давлат ва жамият ривожининг барча соҳаларида бир қатор ижобий ўзгаришлар амалга оширилди. Хусусан суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ қилишда инсон ҳуқуқларига олий қадрият сифатида қараш, ҳар бир ислоҳот аввало шахс-жамият-давлат тамойили асосида ташкиллаштирилганлиги диққатга сазовордир.

Шунингдек республикамызда виждон эркинлиги, диний бағри кенглик йўналишида олиб борилаётган тадбирлар, жаҳолатга қарши маърифат билан курашилаётганлиги давлатимиз нуфузини янада ошишига хизмат қилмоқда.

Давлатимиз раҳбари БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида «Биз муқаддас динимизни азалий қадриятларимиз мужассамининг ифодаси сифатида беҳад қадрлаймиз. Биз муқаддас динимизни зўравонлик ва қон тўкиш билан бир қаторга қўядиганларни қатъий қоралаймиз ва улар билан ҳеч қачон муроса қила олмаймиз. Ислом дини бизни эзгулик ва тинчликка, асл инсоний фазилатларни асраб-авайлашга даъват этади» – деган эди.

Экстремизмга қарши курашишда унинг тушунчаси, мазмун-моҳияти, унга қарши курашишнинг чоралари ва тамойиллари ҳамда бу соҳадаги давлат сиёсатининг асосий йўналишларини аниқ белгилаб олиниши мазкур иллатга қарши курашишда ўзининг ижобий натижасини беради. Шу мақсадда илғор хорижий тажрибани ўрганган ҳолда 2018 йил 30 июлда Ўзбекистон Республикасининг “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди.

Қонуннинг 3-моддасида экстремизм тушунчасига таъриф берилган бўлиб, унга кўра **экстремизм** - ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳокимиятни зўрлик ишлатиб эгаллашга ва унинг ваколатларини ўзлаштириб олишга, миллий, ирқий, этник ёки диний адоват кўзғатишга қаратилган ҳаракатларнинг ашаддий шакллари ифодасидир деб кўрсатилиб ўтилган.

Ушбу мақолада мутахассислар томонидан экстремизм тушунчаси, уни ўрганишга бўлган ёндашувларни таҳлил қилган ҳолда ўрганишга ҳаракат қилдик. Мақола мазкур йўналишда илмий изланишлар олиб бораётган ҳамда фаолияти бевосита экстремизмга қарши курашиш йўналиши билан боғлиқ бўлган мутахассислар учун фойдали манба бўлиб хизмат қилади.

Экстремизм атамасини умумий ва кенг тарқалган тушунча сифатида айнан таржима қилинганда (лотинча *extremus* - кескин, ашаддий) “жамиятда мавжуд тартиб ва қоидаларни кескин инкор этувчи қарашлар ва ҳаракатларга

содиклик”⁹⁴ – деган маънони англатади. Экстремизмнинг маъноси аниқ, очик-ойдин ва содда туюлишига қарамай, экспертлар орасида ушбу тушунчанинг турли талқинлари мавжуд. Бугунги кунда жаҳон экспертлар жамоатчилиги орасида экстремизмни таърифлаш борасида яқдилликнинг йўқлиги, бу тушунчани таърифлашнинг усуллари қанчалик тўғрилиги юзасидан кескин мунозараларга сабаб бўлмоқда.

Ҳозирда экстремизмни баҳолаш ва унга ёндашиш жиҳатидан экспертлар доирасини шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчи гуруҳ аъзолари экстремизмни қатъий таърифлайдилар ва уни ниҳоятда салбий ҳамда ижтимоий хавфли ҳодиса сифатида баҳолайдилар. Бу ёндашувнинг тарафдорлари анчагина бўлиб улар, асосан, илмий-академик доиралар, ҳуқуқни ҳимоя қилиш, хавфсизлик органлари вакилларида иборат. Уларни шартли равишда “консерваторлар” деб аташ мумкин.

Шу билан бирга, муаммога даражаланган тарзда ёндашишга ҳаракат қилганликлари учун шартли равишда “либераллар” деб номланадиган тадқиқотчиларнинг муайян гуруҳи эса, экстремизмнинг умумий таърифидан келиб чиққан ҳолда, бу ҳодиса фақат салбий маънода баҳоланмаслиги керак, деган фикрни билдирадилар. Масалан, Россия инсон ҳуқуқлари институтининг эксперти Лев Левинсоннинг фикрича, “Экстремизм қатъий маънога эга эмаслигига, энг аввало, бу ҳодиса таркибига кирувчи турли характердаги ҳаракатларнинг кенг қамровлилик бўлишига сабаб бўлади. Шундай экан, экстремизмни тақиқлаш бефойда. Экстремизм ҳар доим ҳам жиноят бўлавермайди. Айрим ҳолларда тинчлик намоишларини ҳам экстремистик ҳаракатлар деб баҳолаш мумкин, ҳуллас, умумқабул қилинган қоидалар чегарасидан чиққан ҳамма ҳодисалардир”⁹⁵. Умуман, бу фикрга қўшилувчи, лекин бирмунча қатъий фикрлар билан чиқаётган Марказий Осиё давлатлари бўйича кўзга кўринган эксперт Ширин Акинер “соф назарий жиҳатдан қараганда экстремизм ёқимли, ҳатто фойдали” деб ҳисоблайди⁹⁶.

«Либераллар» фикрича, экстремизм тушунчасининг кенг қамровлилиги ва шу орқали бу атаманинг нисбийлиги ҳамда бир маъноли эмаслиги турли юридик коллизиялар, сиёсий, маънавий-ахлоқий қарама-қаршиликларни вужудга келишида асосий манба бўлиб ҳисобланади.

Умуман, бу ҳодисанинг деструктив ва жамиятга қарши эканига шубҳа қилмаган ҳолда, бир вақтнинг ўзида экстремизм феноменининг кўп маъноли талқини тарафдорларининг юқоридаги хулосаларининг баҳсли эканини тан олиб, улар томонидан келтирилган далилларда маълум даражада мантиқ борлигини кузатишимиз мумкин.

Экстремизм келиб чиқишининг таҳлили бу ҳодисанинг пайдо бўлишига энг оддий манфаатлар тўқнашуви, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, этник, диний

⁹⁴ Словарь иностранных слов. - 12-е изд., стереотип. – М.: Рус.яз., 1985. – С. 577.

⁹⁵ Белашева И. Лишний Закон // Время новостей. – 2002. – № 99. – С. 3.

⁹⁶ Акинер Ш. Экстремизм: глобальный феномен // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Материалы международной

характердаги қарама-қаршиликлар асос бўлган, деган оддий хулосага олиб келади. Рус олими В.Е.Петришев айтганидек, «бундай манфаатлар қарама-қаршиликларининг кўлами турлича бўлиши мумкин: алоҳида шахсларнинг ўз “мен” ини бутун жамиятга ёки ҳатто инсониятга қарши қўйишидан тортиб, бутун бошли давлатчилик тизимларининг, масалан, “совуқ уруш» йилларида социализм лагери ва ривожланган империалистик мамлакатлар муносабатларини характерловчи аёвсиз курашигача»⁹⁷.

Курашда манфаатларини у ёки бу сабаб билан ҳимоя қилолмаган тараф ўз сиёсий, диний, этник ва бошқа муаммоларини ҳал қилишнинг кескин усуллари-га бемалол ўтиб кетиши мумкин, чунки кўпинча айнан чорасизлик экстремал ҳаракатларга ундайди.

Қирғиз тадқиқотчиси М.Койчукуловнинг айтишича “экстремизмнинг намоён бўлиши табиати протест яъни сиёсий тузумдан, ижтимоий нотенгликдан, маълум ижтимоий қатламларнинг, этник, ирқий ва диний гуруҳларнинг жамиятдаги ўрнидан норозилик тарзида намоён бўлади»⁹⁸. Шу билан бирга, таъкидлаш жоизки, ҳар бир тўқнашув ҳам зўравонлик, қонунга зид, жамиятга қарши шаклларда бўлавермайди. Кўрилаётган ҳаракат экстремистик акти ёки жамоат ва шахсий ҳуқуқ ҳамда манфаатлар доирасидаги қарашларнинг ўзгача намоён бўлиши экани ҳақида фақатгина аниқ далиллар асосидагина хулоса чиқариш керак. Тожик тадқиқотчиси А.Имомов эса “экстремизмнинг ўзи жиноят эмас, унинг намоён бўлиши, ижтимоий хавфли ҳаракат содир этилгач, шахсга, жамиятга ва давлатга хавф соладиган оқибатлари жинойдир»⁹⁹- деб таъкидлайди.

Экстремизмнинг аниқ ва равшан белгиловчи мезонларини аниқлашдан асосий мақсад жамиятга ва қонунга қарши муайян ҳаракатлар (масалан маълум ирқий, миллий ёки диний нафратни уйғотиш)да мужассам бўлган деструктив ғояларга қарши кураш зарурлигини шунчаки тасдиқлаш эмас, балки уларни юқоридаги мезонларга тўғри келмайдиган ғоялардан аниқ ажратиб олишдир. Бундан яққол кўринадик, экстремизмни таърифлашга ёндашувларнинг хилма-хиллигига қарамай, ягона мезонлар тўплами мавжуд эмас ва ҳар бир тадқиқотчи экстремизмни таърифловчи ўз мезонларини тақдим этади.

Экстремизмнинг мезонларига аниқ ва кенг қамровли баҳони россиялик эксперт М.Краснов берган. Унинг фикрича, “қуйидагиларга йўналтирилган ғоя ва доктриналарни тарқатишга оид фаолият экстремизм деб ҳисобланиши керак:

- одамларни синфий, мулкӣ, ирқӣ, миллий ёки диний белгиларига қараб ажратиш;
- инсон ҳуқуқларини олий конституциявий қадрият сифатида инкор қилиш;

⁹⁷ *Петришев В.Е.* Заметки о терроризме. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 14.

⁹⁸ *Койчукулов М.* Факторы религиозного экстремизма. – Казахстан-Спектр, 2002. – № 4(22). – С. 10.

⁹⁹ *Имомов А.* Непрерывный диалог – важнейший способ решения проблемы экстремизма // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе: «Деваштич», 2002. – С. 170.

– қонуний плюрализм, фикрларни эркин тарқатиш ва алмашишнинг қонуний имкониятларини йўқотиш;

– ягона мафқурани давлат мафқураси сифатида ўрнатиш”¹⁰⁰.

Юқоридаги мезонлар экстремизмни баҳолашдаги барча ёндашув ва фикрлар ранг-баранглигини холисона ёрита олмаса-да, ҳеч бўлмаганда бу ҳодисани тушунишга самарали ёрдам беради. Бунда ҳаракатлар, қарашлар, ғояларни уларнинг шахс, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашга туғдирадиган хавфи нуқтаи назаридан баҳолаш мезони асосий ўзак принцип бўлиб ҳисобланади.

Юқорида қайд этилган эксперт Ш.Акинер фикрича, экстремистлар деб “ўз ғояларини нафақат шахсий ҳаётига татбиқ қиладиган, балки қонуний ва ноқонуний эканидан қатъий назар, барча мавжуд усуллар билан ўз ғояларини жамиятга мажбурлаб тикиштиришга уринувчи барча шахсларни тушуниш мумкин. Энг охирги ҳолатларда бу терроризмгача етиб бориши ва жамиятга ҳақиқий хавф туғдириши мумкин”¹⁰¹.

Экстремистик ҳаракатлар фаолиятига қарши курашда давлат ва жамиятнинг сусткашлик кўрсатиши давлат ижтимоий-сиёсий тизимининг муқаррар емирилишига олиб келади. Экстремистик фаолиятдан ҳар қандай давлат ва жамиятга кутилиши мумкин бўлган оқибатларни рус экспертлари В.Зорин ва Э.Паинлар қуйидагича белгилайдилар:

- “Сиёсий доирада ижозат берилган ҳолатлар даражаси сезиларли ортади, яъни аслида маргинал бўлган сиёсий кучлар мувозанатлашади. Натижада бутун ижтимоий ҳаётга таъсир кўрсатувчи сиёсий этиканинг умумий даражаси тушиб кетади;

- Жамиятда мурасизлик вазияти кескинлашади ва ўз-ўзидан сиёсий тузум борган сари кучсизланиб боради;

- Зўравонлик кўп ҳолларда мақсадга эришишнинг йўл қўйиш мумкин бўлган ва ҳатто маъқулроқ услуби сифатида қабул қилина боради; Бу ҳолат кўпроқ ёшлар қатламида, айниқса салбий намоён бўлади. Бундан эса мафқурачилар ва экстремистик ҳаракатларнинг ташкилотчилари “ғоя” учун исталган террористик акт ёки бошқа жиноятга қўл уришга тайёр фанатларни шакллантириш учун яхшигина фойдаланиб қоладилар;

- Кўрқув фуқаролик ҳаётининг лейтмотивига айланади, бу ҳолат эса давлатдаги сиёсий вазиятни издан чиқариш учун энг яхши баҳона бўлади”¹⁰².

Шундай қилиб, экстремизмга фаол, ўз вақтида қарши курашган давлат нафақат ўз давлат тузумининг рисоладагидай фаолиятини таъминлаб, шахс ва жамиятнинг ҳуқуқ ва манфаатларини сақлаб қолади, балки миллий манфаатлар ҳамда давлат хавфсизлигини самарали ҳимоя қилади. Ўз навбатида экстре-

¹⁰⁰ Краснов М.А. Политический экстремизм и права человека // <http://www.memo.ru/hr/radio/rnd-tbl.html>.

¹⁰¹ Акинер Ш. Экстремизм: глобальный феномен // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе: «Деваштич», 2002. – С.19

¹⁰² Зорин В., Паин Э. По ту сторону свободы // Независимая газета. – 2003. 12 фев.

мизмга қарши кураш самарадорлиги бу ижтимоий хавфли ҳодисани келтириб чиқарувчи сабабларни ҳал қилишга бевосита боғлиқдир.

Шунга боғлиқ равишда қайд қилиш лозимки, экстремизм муаммоси сиёсий, иқтисодий ривожланишидан қатъий назар, дунёнинг кўплаб мамлакатлари учун долзарб бўлиб турибди. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, диний ва бошқа масалаларни ҳал қилиш воситаси сифатида экстремизм ҳар қандай жамиятда, жумладан иқтисодий ривожланган ва сиёсий мувозанатлашган давлатда ҳам пайдо бўлиши мумкин.

Жаҳон тажрибаси жамиятнинг экстремизмга мойиллик даражаси “ўтиш даврини бошдан кечираётган давлатлари»да юқорироқ бўлишини кўрсатмоқда. Ўз сиёсий ва иқтисодий тизимларини қисқа муддатларда янгидан ишлаб чиқишлари зарур бўлган айнан шу давлатларда тузумга қарши бўлган турли ҳодисалар, жумладан экстремизм ҳолатларини кўплаб кузатиш мумкин.

Ҳар бир жамият ва давлат учун экстремизмнинг келиб чиқиши бир қатор субъектив ва объектив сабаблардан келиб чиққан ҳолда турлича бўлиши мумкин. Бироқ экстремизм пайдо бўлиши ва тарқалишининг ҳар қандай жамият ва давлатга қўллаш мумкин бўлган маълум шартлари мавжуд. Масалан, Д.Ольшанский экстремизмнинг замонавий шароитларда пайдо бўлиши ва ёйилишининг қуйидаги асосий омилларини ажратади: ижтимоий-иқтисодий инқирозлар, аҳолининг катта қисми ҳаёт даражасининг бирдан тушиб кетиши, сиёсий институтлар ва ҳокимият тизимининг ўзгариши, уларнинг жамият ривожланишида юзага келган муаммоларни ҳал қилишга қодир эмаслиги, сиёсий режимнинг тоталитар характерда бўлиши, ҳукумат томонидан мухолафатга таъсир ўтказилиши, янгича фикрлашнинг таъқиб қилиниши, миллий истибдод, алоҳида гуруҳлар ўз муаммоларини ҳал қилишни тезлатишга уриниши, раҳбарларнинг жиззакилиги ва бошқалар”¹⁰³.

Кўриниб турибдики, юқоридаги омиллар мажмуи ҳам у ёки бу экстремистик актнинг намоён бўлишини изоҳлаб беришга ожиз, чунки муайян давлат ва жамиятдаги экстремизм алоҳида ҳолатларининг ҳар бирида ўзига хос омиллар майдонга чиқади. Лекин шунга қарамай, юқоридаги омиллар таҳлили бизга бу ҳодисанинг бугунги кунда пайдо бўлиш сабаблари ҳақида умумий таассурот беради. Экстремизмнинг пайдо бўлиши ва мавжудлигини тушунтириб берувчи юқорида келтирилган асосий сабабларни умумлаштирган ҳолда экстремизм сиёсий беқарорлик, давлат институтларининг заифлиги, шунингдек иқтисодий инқироз вақтларида айниқса фаол бўлиши ҳақидаги хулосага келиш мумкин. Фақат асосий омиллардан ташқари баъзи тадқиқотчилар экстремизмнинг пайдо бўлиши ва ёйилишига зимдан таъсир этувчи қўшимча омиллар гуруҳини ҳам ажратадилар. Бу гуруҳга, масалан “экстремизм нишонларига қарши курашнинг халқаро ёки давлат доирасидаги тизимининг самарасизлиги; аҳолининг, алоҳида гуруҳларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданият даражаси

¹⁰³ *Ольшанский Д.* Психология террора. – Екатеринбург: Деловая Книга. – М.: Академический проект, ОППД, 2002. – 225 с.

пастлиги; давлатлараро муносабатларнинг ёмонлашуви; ижтимоий тазйикнинг ортиши ва бошқалар” киради¹⁰⁴.

Юқорида айтиб ўтилган сабаблардан келиб чиқиб, умумий ижтимоий тенглик бўлган, иктисодий ютуқларнинг тенг бўлиниши механизми мавжуд, яъни жамиятнинг барча қатламлари шахсларининг манфаатлари ҳисобга олинган дунёда экстремизм ҳодиса сифатида йўқолиб кетиши мумкин, деган хулосага келиш мумкин. Бу ғоя, моҳиятдан фақатгина утопик, шунинг учун афсус билан айтиш мумкинки, экстремизм инсониятнинг сурункали касаллиги ва уни даволаш бугунги кунда фақатгина бу ҳодисанинг таъсир даражасини камайтиришга ёрдам беради холос.

U.A. Miraxmedov,

IIV Akademiyasi Magistratura “Tashkiliy-taktik boshqaruv” mutaxassisligi tinglovchisi

Jinoyatchilikka qarshi kurashda xalqaro hamkorlikni ta'minlash

Bugungi kunda jinoyatchilikka qarshi kurashishda xalqaro hamkorlikning ahamiyati juda katta, ayniqsa hozirgi kunda dunyo global tarzda rivojlanayotgan davrda alohida urin tutadi.

Terrorizm, narkotrafik, odam savdosi, kiberjinoyatchilik va pul yuvish kabi transmilliy jinoyatlarning kuchayishi milliy chegaralardan oshib, global muammoga aylandi. Ushbu ko'p qirrali muammolarga qarshi turish xalqaro hamkorlikni taqozo etadi, chunki hech bir davlat yakka holda zamonaviy jinoyatchilik dinamikasini samarali hal qila olmaydi. Ushbu maqola xalqaro hamkorlikning ahamiyatini, bunday hamkorlikka to'sqinlik qilayotgan to'siqlarni va global jinoyatchilikka qarshi samarali kurashni ta'minlash uchun zarur bo'lgan asosiy elementlarni yoritishga harakat qiladi.

Transmilliy jinoyatchilikka qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik turli mamlakatlarda ushbu jinoiy faoliyatning o'zaro bog'liqligi sababli muhim ahamiyatga ega. Masalan, giyohvand moddalar savdosi noqonuniy giyohvand moddalarni ishlab chiqarish, tashish va tarqatishni o'z ichiga oladi, ko'pincha yo'lda bir nechta chegaralarni kesib o'tadi. Bu razvedka ma'lumotlarini almashish, tergovlarni muvofiqlashtirish va jinoiy tarmoqlarni buzish uchun mamlakatlar o'rtasidagi hamkorlikni talab qiladi.

Xuddi shunday, odam savdosi ham majburiy mehnat yoki jinsiy ekspluatatsiya kabi turli xil ekspluatatsiya maqsadlarida odamlarni chegaradan o'tkazishni o'z ichiga oladi. Qurbonlar bir mamlakatdan, odam savdogarlari boshqa davlatda faoliyat yuritadi va qurbonlar bir necha tranzit mamlakatlar orqali ko'chiriladi, bu tarmoqlarni yo'q qilish uchun samarali hamkorlik zarur.

¹⁰⁴ Авдеев Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление. Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Е.И. Степанова. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 40-41.

Kiberjinoyat yana bir muhim muammodir, chunki jinoyatchilar dunyoning istalgan burchagidan hujumlar uyushtirishi va turli mamlakatlardagi shaxslar yoki tashkilotlarni nishonga olishlari mumkin. Huquqni muhofaza qilish idoralari va texnologiya kompaniyalari o'rtasidagi global hamkorlik kiberjinoyatchilarni aniqlash, qo'lga olish va jinoiy javobgarlikka tortish uchun juda muhimdir.

Ko'pincha transmilliy jinoyatlar bilan bog'liq bo'lgan pul yuvish, noqonuniy mablag'larning kelib chiqishini qonuniy ko'rsatish uchun yashirishni o'z ichiga oladi. Buning uchun aktivlarni kuzatish va muzlatish, moliyaviy ma'lumotlar almashish va pul yuvish faoliyati bilan shug'ullanuvchilarga samarali sanksiyalar qo'llash bo'yicha xalqaro hamkorlik zarur.

Transmilliy jinoyatchilikka qarshi kurashda xalqaro hamkorlik zarurligiga qaramay, samarali hamkorlikka bir qancha to'siqlar to'sqinlik qilmoqda. Asosiy to'siqlardan biri mamlakatlar o'rtasidagi farqli huquqiy tizimlar va ekstraditsiya jarayonlaridir. Qonunlarni uyg'unlashtirish va ekstraditsiya qilish tartib-qoidalarini soddalashtirish hamkorlikni yanada yumshoqroq qilishga yordam beradi.

Bundan tashqari, madaniy va til to'siqlari samarali muloqot va tushunish uchun qiyinchiliklar tug'diradi. Madaniy almashinuvlar, til o'rgatish dasturlari va tarjimonlik xizmatlarini ko'rsatish uchun kanallar yaratish bu bo'shliqlarni bartaraf etishi va hamkorlikni kuchaytirishi mumkin.

Siyosiy tafovutlar va diplomatik keskinliklar jinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha xalqaro hamkorlikka ham to'sqinlik qilishi mumkin. Biroq transmilliy jinoyatlar barcha davlatlar xavfsizligi va farovonligiga tahdid solayotganini tan olish davlatlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarni chetga surib, birgalikda harakat qilishlari uchun umumiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Samarali global jinoyat nazoratini ta'minlash uchun ba'zi asosiy elementlar muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, Interpol, Europol va mintaqaviy razvedka ma'lumotlarini almashish platformalari kabi axborot almashish mexanizmlarini kuchaytirish va kengaytirish kerak. Razvedka ma'lumotlarini o'z vaqtida almashish va jinoyat tendentsiyalarini birgalikda tahlil qilish mamlakatlarga jinoiy tarmoqlardan oldinda bo'lishga yordam beradi.

Ikkinchidan, mamlakatlar tergov va prokuratura salohiyatini oshirishi kerak. Huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarini o'qitish, ilg'or tajriba almashish va texnik yordam ko'rsatish ularning transmilliy ishlarni samarali hal etish qobiliyatini oshirishi mumkin.

Nihoyat, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konventsiyasi kabi xalqaro huquqiy bazalar umumjahon ratifikatsiya qilinishi va amalga oshirilishi zarur. Ushbu asoslar hamkorlik uchun asos bo'lib, ekstraditsiyani osonlashtiradi, o'zaro huquqiy yordam va aktivlarni qaytarib oladi.

Turli tillar va madaniy tafovutlar samarali hamkorlikka katta to'siqlar keltirib chiqaradi. Muloqotning uzilishi va noto'g'ri talqin qilinishi muhim ma'lumotlar almashinuviga to'sqinlik qiladi, bu esa jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha birgalikdagi sa'y-harakatlarga putur etkazadi.

Milliy suverenitet bilan bog'liq muammolar ko'pincha samarali hamkorlikka to'sqinlik qiladi, chunki davlatlar o'zlarining avtonomiyalari va milliy huquq tizimlarini buzish xavotirlari tufayli hamkorlik qilishni istamasliklari mumkin.

Transchegaraviy jinoyatlarga qarshi kurashish uchun davlatlar o'rtasida razvedka, ma'lumotlar va ilg'or tajribalarni o'z vaqtida va to'g'ri almashish muhim ahamiyatga ega. Xavfsiz aloqa kanallarini yaratish va axborot almashish protokollarini standartlashtirish samarali hamkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Milliy qonunchilik asoslari va ekstraditsiya shartnomalarini muvofiqlashtirish huquqni muhofaza qilish organlariga xorijiy yurisdiksiyalarda yashiringan jinoyatchilarga qarshi kurashish uchun zarur vositalarni taqdim etadi. O'zaro huquqiy yordam to'g'risidagi shartnomalarni amalga oshirish va huquqiy ta'riflarni uyg'unlashtirish jinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha global sa'y-harakatlarni kuchaytiradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar va huquqni muhofaza qilish infratuzilmasi zaifroq mamlakatlarda salohiyatni oshirish dasturlarini qo'llab-quvvatlash resurslar, malaka va tajribadagi bo'shliqlarni bartaraf etishga yordam beradi. Keng qamrovli o'quv dasturlari va bilimlarni uzatish alohida mamlakatlarning imkoniyatlarini oshiradi va o'zaro ishonch va hamkorlikni rivojlantiradi.

Interpol va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi (UNODC) kabi xalqaro tashkilotlarning rolini oshirish global jinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirish va yordam berish uchun juda muhimdir. Bu tashkilotlar axborot almashinuvi, standartlashtirilgan ilg'or tajribalar va ko'p tomonlama tashabbuslarni rivojlantirish uchun platforma yaratishi mumkin.

Ushbu bo'limda jinoyatchilikka qarshi kurashda ko'pmillatli hamkorlikning muhim muvaffaqiyatli misollari muhokama qilinishi kerak. U qo'shma operatsiyalar, razvedka ma'lumotlarini almashish tashabbuslari va transmilliy jinoyatlarni ochishda xalqaro huquqiy hamkorlikning samaradorligini o'z ichiga olishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, transmilliy jinoyatchilikning kuchayishi global hamkorlikni taqozo etadi, chunki hech bir davlat zamonaviy jinoiy faoliyatning murakkabligi va qamrovini bir o'zi hal qila olmaydi. To'siqlarni yengib o'tish va axborot almashish, salohiyatni oshirish va qonunchilik asoslariga e'tibor qaratish global jinoyatchilikni yanada samarali nazorat qilishga va butun dunyo bo'ylab davlatlar xavfsizligi va farovonligini ta'minlashga yordam beradi.

Transchegaraviy jinoyatlarga samarali qarshi kurashish mustahkam xalqaro hamkorlikni talab qiladi. Hamkorlik yo'lidagi to'siqlarni, jumladan, til va madaniy tafovutlar, milliy suverenitet muammolari va resurslarning nomutanosibligini yengish ko'p tomonlama yondashuvlarni qabul qilishni talab qiladi. Axborot almashish, qonunchilik asoslarini uyg'unlashtirish, salohiyatni oshirish va xalqaro tashkilotlardan foydalanish orqali davlatlar jinoyatchilikka qarshi birlashgan jabha yaratishi mumkin. Transmilliy jinoyatchilikka qarshi kurash yanada xavfsizroq va xavfsizroq global

jamiyat qurishga qaratilgan doimiy fidoyilik, takomillashtirilgan muvofiqlashtirish va barqaror hamkorlikni talab qiladi.

Н.М. Юнусов,
*ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-
тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси*

Ички ишлар органларининг қурол қўллаш соҳасидаги фаолиятининг ҳуқуқий тартибга солиниши

Фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, мамлакатимизда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ва Ўзбекистон қонунчилигини халқаро ҳуқуқ нормаларига ҳамоҳанг тарзда такомиллаштириш баробарида, шахс сифатида ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, давлат ва жамият олдидаги асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Авваламбор, Инсон Ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси¹⁰⁵, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт¹⁰⁶ ва ушбу халқаро пактга факультатив протокол¹⁰⁷ ҳамда инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш бўйича бошқа халқаро ҳужжатлар юқоридаги мезонларга пойдевор бўлиб хизмат қилади.

Жумладан, бунга юртимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг ҳар томонлама ҳимоя қилинишига, шунингдек юқоридаги халқаро ҳуқуқий ҳужжатларни Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинишига, мамлакатимизда инсон ҳуқуқларини ишончли кафолатланганлигининг намунаси сифатида қараш мумкин.

Шу билан бирга, қонун билан белгиланган бурч ва мажбуриятлар ҳам мавжудки, улар: *биринчидан*, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилишни; *иккинчидан*, давлат хавфсизлиги, жамоат тартиби ва аҳоли саломатлиги ва ахлоқ қоидаларини сақлаш мақсадида тақиқлар қўйилиши мумкинлигини кўрсатади. Умуман олганда, жамиятда ўрнатилган қонун-қоидалар қайсидир ҳуқуқ соҳасига тегишлидир.

Ҳуқуқшунос Б.Гиясовнинг фикрича, демократик ҳуқуқий жамиятда давлат мажбурлови қонунийлик режими шароитида ўз-ўзидан амалга киритилмайди. Шунга ўхшаш ҳуқуқий нормани қўллаш бўйича махсус фаолиятга бўлган эҳтиёж, асосан давлат мажбурловидан фойдаланиш зарурати билан белгиланади. Ушбу ҳуқуқий нормалар давлат мажбурловини қатъий белгиланган шароитда қўллашни назарда тутди. Амалда эса у фақат қонун ваколат берган органлар томонидангина қўлланилади¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Электрон манба: <https://constitution.uz/uz/pages/humanrights>

¹⁰⁶ Манба: <https://lex.uz/docs/2640479> Бош Ассамблеянинг резолюцияси. 16.12.1966 йил. 2200 А (XXI)-сон.

¹⁰⁷ Электрон манба: Халқаро нормаларнинг қўлланилиши.pdf. 109-бет.

¹⁰⁸ *Гиясов Б.* Жамоат хавфсизлигига криминоген таъсирларнинг олдини олишда ўқотар қуролнинг аҳамияти // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Issue – 5 № 1 (2024)

Муҳокама этилаётган масалада Г.И. Калмыков “...мажбурлаш қонунда белгиланган мажбурлов чораларини қўллаш орқали амалга оширилади. Бу жамоат муносабатларининг нормал ривожланишини, қонуний манфаатларнинг амалда бажарилишини таъминлайди, ноқонуний хатти-ҳаракатлар натижасида келиб чиқадиган тўсиқларни йўқ қилади, ҳуқуқбузарликни бостиради ва тугатади, бунинг учун жазолайди, бузилган тартибни тиклайди”¹⁰⁹, деб таъкидлайди.

Давлат мажбурлови, авваламбор, давлат органига бўйсуниб учун субъектларнинг ихтиёрий интилишларини ташкил қилиш усулидир. Қонун устуворлиги бузилган тақдирда, салбий оқибатларга олиб келадиган тур сифатида кўриб чиқилади.

Мазкур мажбуриятнинг предмети қонунда белгиланган усулларда тўғри хулқ-атворни намоён этишга мажбур этиш учун бошқариладиган объектга таъсир қилиш жараёни сифатида белгиланади. Шу боис, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан ҳуқуқни жамиятга мос равишда мувофиқлаштиришда иштирок этиш давлат мажбурловини амалга оширишнинг бирдан бир йўли ҳисобланади ва улар субъектив ҳуқуқлардан индивидуал тарзда фойдаландилар.

Илмий тадқиқотларга кўра, қуролли жиноятчилик ва қуролнинг ғайриқонуний муомаласи дунёнинг деярли барча давлатлари учун одатий жиноий ҳодиса бўлиб ҳисобланиши, шу боисдан ҳам уларнинг ижтимоий хавфлилиги жамият учун ижтимоий жиҳатдан ўта хавфли ва сезиларли оқибатларни келтириб чиқаради¹¹⁰. Шу боисдан ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари, хусусан ички ишлар органлари томонидан зиммасига юклатилган вазифа ва функцияларни амалга оширишда, шунингдек ходимлар ўзининг ҳамда ўзга шахсларнинг ҳаётини ва соғлиғини ҳимоя қилиш мақсадида қурол қўллаш зарурияти вужудга келади.

Бундан ташқари, юқоридаги мулоҳазалар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги ПФ-27-сон Фармонида 3-илова тариқасида 2022–2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини ривожлантириш стратегиясини 2022 йилда амалга ошириш бўйича йўл харитаси ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур ҳужжатнинг 2-бандида қурол айланмаси устидан назоратни кучайтириш мақсадида, қуролга эгалик қилишнинг энг кам ёшини ошириш масаласи илгари сурилган.

Айтиш керакки, юқорида кўриб чиқилган масалалар фуқароларнинг қурол билан муомаласи соҳасидаги тартиб ва механизмларни белгилайди. Бироқ иккинчи масала ички ишлар органлари ходимлари томонидан қурол қўллаш соҳасидаги масала бизнинг тадқиқотимиздаги муҳим масаладир.

¹⁰⁹ Калмыков Г.И. Правовые, организационные и тактические основы применения огнестрельного оружия сотрудниками органов внутренних дел. 2003 й. Ном. Дисс. 20-б.

¹¹⁰ Қаландаров М.М. Қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қуролмаларининг ғайриқонуний муомаласи учун жавобгарлик тўғрисидаги Германия ва Ўзбекистон жиноят қонунчиликларининг қиёсий таҳлили // Юрист ахборотномаси 4 сон, 1 жилд. – Т., 2021. – Б.82-83.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонуннинг **24-моддасида ички ишлар органлари ходими** фақат қуйидаги ҳолларда **ўқотар қуролдан фойдаланиш ҳуқуқига** эга дейилган:

1) ўта оғир жиноятни содир этиш чоғида кўриб қолинган ва яширинишга уринаётган шахсни ушлашда, агар бошқа воситалар билан бу шахсни ушлаш имкони бўлмаса;

2) қуролли қаршилик кўрсатаётган шахсни, шунингдек ёнидаги қуролни, ўқ-дориларни, портловчи моддаларни, портлатиш қурилмаларини, заҳарли ёки радиоактив моддаларни топшириш тўғрисидаги қонуний талабни бажаришни рад этаётган шахсни ушлашда;

3) жиноят содир этишда гумон қилиниб ушлаб турилган шахсларнинг, ўзига нисбатан қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси қўлланилган, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларнинг қамоқдан қочиб кетишига чек қўйишда, шунингдек ушбу шахсларни куч ишлатиб озод қилишга бўлган уринишларга чек қўйишда.

Ички ишлар органининг ходими ўқотар қуролни қўллашдан олдин **огоҳлантириши шарт**, бундан унинг ҳаётига ёки фуқароларнинг ҳаётига бевосита хавф таҳдид солаётган ҳоллар мустасно.

Қонунда **аёлларга, ногиронлик белгилари кўриниб турган шахсларга, ёши аниқ кўриниб турган ёки маълум бўлган вояга етмаганларга нисбатан**, махсус воситаларнинг, шу жумладан газли ҳамда шикастлантирувчи қуролнинг қўлланилиши тақиқланади, бундан уларнинг қуролли қаршилик кўрсатганлиги ёки фуқароларнинг ёхуд ички ишлар органи ходимининг ҳаёти ва соғлиғига ҳақиқатда таҳдид этиб, гуруҳ бўлиб ҳужум қилганлиги ҳоллари мустасно.

Ўқотар қурол қўлланилиши натижасида тасодифий шахслар жабрланиши мумкин бўлса, ички ишлар органи ходими кўп фуқаролар тўпланганда уни қўллаш ҳуқуқига эга эмас.

Ушбу қонуннинг 21-моддасига кўра, жисмоний куч ишлатилганлиги, махсус воситалар ёки ўқотар қурол қўлланилганлиги натижасида тан жароҳати олган фуқароларга биринчи ёрдам кўрсатилиши, шунингдек имкон қадар қисқа вақт ичида тиббий ёрдам кўрсатиш чоралари кўрилиши, уларнинг қариндошлари эса йигирма тўрт соат ичида бу ҳақда хабардор қилиниши керак.

Хулоса сифатида айтиш керакки, ички ишлар органлари ходимларининг қурол қўллаш соҳасидаги фаолиятини ҳуқуқий асосларини тадқиқ қилиш орқали, шахс, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Ёшлар ҳуқуқбузарлигининг сабаблари ва унга имкон берган шарт- шароитларнинг таҳлили

Бугун жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг ёшлар ўртасида кузатилаётгани аччиқ ҳақиқат. Ёшлар томонидан содир этилаётган жиноятлар умумий жиноятларга нисбатан 25 фоизни ташкил этиши, ёшлар ўртасида жиноят турларининг кўпайиб бораётганлиги ачинарли ҳолдир.

Ёшлар ҳуқуқбузарлигининг барвақт профилактикасини самарали ташкил этиш, уларнинг миқдорини минимал даражагача тушириш ва салбий оқибатларини камайтириш учун ёшлар ўртасида жиноятчиликнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни ўз вақтида аниқлаш, ўрганиш ва таҳлил қилиш, уларни озиклантирадиган, кўпайишини таъминлайдиган омилларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш чораларини кўриш лозим.

Ҳуқуқбузарликнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни ўрганиш ва таҳлил қилиш криминологиянинг ажралмас қисми бўлиб, у ўз-ўзидан ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Ҳуқуқбузарликларни содир этилиш сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни у ёки бу тарзда кўриб чиқилади. Чунки у криминологиянинг муҳим муаммоларидан бири бўлиб ҳисобланади. Уни илмий ўрганиш нафақат назарий, балки амалий аҳамиятга ҳам эгадир. Криминологик жиҳатдан айтганда, сабабнинг ўзи шарт-шароит билан ўзаро таъсир орқали намоён бўлади ва оқибатни келтириб чиқаради¹¹¹.

Жиноят сабаблари – жиноятнинг содир этилишини тақозо қиладиган, уни озиклантирадиган, кўпайишини таъминлайдиган ҳодиса, воқеа ва жараёнларнинг йиғиндиси бўлса, жиноят шароитлари эса жиноятнинг бевосита келтириб чиқармайдиган, лекин унинг содир этилишига кўмаклашадиган ҳодиса, воқеа ва жараёнларнинг мажмуи ҳисобланади¹¹².

Айрим адабиётларда жиноятларнинг содир этилиш сабаблари мазмунига кўра, ижтимоий-психологик ҳолатларга, уларга имкон берувчи шароитларни эса, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан юзага келувчи ҳолатларга ажратилади¹¹³.

Таҳлилларга асосланиб айтиш лозимки, ёшлар ҳуқуқбузарлигининг содир этилиш сабаблари – ушбу ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишини тақозо қиладиган, уларнинг озиклантирадиган, кўпайишини таъминлайдиган воқеа,

¹¹¹ Исмоилов Н.Т. Вояга етмаганлар жиноятларини индивидуал олдини олиш муаммолари. Юрид. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. – Т., 2006. – Б. 44.

¹¹² Фазилов И.Ю. Нормалар таҳлили: уларни қўллаш амалиётидаги муаммолар // Huquq va Burch. – Т., 2018. – № 3. – Б. 56-57.

¹¹³ Ismailov I., Abdurasulova Q.R., Fazilov I.Y. Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. – Т., 2015. – Б. 83.

ходиса ва жараёнларнинг йиғиндисидир. Ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларга имкон бераётган шарт-шароитлар – ушбу ҳуқуқбузарликларни бевосита келтириб чиқармайдиган, лекин уларнинг содир этилишига кўмаклашадиган воқеа, ходиса ва жараёнларнинг мажмуи ҳисобланади.

Умуман олганда, ёшлар ўртасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар негизида турли хил мотив ва истаклар ётади. Бунинг асосини сабаб ва шарт-шароитлар ташкил этади. Ҳар қандай ҳуқуқбузарликлар каби ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бир-биридан ажратиш ҳам мураккаб жараён бўлиб, фақатгина муайян шахснинг қилмишини нима келтириб чиқарганини (сабаб бўлганлигини) ва нима унинг келиб чиқишига кўмаклашганини (шароит яратганлигини) аниқлаш мумкин бўлади. Чунки у ёки бу ходиса, воқеа ёки жараён айрим ҳолатда сабаб сифатида ҳаракат қилса, бошқа вазиятда эса шароит сифатида намоён бўлади.

Вояга етмаганлар ва ёшлар ҳуқуқбузарлигининг асосий сабаблари бу – ташқи муҳит, оиладаги салбий таъсир, вояга етмаган жиноятчиларнинг оналараридаги паст савиядаги маданият, тирикчилик билан боғлиқ омиллар устуворлиги хослиги, яқин теварак-атрофдаги муҳит, яъни: маиший, ўқув, ишлаб чиқариш муҳитидаги тенгдошлар ва катта ёшдагилар томонидан бўладиган салбий таъсирлар натижасидир¹¹⁴.

Ёшлар ўртасидаги иқтисодий жиноятларнинг криминоген детерминант-ларига: мамлакатдаги иқтисодий инқироз; ҳудуднинг депрессивлиги; мамлакат-нинг геополитик ҳолатига кўра паст даражадаги инвестицион жозибаси; иқти-содий ва ижтимоий соҳага салбий таъсир кўрсатувчи фавқулодда ҳолатлар; яшаш тарзининг паст даражалиги; жамиятнинг камбағал ва бойларга мулкый бўлиниши; ёшлар ўртасидаги ишсизлик; ёшларнинг бўш вақтларини тўғри ташкил этилмаганлиги; ёшлар касбий таълимининг қийинчиликлари; аҳоли-нинг ижтимоий ҳаёти учун ажратиладиган бюджет маблағларининг талон-торож қилиниши; ҳокимият тузилмалари ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органла-рининг коррупциялашганлиги; ёшлар жиноятчилигига қарши чораларни амалга оширишда муайян тизимнинг йўқлиги кабиларни киритиш мумкин¹¹⁵.

Дунё ахборот маконида янги ахборот хавфлари ва таҳдидлари вужудга келаётганлиги, инсонлар онгига таъсир кўрсатувчи «ахборот уруши» доимий равишда бўлаётганлиги боис ахборотнинг ўзи глобаллашув жараёнида белгилаб берувчи ва таъсир кўрсатувчи энг «қиммат» товарга айланган¹¹⁶. Глобаллашув жараёнлари тез суръатлар билан ривожланаётган бир шароитда бузғунчи

¹¹⁴ *Амиров З.А.* Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ҳуқуқий тарбиянинг роли: юрид. фан. б-ча фалсафа д-ри (PhD) дис. ... автореф. – Т., 2018. – Б. 14.

¹¹⁵ *Алипханова Д.Ю.* Проблемы экономической преступности среди молодёжи: дис.... автореф. канд юрид.наук. – Махачкала, 2011. – С. 228 .

¹¹⁶ *Расулев А.К.* Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш: Юрид. фан. б-ча докторлик (DSc) дис.... автореф. – Т., 2018. – Б. 18.

кучлар замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан ғаразли мақсадларда фойдаланишмоқда¹¹⁷.

Ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларга уларнинг спиртли ичимлик ва гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилишга ружу қўйиши ва фоҳишабозлик ўзининг салбий таъсирини кўрсатади. Мазкур масала юзасидан Э.П.Абовян спиртли ичимлик таъсирида жиноят содир этувчи шахслар томонидан содир этилган жиноятларнинг сабаб-шароитларини ўрганиш учун алкогольга ружу қўйган шахсларнинг белгилари ва жиноий ҳаракатини чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш лозим, дейди¹¹⁸.

Криминологлар сурункали алкоголизм ва гиёҳвандликни ўзига хос аномал ҳолатлардан бири сифатида баҳолаб, кўп ҳолларда ҳуқуқбузарлик содир этилишига олиб келишини ҳамда бундай шахслар жиноят содир этишга мойил эканини таъкидлайдилар¹¹⁹. Бу тоифа шахслар ижтимоий хавфлилигининг яна бир белгиси – уларнинг оммавий тартибсизликларни келтириб чиқариш ва оломонни бошқаришга мойил эканлигида кўринади¹²⁰.

Юқорида айтилганидек, ёшларга хос бўлган, уларнинг жиноят ёки ҳуқуқбузарлик содир этилишига сабаб бўлувчи асосий омиллардан бири – бу ишсизлик ҳисобланади. Бугунги кунда мамлакатимизда 4 млн.дан ортиқ ёшлар ишсиз ҳисобланади.

Дунё бўйлаб 1,2 миллиард ёшларнинг 88 фоизга яқини ривожланаётган мамлакатларда яшайди. Глобал миқёсда ёшлар иш билан таъминланган қашшоқларнинг қарийб 24 фоизини ташкил қилади ва бу динамика Африкада айниқса сезиларли бўлиб, у ерда ёшларнинг 70 фоиздан кўпроғи кунига 2 доллардан ёки ундан кам АҚШ доллари миқдорида пул ишлашади¹²¹.

Жаҳон миқёсидаги ёшлар сонининг ўсиши кутилаётган бўлса-да, ёшлар учун, айниқса, ривожланаётган мамлакатларнинг иқтисодий жиҳатдан турғун қишлоқ жойларида яшовчилар учун иш ва тадбиркорлик имкониятлари чекланиб қолмоқда.

Маиший-оилавий шароитларда ғаразли-ёт туйғулар ва бошқалар ҳисобидан қонунга ҳилоф равишда бойлик орттириш каби салбий иллатларнинг мавжудлиги; фуқароларнинг атрофда бўлаётган воқеа ва ҳодисаларга лоқайд, эътиборсиз муносабатда бўлиши; жиноятчиликка қарши кураш вазифаси юклатилган мансабдор шахсларнинг жиноий тажовуз оқибатларидан етарли даражада ҳимоя қилиш тизимининг самарали ишлаб чиқилмаганлиги жиноятга

¹¹⁷ Ганиев Ш.А. Ахлоққа қарши ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарликни такомиллаштириш: Докторлик диссертацияси автореферати. – Т., 2016. – Б. 21.

¹¹⁸ Абовян Э.П. Предупреждение преступлений, совершаемых в состоянии алкогольного опьянения в семейно-бытовой сфере: Автореф... дис. кан. юрид. наук. – Рязань, 2011. – С. 16.

¹¹⁹ Зарипов З.С., Пулатов Ю.С., Аванесов Г.А. ва бошқ. Криминология: Дарслик. – Т., 2006. – Б. 78.

¹²⁰ Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш: Монография. – Т., 2019. – Б. 51.

¹²¹ Youth employment. www.fao.org/rural-employment/work-areas/youthemployment/en.

дахлдорлик билан боғлиқ жиноятларнинг содир этилишига сабаб ва шароит яратади¹²².

Ўрганиш ва таҳлиллар асосида ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ёшларнинг муайян касб-хунар, билим ва салоҳиятга эга эмаслиги ҳамда уларнинг носоғлом турмуш-тарзи кечиришга одатланганлиги;

- ёшларнинг ишсизлиги, уларнинг иш билан етарли даражада таъминланмаганлиги ва фойдали меҳнат билан банд этилмаганлиги;

- жиноят содир этишга мойил шахслар таъсирига тушиб қолиши ёки уларнинг ўзлари бошқаларни, айниқса, вояга етмаганларни жиноятга ундаши;

- оила-турмуш доирасидаги низолар ва жанжалларнинг ёшлар онги ва уларнинг таълим тарбиясига салбий таъсири;

- ёшларда осон иш қилиб, кўпроқ пул топиш ва енгил йўл билан тезроқ бойиб кетишга бўлган хоҳиш-истакнинг юқорилиги;

- ёшлар билан ўтказилаётган профилактик тадбирларнинг етарли даражада самара бермаётганлиги ёки бу борада фаолият олиб борувчи субъектларнинг етарли даражада ҳамкорлигини ташкил этилмаганлиги;

- ёшларнинг моддий муаммоларини тезда, қисқа вақт ичида ҳал қилишга интилиши;

- жойларда давлат органлари ва жамоатчилик тузилмаларининг ёшлар билан ишлаш фаолиятини ягона тизим асосида мувофиқлаштириб боришнинг самарали механизмлари йўлга қўйилмаганлиги;

- жойларда ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасига етарлича эътибор қаратилмаганлиги;

- ҳуқуқбузарликлар профилактикасида кенг жамоатчилик имкониятларидан етарли даражада фойдаланилмаётганлиги;

- жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахслар билан профилактик тадбирлар ўтказиш, маъмурий назорат юритиш борасидаги ишларни ташкил этишда камчиликларга йўл қўйилаётганлиги;

- терроризм, экстремизм ва бошқа ёт ғояларнинг ёшлар онгига таъсирини ўз вақтида олдини олиш ва уларга чек қўйишга доир чора-тадбирларнинг самарадорлиги етарли даражада эмаслиги;

- узоқ муддат хорижда бўлиб келган шахслар билан олиб борилаётган ишларнинг талаб даражасида эмаслиги, хориждан қайтиб келган кўплаб фуқароларнинг ишга жойлаштирилмагани;

- ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича кўплаб чора-тадбирлар, дастурлар қабул қилинаётган бўлса-да, жойларда уларнинг салмоқли қисмининг ижроси қоғозда қолиб кетаётганлиги;

- ёшлар, шу жумладан вояга етмаганларнинг алкоғолли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни истеъмол қилиши.

¹²² Отажонов А.А. Жиноятга дахлдорлик: жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлар: Юрид. фан. номз. дис. ... автореф. – Т., 2009. – Б. 15.

– моддий этишмовчилик ва пулга мухтожликни ғайриқонуний йўллар билан ҳал қилишга уриниш мавжудлиги;

– «оммавий маданият»нинг, айниқса, шаҳарларда истиқомат қилиш билан боғлиқ ҳолатларнинг ёшлар хулқ-атвориға таъсирининг мавжудлиги;

– оммавий ахборот воситалари томонидан турли кўринишдаги салбий хулқ-атворнинг «яширин тарғиб этилиши»¹²³.

Ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишиға имкон берувчи юқорида қайд этилган омиллар бундан ҳам кўпроқ бўлиши мумкин. Зотан, кишиларнинг хулқ-атворини тушунтирувчи мукамал назария ҳалигача ишлаб чиқилмаган. Қолаверса, бугунги тез ўзгараётган дунё инсоният, ёшлар олдида янги-янги, буюк имкониятларни очиш билан бирга, уларни илгари кўрилмаган турли ёвуз хавф-хатарларға ҳам дучор қилмоқда.

Юқорида келтирилган омиллар ва уларнинг мазмун-моҳиятини шартли равишда қуйидагича гуруҳлаштириш мумкин:

ижтимоий соҳадаги омиллар: ишсизлик; оила-турмуш доирасидаги муаммолар; ёшларнинг алкоғолли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар таъсирига тушиб қолиши ва ҳ.к.;

иқтисодий соҳадаги омиллар: моддий этишмовчилик ва пулга мухтожликни ғайриқонуний йўллар билан ҳал қилишға уриниш; иқтисодий қийинчиликлар; пулнинг кадрсизланиши ва ҳ.к.;

маънавий-маърифий соҳадаги омиллар: енгил йўл билан пул топишға бўлган хоҳиш-истак; терроризм, экстремизм ва бошқа ёт ғояларнинг ёшлар онгига таъсирини ўз вақтида олдини олиш ва чек қўйишдаги камчиликлар; ёшлар ўртасида ҳуқуқий тарғибот ишлари талаб даражасида олиб борилмаётганлиги; «оммавий маданият»нинг таъсирига тушиб қолиш ва ҳ.к.;

ташкилий-бошқарув соҳасидаги омиллар: ташкилий ва профилактик тадбирлардаги камчиликлар; ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар барвақт профилактикасиға етарлича эътибор қаратилмаслиги; давлат органлари ва жамоатчилик тузилмалари ўртасида ҳамкорликнинг етарлича йўлга қўйилмагани, бу борадаги ишларни мувофиқлаштиришдаги муаммолар ва ҳ.к.

Хулоса ўрнида айтиш лозимки, ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини оширишда таълим ва тарбияни узвий тарзда олиб бориш, уларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларға нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, ҳар бир шахсда қонунларға ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларға садоқат, ҳуқуқбузарликларға нисбатан муросасизлик ҳиссини уйғотиш ишиға комплекс тарзда ёндашиш устувор йўналиш ҳисобланади. Ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишиға имкон бераётган омилларни бу тариқа таснифлаган ҳолда ўрганиш бу борада тизимли, изчил ва чуқур ёндашиш, унга ваколатли субъектларни мақсадли йўналтириш, соҳада юзаға келаётган муаммоларнинг ечимиға хизмат қилувчи илмий асосланган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш имконини беради.

¹²³Алексеева А.П. Комплексное предупреждение наркотизма среди молодежи на региональном уровне (теоретические и прикладные аспекты): автореф....дис. канд. юрид. наук. – Волгоград, 2004. – С. 3.

Товламачилик жиноятларини олдини олишнинг ўзига хос хусусиятлари

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2018 йил 14 майдаги “Жиноят ва Жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–3723-сонли Қарорида Жиноят кодексида қўлланиладиган атама ва тушунчаларга уларнинг мазмунига кўра аниқ таъриф бериш ва ягона шаклда қўллаш орқали такомиллаштириш зарурлиги белгиланган. Фикримизча, юридик адабиётларда қўлланиладиган ҳар бир атама бир маъноли, синонимия ҳодисасидан холи, расмий сўз бўлиши лозим. Ш.Л.Монтескьенинг фикрича “қонунда тушунчалар аниқ бўлиши, ҳар хил талқин қилиш имкониятини истисно этиши лозим”. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят кодексида атама ҳамда тушунчаларни аниқ ва ягона шаклда қўлланилиши билан боғлиқ айрим муаммолар мавжуд бўлиб, улардан бири “товламачилик йўли билан”, “тамагирлик ниятида” ва “тамагирлик йўли билан” атамаларининг қўлланилиши билан боғлиқдир¹²⁴.

Кейинги пайтларда товламачилик жинояти борган сари кўпайиб бормоқда. Табиийки, ундан жабрланганлар сони ҳам кам эмас. Мол-мулк, мол-мулкка бўлган ҳуқуқ, мулккий йўсиндаги ҳаракатлар (муайян ишнинг бажарилиши хизмат кўрсатиш ва ҳ.к.) товламачилик жиноятининг предмети бўлиши мумкин. Айбдор товламачиликни содир этаётиб мулкка бўлган ҳуқуқни талаб қилмай, ўзганинг мол-мулкидан фойдаланиш ёки уни тасарруф этиш ҳуқуқини талаб қилиши ҳам мумкин.

Қолаверса, тараққиёт юксалгани сари товламачиликнинг янги турлари ва усуллари ҳам қайд этилмоқда. Жумладан, ахборот технологиялари - интернет орқали амалга оширилаётган товламачилик жиноятлари шулар жумласидандир. Статистик маълумотларга кўра, сўнгги йилларда республикамізда товламачилик жиноятлари сони ошган.

Хусусан, 2019-йилда 163 та иш (251 та шахсга нисбатан), 2020-йил 145 та иш (208 та шахсга нисбатан), 2021-йилда 234 та иш (355 та шахсга нисбатан) жиноят ишлари кўриб чиқилган¹²⁵.

Сўнгги йилларда айнан телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек, интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб, товламачилик жиноятини содир этиш усули ортиб бормоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси ИИБ

¹²⁴ Бабаев А.Ф. Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексида “тамагирлик йўли билан” ва “товламачилик йўли билан” тушунчаларининг мазмун-моҳияти // CARJIS. 2022. №2. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/zbekiston-respublikasi-zhinoyat-kodeksida-tamagirlik-y-li-bilan-vatovlamachilik-y-li-bilan-tushunchalarining-mazmun-mo-iyati> (дата обращения: 23.01.2024).

¹²⁵ Бабаев А. Товламачилик учун жиноий жавобгарликни такомиллаштириш йўналишлари // Научные исследования и инновации в индустрии 4.0. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 257-260.

хузуридаги Тергов департаменти хабарига кўра, вояга етмаган 17 ёшли шахс Т.Р. 2019 йилнинг ноябрь ойидан 2020 йилнинг февраль ойига қадар бўлган вақт оралиғида 20 ёшли Г.Ю. билан ўзаро гаплашиб юрган. Т.Р. унинг фотосуратларини уяли алоқа воситаларига юклаб олиб, ушбу фотосуратни интернет тармоқларида тарқатиб, ошкор қилиш билан кўрқитиб, шарманда қилишини айтган ҳолда таҳдид қилиб, фотосуратларни ошкор қилмаслик эвазига 2 850 АҚШ доллари ва турли хилдаги тилла-тақинчоқларни беришга мажбур қиладиган шароитга солиб, Г.Ю. нинг мулкини товламачилик йўли билан қўлга киритган.

Шу сабабли А.Ф.Бобоев фикрича, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 165-моддаси учинчи қисмини қуйидаги янги “г” банди “оммавий ахборот воситаларидан ёхуд телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек, интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб содир этилган бўлса” билан тўлдириш мақсадга мувофиқ¹²⁶.

Ушбу таклифни фикримизча, тўғри ёндашув деб ҳисоблаймиз. Чунки, А.А.Таштемировнинг фикрича, шахсий маълумотларни эгаллаш ва уларни ошкор қилиш билан кўрқитиб товламачилик қилиши кибертовламачилик¹²⁷ дейилади деб тариф бериб ушбу тариф товламачилик ва кибертовламачилик фарқи мавжудлигини ёритган.

Интернетда товламачилик учун жиноий жавобгарлик таклиф этилаётган қонун лойиҳаси билан интернетда товламачилик, ноқонуний крипто-активлар айланмаси ва майнинг билан шуғулланганлик учун жиноий жавобгарлик ҳамда мобиль қурилманинг халқаро ўзига хос идентификация кодини қонуний ишлаб чиқарувчисининг рухсатсиз ўзгартириш, ушбу мақсадда махсус дастурлар ишлаб чиқиш, ўтказиш ёки улардан фойдаланиш учун маъмурий жавобгарлик белгиланмоқда.

Қонун ташаббускорларининг маълум қилишича, ноқонуний крипто-активлар айланмаси ва майнинг билан шуғулланганлар, агар уларни тайёр-гарлик кўрилатган ёки содир этилаётган жиноят ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилган ва уни очишга фаол ёрдам берган бўлишса жиноий жавобгарликдан озод қилинади. Қонун лойиҳасининг қабул қилиниши келгусида ахборот технологиялари ёрдамида содир этилган жиноятларни очишда, уларга қарши курашиш ҳамда тергов қилишда барча куч ва воситаларни тўлиқ йўналтиришга, крипто-активлар айланмаси соҳасидаги қонунчилик ҳужжатларини бузиш ва қонунга хилоф равишда майнингни амалга ошириш учун жавобгарлик доирасининг аниқ норма билан белгиланишига хизмат қилади¹²⁸.

Хорижий мамлакатларга мурожаат қиладиган бўлсак Америка ҳуқуқи институти томонидан ишлаб чиқилган АҚШ Намунавий Жиноят кодекси барча

¹²⁶ Ўша манба

¹²⁷ Таштемиров А.А. Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган жиноятларни фош этишнинг ҳуқуқий ва ташкилий жиҳатлари //World of Science. – 2023. – Т. 6. – №. 6.

¹²⁸ <https://kun.uz/news/2023/09/07/internetda-tovlamachilik-uchun-jinoiy-javobgarlik-belgilanmoqda> 6
Ахмаджонов М. Хорижий мамлакатлар қонунчилиги бўйича фирибгарлик жиноятлари учун жавобгарлик: қиёсий-ҳуқуқий таҳлил //Обзор законодательства Узбекистана. – 2012. – №. 1. – С. 46-49.

штатлар учун намунавий норматив-ҳуқуқий ҳужжат сифатида шакллантирилган. Унда “Ўзгалар мулкани талон-тарож қилиш ва унга турдош жиноятлар”, “Ҳужжатларни сохталаштириш ва алдов усуллари” каби жиноий жавобгарлик масалаларни белгиловчи бўлимлар мавжуд. Қизиғи шуки, Намунавий ЖКда белгиланган “талон-тарож қилиш” тушунчаси йиғма атама бўлиб, ўзгалар мулкани талон-тарож қилиш, мулкни растрата йўли билан талон-тарож қилиш, фирибгарлик, товламачилик, шантаж, ишониб топширилган мулкни ўзлаштириш, ўғирланган мулкка эга бўлмоқ ва бошқа жиноятлар таркибини ўзида мужассамлаштиради⁶.

Ушбу давлат тажрибасини ўрганган ҳолда А.Бобоев фикрича, ЖКга янги Шантаж деб номланган 173-1-моддани қўшишини таклиф этган. Яъни “Шантаж Шантаж, яъни ўзгадан номулкий хусусиятга эга бўлган ҳаракатни содир этишга ёки содир этишдан ўзини тийишга мажбур қилиш мақсадида жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларининг мулкига шикаст етказиш ёки уни nobud қилиш ёхуд жабрланувчи ёки унинг яқин кишилари учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш йўли билан қўрқитиш ёки зўрлик ишлатиш базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан тўрт юз бараваригача жарима ёки уч йилдан беш йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади”¹²⁹.

O.N. Sharipov,

IIV Akademiyasi Magistratura “Tashkiliy-strategik boshqaruv” mutaxassisligi tinglovchisi

Ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash faoliyatini raqamlashtirish – davr talabi

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar doirasida aholining tinch va osoyishta hayotini ta‘minlash hamda jamiyatimizda qonunga itoatkorlik va jamoat xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Jumladan, jamoat xavfsizligini ta‘minlash yo‘nalishidagi ishlarni “Xalq manfaatlariga xizmat qilish” tamoyili asosida tashkil etishning mutlaqo yangi mexanizm va tartiblari joriy etilib, davlat organlarining jamoatchilik tuzilmalari bilan o‘zaro maqsadli hamkorligi yo‘lga qo‘yildi. Shu bilan birga, jahonda kuchayib borayotgan turli xavf-xatar va ziddiyatlar, el-yurt tinchligi va osoyishtaligiga tahdidlar, pandemiya, tabiiy va texnogen ofatlar mas‘ul davlat tuzilmalariga o‘z faoliyatini “Barcha sa’y-harakatlar inson qadri uchun” degan ustuvor g‘oya asosida yanada takomillashtirish vazifasini yuklamoqda. Ma‘lumki, so‘nggi yillarda ichki ishlar organlarining faoliyatini kompleks takomillashtirishga qaratilgan bir qator tizimli ishlar amalga oshirildi. Jumladan, ichki ishlar organlarining jamoat tartibini

¹²⁹ Бабаев А. Товламачилик учун жиноий жавобгарликни такомиллаштириш йўналишлари //Научные исследования и инновации в индустрии 4.0. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 257-260.

saqlash va xavfsizligini ta'minlash faoliyatining tashkiliy asoslarini takomillashtirish bu boradagi tizimli ishlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'ldi.

Xususan, jamoat xavfsizligini ta'minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklar profilaktikasining yaxlit tizimini shakllantirish, ichki ishlar organlarining eng quyi bo'g'inidan respublika darajasigacha samarali faoliyatini yo'lga qo'yish va zamonaviy ish uslublarini joriy etish orqali mamlakatimizda huquq-tartibot va qonuniylikni mustahkamlash, aholining tinchligi va osoyishtaligini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF6196-son (2021-yil 26-mart) farmoni qabul qilindi. Farmonga binoan ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash faoliyatini tashkil etishning mutlaqo yangi mexanizmlari sifatida quyidagilar belgilandi:

birinchidan, ichki ishlar organlarining tayanch punktlari negizida mahalla huquq-tartibot maskanlari bosqichma-bosqich tashkil etilishi belgilandi. Unga muvofiq, mahalla huquq-tartibot maskani hududdagi jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashishning asosiy quyi bo'g'ini hisoblanib, uning negizida ichki ishlar organlarining tegishli sohaviy xizmatlari, Milliy gvardiya va boshqa davlat organlarining muvofiqlashtirilgan faoliyatini hamda jamoat xavfsizligini ta'minlash ishlarini tizimli tashkil etish va muvofiqlashtirish vazifasi profilaktika inspektoriga yuklatildi;

ikkinchidan, Ichki ishlar vazirligi tuzilmasini takomillashtirish orqali ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash sohaviy xizmatlari faoliyatini boshqarish va muvofiqlashtirishning yagona tizimini joriy etish maqsadida, Patrul-post xizmati va jamoat tartibini saqlash bosh boshqarmasi, Huquqbuzarliklar profilaktikasi bosh boshqarmasi, Yo'l harakati xavfsizligi bosh boshqarmasi, Probatsiya xizmatini o'z ichiga oladigan Jamoat xavfsizligi departamenti tashkil etildi;

uchinchidan, hududiy ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash faoliyati tuzilmalari va rahbar lavozimlarini maqbullashtirish orqali mavjud kuch va vositalardan samarali foydalanishni ta'minlash maqsadida, ayrim rahbarlik lavozimlarining tugatilishi hisobidan Qoraqalpog'iston Respublikasi ichki ishlar vazirining, viloyatlar, tuman va shaharlar ichki ishlar organlari boshliqlarining o'rinbosari – Jamoat xavfsizligi xizmati boshlig'i lavozimi joriy etildi va patrul-post hamda yo'l-patrul xizmati bo'linmalari faoliyatini, shuningdek, mahallalar va jamoat joylarida manzilli profilaktik tadbirlar o'tkazilishini muvofiqlashtirish, muqaddam sudlangan va probatsiya hisobiga olingan shaxslar bilan ishlash hamda ichki ishlar organlarining tungi xizmatini tashkil etish uning asosiy vazifalari etib belgilandi.

Shuningdek, ushbu Farmon bilan ichki ishlar organlari tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha "yo'l xaritasi" tasdiqlandi. Unga muvofiq quyidagilarni nazarda tutuvchi jamoat xavfsizligini ta'minlashning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish belgilandi: O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi konsepsiyasini

tasdiqlash; patrul-post va yo'l-patrul xizmatlari, huquqbuzarliklar profilaktikasi va probatsiya xizmatlari bo'linmalarining o'zaro hamkorlikda ishlashi bo'yicha yangi mexanizmlarni belgilash; Milliy gvardiya bo'linmalarining jamoat tartibini saqlash tizimidagi vakolatlari va shaxsiy javobgarligini belgilash; probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvorini kunlik nazorat qilishda profilaktika inspektorlari bilan hamkorlik mexanizmlarini joriy etgan holda probatsiya bo'linmalarining faoliyati samaradorligini oshirish.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabr kunidagi "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-27-son Farmoni aynan yuqorida ko'rsatib o'tilgan Prezidentning PF-6196-son farmoni ijrosi, shuningdek, mamlakatimizda jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimini yanada rivojlantirish hamda ushbu sohadagi davlat siyosatining istiqbolli yo'nalishlarini belgilab berdi. Jumladan,

- jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasiga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va mavjud vositalarni yagona axborot platformasiga integratsiya qilishda tegishli davlat organlari bilan hamkorlik qilishi;

- jamoat xavfsizligini ta'minlashda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish;

- jamoat xavfsizligi tizimini raqamlashtirishni 90 foizga yetkazish orqali xizmat faoliyatida inson omilini minimallashtirish;

- alohida bob, ya'ni "Jamoat xavfsizligini ta'minlash faoliyatini raqamlashtirish" deb nomlangan bob ushbu farmonda ko'rsatib o'tildi.

Barchamiz bilamizki, hozirgi kunda eng jadal rivojlangan va rivojlanayotgan sohalardan biri bu IT. Yon – atrofimiz elektron qurilmalar bilan o'ralgan bir zamonda, hayotimiz ham ITga chambarchas bo'g'liq bo'lib qoldi, bugungi kunimiz emas, hatto kelajagimiz ham IT sohasi bilan quriladi.

Ko'plab Mamlakatlar IT sohasining rivojlanishiga katta e'tibor qaratmoqda. Kundalik hayotda foydalanayotgan turli xil televizorlar, mashinalar, smartfonlar, smartwatchlar va boshqa turdagi har xil maishiy texnikalarimiz maxsus dasturlar orqali ishlaydi, dasturlar esa to'g'ridan to'g'ri dasturlash tillariga va maxsus programmalarga tayanadi. Birinchi dasturlash tili bu "C"+ dasturlash tili hisoblanadi. "C" -kompilyatsiyalanuvchi statik dasturlash tili bo'lib, uni 1969–1973-yillarda Bell Laboratoriyasi xodimi Dennis Ritchie yaratgan. Bu dasturlash tili rivojlangandan so'ng, C++, C#, Java, Objective-C va boshqa ko'plab dasturlash tillari uchun asos bo'lgan. Bu dasturlash tillari hozirgi kunda ko'plab sohalarda bizga ko'makdosh.

Ayniqsa, ko'p ko'rganimizdek, Bank sohasida ham ko'plab ishlarimizni yengillashtirmoqda. Pul o'tkazmalari, Bank omonatlari, valyuta almashishlar va hokazolar bunga misol bo'la oladi. Axborotni muhofaza qilish har bir bank, har bir kompaniya, har bir davlat korxonasiga kerak. IT sohasining takomillashib borishi bizning yurtimizga ham kirib kelishiga sabab bo'ldi. IT sohasi boshqa sohalarga uzviy bo'g'liq bo'lganligi uchun, yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonida IT sohasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Davlat rahbarimiz 2023-yilning 20-dekabr kunidagi yig'ilishda "Raqamlashtirishdan bosh tortayotgan rahbar – korrupsiyani yo'q qilishga intilmagan rahbar" –

deb bejiz ta'kidlamadilar. Chunki bu gapning tagida juda katta ma'no yotibdi. Bugungi kunda barcha raqamlashtirilgan soha – bu shaffoflik, halollik va nazorat belgilari, o'z sohasiga raqamlashtirishni kiritmagan rahbar yoki hodimda ushbu belgilar bo'lmaydi va kuzatilmaydi. Eng asosiysi sohani raqamlashtirmasdan rivojlanish bo'lmaydi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar idoralarida raqamlashtirish ishlari ham jaddalik bilan rivojlanmoqda. Bunga bugungi kunda misol bo'lib YPX va profilaktika inspektorlari hamda patrul-post xizmati xodimlariga bodikamera, GPS moslamalari, planshet va alqotesterlar tarqatildi, IIV Jamoat xavfsizligi departamentida Jamoat xavfsizligini monitoring qilish va muvofiqlashtirish Markazi tashkil etildi, xizmatlarga 14 ta elektron axborot tizimlari ishlab chiqilib topshirildi. Bularning barchasi ish yuritish sohalari va davlat xizmatini ko'rsatish yo'nalishlari bo'yicha inson omili bartaraf etilib, korrupsion holat minimallashtirilib, soha xodimlarining kunlik o'rtacha 2-3 soatgacha vaqtini tejashga xizmat qiladi.

Universitetlarda, maktab, MTM, qolaversa Davlat organlarida ham hozirda bu tilga ehtiyoj bor. Undan tashqari hozirda Davlat organlarida ish olib borayotgan hodimlardan ham bu til savodxonligi talab qilinmoqda.

Jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha o'rnatilayotgan yangi mexanizmlarning samarali amalga oshirilishini ta'minlashda ichki ishlar organlarining roli va mas'uliyatini yanada oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5050-son (2021-yil 2-aprel) qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq, Toshkent shahri va Toshkent viloyati ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash borasidagi faoliyatini samarali tashkil etish maqsadida quyidagilarni nazarda tutuvchi yangi boshqaruv tizimi joriy etildi: birinchidan, Toshkent shahri va Toshkent viloyatida jamoat xavfsizligini ta'minlash ushbu hududlardagi ichki ishlar va boshqa vakolatli organlarning mavjud kuch va vositalarini yagona "poytaxt mintaqasi" tamoyili asosida safarbar qilgan holda hamkorlikda amalga oshirilishi belgilandi; ikkinchidan, Toshkent shahridagi patrul-post xizmati batalyonlari Toshkent shahar Ichki ishlar bosh boshqarmasining bevosita bo'ysunuvidan chiqarilib, to'g'ridan-to'g'ri tuman ichki ishlar organlari tarkibiga o'tkaziladi va ularning kunlik xizmati mahallalar kesimida yo'lga qo'yildi; uchinchidan, jamoat tartibini ommaviy buzish bilan bog'liq holatlar yuzaga kelganda poytaxtdagi barcha ichki ishlar organlari faoliyatini, shuningdek, jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha vakolatli davlat organlari va jamoat tuzilmalari kuch va vositalarining yagona tezkor boshqaruvi Toshkent shahar Ichki ishlar bosh boshqarmasi zimmasiga, umumiy boshqaruvi ichki ishlar vaziri zimmasiga yuklatildi. Yagona "poytaxt mintaqasi" tamoyili asosida ishlarni samarali tashkil etish maqsadida Toshkent shahar va Toshkent viloyati ichki ishlar bosh boshqarmalari boshliqlarining hamraisligida Jamoat xavfsizligini ta'minlash masalalari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi kengash tashkil etildi. Toshkent shahar va Toshkent viloyati

Milliy gvardiya boshqarmalarining boshliqlari mazkur Kengash raisining o‘rinbosarlari hisoblandi. Kengash yig‘ilishlari har oyda kamida bir marotaba o‘tkazilishi hamda unda poytaxt mintaqasida kriminogen va ijtimoiy vaziyatni tahlil qilish natijasida aniqlangan muammolarni o‘zaro hamkorlikda hal etish bo‘yicha manzilli choralar aniqlanishi belgilandi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta‘minlash faoliyatini takomillashtirish doirasida jamoat tartibini saqlashda fuqarolarning ishtiroki va aynan raqamlashtirish kabi mexanizmlarini joriy etilishi, respublikamizning jamoat joylarida sodir etilishi mumkin bo‘lgan jinoyatlarni barvaqt oldini olish, jabrlanganlarga tezda yordam ko‘rsatish, fuqarolarning qonuni huquq va manfaatlarini samarali himoya qilish, mavjud kuch va vositalardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi (Speech by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the Solemn Ceremony Dedicated to the 24th Anniversary of the Adoption of the Constitution of the Republic of Uzbekistan) // Xalq so‘zi.– 2016. – 8 dek.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (2021-yil 29-noyabr) farmoni (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On approval of the Concept of Public Security of the Republic of Uzbekistan and measures for its implementation" (November 29, 2021)) // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 01.12.2021-y., 06/21/27/1116-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi Farmoni bilan tasdiqlangan “2022–2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta‘minlash tizimini rivojlantirish strategiyasi” (Approved by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 29, 2021 "Strategy for the development of public safety in the Republic of Uzbekistan in 2022-2025") // <https://www.lex.uz/docs/5749291>.

4. Степанов А.В. Общественная безопасность: теоретико-правовой анализ // Вестник АНО ВПО «Прикамский социальный 30 институт» – №1(69) – 2015. С. (29-37) (Stepanov A.V. Public safety: theoretical and legal analysis // Bulletin of the ANO VPO "Prikamsk Social Institute" – No. 1 (69) – 2015. P. (29-37).

5. Шарипов С.С. Ички ишлар органлари патруль-пост хизмати фаолиятини такомиллаштириш // Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академиясининг ахборотномаси. – 2017. – № 3. – Б. 37-40 (Sharipov S.S. Improving the activities of the patrol and post service of law enforcement agencies // Bulletin of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan. – 2017. – № 3. – P. 37-40).

6. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг маълумотномаси (Reference of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan).

А.С. Иномов,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-стратегик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш самарадорлигини ошириш масалалари

Маънавият инсонни улуғлайди. Инсон бошқалардан маънавияти, дунёқарашининг кенглиги билан ажралиб туради. Маънавият ва маърифатдан йироқ кимсаларнинг гап-сўзи, фикр-мулоҳазалари кўнгилни хира қилади. Моддий ва молу дунёни бирламчи деб билгани боис улар билан салом-алиқдан нарига ўтишни истамайди киши...

Юртимизда амалга оширилаётган кенг қўламли маънавий-маърифий ислохотлардан кўзланган асосий мақсад ҳам юртимизда тинчлик ва барқарорликни, халқимиз фаровонлигини таъминлаш, ёшларимизни миллий қадриятларимиз асосида ватанпарварлик, фидойилик ва яратувчанлик руҳида тарбиялашдир.

Сўнгги йилларда маънавият, маърифат масаласига давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Президентимизнинг 2019 йил 3 майдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ҳамда 2021 йил 26 мартдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари бу борадаги ишларни янги босқичга олиб чиқишда муҳим аҳамият касб этди. Шунингдек, мамлакатимизда олиб борилаётган ўзгаришлар ва амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларнинг натижасида Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг зарур сиёсий-ҳукукий, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-маърифий асослари яратилди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев: **“Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир”** деб, Янги Ўзбекистонни барпо этишда иккита мустаҳкам устунга таянишимиз лозимлигига тўхталгандилар. **Биринчиси**, бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт бўлса, **иккинчиси**, аждодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавият эканлигини алоҳида таъкидлайди.

Шу ўринда айтиш лозимки, ички ишлар органлари ходимларининг хизмат фаолияти туну-кун халқ орасида кечади. Уларга турли феъл-атвордаги фуқаролар доимий равишда мурожаат қилади, ҳукукий саволларига ечим сўрайди. Бундан кўриниб турибдики, ички ишлар органлари ходимлари фуқароларга ҳар томонлама ўрناк бўлиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги “Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши кура-

иш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги 5050-сон қарори билан **“Ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш концепцияси”** тасдиқланди. Ички ишлар органларидаги маънавий-маърифий ишлар “Ватанга ва халққа садоқат билан хизмат қилиш – олий бурчимиз!” концептуал ғояси асосида ташкиллаштирилиши белгиланди. Ҳар қандай қонунбузарликка қарши курашишда ўз жонини аямайдиган, ватанпарварлик, фидойилик, садоқат ва ҳалоллик фазилатларига эга ходимлар шакллантирилади. Концепция билан маънавий-маърифий ишларни амалиётга узлуксиз татбиқ этувчи асосий субъектлар, яъни бу борадаги вазифаларни ким ёки қайси соҳавий хизматлар амалга ошириши белгилаб берилди.

Мазкур қарор ижросини таъминлаш бўйича Ички ишлар вазирлигининг 2021 йил 21 октябрь кунидаги 400-сонли буйруғи қабул қилиниб, ички ишлар органлари маънавий-маърифий ишлар хизмати фаолияти тартибга солинди.

Вазирлик раҳбарияти томонидан ходимларнинг билим савиясини ошириш, дунёқарабини кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратилаётгани ижобий самарасини бермоқда, деб бемалол айта оламиз.

Сўнгги йилларда аҳоли ўртасида ички ишлар органлари жазоловчи тизим эмас деган ишончнинг мустаҳкамланиб бораётганининг ўзиёқ соҳа ходимларининг фидойи хизматларига берилган муносиб баҳодир.

Ички ишлар органларида ҳар ҳафтанинг шанба куни ўтказилаётган **“Маънавият ва маърифат дарслари”** ҳам бу борада муҳим омил вазифасини ўтамоқда. Дарс машғулотларида улуг алломаларимизнинг ҳаёти ва фаолияти, юртимизда юз бераётган ўзгариш ва янгиликлар, ҳуқуқий мавзулардаги материаллар ва яна ходимларнинг маънавиятини юксалтирувчи долзарб мавзуларнинг ўрин олган.

Эътиборли жиҳати, дарс машғулотларига мавзунинг долзарблигидан келиб чиқиб, олимлар, шоир ва ёзувчилар, давлат арбоблари, фан ва адабиёт ҳамда диний идора вакиллариининг иштирок этаётгани таъсирчанлик доирасини кенгайтиришга хизмат қилмоқда.

Шу ўринда қайд этиш жоизки, кўп йиллардан буён ички ишлар органларида **“Маънавият ва маърифат дарслари”** ИИВнинг тегишли буйруғига асосан ўтказиб келинади. Бунда ҳар чорак учун мавзулар режаси раҳбарият томонидан тасдиқланиб, ҳар шанба куни соат 9:00 дан 10:00гача ўтказилиши белгилаб қўйилган. Шунингдек, тасдиқланган мавзулар юзасидан мутахассисларни жалб қилган ҳолда мақола тайёрланиб, “Postda-На посту” газетасида ёритилиши, дарс давомида **“Таҳлилнома”** кўрсатуви намойиш этилиши ва масъуллар томонидан **“Давомат”** дафтарлари юритилиб, ходимлар йўқлама қилиб борилиши лозим. Булардан ташқари, ходимлар томонидан мавзулар конспектлаштирилиши, дарс ҳисобидан маънавий-маданий объектларга борилиши, шу билан бирга, шахсий таркибнинг машғулотларни ўзлаштирилганлиги бўйича ҳар олти ойда синов имтиҳонлари қабул қилиниши белгиланган.

Ўрганишлар натижасида аксарият ички ишлар органларида хизмат зарурати туфайли белгиланган вақтда **“Маънавият ва маърифат дарслари”**ни ўз вақтида ўтишнинг имкони йўқлиги аён бўлди. Бундан ташқари, шахсий таркибни тўлиқ

қамраб олишнинг имкони бўлмаётгани ҳам муаммоли масалалардан биридир. Айрим ҳудудий бўлинмаларда дарслар мавжуд вазият ва ҳолатдан келиб чиқиб ҳафтанинг бошқа кунларига кўчирилган, шунингдек мавзулар бўйича қўлланмалар шаблон кўринишида тайёрланиб келинаётгани, маънавият йўналиши бўйича тегишли мутахассисларнинг етишмаслиги мақсадга эришишда салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Ходимларнинг муқаддас қадамжолар, тарихий обидалар, замонавий иншоотлар ҳамда маънавият масканларига ташриф буюришлари борасидаги ишлар фақатгина пойтахтда ва вилоятларнинг марказларида етарли даражада ташкил қилиниб, қолган ҳудудларда бо борадаги ишлар ҳақида ижобий фикр билдириш қийин.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг **“Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”** китоби **“Маънавий тараққиёт”** бўлимида...Ҳеч кимга сир эмас, маънавият тарғиботчиси бўлиш кишидан катта билим ва салоҳият, маҳорат ва тинимсиз ақлий меҳнатни талаб этади. Лекин, афсуски, кўп йиллар маънавият ва маърифат соҳаси ходимларининг меҳнатини муносиб рағбатлантиришга етарли эътибор қаратилмади. Энди ана шу муаммони ҳал этиш вақти келди ва биз бу борада муҳим қадамлар қуймоқдамиз. **Ўзлуксиз таълим тизимида маънавий тарбия асосларини кучайтириш лозим** ва бунда ўсиб келаётган авлоднинг ёш хусусиятлари ва интилишларини ҳисобга олиш зарур. **Маънавий-маърифий ишларни ташкил этишда ана шу қоидага амал қилинмаяпти.** Бу борада боғча, мактаб, олий таълим, маҳалла тизимининг ҳар бири алоҳида иш олиб бораётгани, яъни ўзаро ҳамкорлик ва уйғунликни тўла-тўқис таъминлашга эришилмагани ишимизнинг самарасига салбий таъсир кўрсатмоқда. Миллий маънавиятимизни ривожлантириш, уни халқимиз, айниқса, ёшларимиз ҳаётига сингдиришда ижтимоий-гуманитар фанлар тизимининг аҳамияти катта. **Афсуски, ҳозирги вақтда бу фанлар ривож, улар мансуб илмий-амалий ва таълим-тарбиявий тизимни янгилаш ва оптималлаштириш жараёни замондан ортда қолмоқда.** Айни пайтда ижтимоий фанларни таълим босқичлари ва ихтисосликлар талаблари ва таълимчиларига мослиги ўқувчилар, бакалаврлар ва магистрларнинг эҳтиёжлари ва қизиқишлари, касб хусусиятларига мувофиқлиги ҳақидаги аниқ тасаввурлар ҳам йўқ... деб таъкидлаганлар.

Маънавий-маърифий соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг татбиқ этиш, оммавий ахборот воситалари имкониятларидан самарали фойдаланиш таклифини илгари сурганлар.

Жанубий Корея Республикасида давлат хизматчилари учун смарт-таълим махсус платформаси (The Government e-Learning platform) яратилган бўлиб, ходимларга исталган вақтда мазкур платформа орқали таълим хизматларидан фойдаланиш учун қулай шароит яратилган. **Онлайн курслар ва тегишли мобиль иловалари** давлат бошқаруви фалсафаси, давлат хизматининг истиқболли йўналишлари, маъмурий ва профессионал билимлар, лидерлик, хорижий тиллар, шунингдек, бошқа ресурслардан фойдаланиш имконини беради. Мазкур платформада жами 1,4 мингдан ортиқ мунтазам курслар, 12 мингга яқин видеоконтент, 3,9 мингдан зиёд электрон китоб ва 200 га яқин аудиокитоб

мавжуд. Платформа 95 та давлат ташкилотлари, 177 та таълим муассасалари томонидан фойдаланилади.

Бирлашган Араб Амирликларида давлат хизматчиларини малакасини ошириш учун **“Maaref” таълим портали** 2013 йилда яратилган бўлиб ва 6 йил давомида 30 мингдан ортиқ федерал ва маҳаллий ҳукумат ишчилари 2,1 мингдан зиёд **беғул тренинг курсларида** иштирок этиб малакасини оширган. Ушбу тизимда, шунингдек, инсон ресурслари мавзусига оид **махсус рукн мавжуд бўлиб**, унда кадрлар масалалари юзасидан **25 та махсус курс жамланган**. Платформадаги ҳар бир ўқув курс **“FANR”** буюртмасига кўра аккредитациядан ўтган 156 та мамлакатнинг энг етакчи таълим муассасалари томонидан ишлаб чиқилган.

Ўзбекистон Республикаси Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги (АРГОС) томонидан вазирлик ва идоралар, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, шунингдек, барча туман, шаҳар ҳокимликларининг раҳбар ва масъул ходимлари учун **ҳар ҳафтанинг жума куни** соат 09.00да **онлайн тарзда “Сиёсий-маърифат соати”** ташкил қилинади, **бунда:** ҳафта давомида Ўзбекистон ва хорижда бўлиб ўтган аҳамиятга молик янгиликлар, мавзу бўйича мутахассис томонидан мастер-класс, “Бир чимдим маънавият” рукни остида китобхонлик маданияти, “Конституциявий саводхонлик” каби маълумотларни ўз ичига қамраб олган **видеодарслик тайёрланиб**, ижтимоий тармоқларга жойлаштирилади. Давлат хизматчилари ўзларига қулай бўлган вақтда сиёсий-маърифий билимларини ошириб борадилар.

Юқоридаги ҳолатларни инобатга олган ҳолда ички ишлар органларида **“Маънавият ва маърифат дарслари”ни ташкил этишнинг янги тизим яратишни даврнинг ўзи тақозо қилмоқда**, деб ҳисоблайман. Бунинг учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

1) “Маънавият ва маърифат дарси” машғулотлари учун ходимларни **бир жойга йиғиш**, “Давомат” ва “Конспект” **дафтарларини юритиш** амалиётини бутунлай **бекор қилиш**;

2) дарс машғулотларини **онлайн тарзда** республика бўйича ягона тарзда олдиндан тайёрланган **“видеодарс”**, инфографика, тарқатма ва бошқа материаллар асосида **ўтказиш**;

Бунда онлайн дарс машғулотини уч қисмдан иборат бўлади:

мавзулар энг яхши профессор, олим, мутахассислар томонидан ёритилади ва қайси адабиётлардан фойдаланиши тавсия этилади;

ички ишлар органлари ходимлари учун китоб мутолаа қилиши тавсия этилган адабиётлар ҳақида “Бир чимдим маънавият” рукни остида видеолар;

“Ўзбекистон 24” телеканалининг “Менимча” лойиҳаси асосида тайёрланган кўрсатувни намойиш этиши.

3) дарс машғулотларини ички ишлар органлари ходимлари **ўзларига қулай бўлган вақтда мустақил ўзлаштириши**;

4) ҳар чорак якуни бўйича ички ишлар органлари ходимларидан **имтиҳонларни онлайн тарзда** электрон тизим орқали тест синови кўринишида **қабул қилиш ва баҳолаш**;

5) дарс машғулотларини мустақил тарзда **қоникарли ва қоникарсиз** ўзлаштирган ходимларга нисбатан тегишли рағбатлантириш ва иқтисодий таъсир чораларини кўриб бориш.

Ушбу таклифларим амалиётда ўз аксини топса, маънавий-маърифий йўналишда узлуксиз ўқув карьера тизими жараёни йўлга қўйилади, ортиқча вақт сарфи, оворагарчилик, бюрократик тўсиқлар ва сарф-харажатларнинг олди олинади, ҳар бир ички ишлар органи ходими ўз устида мустақил ишлаши учун стимул ва тенг имкониятлар яратилади, оддий ходимдан тортиб то юқори даражадаги раҳбарларни билим савияси баҳоланиши таъминланади ҳамда дарс машғулотлари самарадорлигини онлайн кузатиш, баҳолаш, мониторинг қилиш ва тегишли чора-тадбирларни белгилаш имконияти юзага келади.

Нафсиламрини айтганда, тизимда фуқаролар билан мулоқотда касб маданияти қоидаларига амал қиладиган, маънавияти юксак, маърифати бой ходимлар қанча кўп бўлса, жамиятда инсон ҳуқуқлари таъминланиши яхшиланиб бораверади. Бунинг учун барчамиз бирдек ҳаракат қилишимиз керак.

Т.Х. Алтмишев,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-стратегик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Ўзбекистон Республикасида ахлоқ тузатиш ишлари жазосига оид айрим мулоҳазалар

Жиноят содир этган шахсга нисбатан у ахлоқан тузалиши ва янги жиноят содир этишининг олдини олиш учун зарур ҳамда етарли бўладиган жазо тайинланиши ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси қўлланилиши мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (кейинги ўринларда ЖК)да белгиланган шундай жазолардан бири ахлоқ тузатиш ишлари жазоси бўлиб, ушбу жазо асосан ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятларнинг санкциясида ҳамда камдан-кам оғир жиноятларнинг санкциясида белгиланган .

ЖК 43-моддасида жазо тизими белгиланган бўлиб, унинг биринчи қисмига мувофиқ ахлоқ тузатиш ишлари жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсларга нисбатан фақатгина асосий жазо сифатидагина тайинланиши мумкин.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида «ахлоқ» сўзига кишининг табиати; муомала, хатти-ҳаракат одоби деб изоҳ берилган бўлса, «тузатиш» сўзига камчиликларни тузатиш; ўзини тузатиш; юриш-туришини тузатиш деб изоҳ берилган. Албатта ушбу изоҳлар юридик бўлмасада, ушбу сўзларнинг бирикишидан ҳосил бўлган жумла ЖК ва Жиноят-ижроия кодексларида назарда тутилган ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг мазмунига тўла мос келади.

ЖК 46-моддасида ахлоқ тузатиш ишлари жазоси белгиланган бўлиб, унинг биринчи қисмига кўра: «Ахлоқ тузатиш ишлари шахс иш ҳақининг ўн фоизидан ўттиз фоизигача миқдорини давлат даромади ҳисобига ушлаб қолган ҳолда уни меҳнатга мажбуран жалб қилишдан иборат бўлиб, жазо суднинг ҳукмига мувофиқ маҳкумнинг ўз иш жойи ёки мазкур жазо ижросини назорат қилувчи органлар белгилаб берадиган бошқа жойларда ўталади».

ЖК 44-моддаси (Жарима)нинг учинчи қисмида агар ҳукм қилинган шахс жазо тариқасида тайинланган жаримани мажбурий ижро этиш учун белгиланган муддатларда тўлашдан бўйин товласа ёхуд қарздорда ундирув қаратилиши мумкин бўлган мол-мулк мавжуд эмаслиги туфайли мажбурий ижро этиш учун белгиланган муддатлар мобайнида жаримани ундиришнинг имкони бўлмаса, худди шунингдек кечиктириш муддати тугаганидан кейин жарима тўланмаган ёки жаримани бўлиб-бўлиб тўлаш шартлари бузилган тақдирда, суд жариманинг тўланмаган миқдорини ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазо билан алмаштириши мумкинлиги ва бундай ҳолда ахлоқ тузатиш ишларининг ҳар бир оий базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн олти баравари миқдоридаги жаримага тенглаштирилиб, уч йилдан кўп бўлмаган муддатга тайинланиши белгиланган.

Бундан ташқари, ЖК 74-моддаси (Жазони енгилроғи билан алмаштириш)нинг тўртинчи қисмида ахлоқ тузатиш ишлари жазоси озодликдан маҳрум қилиш ёки озодликни чеклаш тариқасидаги жазонинг ўталмаган қисми билан алмаштирилганда ахлоқ тузатиш ишлари озодликдан маҳрум қилиш ёки озодликни чеклаш жазосининг ўталмаган қисми муддатига тайинланиши белгиланган.

Қонун чиқарувчи томонидан ушбу нормаларда ахлоқ тузатиш ишлари жазосига берилган қоидаларни таҳлил қилиш орқали унинг моҳиятини чуқурроқ очиб беришга қаратилган қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин. Яъни ахлоқ тузатиш ишларида:

1) жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахс меҳнатга мажбуран жалб қилинади; 2) суд ҳукмида белгиланган жазони ўташ муддати тугаганига қадар маҳкум иш ҳақининг ўн фоизидан ўттиз фоизигача бўлган миқдори давлат даромади ҳисобига ушлаб қолинади; 3) жазо суднинг ҳукмига мувофиқ маҳкумнинг судланганига қадар ишлаб келган ўз иш жойида ўталиши мумкин; 4) жазо суднинг ҳукмига мувофиқ жазо ижросини назорат қилувчи органлар белгилаб берадиган бошқа жойларда ўталиши мумкин; 5) маҳкум унга нисбатан тайинланган жарима жазосини тўлашдан бўйин товласа суд жариманинг тўланмаган миқдорини ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазо билан алмаштириши мумкин; 6) озодликдан маҳрум қилиш ёки озодликни чеклаш тариқасидаги жазонинг ўталмаган қисми енгилроқ жазо сифатида ахлоқ тузатиш ишлари билан алмаштирилиши мумкин.

Юқоридаги таҳлил ва хулосаларга таянган ҳолда ахлоқ тузатиш ишларининг уни ўташ жойи бўйича икки турда тайинланиши мумкинлигини ажратиш мумкин. Яъни, ушбу жазо ахлоқ тузатиш ишларининг уни ўташ жойи

бўйича биринчиси, маҳкумнинг судланганига қадар ишлаб келган ўз иш жойида ва иккинчиси жазо ижросини назорат қилувчи органлар белгилаб берадиган бошқа жойларда ўталиши мумкин. Ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг ҳар икки турини ва унинг муддатини тайинлашда суд ишнинг ҳолатлари ва айбдорнинг шахсини тавсифловчи маълумотларни ҳисобга олади.

Ахлоқ тузатиш ишлари жазосини тушунчасини ёритишда ўрганилган бир қатор юридик адабиётларнинг таҳлили кўрсатишича, ушбу жазонинг мазмуни ва тушунчаси бўйича баҳсли ҳолатлар мавжуд.

Хусусан, айрим олимлар бу жазони фақат мулкӣ жафо келтиришини ва шу боис у жарима жазосининг ниқобланган кўриниши деб ҳисоблайдилар .

Бироқ, ушбу муаллифларнинг фикрлари 1958 йилда қабул қилинган ССР Иттифоқи ва иттифокдош республикалари жиноят қонунлари назарда тутилган «Озодликдан маҳрум қилмасдан ахлоқ тузатиш ишлари» деб номланган жазога нисбатан айтилганлиги боис, ушбу фикрларга тўла қўшилиб бўлмайди, шунингдек ушбу ҳолатни жазони ўтаётган шахсга фақатгина моддий чекловлар қўлланилганлиги боис, юридик адабиётларда ушбу жазонинг мазмуни ва моҳияти бўйича турли хил фикрлар билдирилганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Юридик ва тарихий адабиётларда мамлакатимиз ҳудудида қадимдан мавжуд бўлган давлат тузилмаларида ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг мавжуд бўлганлиги бўйича маълумотлар мавжуд бўлмасада, ушбу жазо турининг айрим элементлари мамлакатимиз ҳудудлари Чор Россияси бошқарувига ўтган даврларда мавжуд бўлганлигини, ўша вақтда мамлакатимиз ҳудудидаги Бухоро амирлиги ва Хива хонлигидан ташқари барча ҳудудлар Туркистон автоном ўлкаси номи билан Россия таркибига кирганлиги учун ўша қонунлар Туркистон ўлкасида ҳам жорий қилинганлигини кўрсатади.

Хусусан, мустақиллик йилларига қадар ахлоқ тузатиш ишлари жазоси ҳозирги ном билан қонун-ҳужжатларида ифодаланмаган бўлса-да, моҳиятан унинг элементларини ўзида ифода этган «Ижтимоий меҳнатга жалб қилиш», «мажбурий меҳнатга жалб қилиш» каби жазолар ўша даврларда қабул қилинган ҳужжатларда белгиланган. Бу каби жазолар илк бор 1917 йил 19 декабрдаги ССР Адлия Халқ Комиссариатининг «Инқилобий трибунал, унинг таркиби, унинг ваколатига тааллуқли ишлар, у томонидан берилган жазолар ва унинг мажлисларини ўтказиш тартиби тўғрисида»ги йўриқномада мустаҳкамланган. 1918 йил 20 июлдаги Халқ Комиссарлари Советининг суд ҳақидаги декретнинг 11-моддасида эса «Ижтимоий меҳнатга жалб қилиш» деган жазо, 1922 йилги РСФСРнинг биринчи ЖК ва 1926 йилги Ўзбекистон ССРнинг ЖКларида (35-м.) «мажбурий меҳнатга жалб қилиш» номи билан асосий жазо сифатида белгиланган эди.

Кейинчалик 1959 йилнинг 21 майида қабул қилинган ЖКнинг 26-моддасида «Озодликдан маҳрум қилмасдан ахлоқ тузатиш ишлари» номи билан асосий жазо сифатида белгиланди ва мамлакатимиз мустақиллигидан кейин 1994 йилнинг 22 сентябрида қабул қилинган амалдаги ЖКда ушбу жазо «Ахлоқ тузатиш ишлари» жазоси номи билан асосий жазо сифатида белгиланди.

М.Х. Рустамбаев ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг моҳиятини жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсга жамиятдан ажратмаган ҳолда, асосан, аввалги иш жойида ва доимий яшаш жойида ахлоқ тузатиш, меҳнат ва тарбиявий таъсир кўрсатишдан иборат деб таъкидлайди.

Худди шунга ўхшаш фикр М.А. Назаров томонидан ҳам айtilган бўлиб, М.А. Назаров ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг моҳияти икки жиҳатда намоён бўлишини ва у маҳкумни ахлоқан тузатиш мақсадида уни жамиятдан ажратмаган ва яшаш жойини ўзгартирмаган ҳолда меҳнатга жалб қилиш ҳамда ойлик иш ҳақининг бир қисмини давлат даромадига ушлаб қолишдир дейди. М.Х. Рустамбаев ва М.А. Назаровларнинг ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг моҳиятини очиб беришга қаратилган фикрларини тўлиқ қўллаб-қувватлаш мумкин. Чунки, ахлоқ тузатиш ишлари жазосида маҳкум жамиятдан ажратилмайди ва унинг яшаш жойини ўзгартириш талаб этилмайди.

Н.Ф.Кузнецова ва И.М.Тяжковалар эса ахлоқ тузатиш ишлари жазоси жариманинг бир кўриниши бўлиб, у жаримадан қисмларга бўлиб-бўлиб ундирилиши билан фарқ қилади деб ҳисоблайдилар. Н.Ф. Кузнецова ва И.М. Тяжковаларнинг ушбу фикри мунозарали бўлиб, унга қўшилиб бўлмайди. Чунки жазо тизимида жарима ва ахлоқ тузатиш ишлари алоҳида-алоҳида жазо турлари бўлиб, улар бир-биридан мазмуни, моҳияти, ижро этилиши, ўташ тартиби ва шартлари нуктаи назаридан ҳам фарқ қилади.

Э.С.Рахмаев ахлоқ тузатиш ишлари – жарима ёки муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоларидан кўра енгилроқ жазо тури ҳисобланади деб таъкидлайди. Э.С.Рахмаевнинг ушбу фикри мунозарали бўлиб, унга қўшилиш қийин. Чунки, ахлоқ тузатиш ишлари жазоси асосан ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятларга нисбатан тайинлансада, у жарима ёки муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоларидан кўра оғирроқ жазо ҳисобланади.

Ушбу таҳлиллардан ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг тушунчаси ва унинг моҳияти бўйича қуйидаги хулосаларни илгари суриш мумкин. Яъни, ахлоқ тузатиш ишлари: 1) фақат мулкӣ жафо келтиради ва шу боис у жарима жазосининг ниқобланган кўринишидир (С.В.Познушев, М.М.Исаев); 2) жариманинг бир кўриниши бўлиб, у жаримадан қисмларга бўлиб-бўлиб ундирилиши билан фарқ қилади (Н.Ф.Кузнецова, И.М.Тяжкова); 3) жарима ёки муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоларидан кўра енгилроқ жазо тури ҳисобланади (Э.С.Рахмаев); 4) жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсга жамиятдан ажратмаган ҳолда, асосан, аввалги иш жойида ва доимий яшаш жойида ахлоқ тузатиш, меҳнат ва тарбиявий таъсир кўрсатишдан иборат (М.Х.Рустамбаев, М.А.Назаров).

Таҳлил ва тадқиқот натижаларини умумлаштирган ҳолда ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг тушунчасига оид қуйидаги таърифни илгари суриш мумкин, яъни *ахлоқ тузатиш ишлари – бу айбдорга нисбатан суд ҳукми билан тайинланадиган, маҳкумни жамиятдан ажратмаган ҳолда ахлоқан тузатишга қаратилган, унинг судланганига қадар ишлаб келган иш жойи ёки жазо ижросини назорат қилувчи органлар белгилаб берадиган жойда иш*

ҳақининг ўн фоизидан ўттиз фоизигача бўлган миқдори давлат даромади ҳисобига ушлаб қолиниши шарти билан меҳнатга жалб этилишига доир жазо чорасидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси [Электрон манба]. Кириш йўли: <https://lex.uz/docs/111453> (Мурожаат қилинган сана: 23.11.2020).
2. Санаев Б. Ахлоқ тузатиш ишлари жазоси: миллий ва хорижий қонунчилик // Ҳуқуқий тадқиқотлар / правовые исследования / journal of Law Research. – Т., 2017. – № 6. – Б. 112-122.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленумининг 2006 йил 3 февралдаги «Судлар томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида»ги 1-сонли қарори [Электрон манба]. Кириш йўли: <http://lex.uz/docs/1455976> (Мурожаат қилинган сана: 12.11.2020).
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати – А ҳарфи [Электрон манба] // URL: http://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20A.pdf (мурожаат қилинган вақт: 21.11.2020).
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати – Т ҳарфи [Электрон манба] // URL: http://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20T.pdf (мурожаат қилинган вақт: 21.11.2020).
6. Уголовный кодекс Республики Узбекистан: научно-практический комментарий (под ред. Якубова А. С.) – Т., Академия МВД Республики Узбекистан, 1996, – 388 с.
7. Курс советского уголовного права в 6 томах. Том 3. – М., 1971, «Наука» – 560 с.
8. Усмоналиев М. Ўзбекистон Республикасининг жиноят ҳуқуқида ахлоқ тузатиш ишлари: Ўқув қўлланма. – Т.: Тошкент давлат юридик институти, 2003. – 32 б.
9. постановление НарКомюста РСФСР от 12.12.1919. СУ РСФСР, № 66, ст. 590.
10. Уголовный кодекс Узбекской ССР; Уголовно-процессуальный кодекс Узбекской ССР: С изм. и доп. на 1 ноября 1983 г. – Т., 1983. – 384 с.
11. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. Том 2. Жазо ҳақида таълимот. Дарслик. 2-нашр, тўлдирилган ва қайта ишланган. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2018. – 41 б.
12. Назаров М.А. Назначение наказание в уголовном праве Республики Узбекистан. – Т.: Адолат, 2013. – С. 71.
13. Кузнецова Н.Ф., Тяжкова И.М. Курс уголовного права: Учение о наказании. М., 2002, – 560 с.
14. Рахмаев Э.С. Исправительные работы как вид уголовного наказания: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Рязань, 2005. – 25 с.

Ички ишлар органлари жамоат хавфсизлиги хизмати учун кадрлар тайёрлаш тизимининг ўзига хос хусусиятлари

Жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жихатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, ҳуқуқий демократик давлат қуриш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлардан кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибини сақлаш, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси бўйича республикада яхлит ҳуқуқий тизим яратилган бўлиб, унда ички ишлар органлари муҳим ўрин эгаллайди.

Ўтган давр мобайнида ички ишлар органлари тизимини такомиллаштириш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Айниқса, ички ишлар органларининг маҳаллаларда жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш учун ташкил этилган қуйи бўғинини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш бўйича салмоқли ишлар қилинди.

Бугунги кунда ички ишлар органлари тизимида амалга оширилаётган ислохотлар, айниқса кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш, ходимларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоясини таъминлаш, зиммасига юклатилган вазифаларни самарали бажариши учун яратилаётган барча шарт-шароитлар, албатта, ички ишлар органларини аҳолига ўз вақтида ва сифатли ёрдам кўрсатадиган, ҳар бир ходим томонидан халқ манфаатларига хизмат қилишни ўз хизмат бурчи деб биладиган ижтимоий йўналтирилган профессионал тузилмага айлантиришга хизмат қилади.

Ички ишлар органлари – давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органи бўлиб, у фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, жамият ва давлат манфаатларини турли ғайриқонуний тазйиқларидан ҳимоя қилади. Ички ишлар органлари қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жиноятчиликка қарши курашиш вазифасини амалга оширади. Ички ишлар органлари ҳуқуқни муҳофаза қилиш вазифасини амалга оширишнинг муҳимлиги ҳуқуқий давлатни шакллантириш ва фуқаролик жамиятини барпо этиш шароитида янада ошади.

Амалга оширилган чора-тадбирлар ички ишлар органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш, фуқароларнинг тинч ва осойишта ҳаёт кечиришини

таъминлаш, юртимизда жиноятчиликнинг ўсишига йўл қўймаслик имконини берди.

Бугунги кунда юзага келаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, халқаро терроризм, диний экстремизм, ноқонуний миграция, одам савдоси, ёшлар ўртасида халқимизга ёт ғоялар тарқалишининг тобора кучайиб бораётганлиги ички ишлар органлари олдига ўз вақтида уларнинг олдини олиш ва уларга барҳам бериш бўйича янги вазифаларни қўймоқда.

Бу борада мамлакат Президенти Ш.М.Мирзиёев фикр билдириб, кейинги йилларда ички ишлар органлари фаолиятида тўпланиб қолган жиддий камчилик ва муаммолар ушбу вазифаларни самарали бажаришда тўсик бўлмоқда. Хусусан:

биринчидан, республика, ўрта ва қуйи бўғиндаги бўлинмалар ўртасида асосий вазифа ва функциялар аниқ тақсимланмагани ҳар бир ходимнинг фаолияти устувор йўналишларини ва ишнинг пировард натижаси учун шахсий жавобгарлигини белгилашни қийинлаштирмоқда;

иккинчидан, амалдаги ташкилий-штат тузилмалари куч ва воситалардан оқилона фойдаланишни таъминламайпти, оқибатда марказий ва ўрта бўғиннинг баъзи хизматларида етарли иш ҳажми бўлмай туриб, керагидан ҳам ортиқча штат бирликлари сақланиб турган бир пайтда, қуйи бўлинмалар зиммасига ҳаддан зиёд хизмат вазифалари юкланишига олиб келмоқда;

учинчидан, ички ишлар органлари мансабдор шахслари, шу жумладан профилактика инспекторларининг аҳоли билан мулоқоти йўлга қўйилмаган, фуқаролар билан муомала маданияти пастлигича қолмоқда, аҳолининг энг муҳим муаммоларини ҳал этиш борасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ҳамкорлик таъминланмаяпти;

тўртинчидан, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари юзаки кўриб чиқилмоқда, уларда кўтарилаётган масалалар ҳар томонлама чуқур таҳлил қилинмаяпти, мурожаатларга расмийлик учунгина жавоб берилаётгани фуқароларнинг норозилигини келтириб чиқармоқда, уларни Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналарига ва бошқа ташкилотларга шикоят билан мурожаат этишга мажбур қилмоқда;

бешинчидан, ички ишлар органлари мансабдор шахсларининг аҳоли олдида ҳисобот бериб боришининг таъсирчан тизими, уларнинг фаолияти устидан жамоатчилик, парламент ва депутатлик назоратининг самарали механизмлари жорий этилмаган, бу эса ходимларнинг зиммасига юклатилган вазифаларни самарали бажариши учун масъулиятини ошириш имконини бермаяпти;

олтинчидан, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси бўйича ишлар асосан, содир этилган ғайриқонуний қилмишларнинг оқибатларига қарши курашишдан иборат бўлиб қолмоқда, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш, уларни содир этиш сабаблари ва шарт-шароитларини

чуқур таҳлил қилиш, аниқлаш ва бартараф этиш бўйича тизимли ва самарали чора-тадбирлар кўрилмаяпти;

еттинчидан, ўсиб келаётган авлодни бузғунчи ғоялардан ҳимоя қилишга, ёшлар жиноий фаолиятга, авваламбор, терроризм ва диний экстремизмга жалб этилишининг олдини олишга етарлича эътибор қаратилмаяпти, ички ишлар органларининг тарбиявий ўрни сезилмаяпти;

саккизинчидан, ички ишлар органлари ходимларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизими ҳозирги талабларга жавоб бермайди, порахўрлик ва хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш ҳолатлари ҳамон учраб турибди;

тўққизинчидан, энг янги ахборот-коммуникация технологияларини тизимга жорий этиш, ички ишлар органларини замонавий воситалар ва асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш даражаси қониқарсизлигича қолаётганини таъкидлаб ўтди¹³⁰.

Мазкур муаммолардан келиб чиқиб, давлатимиз раҳбари томонидан ички ишлар органлари тизимини ислоҳ қилишнинг қуйидаги энг муҳим йўналишларини белгилаб берди:

биринчидан, ички ишлар органларини аҳолига ўз вақтида ва сифатли ёрдам кўрсатадиган, ҳар бир ходими томонидан “Халқ манфаатларига хизмат қилиш”ни ўз хизмат бурчи деб биладиган ижтимоий йўналтирилган профессионал тузилмага айлантириш;

иккинчидан, замонавий хавф-хатар ва таҳдидларни, бажарилаётган ишлар муҳимлиги ва кўламини эътиборга олган ҳолда ички ишлар органлари барча даражадаги бўлинмаларининг вазифа ва функцияларини аниқ белгилаш ҳамда тақсимлаш, ташкилий-штат тузилмасини мақбуллаштириш, куч ва воситалардан оқилона фойдаланиш;

учинчидан, халқ билан аниқ мақсадни кўзлаб ўтказиладиган тизимли мулоқотни таъминлаш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан яқин ҳамкорликни ривожлантириш, аҳолининг энг муҳим муаммолари ҳал этилишига ҳар томонлама қўмаклашиш;

тўртинчидан, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлашни ташкил этишнинг сифат жиҳатидан мутлақо янги тартибини ўрнатиш, мурожаатларни кўриб чиқиш ва ҳал этишга юзаки ва расмийчилик билан ёндашувларга чек қўйиш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун ваколат доирасида барча воситаларни ишга солиш;

бешинчидан, ички ишлар органлари мансабдор шахсларининг аҳоли олдида мунтазам ҳисобот бериб бориши тизимини, қилинган ишларга баҳо беришнинг аниқ мезонларини, шунингдек уларнинг фаолиятида қонунийликни

¹³⁰ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 15-сон, 243-модда, 37-сон, 982-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 07.06.2018 й., 06/18/5456/1316-сон; 11.12.2019 й., 06/19/5892/4134-сон; 17.03.2021 й., 06/21/6188/0216-сон.

таъминлаш бўйича жамоатчилик, парламент ва депутатлик назоратининг самарали механизмларини жорий этиш;

олтинчидан, аввало, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ва шарт-шароитларини ўз вақтида бартараф этиш, аҳолининг барча қатламлари ҳуқуқий маданиятини ошириш, уларда қонунга ҳурмат, қонун бузилишининг ҳар қандай кўринишига муросасизлик туйғусини сингдириш йўли билан ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикаси ва олди олинисини таъминлаш;

еттинчидан, вояга етмаганлар ва ёшларни Ватанга муҳаббат, ватанпарварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, ўсиб келаётган авлодни терроризм, диний экстремизм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоя қилишга қаратилган тизимни ривожлантириш;

саккизинчидан, ички ишлар органлари ходимларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини тубдан қайта кўриб чиқиш ҳамда янада такомиллаштириш, улар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келаётган сабаб ва шарт-шароитларни бартараф этиш;

тўққизинчидан, ички ишлар органлари барча бўлинмаларининг фаолияти янада самарали бўлишини таъминлайдиган замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш;

ўнинчидан, ички ишлар органлари фаолиятининг моддий-техника таъминотини янада яхшилаш, ходимларнинг самарали ишлаши учун муносиб шарт-шароитлар яратиш, уларни хизмат турар жойлари билан таъминлаш¹³¹.

Маълумки, бугунги кунда жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш, жиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини ошириш – ички ишлар органлари тизимини ҳар томонлама чуқур тайёргарлик кўрган кадрлар билан тўлдириш, уларни мунтазам равишда жисмоний, маънавий-руҳий тарбиялаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш орқали таъминланади. Чунки, ходимлар касбий маҳоратининг даражаси ҳамда тажрибаси юзага келган тифиз вазиятларда тўғри қарор қабул қилишга имконият яратади.

Бу борада олиб борилаётган тадқиқотлар ҳам ички ишлар органларига юклатилган вазифаларнинг муваффақиятли бажарилиши, аввало тизимда хизмат қилаётган ходимларнинг билими, касбий тайёргарлиги, амалий ва ҳаётий тажрибасига, ижрочилик интизоми ва топшириқларни бажаришдаги масъулиятига, шунингдек, кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга оид бошқа омилларга боғлиқлигини кўрсатмоқда.

Шу сабабли ҳам, ходимларнинг юқори даражадаги касбий тайёргарлиги; маънавий-ахлоқий тарбияси; жиноятчиликка қарши самарали курашни таъминлашда жавобгарлигини ошириш; кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш тизимини ривожлантириш ишларини ички ишлар органлари фаолиятини такомиллаштиришнинг асосий йўналиши сифатида кўриш мумкин. Чунки,

¹³¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 15-сон, 243-модда, 37-сон, 982-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 07.06.2018 й., 06/18/5456/1316-сон; 11.12.2019 й., 06/19/5892/4134-сон; 17.03.2021 й., 06/21/6188/0216-сон.

олдимизга қандай вазифа қўймайлик, қандай муаммони ечиш зарурати туғилмасин, гап охир-оқибат кадрларга ва яна кадрларга бориб тақалаверади.

Мамлакатда ҳукуқий тартибот ва қонунийликни мустаҳкамлашга қаратилган чораларнинг амалга оширилиши, давлат қарорларини бажариш ишониб топширилган ички ишлар органлари хизматлари ва бўлинмаларининг фаолиятини самарали ташкил этиш, жамоат тартибини муҳофаза қиладиган ва жиноятчиликка қарши кураш олиб борадиган кадрларнинг касб маҳорати қанчалик юқори эканлигига бевосита боғлиқ. Бинобарин, ички ишлар органлари фаолиятининг самарадорлигига эришиш учун уларни малакали кадрлар билан таъминлаш масаласи бугун вазирлик олдида турган долзарб масалалардан биридир. Шу боис, Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органлари хизматига номзодларни танлаш масалаларига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

Ички ишлар органларида кадрлар билан ишлаш, ходимлар ўртасида хизмат интизоми ва қонунийликни мустаҳкамлаш, уларни Ватанга ва касбига садоқат руҳида тарбиялаш, ўқитиш, малакасини ошириш, касбий ва жанговар тайёргарлигини юксалтириш борасида доимий равишда чора-тадбирлар белгиланиб, тегишли ишлар амалга оширилмоқда.

Ички ишлар органларида хизмат ўташни ташкиллаштириш, бошқарув, назорат ва шахсий таркиб билан ишлашнинг самарали тизимини жорий этиш бўйича муҳим қарорларнинг қабул қилинганлиги, тизимда ходимлар томонидан хизмат интизоми бузилиши ва ҳуқуқбузарликлар содир этилишини камайишига имкон бермоқда.

Шахсий таркиб билан амалга оширилаётган маънавий-маърифий, тарбиявий-профилактик ҳамда мафкуравий ишлар таъсирчанлиги ва натижадорлигини кескин ошириш, “Халқ манфаатларига хизмат қилиш” концептуал ғояси асосида мутлақо янги босқичга кўтарилмоқда.

Ички ишлар органларида хизмат интизоми ва қонунийликни мустаҳкамлаш, ходимларни мақсадли тайёрлаш ва узлуксиз малакасини ошириш, уларни Ватанга ва касбига садоқат руҳида тарбиялаш борасидаги ишлар самарадорлигини янада оширишга доир манзилли чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилган.

Э.А. Нуруллаев,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-стратегик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Хонадон ўғрилигининг жиноят-ҳуқуқий тавсифи

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 65-моддасига мувофиқ мамлакат иқтисодиётининг негизини турли шаклдаги мулк ташкил этади¹³².

¹³² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси / <https://lex.uz/docs/6445145#6445678>

Хусусий мулк дахлсиздир ва давлат томонидан қўриқланади, унга нисбатан ҳар қандай тажовуз қонунга зид деб топилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 169-моддасида “ўғрилик, яъни ўзганинг мол-мулкни яширин равишда талон-торож қилиш¹³³” эканлиги белгиланган ва ўғрилик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “ўғрилик” тушунчасининг луғавий маъноси қуйидагича изоҳланган. Ўғрилик – “ўғирлаб қўлга киритилган, жиноий йўл билан ўзлаштирилган мулк” маънони билдиради¹³⁴. Ўғрилик энг кенг тарқалган кўп содир этиладиган жиноятлардан бири ҳисобланади. Хона – уй, тураржой, бино. Тураржойнинг алоҳида ажратилган ҳар бир бўлими¹³⁵. Хонадон – оила, сулола. Оила аъзолари яшаб турган хўжалик¹³⁶.

Ўзганинг мулкни яширин равишда талон-торож қилиш ёки ўғрилик иқтисодиёт соҳасидаги энг кенг тарқалган жиноятлардан биридир.

Талон-торож қилишнинг барча шакллари ичида ўғрилик жинояти содир этилиш усули жиҳатидан энг хавфи камроғи деб топилиши мумкин: унда жисмоний ёки руҳий таъсир этиш қўлланилмайди; айбдор уни содир этишда ўзидаги ваколатлардан ва мол-мулкни эгаллашда алдашдан фойдаланмайди. Айбдор ҳуқуққа хилоф ва яширин равишда, яъни бошқа шахслардан яширин ҳолда мулкдорнинг хоҳиш-иродасига қарши ўзганинг мулкни ўзлаштиради ва уни ўзининг мулки сифатида тасарруф эта бошлайди. Бироқ ўғрилик, статистика кўрсатишича, ўзганинг мулкни талон-торож қилишнинг энг кенг тарқалган усулидир ва бу унинг ижтимоий хавфлилигини оширади.

Ўғрилик (ЖК 169-м.) жинояти умумий тушунча нуқтаи назаридан ижтимоий хавфли, ғайриқонуний, айбли ва жазога лойиқ қилмиш ҳисобланади. Жиноят таркибининг умумий тушунчаси нуқтаи назаридан ўғриликнинг аниқ фактик белгиларини ёритиш лозим. Объект – мулкый муносабатлар. Обьектив томон – яширин усулда талон-торож қилиш. Ўғриликнинг субъекти – 14 ёшга тўлган (ЖК 17-м.), ақли расо, жисмоний шахс. Субъектив томони тўғри қасдда ифодаланади. Шундай қилиб, аниқ жиноят таркибини баён қилиш жиноятни тўғри квалификация қилишга ва жиноий жавобгарлик тўғрисидаги масалани тўғри ҳал қилишга олиб келади¹³⁷.

Ўғрилик жиноятларининг оғирлаштирувчи белгиси сифатида бу жиноятларни уй-жой, омбор-хона ёки бошқа бинога ғайриқонуний кириб содир этиш кўрсатилган (ЖК 169-модда. 2-қисм. “г” банди.)¹³⁸.

¹³³ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси / <https://www.lex.uz/acts/111453>

¹³⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 8000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.В. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б. 195.

¹³⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 8000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.В. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б. 410.

¹³⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 8000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.В. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б. 411.

¹³⁷ Кабулов Р., Отажонов А. А. ва бошқ. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012. – Б. 99.

¹³⁸ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси / <https://www.lex.uz/acts/111453>

Шуни таъкидлаш жоизки, ўғрилик учун ўзганинг эгалигида бўлган мулкни олиб қўйиш хосдир. Бироқ, ўғрилик айбдорнинг мулкка нисбатан тасарруф этиш ва фойдаланиш ҳуқуқидан ташқари бошқа муайян ҳуқуқи бўлган мулкни ўғирлаш ва эгаллашга ҳам қаратилиши мумкин. Бу ерда ишлаб чиқаришда ишчи томонидан хом ашёни ёки тайёр маҳсулотни, жабрланувчи томонидан вақтинча қараб туришга ташлаб кетилган мулкни, магазинда кийиб кўриш учун олинган мулкни, аравакашга етказиб бериш учун топширилган мулкни ўғирлаш назарда тутилмоқда.

Объектив томондан ўғрилик ўзганинг мулкни яширин равишда талон-торож қилишда ифодаланади.

Талон-торож қилишнинг яширинлиги деганда, жинойт мол-мулк эгаси ёки мол-мулк ишониб топширилган ёхуд ихтиёрида турган шахсга сездирмасдан ёки мулкдор ёхуд мол-мулкнинг талон-торож қилинишидан манфаатдор бўлмаган бошқа шахслар йўқ вақтида содир этилиши тушунилади.

Бироқ барча ҳолатларда талон-торож қилишни яширин деб ҳисоблаш учун, ўзаро боғлиқ бўлган иккита: объектив ва субъектив мезонни таҳлил қилиш ва баҳолаш лозим¹³⁹.

Талон-торож қилиш усулини баҳолашнинг объектив мезони шундан иборатки, мол-мулкни очикдан-очик талон-торож қилиш атрофдаги шахсларнинг кўзи олдида содир этилган бўлса-ю, атрофдагилар буни англамаса (масалан, айбдор бировнинг чамадонини эгаси йўқлигидан фойдаланиб атрофдагиларнинг кўзи олдида ўғирлайди, бунда жинойтчи атрофдагилар у ўз чамадонини олиб кетяпти, деб ўйлашларига ишонади ва ҳоказо), бу ҳолда қилмиш ўзганинг мулкни яширин равишда талон-торож қилиш деб ҳисобланиши лозим. Агар мулк эгаси ёки мол-мулк ихтиёрида бўлган ёхуд у ишониб топширилган шахс талон-торож қилиш чоғида ҳозир бўлса-ю, аммо талон-торож содир бўлаётганини тушуниб етмаса, шахснинг қилмиши (масалан, мол-мулк эгаси, қоровул ухлаётган бўлади ёхуд алкоголь ёки наркотик мастлик ҳолатида бўлиб, мол-мулк талон-торож қилинаётганини англаб етмайди) ўғрилик деб квалификация қилинади.

Жинойтни содир этиш объектив мезонлари баҳосига асосланиб, бу ерда талон-торожликни яширин деб топишнинг бир неча усуллари мавжуддир. Улардан биринчиси, амалиётда кўпроқ учрайдиган шакли, яъни умуман гувоҳлар мавжуд бўлмаганда, масалан, қўриқланмаётган товар-моддий қимматликлари улгуржи базаси омборидан кечаси ёки эгаси уйда бўлмаганда ўғрининг қулфни бузиб ўғирлашидир. Иккинчиси, эгаси ёки бошқа шахслар бўлса ҳам, уларга билдирмасдан, яширин равишда мол-мулкни талон-торож қилиш, масалан, чўнтак ўғриликлари ва ҳоказо. Бундай ҳолатларда ўғрилик камдан-кам ҳолатларда адашиб мулкни ошкора талон-торож қилиш, талончилик деб топилиши мумкин.

¹³⁹ М.Х.Рустамбоев, Б.Д.Ахраров. Иқтисодий соҳасидаги жинойтларни квалификация қилиш муаммолари: Ўқув қўлланма. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2007. – 228 бет.

Объектив мезонларга асосланиб талон-торож қилиш, агар айбдор ўзганинг мулкини мулк эгасининг бевосита ўзидан ёки унинг иштирокида, жабрланувчи содир бўлаётган жиноий ҳаракатларни англамаган ҳолатда бўлганида (қаттиқ уйқу, хушдан кетиш, қаттиқ маст ҳолат ва бошқалар) содир этилса ҳам, яширин деб ҳисобланади. Ва, ниҳоят, ушбу мезондан келиб чиқиб, суд-тергов амалиётида айбдор томонидан ҳамманинг кўз ўнгида мулкни қонуний эгаси сифатида олиши ва бошқа шахслар ушбу ҳаракатлар ноқонуний характерга эга эканлигини англамагани ҳолда ўзганинг мол-мулкини қасддан талон-торож қилиш яширин равишда деб ҳисобланади. Бундай ҳолатлар кўпинча, масалан, темир йўл вагонидан товарлар тушириляётганда айбдор юк туширувчи сифатида келиб қандайдир буюм (яшик, қоп)ни олади ва ўзининг фойдасига айлантиради ёки айбдор вокзал ёхуд аэропортда қаровсиз қолган буюмларни унинг эгаси сифатида келиб, олиб кетади.

Ўғри томонидан ўзганинг мулки ноқонуний равишда олинаётганлигини ва бунинг содир этилишини англамайдиган ёки ушбу ҳолат бўйича гувоҳлик бера олмайдиган шахслар, масалан, болалар ёки ақлий заиф шахслар борлигида ўғрилиқ қилиши ҳам яширин ҳисобланади.

Шунингдек, айбдорни ўзининг яқин кишилари, қариндошлари, ҳамкасблари олдида қилмишини англаган ҳолда, бироқ уларни жим юришига ишониб содир этган ўғрилиги ҳам яширин сифатида квалификация қилинмоғи лозим¹⁴⁰.

Талон-торож қилишни яширин деб баҳолашнинг субъектив мезони ўғрининг жиноятда иштироки бўлмаган барча шахслардан яширин ҳолатда, уларни содир этилган ўзганинг мулкини талон-торож қилишдан хабари йўқ, деган ички ишончи ҳисобланади. Шахснинг ўзи томонидан содир этиляётган талон-торожнинг яширин, бошқаларга билдирмасдан содир этилганлиги тўғрисидаги субъектив ишончи жиноятнинг реал ҳолатларига мос келадиган объектив фактларга асосланмоғи лозим. Улар турли хил бўлиши мумкин: жиноят содир этиляётган жойда ҳеч кимнинг мутлақо мавжуд эмаслиги, объектни кўриқлаётган қоровулнинг ухлаб ётиши, ҳеч қандай ваколатлар бермаган ҳолда илк бора учрашган шахсга вақтинча қолдирилган мулкни ўғирлаш ва ҳоказо.

Шундай қилиб, барча ҳолатларда ўғрилиқни яширин деб топишнинг ҳал қилувчи аҳамияти бу ҳолатни айбдорнинг ўзи томонидан баҳоланиши ҳисобланади. Шунингдек, агар айбдор яширин ҳаракат қилдим деб ҳисобласа, лекин ўғрилиқ факти ким томонидандир англаган бўлса ҳам айбдор ҳаракатлари ўғрилиқ сифатида квалификация қилинади. Масалан, транспорт воситасидаги кассавурлик, агар уни кимдир узоқдан кузатиб турган бўлса ҳам шундайлигича қолаверади. Бироқ, агар ўғри қилаётган ишни кимнингдир жиноий ҳаракат эканлигини англаб етганини билиб қолса, у ўз ҳаракатларини тўхтатиб, ўғрилиқ содир этилган жойдан яширинса, бунда қилмиш ЖК 169-моддаси тегишли қисми ва 25-моддаси 2-қисми билан квалификация қилинадиган ўғрилиққа суиқасд қилиш ҳисобланади. Агар айбдор худди шундай

¹⁴⁰ Абдуқодиров Ш.Ё. “Жиноят ҳукуқи”: Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2008. – 220 б.

объектив ва субъектив ҳолатларда, мулкка дахл қилаётганлигини учинчи шахслар билиб қолганлигини сезиб қолса, бироқ жиноятнинг муайян ҳолатларидан фойдаланиб уни охиригача етказса ва ўғирланган буюмлар билан яширинишга ҳаракат қилса, унда у ўзганинг мулкни ошкора талон-торож қилганлик учун жавобгарликка тортилади.

Мулкни яширин равишда олиш ўғриликнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Ушбу қилмишни квалификация қилишда ката аҳамият касб этадиган белгилардан бири унинг талон-торож қилишнинг зўрлик ишлатмайдиган усули эканлигидир. Бундан яширин равишда мулкни олиш зўрлик ишлатиш билан амалга оширилса ёки зўрлик мулкни олишга сабаб бўлган бўлса, қилмишни ўғрилик тариқасида квалификация қилиш мумкин эмас деган хулоса келиб чиқади. Шунингдек, ушбу ҳолатга, мулкни яширин равишда олиш, зўрлик ишлатиш йўли билан жабрланувчини айбдорнинг жиноий ҳаракатларини кузатишдан маҳрум қилиши (қамаб қўйиш, бошқа жойга олиб бориш) ҳам киради. Ушбу ҳаракатларни зўравонлик ишлатиш характериға қараб ЖК 164 ёки 166-моддалари билан квалификация қилиш лозим.

Шуни таъкидлаш лозимки, шахсни ожиз ҳолатга келтириш мақсадида унинг организмиға соғлиғи ва ҳаёти учун хавфли бўлган кучли таъсир қилувчи воситаларни киритиш ва бунинг натижасида давлат, жамият ёки шахсий мулкни эгаллаб олиш талончилик тариқа-сида квалификация қилиниши лозим. Агар шу мақсадларда жабрланувчи организмиға ҳаёт ва соғлиқ учун хавфли бўлмаган воситаларни киритса, ушбу қилмиш келиб чиқадиган оқибатларига боғлиқ равишда зўрлик ишлатиш орқали ўғирлик ёки ушбу жиноятга суиқасд сифатида квалификация қилинмоғи лозим. Шу ўринда, агар зўрлик ишлатиш ҳаракатлари айбдор томонидан ўзганинг мулкни яширин равишда талон-торож қилиш тугагандан кейин қўлга тушишдан қутулиш мақсадида содир этилган бўлса, зўрлик ишлатишнинг хусусияти ва келиб чиққан оқибатларға қараб қилмишни ўғрилик деб, бошқа жиноятларнинг белгилари бўлганда жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш лозим.

Жиноятчи ўзгалар мулкни ўғрилик билан эгаллаган ва ундан ўз хоҳишича фойдаланиш ёки уни ишлатиш имкониятиға эга бўлган вақтдан бошлаб, ўғрилик жинояти тугалланган ҳисобланади.

Ўғирланган мулкка нисбатан тасарруф этишнинг реал имконияти деганда, жиноятчига мулкка нисбатан, мулкнинг қонуний эгасиға тегишли бўлган комплекс ҳуқуқларни амалга оширишға имконият берадиган объектив жиҳатдан мавжуд муносабатлар ва атрофдаги ҳолатлар тушунилади. Объектив жиҳатдан мавжуд муносабатлар бу ўринда ўзининг объектив белгилари бўйича жиноятчига сездирмасдан содир этганлиги тўғрисида хулоса чиқаришға асос бўладиган ҳолатлар, яъни ҳеч кимни қувмаганлиги, хавотирнинг йўқлиги, мулкни сездирмасдан қўриқланаётган ҳудуддан олиб чиқиб кетиш кабилар тушунилади. Бошқача айтганда, яшириш талон-торож қилишнинг тугалланган вақтини аниқлашда айбдорнинг субъектив тасаввури муҳим аҳамият касб этади.

Бунда объектив реалликдаги ҳолатларга асосланиб ўзида ўғриланган нарсага нисбатан тасарруф этиш ва фойдаланиш имконияти мавжуд деб ўйлайди.

Субъектив томондан ўғрилик тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор олинган ўзганинг мулкнинг нафақат ноқонунийлигини ва қайтариб берилмаслигини, балки ўз ҳаракатларининг яширин усулларини ҳам тушуниб етади. Унинг мулкни эгаллаб олиш мўлжали худди ана шунга асосланади. Шу билан бирга айбдор ушбу жинойтнинг субъектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланувчи ғаразли (ноқонуний равишда бойликка эга бўлиш) мақсадини ҳам кўзлайди.

Шуни таъкидлаш лозимки, мулкни яширин талон-торож қилиш ўғирланаётган мулкка нисбатан уни тасарруф этиш, бошқариш, етказиб бериш ёки сақлаш бўйича муайян ваколатларга эга бўлган шахс томонидан содир этилган бўлса, унда қилмишни ЖК 167-моддаси¹⁴¹ бўйича квалификация қилиш лозим.

Шарҳланаётган модданинг биринчи қисми бўйича жиноий жавобгарлик фақатгина ташкилотлардан, муассасалардан ва корхоналардан ходим томонидан ўғирланган мулкнинг умумий қиймати энг кам ойлик иш ҳақининг беш бараваридан юқори бўлганда келиб чиқади. Акс ҳолда шахс Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 61-моддасига мувофиқ жавобгарликка тортилади. Агар ўғирланган мулкнинг умумий қиймати Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 61-моддаси 3-қисмида кўрсатилган миқдордан ошиб кетмаса, неча маротаба майда ўғрилик содир этилганлигидан қатъи назар, шахс фақатгина маъмурий жавобгарликка тортилади¹⁴². Шу билан бирга, агар ўғрилик фуқароларнинг мулкига нисбатан амалга оширилган бўлса ва ўғирланган мулкнинг умумий суммаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 61-моддаси 3-қисмида кўрсатилган миқдордан ошиб кетмаса ҳам, қилмишни жиноят сифатида шарҳланаётган модданинг биринчи қисми бўйича квалификация қилиш лозим.

“Бироқ, талон-торож миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг беш бараваридан ошмаган ҳар бир ҳолда суриштирув, тергов органлари ва судлар айбланувчининг (судланувчининг) шахсига оид маълумотларни ҳамда моддий зарарнинг қопланганлигини инобатга олган ҳолда жиноят ишини Жиноят кодексининг 65 ва 66-моддалари¹⁴³га асосан тугатиш масаласини муҳокама этиши керак”.

Ўғирланган мулкнинг миқдори ҳуқуқбузарлик содир этилган кунда амалда бўлган Республикада белгиланган энг кам ойлик иш ҳақи миқдоридан келиб чиқиб аниқланади. Ўғирланган мулкнинг қийматини аниқлашда ишнинг муайян ҳолатларига қараб, ҳуқуқбузарлик содир этилган кундаги шартномавий, бозор, биржа баҳоларига асосланиш лозим.

¹⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси / <https://www.lex.uz/acts/111453>

¹⁴² Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси / <https://lex.uz/docs/97664>

¹⁴³ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси / <https://www.lex.uz/acts/111453>

Жиноят кодексининг 169-моддаси иккинчи қисмида ўғрилиқ жиноятининг қуйидаги оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этганлик учун жавобгарлик назарда тутилган: а) жабрланувчининг кийими, сумкаси ёки бошқа қўл юкидаги ашёга нисбатан (киссавурлик); б) анча миқдорда; в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб; г) уй-жой, омборхона ёки бошқа хонага ғайриқонуний равишда кириб содир этилган бўлса; д) умумий фойдаланишдаги электр, иссиқлик, газ ёки водопровод тармоқларига тижорат мақсадларида ўзбошимчалик билан уланиш ёхуд электр энергиясини, табиий газни, совуқ ёки иссиқ сувни ҳисобга олиш асбобларига, шу жумладан уларнинг пломбаларига қасддан шикаст етказиш ёхуд ҳисобга олиш асбобларининг кўрсаткичларини ўзгартириш мақсадида уларга ташқаридан аралаштириш йўли билан; е) умумий фойдаланишдаги электр, иссиқлик, газ ёки водопровод тармоқларига электр энергияси, газ ёки сув таъминоти ташкилотларининг мансабдор шахслари ёки ходимлари томонидан олдиндан тил бириктириб, тижорат мақсадларида ўзбошимчалик билан уланиш ёхуд электр энергиясини, табиий газни, совуқ ёки иссиқ сувни ҳисобга олиш асбобларига, шу жумладан уларнинг пломбаларига қасддан шикаст етказиш ёхуд ҳисобга олиш асбобларининг кўрсаткичларини ўзгартириш мақсадида уларга ташқаридан аралаштириш йўли билан содир этилган бўлса¹⁴⁴.

Биз ўрганаётган хонадон ўғрилиги Жиноят кодексининг 169-моддаси иккинчи қисми “г” бандида берилган бўлиб бу ўғрилиқни оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этган деб баҳоланади.

Уй-жой деганда, кишиларнинг доимий ёки вақтинчалик туришига мўлжалланган (шахсий уй, хонадан, меҳмонхонадаги, санаториядаги хона, дала ҳовли, боғ ҳовли ва бошқалар) бино, шунингдек унинг таркибига кирувчи дам олиш учун, мулкни сақлаш учун ёхуд инсоннинг бошқа эҳтиёжларини қондириш учун (балконлар, ойнабанд айвонлар, омборлар ва бошқалар) жойлар тушунилади.

Омборхона деганда, товар-моддий бойликларни доимий ёки вақтинча бўлса-да сақлаш, ташиш, талон-торож қилишдан, табиий офатлардан, айнишдан ва йўқ бўлиб кетишдан асраш учун махсус жиҳозланган, мослаштирилган алоҳида қурилма ёки жойлар тушунилади.

Ғайриқонуний кириш деганда, ўғрилиқ қилиш мақсадида уй-жойга, омборхона ёки бошқа бинога нафақат яширин, балки очикдан-очик, тўсиқларни, одамларнинг, қўриқловчи ходимларнинг қаршилигини енгиб кириш, шунингдек, алдаш йўли билан (жумладан, қалбаки рухсатномалардан фойдаланиб, масалан, сантехник, алоқа бўлими ходими, газ, электр энергия ва ёнғиндан назорат қилувчи ходимлар ва бошқалар тариқасида бинода пайдо бўлиши) ғайриқонуний кириш ҳам тушунилиши лозим.

Ўғрилиқ жиноятида ғайриқонуний кириш бирдан-бир мақсад бўлиб қолмасдан, айбдор ўғирлаб кетмоқчи бўлган бойликлар сақланаётган жойга кириб боришнинг услуби ҳисобланади. Шу сабабли уй-жой, бино ёки бошқа

¹⁴⁴ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси / <https://www.lex.uz/acts/111453>

омборхонадан ўзганинг мулкани талон-торож қилиш нияти мазкур жойларга ғайриқонуний равишда киришдан олдин юзага келади.

Агар айбдор хонага бошқа сабаблар билан кирган бўлиб, моддий бойликларни яширин талон-торож қилиш мақсади кейин пайдо бўлган бўлса, қилмишни уй-жой, омборхона ёки бошқа хонага ғайриқонуний равишда кириб содир этилган ўғрилиқ жинояти сифатида баҳолаш мумкин эмас.

Махсус мосламалар (илгаклар, қармоқлар, магнитлар, сўриб олувчи резинка ичаклар, қисқичлар ва ҳоказо)дан фойдаланиб ўзганинг мулкани эгаллаш ҳам уй-жой, омборхона ва бошқа хонага кириб қилинган талон-торожнинг тавсифлаш белгисини ташкил этмайди.

Хонадон ўғрилигининг жиноят-ҳуқуқий тавсифини ўрганиш хонадон ўғрилигининг жиноят эканлигини, ўғрилиқ жиноятининг оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этганликнинг белгиси эканлигини, хонадон ўғрилигини содир этган шахсни жиноий жавобгарликка тортиш, жабрланувчига етказилган зарарни аниқлаш ҳамда суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд томонидан хонадон ўғрилигини тўғри квалификация қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Н.Р. Хуббимов,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-стратегик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Шахсни маъмурий тартибда қамокқа олиш соҳасида янги тартиб ва қоидалар

Дунёнинг барча давлатлари интилаётган долзарб ва ўта муҳим муаммолардан бири ҳам – бу жиноятчиликнинг олдини олишдир. Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишнинг самарадорлиги ва зарурияти ҳақида қадим замонлардан бери кўп мулоҳазалар айтилган ва ёзишмалар бизгача етиб келган. Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимини шакллантиришда қадимги юнон файласуфлари Афлотун ва Арасту ўз рисолаларида «давлатнинг жазолаш сиёсатидан кўра, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш - устувор аҳамиятга эгадир» деб эътироф қилишган.

Кейинчалик С.Монтескью ўзининг «Қонуният руҳи» асарида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда устувор жиҳатлар ҳақида фикр юритиб, шундай ёзади: «яхши қонун чиқарувчи жиноят учун жазо бериш ҳақида эмас, балки жиноятчиликнинг олдини олиш ҳақида ўйлаши керак: ахлоқни жазолашга қадар яхшилашга кўпроқ ҳаракат қилиш муҳим».

Аслида ҳуқуқбузарликларнинг «олдини олиш» ва «бартараф қилиш» тушунчалари бир-бирлари билан яхлит ҳолда боғлиқ бўлгани билан ҳар иккисининг фактик ечими ўзгачадир. Агар жиноятчилик олди олинмаса ёки лоқайдлик сабаб профилактика чоралари кўрилмаса охир оқибат у катта муаммоларга олиб келиши муқаррар ва аксинча, агарда ноқонуний хатти-ҳаракатларнинг самарали профилактикаси амалга оширилса, ҳуқуқбузар-

ликнинг олди вақтида тезкор равишда олинса – хавфсиз ҳудуд концепцияси ҳаётда ўз татбиғини топади.

Олдини олиш – бу ҳуқуқбузарликнинг профилактик чораси бўлиб, фаолиятининг энг дастлабки босқичи саналади. Ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш тизимининг кейинги босқичи эса – реал ҳолатдаги аниқланган ноқонуний хатти-ҳаракатларни бартараф қилишдан иборат, бунда ҳуқуқбузарликнинг шаклланган сабаблари ва шартлари натижаси сифатида – жиноий хатти-ҳаракатлар содир этилади.¹⁴⁵

Халқимизда бир мақол бор: «Касалликни даволагандан кўра, анча олдин чораси кўрилиб, олдини олган афзал», деган. Профилактика асосида ҳуқуқбузарликлар содир этилиши мумкин бўлган ҳудуд ва шахслар олдиндан аниқланиб, у ерда ташвиқот ишлари олиб борилса, келгусида бу жараён самара бериши мумкин. Шу билан бирга, огоҳлантириш - бу ўйланган ва тайёрланган ноқонуний хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш учун бир қадам саналади. Ҳозирги кунда энг кенг тарқалган ечимли ҳолат - бу профилактика, жиноятчиликнинг олдини олишнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, жиноятчилик ҳолатини бартараф этиш, одамларни, жамиятни, давлатни ҳимоя қилиш бўйича барча чоратадбирлар кўрилиши, бошқача қилиб айтганда, «ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш» субъектларнинг ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг сабаблари ва шарт-шароитларини шакллантиришдан, уларнинг якуний «пишиб етишидан» ва ноқонуний ният амалга оширилишидан бошлаб, ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олиш бўйича барча фаолиятларини акс эттиради.

Маъмурий ҳибсга олиш маъмурий ҳуқуқбузарлик нормаларини амалга оширишнинг муҳим воситаларидан бири ҳисобланиб 2017 йил 9 январь куни Маъмурий қамоқни ўташ тартиби тўғрисида ЎРҚ-420-сон Ўзбекистон Республикасининг Қонуни қабул қилинди.

Қонунга кўра, маъмурий қамоқни ўташнинг асосий принциплари қонунийлик, инсонпарварлик, маъмурий қамоққа олинган шахсларнинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш, уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилишдан иборат.

Маъмурий қамоққа олинган шахслар махсус қабулхоналарда сақланади ва умумий камераларга ёки бир кишилик камераларга жойлаштирилади. Камераларда бир кишига тўғри келадиган майдоннинг нормаси камида 2,5 кв. м, аёллар учун эса камида 3 квадрат метрни ташкил этади.

Маъмурий қамоққа олинган шахсларга алоҳида ётоқ жойи, кўрпа-тўшак, идиш-товоқ ҳамда овқатланиш анжомлари берилади. Маъмурий қамоққа олинган шахслар ўзининг кийим-боши, пойабзали ва шахсий гигиена воситаларидан фойдаланади. Маъмурий қамоққа олинган шахсларнинг шахсий хавфсизлиги таъминланади.

¹⁴⁵ А.Х. Арипова, ТДЮУ Ихтисослаштирилган филиали Умумтаълим фанлар кафедраси доценти, ф.ф.н.(PhD) <https://uza.uz/posts/209797>

Қонун билан маъмурий қамоққа олинган шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, махсус қабулхоналар маъмуриятлари ва ходимлари, улардаги ички тартиб-қоидалар белгилаб берилган.

Қонун маъмурий қамоқни шахсни жамиятдан вақтинча ажратиб қўйиш шароитларида сақлашдан иборат маъмурий жазо тури сифатида белгилаб беради. У уч суткадан ўн беш суткагача бўлган муддатга қўлланилади. Жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) суди судьясининг қарори, фавқулодда ҳолат режими шароитларида эса, шунингдек ҳарбий комендантнинг ёки ички ишлар органи бошлиғининг қарори маъмурий қамоқни ўташ учун асос бўлиб ўттиз суткагача маъмурий қамоқ жазоси қўлланилиши мумкин.

Қамоққа олинганлар ёзма розилиги билан ҳақ тўланадиган меҳнатга жалб қилинишлари мумкин. Улар меҳнатига ҳақ тўлаш қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордан – Меҳнатга ҳақ тўлаш ягона тариф сеткасининг биринчи разрядидан кам бўлмаслиги лозим. Махсус қабулхона хоналаридаги санитария-гигиена, маиший шароитларни яхшилаш, шунингдек ички ишлар органи ёки махсус қабулхона ҳудудини ободонлаштириш билан боғлиқ бўлган юмушлар ҳақ тўланмайдиган ишлар ҳисобланади. Бундай ишлар давомийлиги суткасига икки соатдан кўп бўлмаслиги ва жисмоний ишларга ўз розилигига кўра амалга оширилиши лозим.

Маъмурий қамоққа олинган шахслардан туман (шаҳар) суди маъмурий ишлар бўйича судьясининг махсус қабулхонада сақлаш билан боғлиқ харажатлар суткасига энг кам ойлик иш ҳақининг 15 фоизи миқдорида ундирилади. Маъмурий қамоққа олинган шахснинг моддий аҳволи харажатлар ўрнини қоплашдан озод қилиниши мумкин.

Қамоққа олинган шахсга жисмоний куч ва махсус воситалар (тинчлантириш қўйлаклари, резина таёқлар, қўлкишанлар ёки бошқа боғлаш воситалари, кўздан ёш оқизувчи моддалар, чалғитма таъсир кўрсатувчи нуртовуш мосламалари, хоналарни очиш мосламалари) қўлланилиши мумкин. Бироқ бундай чоралар фақатгина махсус қабулхона ходимларига, маъмурий қамоққа олинган бошқа шахсларга ва ўзга шахсларга ҳужумини дафъ этишда, оммавий тартибсизликларга, жамоат тартибини гуруҳ бўлиб бузишларга барҳам беришда, махсус қабулхона ходимларига ашаддий тарзда бўйсунмаётган ёки қаршилик кўрсатаётган ҳуқуқбузарларни ушлашда, махсус қабулхонадан қочган маъмурий қамоққа олинган шахсларни ушлашда, маъмурий қамоққа олинган шахсларни махсус қабулхонадан қочишининг олдини олиш учун кўриқлаб туришда қўлланилиши мумкин.

Маъмурий қамоқни ўташ тартиби тўғрисидаги қонуннинг 28-моддасида, Маъмурий қамоққа олинган шахсларга нисбатан қўлланиладиган интизомий жазо чоралари белгилаб қўйилган

Маъмурий қамоққа олинган, ушбу Қонун талаблари ва ички тартиб қоидаларининг бузилишига йўл қўйган шахсларга нисбатан қуйидаги интизомий жазо чоралари қўлланилиши мумкин:

огоҳлантириш; телефон орқали навбатдаги сўзлашув ҳуқуқидан маҳрум қилиш; ҳақ тўланмайдиган жисмоний ишларга навбатдан ташқари жалб этиш.

Маъмурий қамоққа олинган шахслар юқори турувчи мансабдор шахсга, прокурорга ёки судга қўлланилган интизомий жазо устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эга. Шикоят берилиши интизомий жазо чорасининг ижро этилишини тўхтатиб турмайди.

Беларусь давлат юридик факультетининг конституциявий ҳуқуқ кафедраси профессори А. Н. Крамникнинг фикрича, Маъмурий ҳибсга олиш маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги қонун нормаларини тўғри амалга ошириш учун мажбурий таъсир кўрсатишнинг муҳим чораларидан биридир. Умумий маънода, ҳибсга олиш-бу кимдир ёки бирор нарсанинг ҳаракатига мажбуран тўсқинлик қилиш.

Маъмурий ҳибсга олиш учун бу мажбурий таъсир сифатида давлат бошқаруви органларининг махсус ваколатли мансабдор шахслари (маъмурий ҳокимият вакиллари) томонидан амалга оширилиши, маъмурий-ҳуқуқий характердаги махсус ҳужжатлар билан тартибга солиниши, қоида тариқасида маъмурий ҳуқуқбузарлик муносабати билан қўлланилиши характерлидир.

Амалдаги Қонунчилик ва амалиётни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, маъмурий ҳибсга олиш жисмоний шахсларга ҳам, товарларга, нарсаларга, транспорт воситаларига ҳам тегишли бўлиши мумкин.

Аслида, маъмурий ҳибсга олиш – бу шахснинг эркинлигини қисқа муддатли чеклаш, ҳуқуқбузарга тўсқинлик қилишдан иборат бўлган мажбурий таъсир қоидабузарлик ва бошқа хатти-ҳаракатларни (ҳаракатсизликларни) ўз хоҳишига кўра давом эттириш ва Қисқа муддатли эркинликни чеклашдан иборат¹⁴⁶.

Профилактик таъсир сифатида маъмурий ҳибсга олиш ноқонуний фаолиятни тўхтатиш, унинг содир этилишидан зарарли оқибатларнинг олдини олиш мақсадида амалга оширилади. Баъзи ҳолларда у содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликни тўхтатади, бошқаларида, қонун чиқарувчининг фикрига кўра, фақат ноқонуний хатти-ҳаракатлар тўхтайдир.

Ушбу чоралар маъмурий ҳибсга олишга қўшимча ҳисобланади. Шундай қилиб, маъмурий ҳибсга олиш маъмурий профилактика ва маъмурий жараёни таъминлаш вазифасини бажаради. У амалдаги қонунчиликка, маъмурий жараён тамойилларига мувофиқ қўлланилиши керак, чунки маъмурий ҳибсга олиш шахснинг шаъни ва кадр-қимматига таъсир қилади ва унга кучли руҳий таъсир кўрсатади. Бу маъмурий жараёнинг демократияси ушбу принципларда мужассамланганлигини тасдиқлашга имкон беради. Уларга риоя қилиш суд учун, маъмурий жараёни олиб борувчи, шу жумладан маъмурий ҳибсга олишни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси учун мажбурийдир. Кўриб чиқиладиган тамойилларнинг қатъий бажарилиши ҳуқуқ ва эркинликларни ҳимоя қилишни, шахснинг шаъни, кадр-қиммати, дахлсизлиги

¹⁴⁶ А.Н. Крамник Административно-деликтное право. Общая часть. – Минск.: Тесей, – 2004.

ва ишбилармонлик обрўсини ҳурмат қилишни ва бошқаларни таъминлашга ёрдам беради.

М.М. Ғозиев,
*ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-
стратегик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси*

**Профилактик ҳисобдаги шахслар томонидан содир этиладиган
жиноятларни барвақт олдини олиш методикасини такомиллаштириш**

Ўзбекистон Республикасида барча соҳаларда амалга оширилаётган ислохотлар, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, ҳуқуқий демократик давлат куриш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлардан кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шarti ҳисобланади.

Муҳтарам президентимиз ўз лавозимига киришган дастлабки йилларидан бошлаб инсон ҳуқуқ ва эркинликлари соҳасида муҳим ислохотларга старт бердилар. 2023 йилга қадар амалга оширилган ислохотларнинг барчасининг замирида “Инсон манфаатлари” ётади. Янгиланган конституция бўйича ҳам инсон ҳуқуқ ва эркинликлари олий даражада эканлиги нормаларда ўз аксини топди. Шундай экан бир марта ҳуқуқбузарлик содир этиб бир йил давомида профилактик ҳисобда туриш Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари юксак даражада таъминланаётган Ўзбекистон Республикаси учун ўзининг қайсидир маънода салбий таъсирини ўтказмасдан қолмайди.

Бугунги кунда профилактик ҳисоб тоифаларининг кўплиги улар билан тегишли тартибда профилактик тадбирларни олиб боришга имкон бермай келмоқда.

Бугунги кунга келиб 14.05.2014 йил кунги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси” тўғрисидаги 371-сонли қонунининг 35-моддасида Ўзига нисбатан профилактик ҳисобга олиш юритиладиган шахслар рўйхати белгилаб берилган. Унга кўра;

илгари судланганларга улар жиноий жазони ўтаганидан сўнг, (маъмурий назорат ўрнатилган шахслар бундан мустасно)

ўзига нисбатан суднинг жазо тайинланмаган айблов ҳукми қонуний кучга кирган шахсларга;

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддасига мувофиқ айбдорлик тўғрисидаги масала ҳал қилинмасдан туриб ўзига нисбатан жиноят иши тугатилган ёхуд реабилитация қилмайдиган асослар бўйича жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарор чиқарилган шахсларга;

ўзига нисбатан қамоққа олиш билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёт чораси

танланган жиноят содир этишда айбланувчиларга;

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 40, 41, 45, 47, 52, 56, 58, 61, 106, 131, 165¹, 183, 184, 184¹, 184², 184³, 187, 188, 188¹, 189, 189¹, 190, 191, 201, 202, 202¹, 240, 241-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликларни содир этганлар ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан қайтганлар профилактик ҳисобга олиниши белгилаб қўйилган.¹⁴⁷

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 28 (йигирма саккиз) та моддасини таҳлил қилар эканмиз содир этилган жиноятларнинг бор йўғи 3% гина айнан шу банд (моддалар) бўйича профилактик ҳисобга олинган шахслар томонидан содир этилганлигини кузатишимиз мумкин. Мисол учун Маъмурий жавобгарлик кодексининг 40,41,52-моддаси билан профилактик ҳисобга олинган шахслар томонидан айнан шундай ҳуқуқбузарликни бир йил давомида қайта содир этганлиги ҳолати юзасидан жиноят ишлари қўзғатилган.

Профилактик ҳисобга олинадиганлар рўйхатидан Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддасига мувофиқ айбдорлик тўғрисидаги масала ҳал қилинмасдан туриб ўзига нисбатан жиноят иши тугатилган ёхуд реабилитация қилмайдиган асослар бўйича жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарор чиқарилган шахслар;

ўзига нисбатан қамокқа олиш билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёт чораси танланган жиноят содир этишда айбланувчиларни чиқариш мақсадга мувофиқдир. Чунки бу тоифадаги шахслар томонидан жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишлари эҳтимоли жудаям паст кўрсаткичга эга. Шундай экан Ҳуқуқбузарликлар профилактика тўғрисидаги қонуннинг 35-моддасида белгилаб берилган 28 (йигирма саккизта) та маъмурий ҳуқуқбузарликлардан кейинчалик профилактик ҳисобга олинмаган тақдирда жиноят содир этиши эҳтимоли юқориларини қолдириш мақсадга мувофиқ бўлади. Таҳлилларга кўра (статистик маълумотлар киритилади) Республика бўйича содир этилган жиноятларнинг % гина профилактик ҳисоб иши юритилган шахслар томонидан содир этилганлигини аниқланган. Аксарият жиноятлар профилактик ҳисобга олинмаган (кимлар томонидан содир этилаётганлиги) шахслар томонидан содир этилмоқда. Шу боис белгиланган моддалардан 58-модда. Таносил касаллигига ёки ОИВ касаллиги/ОИТСга учраган шахсларнинг текширишдан бўйин товлаши, 61-модда. Оз миқдорда талон-торож қилиш, 106-модда. Ёввойи нашани йўқ қилиб юбориш чораларини кўрмаганлик, 131-модда. Транспорт воситаларини маст ҳолда бошқариш, 165-1-модда. Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситаларини ёхуд тиббий буюмларни ўтказиш мақсадида ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки ўтказиш, шунингдек дори воситаларини дорихоналардан ва уларнинг филиалларидан ташқарида реализация қилиш, 184-1-модда. Фуқароларнинг жамоат жойларида ибодат либосларида юриши, 201-модда. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёйишлар

¹⁴⁷ Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги 371-сонли қонун

уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш, 202-модда. Рухсат этилмаган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ва намоёишлар ўтказиш учун шароитлар яратиш, 202-1-модда. Ғайриқонуний нодавлат нотижорат ташкилотлари, оқимлар, секталарнинг фаолиятида қатнашишга ундаш, 240-модда. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш, 241-модда. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш деб номланган моддаларни профилактик ҳисобга олишга асос бўлувчи моддалар қаторидан чиқариш мақсадга мувофиқдир.

Ҳозирги кунда содир этилаётган оғир ва ўта оғир турдаги жиноятларнинг аксарияти оила турмуш шароитидаги жиноятларни ташкил қилади. Шахсга қарши қаратилган жиноятларнинг 60 фоизи оила турмуш шароитларига тўғри келмоқда[2]. Хусусан, оиладаги жиноий зўравонлик оқибатида қасддан одам ўлдириш; ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш; қасддан баданга оғир шикаст етказиш; қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш; қасддан баданга енгил шикаст етказиш; қийнаш; ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш; номусга тегиш; жинсий эҳтиёжини зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондириш; аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур қилиш; аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки тўсқинлик қилиш; зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш; ҳақорат қилиш; безорилик ва бошқа жиноий хатти-ҳаракатлар содир содир этилмоқда. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 5 октябрдаги ЎРҚ-640 сонли қонунига асосан Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга 206¹-модда. Тазйиқ ўтказган ва (ёки) зўравонлик содир этган ёхуд уларни содир этишга мойил бўлган шахс томонидан ҳимоя ордери талабларини бажармаслик деб номланган модда қўшилди. 2023 йил 11 апрелдаги ЎРҚ-829-сонли Қонунига асосан эса 59²-модда. Оилавий (маиший) зўравонлик деб номланган модда қўшилди. Айнан шу моддаларни “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуннинг 5-бандига киритиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Профилактик ҳисобдаги шахслар томонидан содир этиладиган жиноятларни барвақт олдини олиш механизми сифатида айнан профилактик ҳисобда турган шахслар томонидан содир этилган ҳар қандай ҳуқуқбузарликларни оғирлаштирувчи ҳолат сифатида қаралишини қонунчиликка киритиш мақсадга мувофиқдир. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 32-моддаси Маъмурий жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар деб номланган моддасини 2) маъмурий жазо чорасига тортилган шахснинг бир йил мобайнида яна ўша хилдаги ҳуқуқбузарликни содир этиши, худди шунингдек ҳуқуқбузарликнинг илгари судланган шахс томонидан содир этилиши; деб номланган бандига ўзгартириш киритиб *ҳар қандай ҳуқуқбузарлик* деб ўзгартириш ва қўшимча банд сифатида ИИОлари профилактик ҳисобида турган шахс томонидан деб номланган янги банд қўшиш.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 56-модда. Жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар деб номланган моддасига “Ички ишлар органлари профилактик ҳисобида турган шахслар томонидан” деб номланган янги бандни киритиш. Бу ҳолатда асосий эътибор профилактик ҳисобда туриб жиноят содир этган шахсга нисбатан кўрилган ижтимоий профилактик чора-тадбирларга қаратилади.

А.А. Эргашев,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-стратегик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Терроризм жиноятининг криминологик тавсифи, сабаблари ва имкон берган шарт-шароитлар

Диний экстремизм ва терроризм маънавий таҳдидларнинг бир тури бўлиб, улар ўзлари мансуб бўлган диний конфессия вакиллари радикал ҳаракатларга чорловчи, мамлакатдаги тинчлик ва осойишталикни издан чиқаришга интилувчи, мавжуд конституцион тузумни ағдариб ташлашга даъват этувчи тажовузкор сиёсий фаолиятдир. Маълумотларга кўра, ҳозир дунёда 500га яқин террорчи ташкилотлари мавжуд бўлиб, уларнинг 80% ислом ниқоби остида фаолият юритади¹⁴⁸.

Экспертларнинг ҳулосаларига кўра, сўнгги 10 йил ичида диний экстремизм ва терроризм туфайли дунё иқтисодиёти 583 триллион АҚШ доллари миқдорида зарар кўрган бўлса, 15 йил ичида 100 мингдан зиёд бегуноҳ инсонлар террорчилик ҳужумлари оқибатида ҳалок бўлган. Сўнгги йилларда дунё бўйича зўравонлик, экстремизм ва терроризмнинг умумий салбий глобал таъсири – 14,1 триллион АҚШ долларини ёки жаҳон ялпи ички маҳсулотининг 11,2 фоизини, иқтисодий зарар эса – 33,1 миллиард АҚШ долларини ташкил этган.

Жиноятчилик турли даврларда турлича ижтимоий аҳамият касб этиб келган. Давлат органларининг асосий вазифаларидан бири ҳам жиноятчиликка қарши курашиш ҳисобланган. Жиноятчиликка қарши курашиш дунёдаги барча ривожланган давлатларда инсон ҳуқуқ ва эркинлигини таъминлашнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Бугунги кунда барча мамлакатларда диний экстремизм ва терроризм билан боғлиқ бўлган жиноятларни олдини олиш ва унга қарши курашиш муҳим аҳамият касб этиб, барча давлатларнинг миллий қонунчилигида ушбу турдаги жиноятларга қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқий жиҳатлари белгилаб қўйилган.

Жиноят-ҳуқуқий сиёсат давлат ички сиёсатининг алоҳида қисми бўлиб, у демократик ижтимоий тузумни жиноий тажовузлардан муҳофаза қилиш, жиноятчиликнинг олдини олиш, жиноятчиликнинг ижтимоий жараёнларга салбий таъсирини камайтириш мақсадида ушбу ижтимоий салбий ҳодисага жиноят-ҳуқуқий

¹⁴⁸http://old.bukhari.uz/index.php?option=com_content&view=article&id=71:dinit-ekstremizm-va-terrorizm&catid=31:maqolalar&Itemid=459&lang=ru.

таъсир кўрсатиш ғояларини ишлаб чиқиш ва асосий қоидаларини шакллантириш, уларнинг шакл ва услубларини яратишда ифодаланади¹⁴⁹.

Терроризм билан боғлиқ жиноятлар барча замонларда ҳам оғир жазога лойиқ жиноятлар қаторига кирган. Ушбу жиноятнинг содир этилиши сабабларини ўрганиш эса унга қарши кураш чораларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамиятга эга. Зеро, “сабабият криминалогиянинг энг мураккаб ва серқирра муаммоларидан бири”¹⁵⁰ ҳисобланади. Ғайриижтимоий ҳодисалар, шу жумладан жиноятчилик фақат ижтимоий муносабатлар доирасида ўз сабабларига эга бўлади, шу сабабли асосан ижтимоий хусусият касб этади. Умуман олганда, бу ҳаётнинг иқтисодий шароитларини, инсон психологиясини, унинг эҳтиёжлари, манфаатлари, ҳуқ-атвор мотивлари ва мақсадларини, кичик ва катта ижтимоий гуруҳдаги одамларнинг ўзаро муносабатларини (оила, ишлаб чиқариш муносабатлари, яқин муҳитини), қарашлари, эътиқодлари, кадриятлари ва мўлжалларини қамраб олади”¹⁵¹.

Жиноятчиликнинг олдини олишда ташкилий-бошқарув, ижтимоий-психологик, ҳуқуқий сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Терроризм билан боғлиқ жиноятларнинг сабаб ва шарт-шароитларини шартли равишда иккига бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ:

а) жиноят содир этилган вақтда ушбу жиноят содир этилишига туртки бўлган объектив сабаб ва шарт-шароитлар (қонунчиликдаги камчиликлар, муайян ижтимоий муносабатни муҳофаза қилиш тизимидаги камчиликлар, жамиятда қарор топган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-ҳуқуқий вазият);

б) айнан жиноятчи шахси билан боғлиқ бўлган субъектив омиллар (жиноятчи шахсининг руҳий-психологик омиллари билан белгиланади, масалан, мўмай даромад орттириш ва ҳ.к.).

Таъкидлаш керакки, оғир тажовузкор-зўравоник жиноятларини содир этиш шарт-шароитларига, уни амалга оширувчи айбдорнинг шахси ва руҳиятига таъсир этиш омилларига кўра объектив ва субъектив жиҳатдан тавсифлаш мумкин¹⁵².

Жиноятчилик сабабини аниқлаш ҳамда жиноятларни самарали индивидуал профилактика қилиш учун, жиноятчи шахсини ўрганиш зарур. Зеро, инсон шахсига хос бўлган қараш, мақсад ва йўналишлар сингари субъектив омилларни аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир¹⁵³. Жиноятчилик сабаб ва шарт-шароитларини яна шартли равишда умумий ва махсус турларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ. Жиноятчиликнинг умумий сабабларига аксарият жиноятларни содир этилишига имкон берган сабаблар ва унга йўл қўйган шарт-шароитларни киритиш мумкин. Булар жумласига хусусан, иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий сабабларни келтириш мумкин.

¹⁴⁹ Абдурасулова Қ.Р. Давлатнинг жиноятчиликка қарши кураш сиёсати ҳақида айрим мулоҳазалар. // Жиноят қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари (Илмий амалий конференция материаллари тўплами). – Т.: ТДЮИ, 2010. – Б. 44.

¹⁵⁰ Каиржанов Е.И. Объект преступления – интересы социальных субъектов: Монография. – Алматы, Экономика, 2008. – С. 106-107.

¹⁵¹ Каиржанов Е. Криминалогия. Общая часть: Учебник. – Алматы, 2005. – Б. 29-30.

¹⁵² Ниёзова С.С. Шахсининг зўрлик жинояти қурбонига айланишининг ижтимоий-руҳий тавсифи // ТДЮИ Ахборотномаси. – Т., 2010. – №3. – Б. 87.

¹⁵³ Қуанаalieва Г. Криминалогическая характеристика лиц, совершающих посягательства на здоровье человека. – Т., 2009. – №3. – С. 99-100.

Терроризм билан боғлиқ жиноятларнинг асоси экстремистик ва терроризмга оид оммавий чақириқлар ҳамда экстремизм ва терроризмни оқловчи материаллар бўлиб, улар ўз навбатида террорчи шахсга айланиш борасида жиддий таъсир ўтказди¹⁵⁴. Бу борада терроризм ва у билан боғлиқ жиноятларнинг тарқалиши кўп жихатдан аҳолининг қашшоқлиги, қатор минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг паст даражаси, аҳолининг саводсизлиги, шу жумладан диний саводсизлик, ғарбнинг таъсири, коррупциянинг юқори даражаси, ижтимоий кескинликнинг мунтазам равишда кучайиши, жамият ҳаёти ва фаолияти барча соҳаларининг криминаллашганлиги, “ислом омили” ва хорижий террористик ташкилотларнинг кўпоровчилик фаолияти, куруллар, ўқ-дорилар ва портловчи моддалар ноқонуний айланмасининг жуда катта кўлами, жангари-миллатчилик ва сохта-диний, экстремистик мафкура (вахҳобийлик), шахсият психикасининг хусусиятлари ва бошқа сабабларга кўра содир этилади¹⁵⁵.

Терроризм билан боғлиқ жиноятларга қарши курашиш тизимида террорчи шахсини шаклланишининг олдини олиш муҳим аҳамиятга эга. Жиноятчи-террорчи шахс шаклланишининг олдини олиш тизимида “муаммони куч билан ҳал қилиш фақатгина қисқа муддатли ижобий натижалар бериши”ни ҳисобга олган ҳолда, тарбияга, терроризмга қарши онгни шакллантиришга устувор аҳамият берилади.

Жиноятчи-террорчининг шахсини шакллантириш жараёнига қарши курашнинг асосий йўналиши жамоатчилик онгида террористик ва экстремистик қарашларни рад этишга бўлган муносабатни шакллантириш ҳисобланади.

Бу борада терроризмга қарши кураш тизimini жиноят содир этгунга қадар, жиноят олди ва жиноятни содир этиш босқичидаги профилактик чора-тадбирлар сингари уч босқичга бўлиш мақсадга мувофиқ. Жиноятчи-террорчи шахси шаклланишининг *жиноят содир этгунга қадар бўлган босқичи* – бу шахснинг турли террористик, радикал, экстремистик оқимлар қадриятларига қизиқиш билдирадиган, уларга «ҳамдард» бўлган ва ҳокимиятга нисбатан салбий муносабатда бўлган (экстремистик хатти-ҳаракатларнинг пассив намоиши) давридир.

Жиноятчи-террорчи шахсга айланишнинг жиноят олди босқичи – бу шахснинг аҳолининг турли тоифалари ўртасида экстремистик ғояларни тарғиб қилишда фаол иштирок этадиган, экстремистларга воситачилик хизматларини кўрсатадиган, террорчилик ташкилотлари вакиллари билан фаол алоқада бўлган пайт (экстремистик хатти-ҳаракатларнинг фаол намоиши). Ушбу даврда махсус криминологик тадбирлар ёрдамида шахсга бевосита ва билвосита экстремистик таъсирни йўқ қилиш назарда тутилади. Жиноят содир этиш босқичида эса, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг самарали профилактик (превентив) фаолиятини қўллаш кўзда тутилади.

Террорчилик ҳаракатларга қарши курашиш тизимида аҳолининг, айниқса ёшларнинг ҳуқуқий онгини ошириш муҳимлигини ҳисобга олиб, ҳуқуқни муҳофаза

¹⁵⁴ Бучаев С.М. Криминологические проблемы противодействия процессу становления личности преступника-террориста: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Грозный, 2019. – С. 56.

¹⁵⁵ Павлик М.Ю. Криминологические аспекты противодействия терроризму в России // Ленинградский юридический журнал. – 2015. – №4.

қилиш органлари ходимлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари вакиллари
жалб қилган ҳолда терроризм билан боғлиқ жиноятларга қарши кураш, шу
йўналишда кўриляётган чораларга нисбатан фуқароларда ижобий муносабатни
шакллантириш масалаларига бағишланган умумтаълим муассасаларида, олий ўқув
юртларида, меҳнат жамоаларида мунтазам равишда чиқишлар ташкил этиш зарур.

Таъкидлаш жоизки, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари томонидан оммавий
ахборот воситалари ёрдамида, айниқса Интернет жаҳон ахборот тармоғи орқали
шахснинг террорчига айланиши жараёнига қарши курашишга қаратилган
профилактика ишларини олиб боришлари ўзининг ижобий самарасини беради.

Терроризм билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олиш субъектларидан бири
сифатида диний бирлашмалар, таълим муассасалари ҳам муҳим ўрин эгаллайдилар.
Хусусан, таълим муассасалари терроризм билан боғлиқ жиноятларнинг олдини
олишда муҳим субъект ҳисобланади. Ёшларни ижтимоийлаштиришнинг бутун
масъулияти уларнинг зиммасига тушади. Таълим муассасалари мамлакатда амалга
ошириляётган, жамиятда юз бераётган мураккаб ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг
мазмунини ўсмирларга тушунтиришлари ва уқтиришлари керак.

Ёшлар ўртасида экстремизм ва терроризм мафкурасига барқарор салбий
муносабатни шакллантириш учун зарур билимлар асосларини мактаб ўқувчилари
ва талабаларга етказиш учун имконият бўлиб малакали дин мутахассисларининг
қўшимча педагогик маълумот олишлари муҳимдир, бу уларнинг радикал
экстремистик ташкилотлар фаолиятига жалб этилишига тўсқинлик қилиб, муҳим
профилактик аҳамият касб этади.

Ҳақиқатдан ҳам таълим органлари ва муассасалари ёшлар ўртасида ушбу
жиноятларнинг олдини олишда етакчи ўринни эгаллайди. Таълим олдидаги асосий
вазифалардан бири бу, қанчалик мураккаб бўлса-да, ўқув-таълим муассасаларида
ўспиринларнинг соғлом жисмоний ва ижтимоий ривожланишини таъминлайдиган
шароит яратишдир¹⁵⁶. Таълим тизими муассасалари томонидан олиб бориляётган,
ўзларининг тарбиявий-профилактика имкониятларидан самарали фойдаланиш
ёшлар экстремизмига қарши курашда муҳим ҳисса қўшади.

Таълим тизимининг муассасалари ёшлар ўртасида терроризмнинг эрта олди-
ни олишни умумий ўқув-таълим вазифаларига мувофиқ равишда, бу функцияни
алоҳида ажратмаган ҳолда, ёшлар радикаллашувининг олдини олиш бўйича аниқ
мақсадли чора-тадбирларни амалга ошириш орқали бажарадилар. Бунда ўсмирлар
ва ёшлар билан индивидуал тарбиявий-профилактик ишларни олиб бориш алоҳида
аҳамиятга эга.

Ёшлар билан индивидуал ишлашнинг асосий йўналишларидан бири – бу
ўқитувчилар ва ижтимоий ҳимоя ходимлари томонидан мактаб соатларидан
ташқарида уларнинг хатти-ҳаракатларини доимий назоратни ташкил этишдир.
Шунинг учун синф раҳбарлари ушбу ўспиринлар ва ёшларнинг ота-оналари билан
яқин алоқа ўрнатиши, уларни синф ўқитувчиси мактабдан ташқарида бўлган хатти-
ҳаракатлар тўғрисида ва экстремистик таъсир кўрсатиши мумкин бўлган одамлар

¹⁵⁶ Glowka D et al. Schulen und Unterricht im Vergleich: Russland/Deutschland. – New York, Waxmann, 1995.
– S. 139.

билан алоқалар тўғрисида хабардор қилиш зарурлигига ишонтириш учун барча чораларни кўришлари керак.

Терроризм билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олишнинг муҳим шакли экстремистик таъсирга мойил ўспиринлар ва ёшларни ижтимоий фойдали фаолиятга жалб қилишдир.

Террористик гуруҳларнинг аъзолари компьютер воситалари ва интернет тармоғи орқали мамлакатнинг турли бурчакларида ёки чет элда яшайдиган ўзларига ҳамфикр одамлар билан маълумот алмашади¹⁵⁷. Улар омма учун очик бўлган компьютер маълумотлар базасини тўлдиришади ва шу билан одамларнинг онгига таъсир кўрсатадиган ва фикрлашларида экстремизмни ривожлантирадиган гиж-гижловчи ғаламис чақириқларни тарқатишади.

Хулоса қилиб айтиш керакки, биз терроризм билан боғлиқ жиноятлар механизмини ўрганиш, оқибатларнинг пайдо бўлишига олиб келадиган қонуниятларни амалга оширишга қулай ёки ҳалақит берадиган ҳолатлар, жиноий фаолиятнинг оқибатлари – терроризмга қарши курашнинг янада самарали воситалари ва усуллари янада ривожлантиришга имкон берадиган шартдир.

А.У. Хайдаров,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Илгари судланган шахсларнинг криминологик тавсифи

Илгари судланган шахслар жиноятчилиги жамиятдаги ижтимоий муаммолардан бири бўлиб, унинг сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитларни, жиноятчи шахсининг демографик белгилари ва унинг криминологик жиҳатларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Таҳлилларнинг кўрсатишича рецидив жиноятчилик илгари судланганлар орасида ҳар учинчи ўғрилиқнинг бирида, ҳар тўртинчи босқинчиликнинг бирида, ҳар бешинчи қасддан одам ўлдиришнинг бирида, ҳар бешинчи талончиликнинг бирида иштирок этган.

Илгари судланган шахслар жиноятчилиги криминологик тавсифи, унинг даражаси, тузилиши ва динамикасини ҳисобга олиш ўз навбатида, барча жиноятлар доирасидаги рецидивлар сони ва унинг алоҳида турлари, жиноятларнинг айрим турлари билан белгиланади. Кейинги йилларда илгари судланганлар томонидан содир этилаётган жиноятлар суратининг камайганлиги кузатилган. Лекин, шунга қарамасдан жиноятчилик таркибида рецидив жиноятлар ҳиссасининг кескин камаймаётганлиги ташвишли ҳолдир.

¹⁵⁷ Лапунова Ю.А., Голяндин Н.П. Распространение идеологии экстремизма и терроризма в киберпространстве: проблемы и пути их решения. – Труды Академии управления МВД России, – 2017. – № 3 (43).

Статистик маълумотларга кўра, сўнгги йилларда ҳар йили ўртача ички ишлар органларининг маъмурий назорат қонуни таъсирига тушадиган 9,5–10 минг нафар шахснинг, 1,1–1,3 мингтадини ўта хавфли рецидивистлар ташкил этади. Ҳар йил бошида ўрта ҳисобда 4,1–4,2 минг нафар шахс ички ишлар органларининг маъмурий назоратида турган бўлса, йил давомида 7,1–7,5 нафар шахс маъмурий назоратга олинган. Уларнинг 90 % профилактика инспекторлари ташаббуси билан маъмурий назоратга олинган¹⁵⁸.

Ҳозирги вақтда рецидив жиноятчилик умумий жиноятчиликнинг 7-8%ни ташкил этиб, жиноятчилик оламига сезиларли даражада ўзининг таъсирини кўрсатмоқда. Бу масала юзасидан Т.Х. Алтмишев таъкидлаганидек, бугунги кунда жиноят содир этаётган шахсларнинг муайян қисми илгари судланганлар томонидан содир этилмоқда¹⁵⁹.

Илгари судланган шахслар тоифалари уларни содир этган жиноятларига қараб тавсифланади. Яъни, бир ёки бир неча маротаба судланган шахслар бўлиб ўрганиш мумкин. Масалан, ўғирлик ва фирибгарлик жиноятлари улуши бошқа жиноятларга қараганда кўпроқ содир этилади. Хусусан, ўғирлик жиноятларининг содир этилишида жиноят содир этган жиноятчи шахслар жиноятларни содир этишда мураккаб даражада жиноят изини қолдирмасдан жиноят содир этишда турли усул ва шакллари қўллаб содир этишлари ушбу турдаги жиноятни очишда мураккаб вазиятларни келтириб чиқармоқда.

Илгари судланган шахслар жиноятчилиги ўзига хос миқдор ва сифат белгиларига эга бўлиб, ўзининг ривожланиш тенденциялари ва хусусиятлари билан умумий жиноятчилик таркибидаги ижтимоий ҳодисанинг моҳиятини аниқлаш имконини беради¹⁶⁰.

Ижтимоий муҳит ва ижтимоий ҳамкорлик ўз табиатига кўра криминологик характерга эга бўлиб, рецидив жиноятчиликнинг сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитларни таҳлил қилишда муҳим аҳамиятга эгадир¹⁶¹. Жамиятдаги ўзгаришлар, айниқса, унинг ижтимоий-иқтисодий, мафкуравий, сиёсий, ташкилий, бошқарув, илмий-техникавий ва бошқа объектив шароитларини ўзгариши муносабати билан рецидив жиноятларнинг сифат ва миқдор кўрсаткичлари ўзгариб бормоқда.

Жиноятчилик тузилишини ўрганиш унинг моҳиятини, ички қонуниятларини очиб беришга ёрдам беради. Жиноятчилик тузилишида, аввало, унинг асосий таркибий қисми бўлган, жиноятчиликнинг умуман жамиятнинг қандай аҳволда эканлигини кўрсатиб берувчи вояга етмаганлар жиноятчилигининг ҳиссасини ўрганиш керак.

¹⁵⁸ Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш: Монография. – Т., 2018. – Б. 64.

¹⁵⁹ Алтмишев Т.Х. Ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг ижросини такомиллаштириш (Пробация фаолияти таҳлили асосида): 12.00.14 – Ҳуқуқбузариклар профилактикаси. Жамоат хавфсизлигини таъминлаш. –Т., 2022. – Б. 15.

¹⁶⁰ Мурадова Я.Р. Показатели женской преступности в России начала XXI века (общефедеральный и региональный уровни) // Рос. следовател. – 2008. – № 8. – С. 22-23.

¹⁶¹ Сборник статистических данных о работе районных (городских) судов и мировых судей Рязанской области за 2011 год. – Рязань, – 2012. – С. 3.

Жиноятчилик ҳодисасини бир бутун деб оладиган бўлсак, вояга етмаганлар жиноятчилиги унинг ажралмас, асосий қисми ҳисобланади. Криминологик тадқиқотлар натижаларига кўра, рецидивистларнинг кўпчилиги биринчи жиноятини вояга етмасидан содир этганлигини кўрсатмоқда¹⁶². Шу боисдан, дунё миқёсида вояга етмаганлар рецидив жиноятчилиги муаммосини ҳар томонлама тадқиқ этиш ва унинг олдини олиш энг долзарб масалалардан бўлиб қолмоқда¹⁶³.

Айрим адабиётларда илгари судланган шахслар жиноятчилигининг сабаблари мазмунига кўра, ижтимоий-психологик ҳолатларга, уларга имкон берувчи шароитларни эса иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан юзага келувчи ҳолатларга ажратилади. Зеро, ҳозирги вақтда криминологик тадқиқотларда жиноятчиликка юздан ортиқ омиллар таъсир кўрсатаётганлиги таъкидланган¹⁶⁴.

Жамиятга зид турмуш тарзи юритувчи илгари судланган шахсларни, айниқса, ўта хавфли рецидивистларни назорат қилишга алоҳида эътибор қаратишлари лозим¹⁶⁵. Чунки, рецидив жиноятлар содир этган маҳкумлар орасида анкета сўровлари ўтказилганда уларнинг ҳар учтадан бирининг ёки 33,2%ининг бўш вақтлари ҳеч ким томонидан назорат қилинмаганлиги аниқланган.

Тадқиқотларда таъкидланганидек, деярли барча давлатларнинг жиноят қонунчилигида такроран содир этилган ва рецидив жиноятлар ҳақидаги қоидаларнинг мавжудлиги ва бу турдаги жиноятларнинг тез-тез содир этилаётганлиги жиноят учун берилган жазо ҳуқуқбузарларни ахлоқан қайта тарбиялаш вазифасини жуда қийинчилик билан бажараётганлигидан далолат беради¹⁶⁶.

Таъкидлаш керакки, ўрганилаётган статистик маълумотлар такрорий жиноятлар ҳолатини тўлиқ очиб бермасдан, фақат рўйхатга олинган жиноятлар сонини акс эттиради. Ўрганилаётган ҳодиса ҳақида тўлиқроқ тасаввурга эга бўлиш учун ушбу жиноятларнинг латентлиги муаммосини ҳисобга олиш керак. Мазкур масала бўйича кўпгина криминолог олимларнинг фикрига кўра рецидив жиноятларнинг латентлик даражаси 25-30%ни ташкил этади.

Рецидив жиноятчилик ҳам, умумий жиноятчилик сингари мураккаб ижтимоий ҳодиса бўлиб, унинг илдизлари жамиятда рўй берадиган салбий жараёнларга бориб тақалади¹⁶⁷. Таҳлилларга кўра, умумий жиноятчилик тарки-

¹⁶² Умирзаков Б.А. вояга етмаганлар жиноятчилигининг криминологик тавсифи ва олдини олишни такомиллаштириш: юрид. фан. фал. докт. дисс.-я. – Т., 2020. – Б. 28.

¹⁶³ Самылина И.Н. Назначение наказания при рецидиве преступлений / Самылина И.Н. // Российский судья. – 2004. – № 12. – С. 51.

¹⁶⁴ Семенихин В. Подросток ждет защиты // Милиция. – 1992. – №1. – С. 13; Алексеев А.К. Криминология: Курс лекций. – М., 1999. – С.67; Абдурасулова Қ.Р. Аёллар жиноятчилигининг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик муаммолари: Монография. – Т., 2005. – Б.47; Фазилов И.Ю. Одам савдосига қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик муаммолари: Монография. – Т., 2016. – Б. 171.

¹⁶⁵ Матлюбов Б.А. Профилактика инспектори – халқ хизматчиси: Ўқув-амалий қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – 215 б.

¹⁶⁶ Хамроев Э. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг асосий турлари <https://jizzax.adliya.uz/main/uz/publikatsii/detail.php?ID=9787>.

¹⁶⁷ Умидуллаев Ш.У. Жиноятга оид сиёсатнинг либераллаштирилиши шароитида рецидив институтининг такомиллашуви: Афтореф. – Т., 2002. – Б. 10.

бида рецидив жиноят содир этиш 4,5%га ўсиб, аниқланган жиноятчилар умумий сонининг 11,8%ни ташкил этди.

Статистик маълумотларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, жиноят содир этган аниқланган шахслар умумий сонининг нисбий барқарорлигига қарамай, озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод этилганидан кейин такроран жиноий хатти-ҳаракатлар содир этган шахслар сони сезиларли даражада камаймаган бўлса-да, унинг ўсиши ёки камайиши ушбу турдаги жиноятларни олдини олиш бўйича самарали профилактика чора-тадбирларини ишлаб чиқилганлигига боғлиқ. Зеро, “рецидив жиноятчилик озодликдан маҳрум этиш жойларидан бўшатишган шахслар ҳиссасига тўғри келади”¹⁶⁸.

Илгари судланган шахсларнинг жиноят содир этиш сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш чораларини кўриш лозим¹⁶⁹. Қасддан жиноят содир қилган шахснинг судланганлигидан кейин яна янги қасддан жиноят содир этиши, унинг ҳуқ-атвори бузулиши даражасининг янада чуқурлашганлигини кўрсатади.¹⁷⁰ Рецидив жиноятчи шахснинг илгари жиноят содир этганлиги ҳам муайян қилмишнинг келиб чиқишида, айниқса жабрланувчининг қилмишига муносиб жавоб қайтариш билан жиноят содир этишига олиб келишини кузатиш мумкин. Айни пайтда илгари судланган шахслар ўртасида рецидив жиноятларнинг содир этилиши (жиноятларнинг такрорланиши) мураккаб ижтимоий ҳодиса сифатида жамият ҳаётида ижтимоий салбий иллатлардан бири ҳисобланади.

Криминологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ўғирлик жиноятларини содир этишда уй ёки хонадонга киришда калит танлаш ёки деразадан ошиб тушиб эркин ҳолда кириш орқали ушбу жиноятларга хос бўлган анъанавий усуллардан кўпроқ фойдаланишмоқда. Масалан, илгари икки маротаба судланган 36 ёшли рецидивист фуқарони кўлидаги сумкасини очикдан-очик талончилик қилиш орқали, унинг пул, телефон ва пластик картасини олиб қочиб кетган¹⁷¹.

Қайд этиш жоизки, ўғирлик билан шуғулланувчи рецидивистлар жиноят оламининг “элита”сини ташкил этиб, жиноий мафкура вакиллари ҳисобланади¹⁷². Шу муносабат билан ўта оғир бўлмаган жиноятларни оддий рецидив жиноятлар таркибидан чиқариб ташлаш масаласи мунозарали, чунки уларда ўғирлик, фирибгарлик, талончилик каби ижтимоий хавфли ва кенг тарқалган жиноятлар ҳам мавжуд. Такрорий жиноят содир этган шахсларга жавобгарлик кучайтирилмаса, рецидив жиноятлар сонининг кўпайишига олиб келади.

¹⁶⁸ Комарицкий С.И., Бриллиантов А.В., Степаненко М.В. Наказание без изоляции осужденного от общества и рецидив // Исполнении наказаний и социальная адаптация освобожденных. – М.: ВНИИ МВД ССР, – 1990. – С. 88.

¹⁶⁹ Хўжақулов С. Б. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти: Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – 51 б.

¹⁷⁰ Инамов Р. Зўрлик ишлатмасдан толон-торож қилиш жиноятлари учун жазо тайинлаш. – Т., 2011. – Б. 57.

¹⁷¹ Жиноят ишлари бўйича Юнусобод туман суди архив материаллари. 1-37/2009-рақамли жиноят иши материали.

¹⁷² Побегайло Э.Ф. Современная криминологическая ситуация и кризис российской уголовной политики. – 2005. – № 1. – С. 30.

Таҳлилларга кўра, рецидив жиноятларнинг содир этилишида 31,5% ҳолатда зўравонлик ишлатиш орқали шахснинг ҳаётига қарши жиноятлар содир этилган. Шунингдек, қасддан одам ўлдириш жиноятларининг 12%, ўғирлик жиноятларининг 21%, талончиликнинг 14%, босқинчиликнинг 8% рецидив жиноятчи шахслар томонидан содир этилган¹⁷³.

Сергели туман суди томонидан кўриб чиқилган жиноят ишида илгари судланган фуқаро Б. Ўзининг жиноий шериклари билан фуқаро Н.нинг уйига босқинчилик йўли билан кириб, уй эгаларига таҳдид қилиб уйда мавжуд бўлган пул ва қимматбаҳо тақинчоқларни қўлга киритиб, воқеа жойидан яширинган¹⁷⁴. Жиноят содир этган шахслар ушбу жиноятни олдиндан режалаштириб, хонадонга қандай кириб-чиқиш мумкинлиги, қайси пайтда кириш лозимлиги ҳақида олдиндан режалаштиришган.

Мазкур жиноятларни содир этган жиноятчи шахсининг хусусиятлари ҳақида антисоциал йўналиши ҳақида кўплаб криминолог олимлар қуйидагиларни ажратиб кўрсатишади:

шахснинг эҳтиёж-мотивацион соҳаси: эҳтиёжлар, қизиқишлар, мотивация;

шахс онгининг қиймат-меъёрий соҳаси: қарашлар, эътиқодлар, муносабатлар, кадрият йўналишлари, шахс йўналиши;

шахснинг ижтимоий мавқеи, расмий ва норасмий, тегишли ижтимоий нормалар билан;

ижтимоий, ахлоқий, ҳуқуқий муносабатларда, шахснинг фаолиятида ва жиноий хатти-ҳаракатлардаги ўрни, роли муҳим аҳамиятга эга¹⁷⁵.

Илгари судланган рецидивнинг интенсивлигини тавсифлашда жиноятлар орасидаги вақт оралиғига эътибор бериш керак. Таҳлилларнинг кўрсатишича, маҳкумларнинг 27% озодликдан чиққанидан кейин биринчи йил давомида, 41,3% биринчи уч йил ичида, 9,5% жазони ўтаганидан кейин уч йил ўтгач жиноят содир этганлигини кузатиш мумкин.

Илгари қасддан содир этган бирор-бир жинояти учун судланганидан сўнг янгидан ҳар қандай жиноят содир этган шахсларнинг ҳаётий мақсадлари эса шоҳона яшаш, вақтинчалик роҳат-фароғат, иш ёқмаслик, боқимандалик кайфиятидан иборат бўлади. Ўзларининг у ёки бу маънавий ё ҳуқуқий ножўя хатти-ҳаракатларини «оқлаб», ҳамма айбни жабрланганлар зиммасига юклаш орқали жазодан қутулиш ёки ўзларини айбсиз деб кўрсатишлари хавфлидир.

Чунки, бу сароб хаёллар шахсларда жазодан қутулиб қолишга ишончни орттиради ва уни жиноий фаолиятини давом эттиришга даъват этади. Жиноий гуруҳ манфаатларига мос келмайдиган ҳар қандай тўсиқни жиноий ёки бошқа йўллар билан йўқотиш рецидив жиноятчилиқни содир этаётган ёшлар томонидан оддий ҳол деб тушунилади.

¹⁷³ Ўзбекистон Республикаси ИИБ Ахборот маркази маълумотлари 2022 йил 6 ойлиги.

¹⁷⁴ Жиноят ишлари бўйича Сирғали туман судининг 1-274-2015-рақамли жиноят иши бўйича материаллари.

¹⁷⁵ *Антонян Ю.М.* Социальная среда и формирование личности преступника. – М., 1975. – С. 48; *Джекебаев У.С., Рахимов Т.Г., Судакова Р.Н.* Мотивация преступления и уголовная ответственность, – Алма-Ата, 1987. – С.29; *Лунеев В.В.* Мотивация преступного поведения. – М., 1990. – С. 56.

Криминологик тадқиқотларда ўта шафқатсизлик билан жиноят содир этган маҳкумларнинг сал кам ярми ҳеч жойда ишламаслиги, ярмида эса доимий яшаш жойининг йўқлиги аниқланган¹⁷⁶.

Рецидив жиноятчиликнинг криминологик жиҳатлари қуйидаги белгилар билан белгиланади: умумий жиноятчилик таркибида аёллар, ёшлар жиноятининг босқичма-босқич ўсиши (йилига 1,2–5,1%га); тор ихтисослашув (51,1% – мулкка қарши жиноятлар; 26,7% – ҳаёт ва соғлиқка қарши; 20% – жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши); шафқатсизлик ва зўравонлик (7% қотиллик совуқ қуролдан фойдаланган ҳолда 28% - совуқ қурол, 50% – қурол сифатида ишлатиладиган нарсалар); мулкка қарши жиноятларни содир этишда профессионализм (60%); рецидивистларнинг алкоголизм, гиёҳвандлик ва руҳий аномалияларга қарамлиги (рецидивистларнинг 40% маст ҳолатда жиноят содир этган, 25% руҳий касалликларга учраган); махсус рецидив жиноятларининг устунлиги (66,7%), ҳар иккинчи рецидивда икки ёки ундан ортиқ судланганлик мавжудлиги (47,7%); шартли озод қилиш билан рецидивнинг юқори эҳтимоли (68%).

Илгари судланганлар кўп, ҳар учинчи ўғрилиқнинг бирида, ҳар тўртинчи босқинчиликнинг бирида, ҳар бешинчи қасддан одам ўлдиришнинг бирида, ҳар беш талончилик ва номусга тегишнинг бирида, ҳар олти автотранспортни ўғирлаш ва ички ишлар органлари ходимиға қаршилик кўрсатишнинг бирида иштирок этган.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, рецидив жиноятчилик таркиби қуйидаги барқарор боғланиш билан тавсифланади: иккинчи марта ҳукм қилинган рецидивистлар улуши учинчи марта ҳукм қилинганлар улушидан тахминан 2,5 кўпроқ, учинчи марта ҳукм қилинганлар улуши эса, тўртинчи марта ҳукм қилинганлар улушидан тахминан шунча барабар кўпроқ.

Умумий ва махсус рецидив нисбати содир этилган жиноятларға қараб ҳар хиллиги билан тавсифланади. Масалан, фирибгарлар ва ўғриларда махсус рецидив улуши зўрлик ишлатиб жиноят содир этган ва одам ўлдирган махсус рецидивға қараганда кўпроқ учрайди.

Сўнгги йилларда зўрлик ишлатиб содир этиладиган ҳамда тамагирлик ниятида зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг айрим оғир турларида махсус рецидив даражаси ва улуши ошиб бормоқда. Қуйидаги кўрсаткичлар шундан далолат беради: шахсға қарши оғир жиноятлар содир этгунга қадар турли маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун безориларнинг 55% дан кўпроғи, одам ўлдирганларнинг 33% дан кўпроғи, талончилик ва босқинчилик содир этган шахсларнинг тегишли равишда 25%, баданға оғир шикаст етказганларнинг 19% жавобгарликка тортилган.

Хулоса ўрнида айтганда, шахсда маънавий-ахлоқий фазилатларнинг пастлиги ҳам кўпинча турли хилдаги жиноятчиликнинг келиб чиқишиға, шахснинг ҳаёти ва соғлиги учун хавфли бўлган қилмишларнинг содир этилишиға олиб

¹⁷⁶ Мухторов Ж.С. Илгари судланганлар томонидан жиноят содир этилишининг олдини олиш: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг Ахборотномаси. – 2016. – №2. – Б. 47.

келиши мумкин. Бу каби хулқ-атвор жиноят содир этишга қай даражада таъсир қилиш масаласи ва жиноий жавобгарлик муаммоларини ҳал этади.

А.А. Туракулов,
*ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-
тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси*

Киберхавфсизлик фаолиятини ташкил этишга оид назарий мулоҳазалар

Мақолада ижтимоий тармоқлар орқали содир этилаётган жиноятларнинг олдини олишда киберхавфсизлик фаолиятини ташкил этиш назарий, ҳуқуқий жиҳатдан таҳлил қилиниб, криминалистик, тезкор-қидирув ва криминалогик соҳа мутахассислари томонидан билдирилган фикрлар асосида ушбу жиноятларга қарши курашиш фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича тавсиялар берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда “Аҳолига давлат ижтимоий хизматлари ва имтиёзлар кўрсатиш тартиб-таомилларини автоматлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармонлари ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар. мамлакатимизда рақамлаштиришни жадаллаштириш ва ижтимоий-иқтисодий соҳаларга замонавий технологияларни жорий этишга қаратилган. Давлатимиз раҳбарининг 2021 йил 17 февралдаги “Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4996 сонли ҳамда 2021 йил 26 августдаги “Сунъий интеллект технологияларини қўллаш бўйича махсус режимни жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5234 қарорлари бунга яққол мисол бўла олади¹⁷⁷.

Глобал миқёсида дунёда киберхавфсизликни таъминлаш ва кибержиноятларга қарши курашиш борасида “Рақамли иқтисодиёт”ни ривожлантириш ва ахборот телекоммуникация технологиялар соҳаси тараққиётига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, киберхавфсизлик ва кибержиноятлар соҳаларига оид тегишли чораларни кўриш, улар борасида профилактик тадбирларни самарали қўллаш бўйича тизимли ишлар олиб борилмоқда. Бинобарин, бугунги кунда мамлакатимизда киберхавфсизлик ва кибержиноятларга қарши курашиш, соғлом Интернет-муҳитига эга ахборотлашган жамиятни ривожлантириш, миллий сайтларни кўпайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Интернетда миллий веб-сайтларни яратишга қаратилган кўрик-танловларнинг ўтказилаётгани, веб-ихтирочиларнинг моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватланаётгани, соғлом ахборот муҳитини таркиб топтиришга

¹⁷⁷ Сайфиддинов А. Сунъий интеллектнинг киберхавфсизлик тизимидаги ўрни ва аҳамияти //Евразийский журнал технологий и инноваций. – 2023. – Т. 1. – №. 12 Part 2. – С. 69-72.

йўналтирилган турли тадбирлар ана шу мақсадга хизмат қилмоқда. Шу билан бир қаторда, шахсларни Интернет ҳамлаларидан ҳимоялаш, ахборот олиш ва тарқатиш маданиятини тарғиб қилиш, тармоқ хавфсизлигини таъминлаш юзасидан чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Оммавий ахборот воситалари орқали мунтазам равишда Интернет тармоқларидан фойдаланиш қоидалари, веб-макондаги хавф ва фирибгарликларга қарши курашиш усуллари тушунтирилмоқда¹⁷⁸.

«Кибержиноятчилик» тушунчаси ахборот-коммуникация технологиялари воситаларидан фойдаланган ҳолда, виртуал тармоқда даҳшат солиш, вирус ва бошқа зарарли дастурлар, қонунга зид ахборотлар тайёрлаш ва тарқатиш, электрон хатларни оммавий тарқатиш (спам), хакерлик ҳужуми, веб-сайтларга ноқонуний кириш, фирибгарлик, маълумотлар бутунлиги ва муаллифлик ҳуқуқини бузиш, кредит карточкалари рақами ҳамда банк реквизитларини ўғирлаш (фишинг ва фарминг) ва бошқа турли ҳуқуқбузарликлар билан изоҳланади¹⁷⁹.

Шу ўринда кибертерроризм ва унинг жамият ҳаётига солаётган хавфининг кўлами ҳам ошиб бораётганини таъкидлаш жоиз. Кибертеррористик ҳаракат (киберҳужум) – компьютерлар ва ахборот коммуникация воситалари ёрдамида амалга оширилган, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғига бевосита хавф туғдирадиган ёки потенциал хавф туғдириши мумкин бўлган, моддий объектларга катта зарар етказиши ёки шунга олиб келиши мумкин бўлган, ижтимоий хавфли оқибатларнинг бошланиши ёки мақсади бўлган сиёсий сабабдир. Замонавий террорчилар учун кибермакондан фойдаланишнинг жозибадорлиги киберҳужумни амалга ошириш катта молиявий харажатларни талаб қилмаслиги билан боғлиқ¹⁸⁰.

Ахборот технологиялар соҳасида киберхавфсизликни таъминлашда фойдаланувчилар қуйидаги қайд этиб ўтилган билимларга эга бўлиши лозим. Улар қуйидагилардан иборат: маълумотлар хавфсизлиги; дастурий таъминот хавфсизлиги; ташкил этувчилар хавфсизлиги; алоқа хавфсизлиги; тизим хавфсизлиги; инсон хавфсизлиги; ташкилот хавфсизлиги; ижтимоий хавфсизлик.

Кибержиноятларнинг кўпайиши давлат бошқаруви, банк, транспорт, миллий хавфсизлик ва бошқа тизимларни такомиллаштириш ва бутун дунё бўйлаб кибермудофаа чораларини кенгайтиришни долзарб қилади. Киберхавфсизлик энг кенг кўламли, глобал ва деярли бутун дунё бўйлаб муаммолардан биридир. Афсуски, самарали киберхавфсизлик чораларини амалга ошириш аллақачон жуда қийин жараён. Чунки бугунги кунда ҳужумлар амалга оширилаётган қурилмалар сони анчагина кўп ва кибержиноятчилар ҳар куни

¹⁷⁸ Чориев Ш. Мамлакатимизда киберхавфсизлик ва кибержиноятларга қарши курашишда амалга оширилаётган ислохотлар //Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2022. – Т. 2. – №. 12 Special Issue. – С. 147-153.

¹⁷⁹ Васенин В.А. Информационная безопасность и компьютерный терроризм. <https://www.crimeresearch.ru>

¹⁸⁰ Ибрагимов В. Кибертерроризм в Интернете до и после 11 сентября 2001: угрозы и нейтрализация. <http://www.crimeresearch.ru/articles/vagif>

янги ихтиролардан фойдаланмоқда. Кибертахдидлар ва киберхужумлар биз яшаётган ахборот технологиялари асрининг энг катта муаммоларидан бири десак, хато қилмаган бўламиз. Тизимлар, тармоқлар ва дастурий таъминотни рақамли хужумлардан ҳимоя қилиш учун киберхавфсизлик чораларини кўриш керак. Ҳозирги замонда кибер жиноятлар сони ортиб бормоқда. Муваффақиятли киберхавфсизлик ёндашуви ҳимоя қилиш учун муҳим бўлган компьютерлар, тармоқлар, дастурлар ёки маълумотларнинг кўп қатламли ҳимояси сифатида аниқланади.

Шунингдек, бир қатор компьютер фойдаланувчилари билимсизлик ва эҳтиётсизлик оқибатида моддий ва маънавий зарар кўрмоқда. Ушбу зарарлардан қочиш учун сиз баъзи асосий мавзуларни билишингиз ва баъзи хавфсизлик чораларини кўришингиз керак. Кибержиноятчиликка қарши кураш уларнинг турларини билиш муҳим аҳамият касб этади ва улардан “фишинг” турини кўриб чиқамиз. Фишинг3-бунда мақсадли электрон почта, телефон ёки матнли хабар орқали қонуний муассаса сифатида намоён бўлган шахс томонидан жисмоний шахсларни шахсий идентификациялаш мумкин бўлган маълумотлар, банк ва кредит карта маълумотлари ва пароллар каби маълумотларни тақдим этишга жалб қилиш учун боғланади. Фишинг хужум турлари:

1. Вейлинг хужумлари (Wҳалингаттаскс «wҳале» инглизчада кит) – бу «катта ўлжани» яъни ташкилот раҳбарлари ва эгалари ёки медиа ташкилотлари бош муҳаррирлари каби мансабдор шахсларни нишонга олувчи спир фишинг туридир. Вейлинг хужумлари, одатда ҳукумат амалдорлари ёки донор агентликлари каби муҳим ташкилотларнинг ҳамкорлари томонидан юборилган муҳим электрон почта хабарларига ўхшаш бўлган товламачилик электрон почта хабарларини юбориш орқали амалга оширилади.

2. Смишинг СМС хабарлари орқали амалга ошириладиган фишинг туридир. Ушбу хужумларни амалга ошираётган фирибгарлар пул ёки шахсий маълумотларингизни олиш учун ўзларини сизнинг танишингиз қилиб кўрсатишлари мумкин. Кўпинча, смишинг хужумлар ортидагилар ўзларини тўловни сўраб ёки янгиланишларни таклиф қилиб сизга мурожаат қилувчи сизга хизмат кўрсатадиган хизматлар (масалан, курьерлик компанияси ёки онлайн харид қилиш платформаси) сифатида кўрсатадилар. Кўпинча улар сиз платформа орқали олган тасдиқлаш кодини сўровчи Whatsapp, Facebook ёки бошқа ижтимоий медиа компанияси сифатида сизга мурожаат қилади.

3. Вишинг – бу телефон кўнғироқлари орқали амалга ошириладиган фишинг тури. Бундай хужумларни амалга оширувчи фирибгарлар ўзларини кўпинча давлат идоралари ходимлари қиёфасида солади. Одатда улар жабрланувчи сўралган маълумотни тақдим этишдан бошқа иложи йўқдек ҳис қилиши учун таҳдид ёки ишонтириш каби усулларида фойдаланадилар¹⁸¹.

¹⁸¹ Нарзиев Ш., Жолдасов А. Ахборот технологиялари соҳасида киберхавфсизликни таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш усуллари. – 2024. – Т. 3. – №. 3. – С. 5-11.

Ижтимоий тармоқлар орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш (киберхавфсизлик фаолиятини ташкил этиш) бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирлар сифатида:

биринчидан, шахсларнинг молиявий ёки юридик шахсларнинг бирламчи бухгалтерия ҳужжатлари маълумотларини масофавий узатиш бўйича хавфсизлик даражаси мустаҳкам бўлган тизимлардан фойдаланиш;

иккинчидан, интернет тармоғидан молиявий масалалар бўйича кенг фойдаланувчи хусусий ташкилотлар билан уларнинг ҳимоя тизимини мустаҳкамлаш бўйича кенг ҳамкорликни йўлга қўйиш;

учинчидан, фойдаланувчиларга тақдим этилаётган дастурий таъминотнинг ҳимоя тизимини янада мустаҳкамлаш;

тўртинчидан, ишчи станция ва унинг дастурий таъминотидан қонунга ҳилоф равишда фойдаланишдан ҳимоя қилувчи пароллар тизимини мукамаллаштириш¹⁸²;

бешинчидан, юридик ташкилотларда режими ва хавфсизлик чораларини мустаҳкамлашга эътиборни кучайтириш;

олтинчидан, фуқаролар томонидан молиявий масалаларни ҳал этишга қаратилган дастурий иловалардан фойдаланишда хавфсизликка риоя этиш талабларини тушунтириш, бу бўйича тарғибот ишларини кучайтириш.

еттинчидан, ижтимоий тармоқлар орқали тез бойиб кетишни тарғиб қилувчи ҳар қандай фирибгарликдан фуқароларнинг ҳимояланиш имунитетини ошириш;

саккизинчидан, ҳар қандай ҳолатда ижтимоий тармоқ орқали кечадиган маълумот алмашинув жараёнида шахсий, молиявий ёки ёлғон (тасдиқланмаган манбага эга) ахборотларни алмашинуви бўйича ўз-ўзини ҳимоялаш кўникмасини шакллантириш.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, киберхавфсизликни таъминлашга фақат тегишли давлат идоралари ва мутасаддилар зиммасидаги вазифа эмас, балки бугунги кунда ахборот технологиялари билан ишлайдиган, компьютер ёки уяли алоқа воситаларига эга бўлган ҳар бир инсон ҳисса қўшиши лозим. Бунинг учун ушбу йўналишда қабул қилинаётган янги меъёрлар, тартиблар, жорий этилаётган янгиликлардан мунтазам хабардор бўлиш талаб қилинади.

А.Т. Абдуллажанов,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Пийдалар иштирокида содир бўлаётган йўл-транспорт ҳодисалари, оқибатлари ва таҳлили

Республикада сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий соҳаларнинг жадал ривожланиб бориши натижасида халқимизнинг фаровон ҳаёт кечиришлари

¹⁸² Таштемуров А.А. и др. Ижтимоий тармоқлар орқали содир этилаётган жиноятларга қарши курашиш чора-тадбирлари //Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 24- 31.

учун бир қанча қулайликлар яратилмоқда, шу билан бирга автомобиль ишлаб чиқариш фаолияти бўйича ижобий натижаларга эришилаётганлиги ҳамда фуқароларнинг эҳтиёжлари бўйича чет давлатлардан автомобиллар олиб келиниши, транзит тарздаги автомобиллар ҳаракати ортиши натижасида автомобиль йўлларида ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш муҳим ўрин тутмоқда.

Олинган статистик маълумотларга кўра, 2001 йилдан 2023 йил якунига қадар транспорт воситалари сони 4.186.529 тага (3 млн.га), аҳоли сони 36.600.000 нафарга (12.1 млн.га) ошган.

Ушбу рақамлар орқали ҳозирги кунда йўл ҳаракати иштирокчилари сони бир неча баробарга ошганини кўриш мумкин.

Бу ҳодисаларда бир томондан пиёдалар ва велосипедчилар учун йўлни кесиб ўтишлари ва йўл чети бўйлаб ҳаракатланишлари учун етарли шароитлар яратилмагани (марказий ҳудудлардан ташқарида етарли даражада пиёдалар ўтиш жойлари, пиёда ва велосипедлар учун йўлаклар ташкил этилмаган, кўчаларнинг ёритилмаганлиги) кўринса-да, иккинчи томондан йўл ҳаракати иштирокчиларининг йўл ҳаракати қоидаларига амал қилмаслиги ва унга беписандлик билан қараш, йўл-транспорт ҳодисалари содир бўлишига сабаб бўлганини инкор этиб бўлмайди.

Бунинг оқибатида инсон ҳаёти ва соғлиғига жиддий зарар етишига сабаб бўлишини, йўл-транспорт ҳодисаси содир бўлишига сабаб бўлган иштирокчиларга нисбатан жазо чоралари қўллаш билан ундан жабр кўрган инсон ҳаёти ва соғлиғини илгариги ҳолатига қайтариб бўлмаслигини унутмаслик лозим.

Транспорт воситасини бошқариш бу нафақат инсонни узоғини яқин ёки оғирини енгил қилиши балки кучли сергакликни талаб қилади. Чунки инсон ҳаёти олий қадриятдир.

Бу жумла Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам қатъий белгилаб ўтилган.

Йўл транспорт ҳодисаси **турлари** бўйича таҳлил қилинганда:

Пиёдалар иштироки оқибатида 47,4%; Транспорт воситаларининг тўқнашуви оқибатида 28,2 %; Велосипедчини уриб юбориш 10,5 %; Тўсиққа урилиш 4,9 %; Ағдарилиш 5,7 % ва бошқа турларини ташкил этган.

Йўл-транспорт ҳодисаларининг келиб чиқиш **сабаблари** ўрганилганда:

Ҳайдовчиларнинг пиёдаларга йўл бермаслиги 17 %; пиёдаларнинг хавфсиз ҳаракатланишига шароит яратилмаганлиги 23 %; велоёйлаклар ташкил этилмаганлиги 6 %; йўлни иккига ажратувчи тўсиқлар ўрнатилмаганлиги 10 %; тезликка риоя қилмаслик 19 %; қувиб ўтиш қоидабини бузиш 8 %; ҳайдовчиларнинг тажрибасизлиги 5 %; йўлларнинг ўтказувчанлик даражаси транспорт оқимига мослашмаганлиги 6 %; йўлларнинг ёритилмаганлиги 5 % ни ташкил этиши натижасида содир бўлганлиги маълум бўлган:

Йўл транспорт ҳодисаларининг сутканинг **вақт** оралиғида оладиган бўлсак асосан соат 10:00-15:00 гача 23,5 % ни 15:00-20:00 га қадар 31.4 % ни, 20:00-24:00 га қадар 22,3 %ни ташкил этган.

Республикамиз фуқаролар ўртасида йўл-транспорт ҳодисаларига кўпроқ ким сабабчи, пиёдами ёки ҳайдовчими? деб сўраганимизда уларнинг ҳар бирлари, пиёдалар ҳайдовчиларни, ҳайдовчилар эса пиёдаларни айби билан деб, бошқалар эса жавоб беришга қийналишади ва иккаласи ҳам деб жавоб берадилар.

Бу маълумотлардан кўриниб турибдики йўл-транспорт ҳодисаларини олдини олиш бўйича бир қанча ҳаракатлар амалга оширилаётган бўлса-да, лекин уларни салмоғи ҳамон юқориликча қолмоқда.

Йўл-транспорт ҳодисалари содир бўлиш сабаб ва омиллари орасида нафақат ҳайдовчиларнинг қоидабузарликлари, балки йўл ҳаракати қоидаларини писанд қилмайдиган пиёдалар, велосипедчилар, шунингдек, йўл инфратузилмаларини ташкил этиши лозим бўлган масъул идоралар ҳам етакчи ўринни эгаллаб турибдилар.

Пиёдалар иштирокида содир бўлаётган йўл-транспорт ҳодисалари, уларни келтириб чиқараётган сабаблар ҳақида жуда кўп гапирилган ва гапириб ҳам келинмоқда лекин бу мавзу доим энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келмоқда. автомобиль йўлларида пиёдалар гоҳ ҳайдовчиларнинг, аксарият ҳолларда ўзларининг айблари билан, яъни “Йўл ҳаракати қоидалари”га риоя қилмасликлари, ўзларининг мажбуриятларини бажармасликлари, ҳаракатланиш хавфсизлиги талабларини қўпол равишда бузишлари оқибатида ҳаётдан кўз юммоқдалар.

Шу ўринда айтиш жоизки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йилнинг 12 апрелида қабул қилинган “Йўл ҳаракати қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 172-сон қарорида нафақат ҳайдовчиларнинг балки унинг 4-бобида келтирилган пиёдаларнинг мажбуриятларини пиёдалар ҳам унутмасликлари ва унга амал қилишлари лозим.

Пиёдалар мазкур қарор талабалари билан тўлиқ танишиб чиқишлари, бу тўғрисида ўзларининг яқинларига ҳам маълум қилган ҳолда йўл ҳаракати қоидаларига амал қилмаган тақдирларида Ўзбекистон Республикаси маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 138-моддаси асосида жавобгарлик чоралари қўлланилиши ҳақида маълумотга эга бўлишлари лозим.

Лекин, айрим пиёдалар ўзлари учун махсус пиёдалар ўтиш жойлари ташкил этилганлигига қарамасдан дуч келган жойдан, ҳаттоки ўз хавфсизликларини таъминлаш учун ташкил этилган темир панжаралар ва бетон тўсиқлар устидан ошиб ўтишни кўзлайдилар. Бу билан ўз ҳаётларини жиддий хавф остида қолдираётганларини ўйлаб ҳам кўришмайди.

Бундан ташқари, мазкур қарорнинг 109-бандида “Тартибга солинмаган пиёдалар ўтиш жойига яқинлашаётган транспорт воситасининг ҳайдовчиси қатнов қисмининг шу йўналишини кесиб ўтаётган пиёда(лар)ни ўтказиб юбориш учун тезлигини камайтириши ёки тўхташи шартлиги”, 110-бандида белгиланишича “Агар тартибга солинмаган пиёдалар ўтиш жойи олдида транспорт воситаси ҳаракатини секинлаштирса ёки тўختаса, қўшни тасмаларда ҳаракатланаётган бошқа ҳайдовчилар бу транспорт воситаси олдида пиёда(лар)

йўқлигига ишонч ҳосил қилганларидан сўнггина ҳаракатланишни давом эттиришлари мумкин”лиги белгиланган бўлса-да ҳайдовчилар томонидан бунга амал қилмаслик ҳолатлари кўплаб учрамоқда.

Пиёдалар ўртасида йўл транспорт ҳодисаларини олдини олиш мақсадида ИИБ ЖХД Йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати томонидан пиёдалар билан боғлиқ қўпол қоидабузарликлар аниқланиб, уларга нисбатан тегишли чоралар кўрилиши, тарғибот-тушунтириш ишлари олиб борилишига қарамай, ҳали-ҳануз жавобгарлик ва масъулиятни ҳис етмайдиган бепарво юртдошларимиз учраётгани жиддий ташвиш уйғотади. Улар нафақат ўзларининг, балки бошқа ҳаракат иштирокчиларининг ҳам ҳаётини хавф остига қўймоқда.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида транспорт воситаларининг белгиланган тезликда ҳаракатланиши йўл-транспорт ҳодисаларининг олдини олиш ва ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш ишларини янада самарали ташкил қилиш мақсадида республикамиз автомобиль йўлларида тезлик ва бошқа қоидабузарликларни онлайн аниқловчи махсус автоматлаштирилган фото ва видео дастурий техник воситалар ўрнатилди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 4 апрелдаги ПҚ-190-сон қарорига асосан ички ишлар вазирлиги томонидан «Йўл ҳаракати интизоми болаликдан бошланади» шиори остида мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари ва мактаб ўқувчиларига йўлларда, чорраҳаларда ва пиёдалар ўтиш жойларида ҳаракатланиш асосларини амалий-кўргазмали тарзда ўргатиш, уларнинг онгига болалигидан бошлаб йўл ҳаракати интизомини сингдириш мақсадида республика ҳудудидаги мактабларда «Ҳаракат хавфсизлиги синфхоналари» ва маҳаллаларда «Йўл ҳаракатини ўргатиш майдончалари» ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 26 апрелдаги “Таълим муассасаларида йўл ҳаракати қоидалари тарғиботини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 212-сон қарори қабул қилинган бўлиб, ушбу қарорга асосан барча шаҳар-туман ҳудудлардаги таълим муассасаларида йўл ҳаракати қоидалари тарғибот ишлари олиб боришмоқда ва йўлларда тарғибот баннерлари ўрнатилмоқда. Бундан ташқари ОАВ билан ҳамкорлик қилиниб, бўлаётган ишлар тўғрисида аҳолига ахборот етказиш, “Яшил чироқ мусобақалари”ни ўтказиш, таълим муассасалари, корхона-ташкilotларга борган ҳолда тушунтириш ишлари олиб бориш, қўлланма, флаерлар тарқатилиши йўлга қўйилди.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш керакки, ҳар бир фуқаро томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 12 апрелдаги 172-сон қарори билан тасдиқланган Йўл ҳаракати қоидаларининг мазмун моҳияти ва ундаги талабларини мукамал ўрганиб унга амал қилинса ва бу ҳақида ўз яқинларига ҳам сингдириш, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 29 ноябрдаги ПФ-27-сон Фармони ҳамда "Автомобиль йўлларида инсон хавфсиз-

лигини ишончли таъминлаш ва ўлим ҳолатларини кескин камайтириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2022 йил 4 апрелдаги ПҚ-190-сон қарорига асосан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 26 апрелдаги "Таълим муассасаларида йўл ҳаракати қоидалари тарғиботини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 212-сон қарорнинг мазмун моҳияти ва ундаги талабларга қатъий риоя қилинса йўл-транспорт ҳодисаларини содир этилиши камайишига олиб келади, бу эса ўз навбатида жамиятимизда яшаётган ҳар бир фуқаронинг ҳаёти ва соғлиги ҳамда моддий аҳволи сақланиб қолинишига олиб келади.

Ж.М. Маматқулов,
*ИИБ Академияси Магистратура "Ташкилий-
тактик бошқарув" мутахассислиги тингловчиси*

Хонадонларда содир этиладиган ўғирлик жиноятларига қарши курашишнинг ҳуқуқий тартибга солиниши

Маълумки, жиноятчиликка қарши курашишда Ўзбекистон Республикаси ўттиздан ортиқ давлатлар ва нуфузли халқаро ташкилотлар билан юздан ортиқ халқаро ҳужжатларни қабул қилинишига эришилган. Уй-жойдан содир этиладиган ўғирликка қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларига оид халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларга Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи органи томонидан ратификация қилинган, ижро этувчи орган ва унинг таркибидаги вазирлик томонидан тасдиқланган айрим ҳужжатларни мисол қилиш мумкин.

Жумладан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида: "ҳар бир инсон якка ҳолда, шунингдек, бошқалар билан биргаликда мулкка эгалик қилиш ҳуқуқига эгаллиги"¹⁸³(17-м); жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида халқаро ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмунида ҳамкорликнинг йўналиши сифатида тезкор-қидирув фаолиятининг мақсад ва вазифаларини ҳал этишга қаратилган турли жиноят турига қарши курашишда иштирокчи давлатлар ўртасида ҳамкорлик қилиниши белгиланган бўлиб, ушбу жиноятлар рўйхатида мулкка қарши жиноятларнинг назарда тутилгани жуда муҳим ҳисобланиб, хонадонларда содир этилган ўғирлик жиноятларига қарши курашишда ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ва Латвия Республикаси Ички ишлар вазирлиги ўртасидаги "Ҳамкорлик тўғрисида"ги битимда ҳамкорликнинг йўналишлардан бири сифатида мол-мулкка қарши кураш, жиноятчиларни, тергов ва суддан, жазо муддатини ўташдан яшириниб юрган шахсларни қидириб топиш (1-м); тайёрланаётган ёки содир этилган

¹⁸³ Инсон ҳуқуқлари бўйича умумжаҳон декларацияси Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) билан 1948 йил 10 декабрда қабул ва эълон қилинган. Ўзбекистон Республикаси 1991 йил 30 сентябрда ратификация қилган //Электрон манба: [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz) (мурожаат вақти:27.11.2022).

жиноятлар ва уларга дахлдор бўлган шахслар тўғрисидаги оператив-қидирув, оператив-маълумотнома ва криминалистик ахборот ҳужжатларини, шунингдек архив маълумотларини бир-бирига юбориб туриш; оператив-қидирув тадбирларини ва процессуал ҳаракатларни амалга ошириш (2-м);¹⁸⁴

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Украина Ҳукумати ўртасидаги “Жиноятчиликка қарши кураш бўйича ҳамкорлик тўғрисида”ги битимда ҳамкорликнинг йўналишлардан бири сифатида мулкка қарши жиноятлар (2-м); ҳамкорликнинг шакли сифатида тайёрланаётган ёхуд содир этилган жиноятлар ва уларга алоқадор жисмоний ва ҳуқуқий шахслар ҳамда ташкилотлар ҳақида қизиқиш уйғотувчи ахборотлар алмашлаш; тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш тўғрисидаги сўровларни бажариш(3-м);¹⁸⁵

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Россия федерацияси Ҳукумати ўртасида “Жиноятчиликка қарши курашишда ҳамкорлик қилиш тўғрисида”ги битимда ҳамкорликнинг йўналишлардан бири мулкка қарши жиноятлар (2-м); ҳамкорлик шаклларида бири тайёрланган ёки содир этилган жиноятлар ва уларга алоқадор жисмоний ҳамда юридик шахслар ва ташкилотлар ҳақида қизиқиш уйғотадиган ахборотларни ўзаро алмашиш; тезкор-қидирув тадбирлари ўтказиш тўғрисида сўровларни бажариш; жиноий-қидирувдан ёки жазони ўташдан бекиниб юрган шахсларни ушлаш (3-м);

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Грузия Республикаси Ҳукумати ўртасида “Жиноятчиликка қарши курашишда ҳамкорлик қилиш тўғрисида”ги битимда ҳамкорликнинг йўналишлардан бири сифатида шахснинг мулкка қарши жиноятлар (2-м); ҳамкорлик шаклларида бири сифатида тайёрланган ёки содир этилган жиноятлар ва уларга алоқадор жисмоний ҳамда юридик шахслар ва ташкилотлар ҳақида қизиқиш уйғотадиган ахборотларни ўзаро алмашиш; тезкор-қидирув тадбирлари ўтказиш тўғрисида сўровларни бажариш; жиноий-қидирувдан ёки жазони ўташдан бекиниб юрган шахсларни яширинган жойини аниқлаш (3-м);¹⁸⁶

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Германия Федератив Республикаси Ҳукумати билан “Уюшган жиноятчилик, терроризм ва бошқа хавфли жиноятларга қарши курашишда ҳамкорлик тўғрисида”ги келишувда мулкка ва мулккий турдаги жиноятларга қарши курашиш (3-м);¹⁸⁷

¹⁸⁴ Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ва Латвия Республикаси Ички ишлар вазирлиги ўртасидаги ҳамкорлик тўғрисида битим (1992 йил 24 апрель, Олмаота)(Ўзбекистон Республикаси учун 1992 йил 24 апрелдан кучга кирган) // Электрон манба: [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz)(мурожаат вақти: 28.11.2022).

¹⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Украина ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашишда ҳамкорлик қилиш тўғрисида битим (1995 йил 20 июнь, Тошкент. 1995 йил 20 июндан кучга кирган) // Электрон манба: [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz)(мурожаат вақти: 28.11.2022).

¹⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Россия Федерацияси ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашишда ҳамкорлик қилиш тўғрисида битим (1995 йил 27 июль, Тошкент. 1995 йил 27 июлдан кучга кирган) // Электрон манба: [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz)(мурожаат вақти:28.11.2022).

¹⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Грузия Республикаси ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашишда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (1995 йил 4 сентябрь, Тошкент. 1995 йил 4 сентябрдан кучга кирган) // Электрон манба: [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz) (мурожаат вақти: 29.11.2022).

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Қозоғистон Республикаси Ҳукумати ўртасида “Жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисида”ги битимда шахсинг мулкига қарши жиноятлар (2-м); тайёрланаётган ёки содир этилган жиноятлар ва уларга алоқадор жисмоний ва юридик шахслар, ташкилотлар тўғрисида қизиқиш уйғотадиган ахборотларни ўзаро алмашиш; тезкор-қидирув тадбирларни ўтказиш тўғрисидаги сўровларни бажариш; жиноий таъқибдан ёки жазони ўташдан қочиб юрганларни ушлаш (3-м);¹⁸⁸

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Болгария Республикаси Ҳукумати ўртасида “Жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик тўғрисида”ги битимда уюшган жиноятчилик (2-м); жиноятларни очиш, уларнинг олдини олиш ва текширишга асқотиши мумкин бўлган ахборотларни алмашиш (3-м);¹⁸⁹

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Озарбайжон Республикаси Ҳукумати ўртасидаги “Жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисида”ги битимда жиноятларни аниқлаш, олдини олиш кўмаклашадиган ахборотни алмашиш; тезкор-қидирув тадбирларини амалга ошириш тўғрисида сўровларни бажариш (3-м);¹⁹⁰

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Қирғизистон Республикаси Ҳукумати ўртасида “Жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисида”ги битимда кишининг мулкига қарши жиноятлар (2-м); тайёрланаётган ёки амалга оширилган жиноятлар ҳамда уларга дахлдор жисмоний ва юридик шахслар ҳамда ташкилотлар тўғрисида қизиқиш уйғотувчи маълумотларни алмашиш; оператив-қидирув тадбирларини ўтказиш тўғрисидаги сўровларни бажариш; жиноий таъқибдан ёки жазони ўташдан яшириниб юрган шахсларни қидириш (3-м);¹⁹¹

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Австрия Республикаси Федерал Ҳукумати ўртасидаги “Хавфсизлик ва жиноятчиликка қарши курашишда ҳамкорлик қилиш тўғрисида”ги битимда жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш ҳамда жамоат хавфсизлигига катта хавф туғдирувчи жиноятни бартараф қилиш мақсадида ахборот алмашиш; уюшган гуруҳлар томонидан жиноятларни

¹⁸⁸ Соглашение между правительством Республики Узбекистан и правительством федеративной Республики Германия о сотрудничестве в борьбе с организованной преступностью, терроризмом и другими преступлениями, представляющими повышенную опасность (Бонн 16 ноября 1995 года. Узбекистан 3 ноября 1997 года) // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 29.11.2022).

¹⁸⁹ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Қозоғистон Республикаси ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (1998 йил 30 октябрь, Тошкент. 2005 йил 14 июндан кучга кирган) // Электрон манба: <http://www.lex.uz> (мурожаат вақти: 29.11.2022).;

¹⁹⁰ Соглашение об обмене информацией в сфере борьбы с преступностью (Астана, 22 мая 2009 года вступило в силу 28 апреля 2011 года) // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 29.11.2022).

¹⁹¹ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Болгария Республикаси ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (1999 йил 7 май, Тошкент. 1999 йил 26 сентябрдан кучга кирган) // Электрон манба: <http://www.lex.uz> (мурожаат вақти: 30.11.2022).

содир этиш усуллари, уларнинг таркиби, тузилиши, фаолият доираси ва жиноий алоқалари (3-м);¹⁹²

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Молдова Республикаси Ҳукумати ўртасида “Жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисида”ги битимда кишининг мулкига қарши жиноятлар (2-м); тайёрланаётган ёки амалга оширилган жиноятлар ҳамда уларга дахлдор жисмоний ва юридик шахслар ҳамда ташкилотлар тўғрисида қизиқиш уйғотувчи маълумотларни алмашиш; оператив-қидирув тадбирларини ўтказиш тўғрисидаги сўровларни бажариш; жиноий таъқибдан ёки жазони ўташдан яшириниб юрган шахсларни қидириш (3-м);¹⁹³

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Қувайт давлати Ҳукумати ўртасида “Жиноятчиликка қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисида”ги битимда уюшган жиноятчилик (2-м); жиноятнинг олдини олиш, аниқлаш, бартараф этиш ва фош этишга ёрдам бериши мумкин бўлган ахборотни алмашиш (3-м);¹⁹⁴

Ўзбекистон Республикаси бош Прокуратураси ва Қирғиз Республикаси бош Прокуратураси ўртасида “Ҳукукий ёрдам ва ҳамкорлик тўғрисида”ги битимда мулкка қарши жиноятлар (1-м); тергов ҳаракатлари ва тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш тўғрисида топшириқларни бажариш; жиноий таъқибдан ва жазони ўташдан яширинган шахсларнинг қидирувини ташкил этиш (2-м);¹⁹⁵

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Беларусь Республикаси Ҳукумати ўртасида “Жиноятчиликка қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисида”ги битимда ҳамкорликнинг йўналишлардан бири шахснинг мулкига қарши жиноятлар (2-м); ҳамкорлик шаклларида бири тайёрланган ёки содир этилган жиноятлар ва уларга алоқадор жисмоний ҳамда юридик шахслар ва ташкилотлар ҳақида қизиқиш уйғотадиган ахборотларни ўзаро алмашиш; тезкор-қидирув тадбирлари ўтказиш тўғрисида сўровларни бажариш; жиноий-қидирувдан ёки жазони ўташдан бекиниб юрган шахсларни ушлаш (3-м);¹⁹⁶

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Туркменистон Республикаси Ҳукумати ўртасида “Жиноятчиликка қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисида”ги битимда ҳамкорлик йўналишидан бири иқтисодиёт соҳасидаги

¹⁹² Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Озарбайжон Республикаси ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (2000 йил 25 июль, Боку. 2001 йил 9 июлдан кучга кирган) // Электрон манба: <http://www.lex.uz> (мурожаат вақти: 30.11.2022).

¹⁹³ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Қирғизистон Республикаси ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (1999 йил 9 июль, Тошкент. 2000 йил 4 декабрдан кучга кирган) // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 30.11.2022).

¹⁹⁴ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Австрия Республикаси федерал ҳукумати ўртасида ҳавфсизлик ва жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (2001 йил 2 ноябрь, Тошкент 2002 йил 18 майдан кучга кирган) // Электрон манба: <http://www.lex.uz> (мурожаат вақти: 01.12.2022).

¹⁹⁵ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Молдова Республикаси ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (2000 йил 19 декабрь, Кишинёв. 2001 йил 15 майдан кучга кирган) // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 01.12.2022).

¹⁹⁶ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Қувайт давлати ўртасида жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (2004 йил 19 январь, Ал-Қувайт. 2007 йил 29 августдан кучга кирган) // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 01.12.2022).

жиноятлар (2-м); жиноятлар олдини олиш, аниқлаш, фош этиш ва тергов қилишга ёрдам бериши мумкин бўлган ахборот билан алмашилиш; тезкор-қидирув тадбирлари тўғрисидаги сўровни бажарилиши (3-м); Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Саудия Арабистони подшоҳлиги Ҳукумати ўртасида “Терроризм, уюшган жиноятчилик, гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланишига, шунингдек бошқа жиноятларга қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисида”ги битимда мулкка қарши жиноятлар (2-м); жиноятларни содир этишнинг усуллари ҳамда уларни аниқлаш ва олдини олиш бўйича чоралар тўғрисида маълумот алмашиш (3-м);¹⁹⁷

Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатларнинг “Жиноятчиликка қарши курашиш тўғрисида”ги келишувда мулккий турдаги жиноятларга қарши курашиш (3-м);¹⁹⁸ Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Бирлашган Араб Амирликлари Ҳукумати ўртасида “Уюшган жиноятчилик, терроризм ва жиноятчиликнинг бошқа хавфли турларига қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисида”ги битимда ҳамкорлик йўналишидан бири иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар (2-м); жиноятлар олдини олиш, аниқлаш, фош этиш ва тергов қилишга ёрдам бериши мумкин бўлган ахборот билан алмашилиш; тезкор-қидирув тадбирлари тўғрисидаги сўровни бажарилиши (3-м); Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги билан Қозоғистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ўртасида “Ҳамкорлик тўғрисида”ги битимда мулкка қарши қаратилган жиноятлар (2-м); тайёрланаётган ёки содир этилган жиноятлар ҳамда уларга дахлдор бўлган шахслар тўғрисидаги қизиқтирган маълумотларни алмашиш; прокурор (суд) санкцияси талаб этилмайдиган тезкор-қидирув тадбирларни ўтказиш тўғрисида сўровларни ижро этиш; жиноий таъкибдан яширинаётган ёки жазони ўташдан бўйин товлаётган шахсларни қидириш (3-м)¹⁹⁹ каби қоидаларнинг баён этилгани уй-жойдан содир этилган ўғирликка қарши курашишда тегишли чора-тадбирларни амалга оширишга, шунингдек, суриштирув, тергов органларидан ва суддан яшириниб юрган, жиноий жазодан бўйин товлаётган шахсларни қидиришда халқаро ҳужжатларда назарда тутилган қоидаларга биноан қидирув ишлари амалга оширилади.

Хусусан, ушбу халқаро ҳужжатларнинг мазмунида: “шахсларни давлатлараро қидируви чора-тадбирларини ўтказиш тўғрисидаги сўровларни бажариш, қидирувда бўлган шахслар тўғрисида тезкор-қидирув, тезкор-маълумот, криминалистик ва бошқа маълумотлар алмашиш; мувофиқлаштирилган тезкор-қидирув фаолиятини режалаштириш ва амалга ошириш; тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишда ҳаракатларни мувофиқлаштириш учун томонлар

¹⁹⁷ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Беларусь Республикаси ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги битим (2008 йил 19 июнь, Минск. 2008 йил 24 декабрдан кучга кирган) // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 02.12.2022).

¹⁹⁸ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Туркменистон ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (2009 йил 25 февраль, Тошкент 2009 йил 20 ноябрдан кучга кирган) // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 02.12.2022).

¹⁹⁹ Соглашениео сотрудничестве между правительствами государств – членов Шанхайской организации сотрудничества в борьбе с преступностью(Ташкент, 11 июня 2010 года. Вступило в силу с 11 января 2012 года)// Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 02.12.2022).

вакиллари уларнинг ваколатли органлари билан келишилган ҳолда хизмат сафарларига жўнатиш;²⁰⁰ ахдлашувчи томонни қонунларига кўра камида бир йил озодликдан маҳрум этиш билан жазоланадиган, ушлаб беришни тақозо этадиган ҳуқуқбузарлик ҳисобланиши; шахсни ушлаб беришни бир неча давлат талаб қилса, қайси давлатга ушлаб беришни сўралаётган давлатни ўзи ҳал қилиши каби нормаларнинг белгилангани ҳонадонларда содир этилган ўғирлик жиноятини содир этган шахслар давлатлараро ва халқаро қидирувда юрганида мазкур ҳужжатлар талабларига биноан ҳамкорликда уларни ушлаш чоралари кўрилади.

Мазкур халқаро халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмун-моҳияти таҳлил қилинганда 1) мулкӣ турдаги жиноятларнинг бир тури сифатида ҳонадонларда содир этилган ўғирлик жиноятларини фош этишга қарши курашиш масаласи ушбу халқаро ҳужжатларнинг нормалари билан тартибга солингани; 2) ҳонадонларда содир этилган ўғирлик жиноятларини фош этишга қарши курашишда тайёрланган ёки содир этилган ушбу жиноятлар ва уларга алоқадор жисмоний ва юридик шахслар, ташкилотлар ҳақида қизиқиш уйғотадиган ахборотларни ўзаро алмашиш; 3) тезкор-қидирув тадбирлари ўтказиш тўғрисида сўровларни бажариш; 4) уй-жойдан ўғирлик содир этиб қидирувда юрган, жазони ўташдан яшириниб юрган шахсларни ушлаш ва экстрадиция қилишда ҳамкорлик қилиш лозимлиги ҳақида умумий хулосага келинди.

Ушбу халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмун-моҳиятида белгиланган талаблар асосида Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг Тезкор-қидирув департаменти тасарруфидаги тезкор бўлинмаларнинг тезкор ходимлари ўзаро ҳамкорликда ҳонадонларда содир этилган ўғирлик жиноятини содир этган шахсларнинг давлатлараро ва халқаро қидирувини амалга ошириш, шунингдек, талон-торож қилинган далилий ашёларни тезкор-излов гуруҳлари ёрдамида излаб топиш билан боғлиқ тезкор-қидирув тадбирлари тизимли равишда ташкил этилиши ва амалга оширилиши лозим деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 169-моддаси 2-қисми «г» банди(уй-жой, омборхона ёки бошқа хонага ғайриқонуний равишда кириб содир этилган бўлса) бўйича: ўзганинг мулкани яширин равишда талон-торож қилиш ўғирлик деб ҳуқуқий баҳоланади. Уй-жойдан содир этилган ўғирлик 3 турга бўлиниб, мазкур қилмиш ижтимоий хавфлилик даражасига кўра (унча оғир бўлмаган, оғир ва ўта оғир даражадаги уй-жойдан содир этилган ўғирликка ажратилган) таснифланган.²⁰¹

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида жами 50 та (36, 38¹, 39¹, 39², 48, 81, 87, 95¹, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 162, 172, 174, 180, 182, 183, 187, 187², 213, 218, 219, 222, 225, 320¹, 320², 321, 322, 328, 329, 331, 333,

²⁰⁰ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Бирлашган Араб Амирликлари ҳукумати ўртасида уюшган жиноятчилик, терроризм ва жиноятчиликнинг бошқа хавфли турларига қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги битим (2008 йил 17 март, Абу Даби) (2012 йил 23 мартдан кучга кирган)// Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 03.12.2022).

²⁰¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 06.12.2022).

334, 336, 338, 345, 355, 364, 367, 381⁵, 381⁹, 382, 587, 588, 589, 590, 591)²⁰² нормаларни мазмунида тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи тезкор бўлинмаларнинг хонадонларда содир этилган ўғирлик юзасидан маълум функцияларни бажарилишига, шу жумладан, ваколати мансабдор шахсларнинг тезкор бўлинмаларга ёзма топшириқ бериши, ариза ва шикоят юзасидан терговга қадар текширув ва бошқа ҳаракатларни амалга ошириш; далилларни тўплаш ва исботланиши лозим бўлган ҳолатлар, тезкор ходимнинг ваколати доирасида ўтказиладиган тергов ҳаракатлари (ушлаб туриш, шахсий тинтув ва олиб қўйиш, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш, экспертиза ўтказиш) ва тезкор-қидирув тадбирларни ўтказишда эътиборга молик масалалар, процессуал ҳужжатларни расмийлаштириш, тезкор-қидирув фаолиятининг натижаларини ваколатли субъектларга тақдим этиш тартиби, назорат қилувчи давлат органининг тезкор-қидирув фаолияти соҳасидаги ваколатлари, ички ишлар органларининг тезкор бўлинмаси тезкор ходимларидан суриштирувчи, терговчи, прокурор ва судлар билан ҳамкорликда хонадонларда содир этилган ўғирликни фош этиш, қидирув ишларини амалга оширишда масъулият билан ёндашган ҳолда тергов ва процессуал ҳаракатлари, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказилиши ҳақидаги қоидалар баён этилган.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни (3, 4, 5, 6-боблари)²⁰³га биноан амалга хонадонларда содир этиладиган ўғирлик жиноятларини барвақт олдини олишда умумий, махсус, яқка, виктимологик профилактик тадбирлар амалга оширилиб, ички ишлар органларининг тезкор бўлинмалари ходимлари Миллий Гвардия, ўзини ўзи бошқариш органлари, фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликда тезкор-қидирув ва профилактик тадбирларни амалга оширишни талаб этади.

Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрдаги 344-сон “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонуни (3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 28¹-моддалари)²⁰⁴га биноан хонадонларда содир этилган ўғирлик жиноятларини фош этишга қарши курашда ички ишлар органларининг тезкор бўлинмалари томонидан тезкор-қидирув тадбирлари амалга оширилади.

Сўнгги 6 йилда ички ишлар органлари тизимини ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан такомиллаштириш бўйича бир қатор ислохотлар амалга оширилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги ПФ-5005-сон “Ички ишлар органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинлиги ва қонуний

²⁰² Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 06.12.2022).

²⁰³ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги 371-сон Қонуни // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 06.12.2022).

²⁰⁴ Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрдаги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги 344-сон Қонуни // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. (мурожаат вақти: 06.12.2022).

манфаатини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонига асосан ҳамда ички ишлар органлари жиноятларни ўз вақтида аниқлаш, олдини олиш қидирув ишини самарали амалга оширишни такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмаларининг тезкор-қидирув фаолияти самарадорлигини ошириш борасидаги асосий йўналишлар ва муҳим вазифалар белгиланиб, мазкур амалий ҳаракатлар хонадонларда содир этилган ўғирлик жиноятларини фош этишга қарши курашиш билан шуғулланувчи ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари ходимларнинг штат бирлигини мустаҳкамланишига эътибор қаратилганидан далолат беради.

Юқоридагиларни инобатга олиб, қуйидагилар таклиф этилади:

биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулкни хонадонларда хавфсизлигини таъминлашнинг чора-тадбирлари ҳақида”ги қарор лойиҳаси ишлаб чиқилиши натижасида икки томон (давлат ва шахс) учун долзарб масалага жиддий эътибор қаратиш орқали юридик ва жисмоний шахсларнинг мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи кафолатланиши таъминланишига эришиш;

иккинчидан, ИИВнинг “Хонадонларда содир этилган ўғирлик жиноятларини фош этишга қарши курашишда аҳоли орасида Ички ишлар, Миллий гвардия органлари, Қурилиш ва Маҳалла вазирлиги ҳамда Кадастр агентлигининг юридик ва жисмоний шахсларнинг хонадонларида мол-мулкни ҳимоя қилишнинг чора-тадбирларини белгилаш ҳақидаги қўшма қарор лойиҳасини ишлаб чиқиш, ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг мазмунида юқорида таъкидлаб ўтилган мутасадди агентлик ва вазирликлар томонидан амалга ошириладиган самарали чора-тадбирларнинг механизмларини аниқ белгилаб бериш лозим;

учинчидан, ички ишлар органлари тизимида хонадонларда содир этиладиган ўғирлик жиноятларига қарши курашиш фаолиятининг самарадорлигини оширишда ИИВнинг “Хонадонларда содир этилган ўғирлик жиноятларини фош этишга қарши курашиш фаолиятини ташкил этиш тартиби ҳақида йўриқномани тасдиқлаш ҳақида”ги буйруғини тайёрлаб, мазкур жиноятга қарши курашнинг самарали ҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш;

тўртинчидан, юридик ва жисмоний шахслар хонадонларида бўлган мол-мулкнинг хавфсизлик чорсини кўрмаганида Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда юридик ва жисмоний шахсларнинг хонадонларидаги мол-мулкни хавфсизлигини таъминлашга доир мажбуриятларни бажармаганлиги учун жавобгарликни белгилаш лозим.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, хонадонларда содир этиладиган ўғирликка қарши курашишда ҳуқуқий асосларининг пухта механизмлари ишлаб чиқилса, мазкур турдаги жиноятлар камайишига эришилади.

Йўл ҳаракати қоидаларини бузиш билан боғлиқ айрим маъмурий ҳуқуқбузарликларни малакалашнинг ўзига хос хусусиятлари

Йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш турли ташкилий чора-тадбирлардан ташкил топган бўлиб, уларни яхлит тизимга келтириш, ўзар мувофиқлаштириш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 19 майдаги 377-сон қарори билан тасдиқланган 2018–2022 йилларда Ўзбекистон Республикасида йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш концепцияси бу борада муҳим ўрин тутди. Таъкидлаш лозимки сўнги йилларда муайян соҳа ёки тармоқни комплекс ва тизимли ривожлантиришда концепцияларни қабул қилиш амалиёти урф бўлмоқда. 2018–2022 йилларда Ўзбекистон Республикасида йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш концепцияси мамлакатимизда илк бор шундай мазмундаги ҳужжат бўлганлиги билан аҳамиятлидир. У биринчидан, мазкур соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишларини; иккинчидан, соҳани ривожлантиришдан аниқ кутилаётган натижаларни ифодалайди²⁰⁵

Транспортдаги, йўл ҳўжалиги ва алоқа соҳаларидаги ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг 113–156-моддаларида белгиланган.

128¹-модда. **Транспорт воситасини бошқариш вақтида ҳайдовчиларнинг телефондан фойдаланиши.** *Транспорт воситасини бошқариш вақтида ҳайдовчиларнинг телефондан фойдаланиши (бундан телефондан қулоқчинлар орқали ва қўлларни ишлатмасдан туриб сўзлашувлар олиб бориш имкониятини берадиган бошқа ускуналар орқали фойдаланиш мустасно), – базавий ҳисоблаш миқдорининг уч баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.*

Ушбу модданинг номидан маълумки, барча турдаги автомобиллар ва тракторлар, бошқа хил ўзинорар машиналар, трамвай ва троллейбуслар, шунингдек, мотоцикллар ва бошқа механик транспорт воситаларини бошқариш вақтида ҳайдовчиларнинг телефондан фойдаланиши, яъни тўғридан-тўғри телефонни ушлаб, қулоғига яқин тутиши орқали мулоқотни амалга ошириш ҳуқуқбузарлик таркибини ҳосил қилади. Блутус ёки бошқа симсиз эшитиш мосламалари орқали мулоқотни амалга ошириш телефондан фойдаланиш сифатида баҳоланмайди.

Ҳуқуқбузарликнинг *объекти* йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш борасидаги ижтимоий муносабатлардир. Ҳуқуқбузарликнинг *объектив томони*

²⁰⁵ Янгибаев А., Алляров Н. Ўзбекистонда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашнинг маъмурий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш истикболлари //Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2022. – Т. 2. – №. 10 Special Issue. – С. 114-118.

ҳаракат орқали бўлиб, транспорт воситасини бошқариш вақтида телефондан фойдаланишни назарда тутлади.

Ҳуқуқбузарликнинг *субъекти* маъмурий жавобгарлик ёшига етган ақли расо шахс ҳисобланади. Ҳуқуқбузарликнинг *субъектив томондан* қасддан содир этилиши мумкин.

128⁴-модда. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг светофорнинг тақиқловчи сигналига ёки йўл ҳаракатини тартибга солувчининг тақиқловчи ишорасига бўйсунмасдан тўхташ чизигини босиб кириши ва ўтиши.

Светофорнинг тақиқловчи сигналида ёки йўл ҳаракатини тартибга солувчининг тақиқловчи ишорасида йўлнинг қатнов қисмидаги йўл чизиклари ёки йўл белгилари билан белгиланган тўхташ чизигини босиб кириши, – базавий ҳисоблаш миқдорининг иккидан бир баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг светофорнинг тақиқловчи сигналига ёки йўл ҳаракатини тартибга солувчининг тақиқловчи ишорасига бўйсунмасдан ўтиши, – базавий ҳисоблаш миқдорининг икки баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган ўша ҳуқуқбузарлик маъмурий жазо чораси қўлланилганидан кейин бир йил давомида такрор содир этилган бўлса, – базавий ҳисоблаш миқдорининг беш баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган ўша ҳуқуқбузарлик маъмурий жазо икки марта қўлланилганидан кейин бир йил давомида такрор содир этилган бўлса, – транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан бир йил муддатга маҳрум этишга сабаб бўлади.

Ушбу ҳуқуқбузарликнинг объекти йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашга доир ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Мазкур модданинг 1-қисмида келтирилган ҳуқуқбузарликнинг объектив томони светофорнинг тақиқловчи сигналида ёки йўл ҳаракатини тартибга солувчининг тақиқловчи ишорасида йўлнинг қатнов қисмидаги йўл чизиклари ёки йўл белгилари билан белгиланган **тўхташ чизигини босиб кириш**да ифодаланади.

Модданинг 2-қисмида келтирилган ҳуқуқбузарликнинг объектив томони эса, транспорт воситалари ҳайдовчиларининг светофорнинг тақиқловчи сигналига ёки йўл ҳаракатини тартибга солувчининг тақиқловчи ишорасига **бўйсунмасдан ўтиш**ида ифодаланади.

Ёдда тутинг! Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Йўл ҳаракати қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорига кўра, светофорнинг қуйидаги ишоралари: 1) сариқ ишора ҳаракатланишни тақиқлайди; 2) қизил ишора, шунингдек, милтиловчи қизил ишора ҳаракатланишни тақиқлайди; 3) қизил ва сариқ ишораларнинг бир вақтда ёниши ҳаракатланишни тақиқлайди.

Светофорнинг юқоридаги ишораларида ҳаракатланиш тақиқловчи сигналга бўйсунмасдан ўтиш деб баҳоланади.

Милтиловчи сариқ ишора эҳтиёткорлик чораларини кўрган ҳолда ҳаракатланишга рухсат беради ва тартибга солинмаган чорраҳа ёки пиёдалар ўтиш жойи борлигидан хабардор қилади, хавф-хатар ҳақида огоҳлантиради.

Светофорнинг сариқ ишораси ёнганда ёки тартибга солувчининг қўли юқorigа кўтарилганда тўхташ чизиги, бундай чизик бўлмаганда эса чорраҳада қатнов қисми билан кесишган жойида пиёдаларга халақит бермаган ҳолда тўхташи керак. Бундай жойларда кескин тормоз бермасдан тўхташга улгура олмайдиган ҳайдовчиларга ҳаракатланишни давом эттиришга рухсат этилади.

Йўл ҳаракатини тартибга солувчининг қўлидаги ишоралари ҳаракатланишни тақиқлайди:

қўллари ён томонга узатилганда ёки туширилганда, олди ва орқа томонидан барча транспорт воситалари ва пиёдаларнинг ҳаракатланиши тақиқланади;

ўнг қўли олдинга узатилганда, орқа томонидан ва ўнг ёнидан барча транспорт воситаларининг ҳаракатланиши тақиқланади;

қўлини юқorigа кўтарганда, транспорт воситалари ва пиёдаларнинг барча йўналишларда ҳаракатланиши тақиқланади.

Ҳуқуқбузарликнинг *субъекти* 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахслар ташкил этади. Ҳуқуқбузарликнинг *субъектив томони* қасд ёки эҳтиётсизлик шаклида содир этилади.

Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг светофорнинг тақиқловчи сигнаliga ёки йўл ҳаракатини тартибга солувчининг тақиқловчи ишорасига бўйсунмасдан ўтганлик учун энг кам иш ҳақининг икки баравари миқдорида жарима солишга, худди шундай ҳуқуқбузарлик маъмурий жазо қўлланилганидан кейин бир йил давомида такрор содир этилган бўлса, базавий ҳисоблаш миқдорининг беш баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади. Шунингдек, худди шундай ҳуқуқбузарлик икки марта маъмурий жазо қўлланилганидан кейин бир йил давомида такрор содир этилган бўлса, транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан бир йил муддатга маҳрум этишга сабаб бўлади.

131-модда. Транспорт воситаларини маст ҳолда бошқариш.

Ҳайдовчиларнинг транспорт воситаларини алкоғолли ичимликдан, гиёҳванд модда таъсирида ёки ўзгача тарзда маст ҳолда бошқариши – транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан бир йилу олти ойдан уч йилгача муддатга маҳрум қилиб, базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма беш баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Худди шундай ҳуқуқбузарлик транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқи бўлмаган шахс томонидан содир этилган бўлса, – базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари миқдорида жарима солишга ёки ўн беш сутка муддатга маъмурий қamoққа олишга сабаб бўлади.

Алкоғолли ичимликдан, гиёҳванд модда таъсиридан ёки ўзгача тарзда маст шахсга транспорт воситасини бошқаришни топиши – транспорт

воситасини бошқариш ҳуқуқидан икки йилдан уч йилгача муддатга маҳрум қилиб, базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма беш баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу ҳуқуқбузарликнинг объекти йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашга доир ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Мазкур модданинг биринчи қисмида қуйидаги хатти-ҳаракатлар объектив томон белгилари сифатида жавобгарликка сабаб бўлиши кўрсатилган: 1) транспорт воситасини алкоғолли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари таъсирида бошқариш; 2) транспорт воситасини ўзгача маст ҳолда, яъни психотроп моддалар, прекурсорлар ва ақл-идроқка таъсир кўрсатувчи бошқа воситалар таъсирида бошқариш.

Модданинг иккинчи қисми худди шундай ҳаракатлар транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқи бўлмаган шахс томонидан содир этилган ҳолларда қўлланилади. Бундай шахсларга транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқини берувчи гувоҳномага эга бўлмаган, ҳайдовчилик гувоҳномасидан маҳрум этилган, шунингдек транспорт воситасини бошқариш учун ишончномага эга бўлмаган шахслар киради.

Модданинг учинчи қисми объектив томон ҳаракатлари билан ўзаро фарқланади. Унга кўра, алкоғолли ичимликдан, гиёҳванд модда таъсиридан ёки ўзгача тарзда маст шахсга транспорт воситасининг бошқарувини топширганлик тегишли жавобгарликка сабаб бўлади.

Ҳуқуқбузарлик *субъекти* – тегишли қисмлардан келиб чиққан ҳолда, биринчи қисмида – транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқига эга бўлган, иккинчи қисмида – транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқига эга бўлмаган, учинчи қисмида – маст ҳолдаги шахсга транспорт воситасини бошқаришга топширган 16 ёшга тўлган, ақли расо шахс ҳисобланади. Ҳуқуқбузарлик *субъектив томондан* – (тўғри) қасддан содир этилади.

У.Н. Менглиев,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятини ташқил этишдаги муаммолар

Бугунги кунда мамлакатимизда “Инсон қадри учун” тамойилига тўлиқ асосланган эркин ва фаровон, адолат ва қонун устуворлик қиладиган, шу билан бирга ҳар томонлама қудратли Янги Ўзбекистонни барпо этиш йўлида катъий тус олган, асосийси халқимиз самараси ва амалий натижасини ўзининг кундалик ҳаётида, кўриб, ҳис қилиб турган халқпарвар ислохотлар амалга оширилмоқда.

Маълумки, ислохотларнинг юқори самара бериши ҳеч шубҳасиз, энг аввало, мамлакатимизда барқарор тинчлик ва қонун устуворлиги сўзсиз таъминланганлигига бевосита боғлиқ.

Мазкур ғоят муҳим ва масъулиятли вазифани амалга ошириш, шунингдек, фуқароларнинг давлатдан рози бўлиши ҳамда ишончини мустаҳкамлашда халққа энг яқин ижро ҳокимияти субъекти ҳисобланган ички ишлар органлари стратегик ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Ҳеч кимга сир эмас, белгиланган вазифаларни ўз вақтида ва сифатли бажариш биринчи навбатда кадрлар салоҳияти ҳамда самарали бошқарув аппаратига бевосита боғлиқ.

Шу боис, бугун барча фаолият соҳаларида ахборот-таҳлил ишига бўлган талаб ортиб бормоқда. Ички ишлар органлари фаолиятини самарали ташкил этиш бевосита тизимда ахборот-таҳлил ишининг тўғри ташкил этилганлигига боғлиқдир.

Сўнгги йилларда ички ишлар органлари соҳасида ўтказилган ислохотлар доирасида ушбу масалага ҳам алоҳида эътибор қаратилди.

Айтиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 августдаги “Ички ишлар органлари бошқарув, назорат ва шахсий таркиб билан ишлашнинг самарали тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ–3919-сон қарори билан ички ишлар органларининг бошқарув, таҳлилий-ҳуқуқий ва прогнозлаш йўналишлари белгилаб берилди.

Ушбу қарор асосида Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Ташкилий департаменти ташкил этилди ҳамда унинг асосий вазифаларидан бири сифатида республикада криминоген вазиятни тизимли таҳлил ва прогноз қилиш, ички ишлар органлари фаолиятини жиноятчилик ҳолати ва унга қарши курашиш натижаларини ўрганиш асосида режалаштириш, шу билан бирга фаолият самарадорлигини таҳлил қилиш ва баҳолаш, уларни комплекс текшириш ва назорат қилиш белгиланди.

Шунга кўра, бугунги кунда ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолияти Ўзбекистон Республикаси ИИВ Ташкилий департаменти, Қорақалпоғистон Республикаси ИИВ, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ИИББлари ҳамда вилоятлар ИИБлари Ташкилий бошқармалари ва соҳавий хизматларнинг ахборот-таҳлил бўлинмалари, туман (шаҳар) ИИБ Ташкилий бўлимлари томонидан амалга ошириб келинмоқда.

Ички ишлар органларининг ахборот-таҳлил фаолияти – бу ички ишлар органи бошлиғининг ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш, шунингдек ички ишлар органининг бошқа вазифаларини амалга оширишда кечиктириб бўлмайдиган, асосланган ва омилкор бошқарув қарорларини ишлаб чиқилишини таъминлашга қаратилган фаолиятдир.

Ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятининг мазмунини маъмурий ҳудудда содир бўлаётган ҳодиса ва жараёнлар моҳияти, уларнинг юзага келиш сабаблари ҳамда криминоген вазиятнинг ҳолати ва хусусиятини ўрганиш, таҳлил қилиш, ички ишлар органлари фаолиятини тезкор вазият

тўғрисидаги маълумотлар билан таъминлаш ҳамда шу асосда салбий омилларни бартараф этиш борасидаги ишларнинг асосий йўналишларини белгилаш ташкил этади²⁰⁶.

Ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятининг асосий мақсади, биринчи навбатда, тегишли йўналишнинг тўғри ва самарали ташкил этилишига қаратилган долзарб вазифаларни ҳал этиш бўйича бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва қабул қилишга масъул бўлган бошқарув субъектларига кўмаклашишдан иборат.

Айтиш жоизки, **ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятининг моҳияти** куйидаги жараёнлар билан бевосита боғлиқдир.

биринчидан, хизмат ҳудудида криминоген вазиятга таъсир кўрсатаётган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, демографик, миллатлараро ва бошқа жараёнлар тўғрисида ички ишлар ва давлат бошқаруви органлари, жамоат ташкилотлари ва бошқа манбалардан келиб тушаётган маълумотларни йиғиш, умумлаштириш ва таҳлил қилиш;

иккинчидан, жиноятчиликка қарши курашиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, ҳуқуқий тартиботни таъминлаш фаолиятидаги муаммоларни комплекс таҳлил қилиш;

учинчидан, жамият хавфсизлигига таҳдид солувчи жараёнларни аниқлаш ва уларга имкон берувчи шарт-шароит ва омилларни ўрганиш бўйича ижтимоий ва криминологик тадқиқотларни ўтказиш, таҳдидлар ривожланишининг истиқболини белгилаш;

тўртинчидан, ички ишлар органининг фаолият натижаларини баҳолаш, хизмат ҳудудида тезкор вазиятни барқарорлаштириш ва соҳавий хизматлар фаолиятининг самарадорлигини ошириш бўйича ахборот-таҳлилий ҳужжатларни ишлаб чиқиш;

бешинчидан, ички ишлар органи раҳбари учун таҳлилий маълумотлар, маъруза тезислари ва ҳисоботларни тайёрлаш;

олтинчидан, ички ишлар органида маълумот-ахборот фондини шакллантириш.

Ички ишлар органларининг ахборот-таҳлил фаолиятини самарали ташкил этиш ва уни бошқариш ўзига хос мураккаб жараён бўлиб, унинг мураккаблиги: ҳудуддаги тезкор вазиятни мунтазам ўрганиб бориш ва тўғри баҳолашга; мазкур фаолиятни ўз вақтида ва самарали режалаштиришга; фаолиятни амалга оширишда оператив вазиятга қараб мунтазам равишда тактик усулларни ўзгартиришга;

фан ва техника янгиликларидан ўз вақтида самарали фойдаланишга;

ахборот-таҳлил фаолиятини ташкил этиш ва амалга оширишдаги илғор тажрибаларни кенг жорий этишга боғлиқдир.

Умуман, ички ишлар органлари фаолиятини самарали ташкил этиш ахборотларни йиғиш ва таҳлил қилиш, улар асосида қарор қабул қилиш,

²⁰⁶ Исмаилов И., Мухамадалиев Д.С., Азизов Э.У. Ички ишлар органларида бошқарув ва ахборот-таҳлил фаолияти асослари. – Т., 2019.

жиноятчиликни башорат қилиш ва унга қарши курашни режалаштириш ҳамда эришилган натижаларни тўғри баҳолаш, қарорлар ижросини ташкил этиш ва назорат қилишни ўз ичига олади.

Ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятини ташкил этиш тегишли идоравий ҳужжатларда белгиланган.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг 2017 йил 23 майдаги 80-сонли буйруғи билан “Ички ишлар органларининг ахборот-таҳлил фаолиятини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги йўриқнома” тасдиқланган.

Ушбу йўриқнома ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш тартибини белгилайди.

Йўриқномага кўра, ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолияти жараёнида қуйидаги маълумотлар таҳлил қилинади:

Ички ишлар вазирлигида – республика ҳудудида содир этилган жиноят ва ҳодисаларнинг суткалик тезкор маълумотлари, жиноятчиликка оид статистик маълумотлар, давлат дастурлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича соҳавий хизматлар томонидан амалга оширилган ишларнинг натижалари, ҳудудий ички ишлар органларининг комплекс текширув ва тафтишдан ўтказиш натижалари, республикада криминоген вазиятнинг жорий ҳолати ва истиқболларига оид маълумотлар, жамоат хавфсизлигини таъминлашга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ижросига оид маълумотлар, давлатни ривожлантириш бўйича концептуал ва стратегик дастурлари ижросига оид, шунингдек, республика ва минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича статистик маълумотлар, ички ишлар органлари тезкор-хизмат фаолиятининг ижобий тажрибасига доир, шунингдек чет эл полиция тузилмаларининг фаолиятига тегишли умумлаштирилган маълумотлар, жиноятчиликка қарши курашиш ва ички ишлар органларининг тезкор-хизмат фаолиятига доир илғор илмий, ўқув-методик ва бошқа материаллар, оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқ тартибот мавзусидаги нашрлари ва хабарлари;

Қорақалпоғистон Республикаси ИИБ, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ИИБлари ҳамда вилоятлар ИИБларида – аппарат таркибий тузилмалари ва қуйи бўғинидаги ички ишлар органларини бошқариш амалиёти, рўйхатга олинган жиноятлар, фавқулодда ва бошқа ҳодисалар, уларни олдини олиш ва бартараф этиш бўйича кўрилаётган тадбирлар, куч ва воситалар тўғрисидаги тезкор маълумотлар, туман (шаҳар) ички ишлар органларининг тезкор-хизмат фаолиятида оид ёзма ҳисоботлари, жиноятчиликка оид статистик ҳисоботлар, хизмат ҳудудида тезкор вазият ва жиноятчиликка қарши курашиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, жамоат тартибини сақлаш ва бошқа хизмат вазифаларини бажаришда мавжуд куч ва воситаларидан фойдаланиш самарадорлигини тавсифловчи маълумотлар, Давлат хавфсизлик хизмати, прокуратура, божхона ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларининг криминоген вазият ва унинг ўзгаришини тавсифловчи маълумотлар, минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга оид маълумотлар, жамоат

хавфсизлигини таъминлашга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ижросига оид маълумотлар;

Туман (шаҳар) ички ишлар органларида – содир этилган жиноятлар, жамоат тартиби бузилишлари, йўл-транспорт ҳодисалари ва бошқа фавқулодда ҳолатлар юзасидан келиб тушган ариза ва мурожаатлар тўғрисидаги маълумотлар, туман (шаҳар) ёки бошқа маъмурий-ҳудудий тузилма, шунингдек муайян аҳоли пунктларида жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш аҳволига доир маълумотлар, тезкор вазиятга таъсир кўрсатувчи ўзгаришлар тўғрисидаги маълумотлар, тезкор-хизмат фаолияти натижалари, куч ва воситалардан фойдаланиш тўғрисидаги маълумотлар, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш, фуқаро ва тадбиркорларни қабул қилиш, тезкор-хизмат фаолиятида қонунчиликка риоя этилишининг аҳволига доир маълумотлар, хизмат ҳудудида ички ишлар органлари билан давлат ва фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат ташкилотларининг ҳамкорликдаги ҳаракатлари юзасидан маълумотлар.

Ахборот-таҳлил фаолиятини амалга оширишда **таҳлилий иш** – ижодий фаолиятнинг таркибий қисми бўлиб, у ахборотни баҳолаш ва унинг юзасидан қарор қабул қилишга тайёрлаш учун мўлжалланган ва ҳар бир раҳбар ва ходимнинг кундалик ишининг асосий қисмини ташкил этади.

Бугунги кунда ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятини ташкил этишда айрим **объектив ва субъектив омилларнинг** (муаммолар) мавжудлиги ушбу йўналишдаги ишларни самарадорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ахборот-таҳлил фаолиятига салбий таъсир кўрсатувчи муаммоларнинг **объектив омиллари** сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: *биринчидан*, юқори малакали таҳлилчи кадрларнинг етишмаслиги; *иккинчидан*, таҳлилий ишларни тизимли жорий этиш бўйича илғор тажрибаларнинг мавжуд эмаслиги; *учинчидан*, ахборот-таҳлил фаолияти учун зарур методикаларнинг ишлаб чиқилмаганлиги; *тўртинчидан*, ахборот-таҳлил фаолиятида замонавий тадқиқот усулларидан етарли фойдаланмаслик.

Ахборот-таҳлил фаолиятига салбий таъсир кўрсатувчи муаммоларнинг **субъектив омиллари** сифатида эса ахборот-таҳлил ишини юритишда кузатилаётган қуйидаги камчиликларни кўрсатиш мумкин: *биринчидан*, таҳлил жараёнида муаммоларни тўлиқ қамраб олинмаслиги; *иккинчидан*, бирламчи маълумотларни тўлиқ ва холис эмаслиги; *учинчидан*, атама ва тушунчалардаги чалкашлиklar, фактларни нотўғри талқин қилиш, вазиятга субъектив баҳо бериш; *тўртинчидан*, омил ва сабабларни юзаки таҳлил қилиш; *бешинчидан*, прогнозларни юзаки берилиши ёки йўқлиги; *олтинчидан*, чора-тадбирларни асосланмаганлиги ва номуносивлиги.

Қайд этилганларга асосан, ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятини ташкил этишда юқори самарадорликка эришиш мақсадида ахборот-таҳлил фаолиятини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари сифатида қуйидагилар тақлиф этилади:

биринчидан, ички ишлар органлари учун **юқори малакали таҳлилчи кадрлар тайёрлаш** мақсадида Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясида бакалаврият дастури кундузги таълим шаклига **“Ахборот-таҳлил фаолияти”** мутахассислиги бўйича кадрлар тайёрлашни йўлга қўйиш;

иккинчидан, ахборот-таҳлил фаолияти йўналишида хизмат қилаётган ходимларни **қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш бўйича** Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институтида **ўқув курслари** ташкил этиш;

учинчидан, ички ишлар органларига юклатилган вазифаларидан келиб чиққан ҳолда **ҳар бир соҳавий хизматлар учун** ахборот-таҳлил фаолиятида фойдаланишга мўлжалланган **методикалар** ишлаб чиқиш;

тўртинчидан, минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда ахборот-таҳлил фаолиятини ташкил этиш, таҳлил усуллари ва уларни қўллаш тартиблари юзасидан **илмий-услубий қўлланмалар** яратиш;

бешинчидан, ҳудудий ички ишлар органларида ахборот-таҳлил йўналишида хизмат қилувчи ходимлар учун таҳлил ишини ташкил этиш ва унинг натижаларини расмийлаштириш бўйича Ўзбекистон Республикаси **Стратегик таҳлил ва истиқболни белгилаш олий мактаби** профессор-ўқитувчилари билан ҳамкорликда **“мастер-класс”** дарслари ўтказиш;

Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятини самарали ташкил этиш мамлакатда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш ҳамда криминоген вазиятни жиловлашда мавжуд куч ва воситалардан тўғри фойдаланиш бўйича асосли бошқарув қарорлари қабул қилишга хизмат қилади.

Н.Б. Омонов,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Оилавий низоларни келтириб чиқарувчи сабаб ва шароитлари, низоли оила тушунчаси ҳамда криминологик тавсифи

Жамиятнинг негизи бўлган оила қанчалик мустаҳкам бўлса, мамлакат шу қадар фаровон ва барқарор бўлади. Жамият, оила ва шахс бир-бирисиз мукамал, бахтиёр бўла олмаслиги ҳаётий ҳақиқат. Шу маънода оиланинг жамиятдаги ўрни ва ролини ошириш, мустаҳкамлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Дунёдаги барча давлатларнинг миллий қонунчилигида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, хусусан шахснинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва кадр-қимматини турли жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишга алоҳида аҳамият берилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида «Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда у жамият ва давлат муҳофазасидадир. Никоҳ Ўзбекистон халқининг анъанавий оилавий қадриятларига, никоҳланувчиларнинг ихтиёрий

розилигига ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади. Давлат оиланинг тўлақонли ривожланиши учун ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа шарт-шароитлар яратиши»²⁰⁷ қатъий белгилаб қўйилган.

Дунёнинг кўплаб давлатларда сўнгги йилларда оилавий низолар оқибатида оилавий ажримлар бир бирга, аёллар ва болаларга нисбатан жабр-зулм ҳамда зўравонлик қилиш ҳоллари кўплаб учрамоқда. Хусусан, ҳар йили қайд этилган оилаларнинг 1.8 фоиз ажралишса²⁰⁸, қолган оилаларда аёлларнинг 30 фоизи²⁰⁹, болалар 68 фоиз оилада турли кўринишдаги зўравонлик ва шафқатсиз муомалага дучор бўлади²¹⁰. Ҳозирги кунда оила- турмуш муносабатлари доирасидаги низоларни олдини олиш усулларини такомиллаштириш долзарблиги, бу ҳодиса инсонларнинг шахсий ва руҳий ҳаётига таъсир кўрсатиши билан боғлиқ бўлиб, тенглик, ижтимоий-ҳуқуқий ривожланиш билан бир вақтда, Янги Ўзбекистонни куришда ҳақиқий тўсиқ сифатида намоён бўлмоқда.

Мамлакатимизда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича комплекс чора-тадбирлар, хусусан аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, бу борада давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг ҳамкорлигини такомиллаштириш мақсадида кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. 2022–2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида «Жамиятда хотин-қизларга тазйиқ ва зўравонликка нисбатан муросасизлик муҳитини яратиш, хотин-қизларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш»²¹¹ каби долзарб вазифалар назарда тутилган. Чунки, ҳар бир инсоннинг маънавий-ахлоқий фазилатлари, ҳулқи ва тарбияси ҳамда бошқа хусусиятлари айнан оилада шаклланади.

Табиийки, шахснинг шаклланишида энг асосий ўринни оиладаги ижтимоий муҳит бўлиб, унинг ҳуқуқбузар сифатида шаклланиши ёки комил инсон бўлиб, етилишида оиланинг ўрни муҳим аҳамият касб этади. Маълумки, «Одам жиноятчи бўлиб туғилмайди, у жиноятчи бўлиб шаклланади. Ноқулай шароитлар таъсири остида унинг шахси аста секинлик билан ўз ифодасини топади. Лекин бу шароитлар жинсий қилмишни келтириб чиқармайди, лекин шахснинг ички дунёси ва психологиясини вужудга келтиради»²¹²

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, уни турли таҳдид ва тажовузлардан ишончли ҳимоя қилиш, хусусан, оила-турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасини самарали ташкил этиш мақсадида республика «Оила» илмий-амалий тадқиқот маркази,

²⁰⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 76-моддаси. <https://lex.uz/docs/6445145>

²⁰⁸ <https://divorce.com/blog/divorce-rates-in-the-world>

²⁰⁹ Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti (2021). *Ayollarga nisbatan zoʻravonlik tarqalishi taxminlari, 2018 yil* https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures#_ednref9

²¹⁰ <http://www.childprotect.org/facts-about-child-abuse.html>

²¹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сон Фармони.

²¹² https://uzsmart.uz/kitoblar/files/Elektron%20kutubxona/Pedagogika_va_psixologiya/Yuridik%20psixologiya%20majmua.pdf

Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги ҳузуридаги Оила ва хотин-қизлар қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари бўйича миллий маркази, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва улар ҳузуридаги «оилавий кадриятларни мустаҳкамлаш комиссияси», Ёшлар сиёсати ва спорт вазирлиги ҳузуридаги Ёшлар ишлари агентлиги каби махсус институтларнинг фаолияти йўлга қўйилди. Бироқ, бу борада амалга оширилаётган чора-тадбирларга қарамай, қасддан одам ўлдиришнинг 38,7 фоизи, қасддан баданга турли даражада шикаст етказишнинг 15,4 фоизи айнан оила турмуш муносабатлари доирасида содир этилмоқда²¹³.

Ўзбекистон ҳудудида, 2023 йил январ-сентябр ойларида қайд этилган 184 минг 461 та никоҳдан ажралишлар сони 37,7 минг бирликни яъни 20.4 фоизини ташкил этганлиги кузатилди²¹⁴.

Мазкур жиноятларнинг сабаблари ва содир этилишга имкон берган шарт-шароитлар ўрганилганида, оиладаги носоғлом ижтимоий-руҳий муҳит турли низо ва жанжалларнинг келиб чиқишига ҳамда бунинг оқибатида шахснинг ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли бўлган жиноятларнинг содир этилишига олиб келган²¹⁵. Л.В.Сердюкнинг таъкидлашича, “зўравонлик – шахсга (ёки бир гуруҳ шахсларга) унинг иродасига қўшимча равишда ёки унга қарши амалга ошириладиган ва унга органик, физиологик ва руҳий жароҳат етказиши, эркинлигини чеклаши мумкин бўлган ташқи қасддан ва ноқонуний таъсир кўрсатишдир²¹⁶.

Оилавий низонинг бир тури - оилавий зўравонлик бўлиб, бу эр-хотин ўртасидаги муносабатларда зўравонликни намоён бўлишидир. Бундай зўравонликнинг ўзига хослиги эр-хотиннинг гендер фарқларидан келиб чиқади. Оилавий зўравонлик тушунчаси нафақат расман рўйхатдан ўтган жуфтликлар учун, балки собиқ эр-хотинлар учун ҳам амал қилади.

Таъкидлаш керакки, оила турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини ошириш учун энг аввало, ушбу турдаги жиноятларнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш келгусида уларнинг содир этилишига йўл қўймаслик борасида тизимли комплекс профилактик чора-тадбирлар ишлаб чиқишда муҳим ўрин тутаети. Зеро, “жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, ҳуқуқий демократик давлат қуриш борасида

²¹³ Ўзбекистон Республикаси ИИБ Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бош бошқармасининг 2023 йил октябр ойига оид маълумотномаси.

²¹⁴ <https://kun.uz/news/2023/11/03/ozbekistonda-ajrashganlarning-ortacha-yoshi-malum-qilindi> (Статистика агентлиги маълумоти)

²¹⁵ Муродов А.Ш. Ички ишлар органларининг оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш // Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори дисс. – Т., 2019. – Б. 38.

²¹⁶ Джавадов Ф.М. Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – М., 1985. – С. 31.

амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлардан кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади”²¹⁷.

Оила – никоҳ ёки туғишганликка асосланган кичик гуруҳ. Унинг аъзолари рўзгорининг бирлиги, ўзаро ёрдами ва маънавий масъулияти билан бир-бирига боғланган. Оиланинг энг муҳим ижтимоий вазифалари — инсон зотини давом эттиришдан, болаларни тарбиялашдан, Оила аъзоларининг турмуш шароитини ва бўш вақтини самарали уюштиришдан иборат.²¹⁸

Ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оила деганда ота-она ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар томонидан вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаётган ёки лозим даражада бажармаётган ёхуд уларнинг хулқ-атворида салбий таъсир кўрсатаётган ёки улар билан шафқатсиз муомалада бўлаётган оила тушунилади²¹⁹.

Оила шундай муқаддас маконки, унда ҳаётнинг давомийлигини таъминловчи шахс шаклланади, этник маданият, урф-одатларимиз, ахлоқий ва маънавий қадриятларимиз сақланади, ривожлантирилади, жамият тараққиётини белгиловчи иқтисодий ва маданий ҳаёт пойдевори мустаҳкамланади. Оиланинг асосий ижтимоий, маънавий, ахлоқий ва психологик вазифаларини қисқача таҳлил қилиб кўрадиган бўлсак, болада шаклланадиган барча ҳиссий, руҳий туйғулар: меҳрибонлик, оқибатлилик, ўзига ва атроф-муҳитга нисбатан масъулиятлилик куртаклари оилада намоён бўлади. Муҳтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, **«Тарбия қанча мукаммал бўлса, халқ шунча бахтли яшайди»**, дейди донишмандлар. Тарбия мукаммал бўлиши учун эса бу масалада бўшлиқ пайдо бўлишига мутлақо йўл қўйиб бўлмайди.²²⁰

Шуни унутмаслик керакки, ҳар бир оиланинг бошқа оилалардан фарқи бўлиб, унинг ўз тарбия муҳити бўлади²²¹. Фарзанд тарбиясида ота-онанинг муомаласи муҳим ўрин тутати. Бола ота-она томонидан қўпол, дағал сўзлар эшитиб, калтак еб катта бўлса, бу унинг табиатига салбий таъсир қилади. Бу эса ўз навбатида оиладаги носоғлом муҳитда тарбияланаётган боладан “маънавий касал” инсонлар шаклланади.²²²

Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, оилада тарбия масаласида эътибор қаратилмаган хато ва камчиликлар келгусида тузатиб бўлмас оқибатларни келтириб чиқариши ҳам мумкин.

²¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5005-сонли **Фармони**.

²¹⁸ <https://qomus.info/encyclopedia/cat-o/oila-uz/>

²¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил 30 сентябрдаги “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги қонуни.

²²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV курултойидаги нутқи. 1 июль, 2017 й.

²²¹ *Икматуллаев Ф.З.* Оила – ватанпарварликни шакллантиришда асосий педагогик субъект сифатида // Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси ҳарбий-техник институти ахборотномаси. №1. – Т., 2018. – Б. 78.

²²² Ўзбекистон Республикаси Диний ишлар бўйича қўмитанинг “Ёшлар тарбиясида оиланинг ўрни” мақоласи <https://religions.uz/news/detail?id=12>

Оиладаги носоғлом психологик ва ижтимоий муҳит нафақат оилада тарбияланаётган фарзандларнинг, балки оила алоқадор барча аъзоларининг ахлоқ-одобга зид хатти-ҳаракатлар содир этишига ва улар ўртасида вужудга келадиган ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар жараёнига салбий таъсир кўрсатади. Бу, ўз навбатида, оилада турли хилдаги низолар ҳамда ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқаради.

Оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этилган жиноятларнинг сабаб ва шароитлари ўрганилганида уларнинг келиб чиқишига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатиши маълум бўлди: а) оиладаги носоғлом психологик ва маънавий муҳит; б) оилада эр-хотин ўртасидаги ёшлар кескин фарқи ҳамда маънавий-ахлоқий тарбиянинг заифлиги ёки сустлиги; в) оила аъзоси (аъзолари)нинг ғайриижтимоий хулқ-атвори; г) оиладаги моддий етишмовчилик ва қийинчиликлар; д) оила аъзоси (аъзолари)нинг психотроп воситалар ва спиртли ичимликларга ружу қўйиши; е) асоссиз (меъёрдан ортиқ) рашк, эркак ёки аёлнинг хиёнати; ж) эрта турмуш қуриш ҳамда ёш оилалар ҳаётига учинчи шахснинг ноўрин аралашуви.

Юқорида таҳлил қилинган сабаб ва шароитларнинг асосий қисмини оиладаги салбий муносабатлар ва носоғлом психологик ҳамда ижтимоий муҳит ташкил этади. Зеро, оиладаги салбий муносабатларни криминалогик нуқтаи назардан тузатиш профилактик чоралар тизимидан иборат бўлиб, улар оилага таъсир кўрсатиш йўли билан нафақат оиладаги жиноятларнинг, балки бошқа барча жиноий қилмишларнинг ҳам олдини олишга қаратилади²²³.

Оилада носоғлом муҳитнинг шаклланиши қуйидаги омиллар билан чамбарчас боғлиқ: а) оилада ножўя хатти-ҳаракатлари, яъни аёлларнинг “оммавий маданият” таъсири остида, миллий урф-одат ва анъаналарни менсимаслиги, ўзини сўзини ўтказишга ҳаракат қилиши ҳамда маънавий жиҳатдан бузилиши; б) оиладаги мавжуд жанжал ва келишмовчиликларни яшириш ҳамда ушбу низоларни ўзбошимчалик билан ғайриқонуний йўллар билан ҳал этишга бўлган интилиши; в) Оилада ўзаро тарбиявий мулоқот йўқлиги, доимий равишда уяли алоқа воситасида мақсадсиз интернет, телеграм ва бошқа сайтларда ўтириши; г) оила аъзоси (аъзолари)нинг психотроп воситалар, спиртли ичимлик ва тамаки маҳсулотларига ружу қўйиши; д) ёлғиз яшовчи кексаларни ожизлигидан уларнинг қариндошлари, қўшнилари ва бошқа шахсларнинг ғараз мақсадларда фойдаланиши ва ҳоказо.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, зўравонлик қурбони бўлган аёлларнинг турмуш ўртоқлари нисбатан ёш ва маълумот даражаси паст бўлиб, бундай оилалар эр-хотин ўртасидаги ёш фарқининг катталиги билан характерлидир²²⁴.

²²³ Лутфуллаев Ш. Оиладаги жиноятлар ва вояга етмаганлар жиноятчилигини олдини олиш ва профилактика қилиш асалари // Ўзбекистонда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимидаги ислохотлар: натижа ва истикболлар: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – Б. 98.

²²⁴ Зиявутдинова Х.Ш. Ўзбек оилаларида аёлларга нисбатан зўравонлик турлари ва унинг ижтимоий психологик хусусиятлари. Андижон давлат университети “Умумий психология” кафедраси таянч докторанти-

Оила-турмуш доирасида содир этилаётган низоларнинг келиб чиқишига миллий урф-одат ва қадриятларнинг эътироф этилмаслиги, оиладаги носоғлом муҳит, ичкиликбозлик, оила аъзоларининг салбий ҳуққ-атвори каби салбий омиллар ўзининг таъсирини кўрсатмоқда. Бундай салбий ҳолатларнинг олдини олиш учун энг аввало оилада соғлом муҳит яратиш лозим²²⁵.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Биз учун ҳеч қачон кун тартибидан тушмайдиган ўта муҳим масалабу униб-ўсиб келаётган ёш авлодимиз, фарзандларимиз тарбияси билан боғлиқ. Биз бир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз лозим: ота-она, жамият эътиборидан четдан қолган бола оилага қувонч ва фойда ўрнига фақат ташвиш келтиради. Шу боис бола тарбияси, ёшлар билан ишлаш биз учун энг муҳим ва долзарб вазифа бўлиб қолиши шарт”²²⁶. Бунинг учун, энг аввало, оилада маънавий-ахлоқий ва ижтимоий-психологик муҳитни яхшилаш, вояга етмаганларни миллий урф-одат ва анъаналаримиз ҳамда ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, бу борада ота-оналарнинг масъулиятини ошириш, оила муҳитига салбий таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи омилларни бартараф этиш лозим. Чунки, оила атрофидаги ва оиладаги носоғлом вазият, турли низо, келишмовчилик, жанжал, оила аъзолари ўртасидаги ғайриижтимоий-ахлоқий муносабатлар шахс маънавияти салбий шаклланишининг асосий илдиизи ҳисобланади.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, оила турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасида қуйидаги профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

биринчидан, маъмурий ҳудудларда яшовчи ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилаларни ўз вақтида аниқлаб, уларга ижтимоий, ҳуқуқий ва маънавий жиҳатдан ёрдам кўрсатиш, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар билан “фуқаробай” тарбиявий ишларни манзилли олиб бориш;

иккинчидан, Оммавий ахборот воситаларида жамоатчилик фикрини кескин ўзгартиришга қодир бўлган диний ва дунёвий билимларга эга шахсларни ушбу мавзудаги доимий чиқишларини ташкил этиш;

учинчидан, оила-турмуш доирасида зўравонликка дучор бўлаётган шахслар ўртасида мақсади яширинган ижтимоий сўровлар ўтказиш ҳамда яширинга қилмишларнинг аниқлашга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

тўртинчидан, оилада миллий қадрият ва урф-одатларга зид турмуш тарзини юритиб келаётган шахсларни ўз вақтида аниқлаш ва уларга нисбатан тегишли ҳуқуқий ва тарбиявий таъсир чораларини кўриш мақсадида масъул ташкилот, корхонанинг малакали ходимларни жалб қилиш;

Т(замонавий таълим / современное образование 2022, 7 (116)) Б-38 <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-oilalarida-ayollarga-nisbatan-z-ravonlik-turlari-va-uning-izhtimoiy-psihologik-hususiyatlari>

²²⁵ Ахмедханова С.Т. Криминологическая характеристика преступлений, совершаемых женщинами в семье, и проблемы их профилактики (региональное исследование). Автореф. дисс. кан. юрид. наук. – М., 2013. – С. 14.

²²⁶ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т., 2017. – Б. 135.

бешинчидан, оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар сабаб ва шароитлари, ижтимоий ҳавфи, салбий оқибатлари, оилаларнинг ажралишига олиб келаётган омиллар ҳамда уларнинг барвақт профилактикасига оид видеоролик, видеофильм, реклама ва бошқа бадиий асарлар тайёрлаш ҳамда мавжуд турли телеграм каналларда мунтазам намоиш қилиш амалиётини жорий этиш;

олтинчидан, оиладаги зўрликдан жабрланганларни реабилитация қилиш ва мослаштириш марказлари фаолиятини янада такомиллаштириб, қизиқишдан келиб чиқиб, тадбиркорлик, ҳисоб-китоб ва касб-ҳунарларга (*тикувчилик, пишириқ тайёрлашга, салон юриштишга ва бошқа к.х*) ўргатиш, шу билан бирга мотивацион тренинглар орқали хотин-қизларни жамиятига мослаштиришни самарали ташкил этиш ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, оила турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасига қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш энг аввало, ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитларни ўрганиш, таҳлил қилиш, унинг салбий оқибатларидан шахсларни ҳимоя қилиш ҳамда оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш билан бирга самарали профилактикасини ташкил этишга хизмат қилади.

С.О. Курамбаев,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлигининг келиб чиқишига таъсир этувчи криминоген омиллар таҳлили

Оила-турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси жиноятчиликка қарши курашиш борасидаги энг муҳим, самарали ва инсонпарвар йўналишлардан бири бўлиб, ушбу йўналишдаги ҳуқуқбузарликларни барвақт профилактикасини самарали ташкил этиш, уларнинг миқдорини минимал даражагача тушириш ва салбий оқибатларини камайтириш учун энг аввало оилаларда соғлом маънавий муҳитни шакллантириш, оила-турмуш доирасидаги жиноятчиликнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни ўз вақтида аниқлаш, ўрганиш ва таҳлил қилиш, уларни озиклантирадиган, кўпайишини таъминлайдиган омилларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш чораларини кўришни тақозо этади. Зеро, оиладаги ижтимоий-руҳий муҳитнинг соғлом бўлишига эришиш, унинг маънавий ва ахлоқий жиҳатдан соғлом бўлишини таъминлаш жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий жиҳатдан барқарор бўлишига хизмат қилади.

Оилада вояга етмаганларнинг шаклланишига салбий таъсир этувчи омиллар жуда ранг-баранг бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эгадир.

Мазкур муаммони таҳлил қилиш ва ўрганиш мақсадида қуйидаги учта йўналишда тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

Оиладаги зўравонлик ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар, энг аввало оиладаги носоғлом ижтимоий-руҳий муҳитнинг мавжудлиги билан тақозо этилади. Криминолог олимларнинг таъкидлашича оиладаги муҳитга хос бўлган шарт-шароитлар орасида оилада шахс шаклланадиган муҳит аҳамият касб этади. Оиладаги низоларнинг асосий сабабларидан бири – ота-онанинг фарзандга меҳр қўймаганлиги, уларнинг тарбиясига эътиборсизлигидир. Шахснинг болаликда меҳр-мурувватдан маҳрум қилиниши унинг руҳиятида безовталиқ, қўрқинч, нафрат каби ҳиссиётларни шакллантиради. Бу ҳиссиётлар онгсиз равишда қайд этиб борилади ва муросасиз хулқ-атворнинг, жумладан, унинг энг ашаддий кўриниши оилада зўравонлик пайдо бўлишига олиб келади²²⁷.

Агар оилада маънавий-ахлоқий муҳит носоғлом бўлиб, эр-хотин ва бошқа оила аъзолари ўртасида меҳр-оқибат, бир-бирини менсимаслик, қўполлик, ҳурматсизлик мавжуд бўлса, бундай оилаларда низолар тез-тез келиб чиқади. Ҳар қандай воқеа-ҳодисанинг, шу жумладан, жиноятларнинг содир этилишида криминоген омилларнинг таъсир этиши муайян оқибатнинг келиб чиқишига сабаб бўлади.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, оилада низоларнинг келиб чиқишида эр-хотин муносабатининг самимий эмаслиги, оила-турмуш шароитида юзага келадиган муаммоларга юзаки қараш, бола тарбиясидаги бепарволик, қайнона-келин ўртасидаги ғайриижтимоий муносабатлар, бир-бирини тушуниш каби инсоний ҳислатларнинг йўқлиги криминоген омиллардан бири ҳисобланади.

Оиладаги носоғлом вазият, уриш-жанжал оила аъзолари ўртасида ғайри-ижтимоий носоғлом муносабатларнинг ва шахс салбий-маънавий шаклланишининг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади²²⁸. Агар оилада оилавий муносабатлар етарли даражада бўлмаса ёки шаклланмаган бўлса унда турли муаммолар ва низолар вужудга келади. Маълумки, оила-турмуш муносабатлари ҳар доим ҳам бир маромда бўлавермайди. Уй-рўзғор юмушларини бажариш, эр-хотин ва оила аъзолари ўзларининг бурчи, ота-онанинг фарзандлар олдидаги мажбурияти ҳамда фарзандларнинг катталар олдидаги бурчларини адо этиш жараёнида оилавий муносабатлар муҳим ўрин эгаллайди.

Айрим ҳолларда уларнинг фикр ва қарашларидаги зиддиятлар, қарама-қаршилиқлар, келишмовчилик ва англашилмовчилик ҳамда шахслараро низолар тарзида намоён бўлиб, оилада турли кўринишдаги низоларни келтириб чиқаради. Зеро, оилавий тарбия масаласида хатога йўл қўймаслик учун аввало ҳар қайси хонадондаги маънавий-руҳий муҳитни ўзаро ҳурмат, одоб-ахлоқ, инсоний муносабатлар асосига қуриш айтиш мумкин.

Оила-турмуш муносабатлари доирасида зўрлик ишлатишга кўп ҳолларда оилавий-маиший низолар сабаб бўлиб, бу уларнинг бир-бирига нисбатан тан

²²⁷ Антонян Ю.М. Причины преступного поведения. – М., 1992. – С. 114.

²²⁸ Исмаилов И. Уюшган жиноий тузилмалар фаолиятининг олдини олишни назарий ва ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш: Юрид. фан. док-ри. дисс... – Т., 2006. – Б. 160.

жароҳат етказиш, ҳақорат қилиш, қийнаш, хавф остида қолдиришга баъзида эса қасддан одам ўлдиришгача ҳам олиб келиши мумкин. Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, оиладаги ушбу қилмишларнинг содир этилишига олиб келувчи асосий омил – бу оиладаги носоғлом муҳитнинг оқибатидир. Оиладаги муҳитнинг таъсири болалар тарбиясининг бузулишига, уларнинг катталарга тақлид қилишига олиб келади.

Таассуфки, баъзи ота-оналар ўз фарзандининг тарбиясида қўполлик ёки уларга нисбатан зулмкорлик билан муносабатда бўлиши уларнинг онгу тафаккурига албатта салбий таъсир кўрсатмасдан қолмайди. Боз устига, агар ота оилада ўзини тутишни билмаса, ахлоқ-одоб бобида фарзандларига ўрнак бўлиш ўрнига қўпол ҳулқини намоён этса, бу ҳолат, табиийки, бола маънавий оламининг шаклланишига, вақти-соати келиб, унинг характерида инсон деган номга нолойиқ, хунук бир одат сифатида намоён бўлади. Умуман олганда, оиладаги маънавий муҳитнинг носоғломлиги оилада криминоген вазиятларнинг келиб чиқишида муҳим роль ўйнайди.

Оиланинг соғломлигини ундаги муҳит, ота-онанинг тотувлиги, бир-бирини тушуниши, қўллаб-қувватлаши, уларнинг ўзаро иззат-ҳурмати билан белгиланади²²⁹.

Оилада носоғлом ижтимоий муҳитнинг мавжудлиги оилада турли низоларнинг келиб чиқишига, оила аъзоларининг бир-бирига нисбатан ҳурматсизлик билан муносабатда бўлишига, ота-онанинг фарзандлар тарбиясига эътиборсизлик билан қарашига, уларга шафқатсиз муносабатда бўлишга олиб келади. Бу борада ўтказилган айрим хорижий тадқиқотларда қайд этилишича, бир гуруҳ америкалик психиатрлар томонидан 76 та золим ота-оналар шахси ўрганилиб чиқилганида, уларнинг фақат 7% руҳий соғлом бўлиб қолганлари, яъни 25% ичкиликбозлар, 68% эса жамиятга зид турмуш тарзи юритувчи шахслар эканлиги аниқланган²³⁰.

Таҳлилларга асосланиб айтиш мумкинки, оиладаги носоғлом муҳит биринчидан, оилада турли низо ва келишмовчиликнинг келиб чиқишига, иккинчидан шахс тарбиясининг бузилиши ёки уни издан чиқишига, учинчидан, шахсда салбий хусусиятларнинг шаклланишига, тўртинчидан, оилада оила аъзолари ва қариндош уруғлар ўртасидаги ижтимоий муносабатларнинг бузилиши ёки ёмонлашишига, бешинчидан, оилаларнинг барбод бўлишига, ота-онанинг фарзандга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлишига олиб келади.

Шахснинг маънавияти унинг ахлоқий фазилатлари билан белгиланади. Таҳлил қилинганида, оилада низо келтириб чиқарган шахсларнинг аксарияти маънавияти ва ахлоқий фазилатлари юқори даражада эмаслиги маълум бўлди. Оилавий жанжаллар низолар ва салбий эмоционал реакцияларни келтириб чиқаради ва оиладаги психологик муҳитни бузади. Оиладаги низолар инсоннинг онгига салбий таъсир кўрсатиб, у ердаги муҳит ва тарбиянинг бузилишига олиб келади.

²²⁹ Ислом Каримов баркамол авлод ҳақида. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. 2015. – Б. 16.

²³⁰ Клевцова Н.А. Убийства детей, совершаемые семьей. // Российский следователь, – №13. 2009. – С. 16-17.

Оилани ажратувчи низолар жанжалларнинг юзага келишига сабаб бўлган муаммо ва ечим, эр-хотиндан бирининг манфаатига қаратилган бўлади. Бундай низоларда бир томон манфаатининг ҳал этилиши кўпинча иккинчи томон манфаатининг бой берилиши ҳисобига амалга ошади²³¹.

Оилавий муносабатлардаги низо ва келишмовчиликлар, жисмоний заифлик, руҳий қийинчиликлар ҳам шахсда ғайриахлоқий хулқ-атвор шаклланишига таъсир кўрсатади²³². Шахсда бундай ғайриахлоқий хулқ-атвор шаклланишига оиладаги маънавий-ахлоқий тарбиянинг заифлиги ёки сустрелиги ўз таъсирини кўрсатади.

Дарҳақиқат, инсон хулқ-атворининг шаклланиши, кўп жиҳатдан оилада ота-она ёки оила аъзоларининг ўртасидаги муносабатга боғлиқ бўлиб, болаларнинг катталарга тақлид қилиши ана шулар асосида ривожланиб боради. Бундай зўравонликлар вояга етмаганларнинг руҳий ривожланишнинг ёмонлашуви, узоқ муддатли ақлий носозлик ва носоғломлик кабилардан иборат бўлиши мумкин бўлиб, ўз навбатида жисмоний носоғломликка ҳам олиб келиши ҳам мумкин²³³.

Модомики, шундай омиллар мавжуд бўлган оилаларга жамият томонидан етарлича ёрдам берилмаса унда яшаётган болаларнинг зўравонликдан жабр кўриш эҳтимоли анча юқори бўлади. Қариндош уруғлар томонидан кўмак берилмаслиги ҳам мавжуд муаммони янада оғирлаштириши табиийдир.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, кўп ҳуқуқбузарликлар, жиноятларнинг содир этилишига шахсдаги салбий хулқ-атвор туртки берган. Оиладаги нотўғри тарбия шахс маънавий шаклланишининг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Бундай оилаларда ота-она билан фарзанд ўртасидаги муносабатларнинг яхши эмаслиги кўпинча низоларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади²³⁴.

Оилада боланинг онги асосан 5-7 ёшда шаклланишини инобатга оладиган бўлсак, айнан ана шу даврда унинг қалбида оиладаги муҳит таъсирида маънавийнинг илк куртаклари намоён бўла бошлайди. Халқимизнинг «Қуш уясида кўрганини қилади», деган доно мақоли, ўйлайманки, мана шу азалий ҳақиқатни яққол акс эттиради.

Бизнингча, ушбу жиноятни келтириб чиқарган сабаб ва шароит сифатида оилада бола тарбиясида йўл қўйилган хатолик дейиш мумкин. Чунки, ҳар қандай ҳолатда ота ёки онага фарзанднинг муносабати бир хил бўлиш лозимлиги ўзбек оилаларида шакллантириладиган асосий жиҳатдир. Бу борада А.Авлоний таъкидлаганидек: “Тарбия ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё садоқат, ё фалокат масаласидур”²³⁵.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев мазкур масала юзасидан ўз муносабатини билдириб шундай дейди: “Биз бир ҳақиқатни ҳеч

²³¹ Шомуродов Ф., Расулова З. Оила энциклопедияси. – Т., 2016. – Б. 251.

²³² Тахиров Ф. Ўзбекистон Республикаси қонуни бўйича жинсий жиноятлар учун жавобгарлик муаммолари. – Т., 2007. – Б. 276.

²³³ Болаларга нисбатан зўравонлик бўйича бутунжаҳон ҳисоботи. – Т, 2009. – Б. 174.

²³⁴ Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти психологияси: Дарслик. – Т., 2015. – Б. 236.

²³⁵ Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2-жилд. – Т., 2006. – Б. 38.

қачон унутмаслигимиз лозим: ота-она, жамият эътиборидан четдан қолган бола оилага қувонч ва фойда ўрнига фақат ташвиш келтиради. Шу боис бола тарбияси, ёшлар билан ишлаш биз учун энг муҳим ва долзарб вазифа бўлиб қолиши шарт”²³⁶.

Оиладаги тарбияда, энг аввало, ота-она тарбияси, сўнгра болалар тарбияси муҳим ўрин тутди²³⁷. Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, оилада тарбия масаласида йўл қўйилган хато ва камчиликлар тузатиб бўлмас салбий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин.

Таҳлилларга асосланиб айтиш мумкинки, оилада маънавий-ахлоқий тарбиянинг заифлиги ёки суғлиги *биринчидан* энг аввало ота ёки онанинг маънавий-ахлоқий тарбиясининг пастлиги билан боғлиқ эканлиги, *иккинчидан*, унинг оилада ўсиб келаётган вояга етмаганлар хулқ-атворида салбий хусусиятларнинг шаклланишига олиб келиши, *учинчидан*, оилада низоли криминоген вазиятларни келтириб чиқариши, *тўртинчидан*, оилада оила аъзолари ўртасида салбий муносабатларнинг юзага келишига ўзининг таъсирини кўрсатади.

Ҳаёт тажрибаси ва кузатишлар шуни кўрсатмоқдаки, оилада содир этилган ҳар қандай ғайриижтимоий салбий оқибатлар, балки ҳар қандай жиноятларнинг содир этилишида шахснинг салбий хулқ-атвори сабаб бўлади. Айниқса, ота-онанинг салбий-маънавий ахлоқи оила муҳити ва фарзандлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатади. Агар, оилада ғайриижтимоий салбий-хулқ-атвор мавжуд бўлса, у ерда салбий хусусиятларнинг шаклланиш эҳтимоли анча юқори бўлади²³⁸.

Ғайриижтимоий салбий хулқ-атвор шахснинг хулқ-атвори ва қонун талаблари ўртасида муттасил равишда кескинлашиб борувчи ва очик-ойдин низога айланувчи ҳар хил қарама-қаршиликлар асосида вужудга келади ва ривожланади. Зеро, жиноятчи шахсининг шаклланишига ахлоққа зид ва ғайри-қонуний ҳаракатларнинг такрорланиб туриши ҳам салбий таъсир кўрсатади²³⁹.

Шахсдаги салбий хулқ-атвор кўпинча бир шахснинг иккинчи бир шахсга нисбатан жисмоний куч ишлатишига олиб келади²⁴⁰. Шахсда маънавий-ахлоқий фазилатларнинг пастлиги ҳам кўпинча оиладаги низоларнинг келиб чиқишига ҳамда унинг ҳаёти ва соғлиғи учун муҳим бўлган ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига олиб келган. Кўпинча оиладаги зўравонликнинг замирида эр ёки хотиннинг бир-бирини ҳурмат қилмаслик, ҳақорат қилиш, устидан қулиш,

²³⁶ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб ҳалқимиз билан бирга курашимиз. –Т., 2017. – Б. 135.

²³⁷ Эсанова З. Оила, оналик ва болаликни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари: Ўзбекистонда оила, оналик ва болаликни муҳофаза қилишнинг концептуал масалалари // Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Т.: ТДЮУ, 2016. – Б. 8.

²³⁸ Ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилалар билан ишлашда профилактика инспекторлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузуридаги жамоат тузилмаларининг ўзаро ҳамкорлиги: Ўқув қўлланма / Р.Рахмонов, А.Муродов, С.Ҳўжақулов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014. – Б. 9.

²³⁹ Ниёзова С.С. Шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик профилактикаси: Монография. – Т., ТДЮУ. 2017. –Б. 89.

²⁴⁰ Мирович С.М. Криминологическая типология личности корыстно-насильственных преступников // Вестник МГУ. – 1991. №3. – С. 91.

камситиш, менсимаслик каби омиллар жабрланувчида қасд ёки ўч олиш ниятининг шаклланишига олиб келади. Айнан ушбу омиллар таъсирида жудаям кўп жиноятларнинг содир этилиши кузатилади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, шахснинг салбий хулқ-атвори оилада носоғлом муҳитнинг шаклланишига, оила аъзолари ўртасида турли низоларнинг келиб чиқишига, шахсни ахлоқсизлик ва тарбиясизликка сабаб бўлиши муқаррар. Қизиқарли томони шундаки, ушбу салбий иллатлар бири-бири билан боғлиқ бўлиб, бири иккинчисини доимий равишда тақозо этади. Шундай экан, оилада соғлом ва маънавий-руҳий муҳитни шакллантириш ҳар бир ота-онанинг бурчи бўлмоғи даркор. Чунки, оилада тарбияланаётган болага ота ёки онанинг хатти-ҳаракати ўзининг хусусиятига қараб ижобий ёки салбий таъсирини кўрсатади.

Э.Р. Солиев,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Ички ишлар органлари тизимида тергов бўлинмаларининг ташкил топиш тарихи ва ривожланиш босқичлари

Ўтмишсиз келажак бўлмаганидек, адолат тарозибонлари дея таърифланувчи тергов хизматининг ҳам ўзига хос тарихий йўли бор. Ички ишлар органлари тизимида тергов бўлинмаларининг ташкил топиш тарихи бевосита республикада тергов органлари ташкил этилиши билан боғлиқ.

Бугунга қадар етиб келган тарихий манбалардан маълумки, республикамиз ҳудудида мавжуд бўлган қадимги давлатларда жиноят ва жазо тизими эрамизнинг VII–VIII асрига қадар одат ҳуқуқи ҳамда зардуштийлик динининг асосий манбаси бўлган “Авесто” асосида тартибга солинган²⁴¹.

VIII асрдан то XIX асрнинг охирига қадар, мамлакатимиз ҳудудидаги давлат тузилмаларида жиноят ва жазо тизими одат нормалари билан биргаликда шариат нормалари билан ҳам тартибга солинган²⁴². Бу даврда жиноят ишларини юритувчи олий суд ҳокимияти сўзсиз равишда хон ва амирнинг назорати остида иш юритган²⁴³. Бир қатор мусулмон ҳуқуқи манбаларида кўрсатилганидек, одил судловни юритиш масаласига давлат раҳбари ўзининг ажралмас вазифаси сифатида қараган²⁴⁴. Хон ушбу судга раислик қилувчи қози калонни, яъни олий суднинг раисини лавозимига тайинлаган ва уни лавозимидан озод этиш ваколатига ҳам эга бўлган. Шу боис, мусулмон ҳуқуқига асосланган судлов юритуви тизимида суд мустақиллиги масаласи

²⁴¹ Саидахмедов И. Давлат ва ҳуқуқ тарихи. – Т.: Ўзбекистон, 2006. – Б. 74.

²⁴² Абдумажидов Г. Развитие законодательства о расследовании преступлений. – Т.: Фан, 1974. – С. 5; Раҳмонов А. Шариатда инсон ҳуқуқлари // Ҳуқуқ–Право–Law. – Т., 1999. – № 3. – Б. 79.

²⁴³ Бакиров Ф. Чор Туркистонда суд, шариат ва одат. – Т.: Фан, 1967. – Б. 30.

²⁴⁴ Исламов Б. Жиноят-судлов юритувида суд мустақиллигининг тарихий ривожланиши масалалари // Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2007. – № 2. – Б. 64.

деярли фаол муҳокама қилинмаган ёки умуман долзарб масала ҳисобланмаган²⁴⁵. Қозилик суд ишларининг юритилишида эса дастлабки тергов деган тушунчалар умуман бўлмаган²⁴⁶.

Юқорида келтирилган маълумотлар ўша даврларда республикамиз ҳудудида мавжуд бўлган давлатларда исбот қилиш қозилар ва бийлар суди томонидан амалга оширилиб, улар хон ва амирнинг назорати остида иш юритган.

Кейинчалик юртимиз ҳудудлари чор Россияси томонидан босиб олингандан сўнг суд соҳасида бир қанча қонуний ҳужжатлар қабул қилинган бўлса-да, суд ишлари қозилик ва бийлик судлари томонидан амалга оширилган²⁴⁷.

1917 йилдаги октябрь воқеаларидан кейинги йилларда ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида тергов аппарати ҳайъат бўлиб ишловчи кўплаб тергов комиссиялари шаклида тузилган. Тергов комиссиялари советлар ва турли инқилобий трибуналар қошида ишлаган. Ушбу даврда терговни амалга ошириш масалалари кўп жиҳатдан судларнинг фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ бўлган. Масалан, 1-сонли суд ҳақидаги декретга асосан улар фақат инқилобий трибуналар суд қиладиган ишларни тергов қилганлар, суд ҳақидаги 2-декретга кўра, юқори турувчи судларга тааллуқли жиноят ишларини, суд ҳақидаги 3-декретга биноан эса, халқ судига тааллуқли бўлган, аммо муайян мураккаб бўлган жиноят ишларини ҳам кўриб чиққан.

Инқилобий трибуналарнинг ҳарбий терговчилари махсус жиноят ишлари, яъни армия командирлари ва оддий аскарлари, шунингдек хизматчилари томонидан содир этилган жиноятларни тергов қилганлар.

1919 йилда собиқ Туркистон АССРда тергов органлари тўла марказлаштирилди. 1922 йилда Туркистон Фавқулодда тергов комиссияси қайта ташкил этилганидан кейин давлат хавфсизлиги органлари иш доирасига янги тузум асосларига тажовуз қилувчи жиноятларга доир ишлар ҳам киритилди.

Ўрта Осиёда миллий давлатчилик бўлиниши ўтказилгунга қадар Бухоро Халқ Республикасида халқ судларининг судловига тегишли жиноят ишлари бўйича дастлабки терговни судьяларнинг ўзлари ва участка халқ терговчилари ўтказган. Округ судининг жиноят бўлинмаларида рўйхатда турган катта терговчилар округ судига тегишли жиноят ишларини тергов қилган. Адлия назорат прокуратура бўлими қошидаги муҳим ишлар бўйича терговчилар эса Бухоро Халқ Республикасининг Олий суди судловига тааллуқли жиноят ишлари бўйича тергов олиб борган. Инқилобга қарши жиноятлар бўйича ишларни Олий инқилобий трибунал терговчилари, ҳарбий жиноят, қурол-яроқни сотиш,

²⁴⁵ Исламов Б. Жиноят-судлов юритувида суд мустақиллигининг тарихий ривожланиши масалалари // Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2007. – № 2. – Б. 65.

²⁴⁶ Абдумажидов Г. Развитие законодательства о расследовании преступлений. – Т.: Фан, 1974. – С. 5, Исхаков С. А. Фикх – мусулмон ҳуқуқшунослигининг шаклланиши // Ҳуқуқ–Право–Law. – Т., 1999. – № 3. – Б. 83.

²⁴⁷ Ражабов Б.А. Ишни судга қадар юритишда исбот қилишнинг умумий шартларига риоя этилишини таъминлаш // Юридик фанлар доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс. – Т., 2019 – 55-б.

ҳарбий мулкни ўғирлаш каби жиноят ишларини эса республика Ҳарбий назорат қошидаги Ҳарбий трибунал терговчилари тергов қилган.

Хоразм Халқ Республикасида эса умумий жиноий хусусиятга эга бўлган ишлар билан қозилар шуғулланган. Инқилобга қарши чиқишлар, қалбаки пул ясаш, мансабдорлик жиноятлари Олий инқилобий трибунал терговчилари тергов қилган. Дезертирлик ва ҳарбий хизматчиларнинг бошқа жиноятлари ҳарбий трибунал терговчиларига юклатилган.

Хоразм Халқ Республикаси Марказий ижроия қўмитаси қошидаги Фавкуллодда тергов комиссияси республика учун алоҳида хавф туғдирувчи жиноятлар, чунончи, бандитизмга доир жиноят ишларини тергов қилган.

Туркистон АССРнинг 1923 йилги судлов ҳақидаги низомга мувофиқ, маъмурий жиҳатдан суд тизимига бўйсунадиган, прокуратура томонидан бошқариладиган ва назорат қилинадиган тергов аппарати ҳамда прокуратура томонидан назорат қилинадиган Давлат сиёсий бошқарувининг тергов аппарати ташкил этилган²⁴⁸.

Ўзбекистоннинг 1926 йилги Жиноят-процессуал кодекси бўйича терговчиларнинг ваколатлари улар бўйсунувчи судларга тегишли бўлган жиноят ишларининг доираси билан белгиланган. Ушбу ваколатлар содир этилган жиноятнинг хусусиятига, унинг жамиятга бўлган таъсирига қараб ажратилган²⁴⁹.

1928 йилда Ўзбекистон Республикаси Давлат прокуратураси ташкил этилган пайтдан бошлаб тергов аппарати ташкилий жиҳатдан ҳам назорат жиҳатдан ҳам прокуратура ихтиёрига берилди ва прокурор терговнинг раҳбари бўлиб ҳисобланган.

1929 йилда қабул қилинган иккинчи Жиноят-процессуал кодексига мувофиқ, тергов органлари терговга тегишлилик ҳажми бўйичагина фарқланган. Ички ишлар халқ комиссарлиги (НКВД) органлари тергов қиладиган жиноятлар махсус қонунлар билан белгиланган.

1930 йилларда Ўзбекистонда тергов органларини ташкилий жиҳатдан мустаҳкамлаш, туманлар ва шаҳарларда тергов аппаратига моддий хизмат кўрсатишни ва унинг мустақиллигини яхшилашга қаратилган муҳим ишлар амалга оширилди. Хусусан, терговчиларга дастлабки тергов қилиниши шарт бўлган ҳар қандай жиноят ишини суриштирув органларига ошириш ҳуқуқи берилди. Бу амалда дастлабки тергов ва суриштирув ўртасидаги чегаранинг йўқ қилинишига олиб келди.

1940 йилда Ички ишлар халқ комиссарлигининг идоравий ҳужжати билан ички ишлар органларида тергов аппаратлари ташкил этилди.

1948 йил февраль ойида Ўзбекистон милиция органларида тергов бўлимлари ва бўлинмалари тузилди. 1953 йил 27 мартда Вазирлар Кенгашининг “Жамоат тартибини сақлашни ва жиноятларга қарши курашни кучайтириш

²⁴⁸ Пулатов Б.Х. Теоретические основы совершенствования законодательного регулирования и практики участия прокурора при рассмотрении уголовных дел в судах. – Т.: Фан, 2002. – 8 с

²⁴⁹ Уголовно-процессуальный кодекс УзССР (издание. 3-с) – Самарканд, Юрид. Из-ва при Упр. Делами СНК УзССР, 1927. – 4 с.

чоралари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Унга асосан, 1953 йил 20 июлда Ўзбекистон ССР Вазирлар Кенгаши ва Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг “Ўзбекистон ССРда жиноятчиликка қарши курашни кучайтириш ва жамоат тартибини сақлаш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Мазкур қарор билан жиноят-қидирув бўлинмалари ходимлари жиноят ишларини тергов қилишдан озод этилди²⁵⁰.

Собиқ СССР Олий Кенгаши Раёсатининг 1963 йил 6 апрелдаги “Жамоат тартибини сақлаш органларига дастлабки терговни олиб бориш ҳуқуқини бериш тўғрисида”ги 1237-У1-сонли Фармонида мувофиқ, собиқ иттифок, шу жумладан республикамиз ҳудудида ўша вақтдаги жамоат тартибини сақлаш, ҳозирги ички ишлар органлари тизимида тергов идоралари ташкил этилди.

1963 йил 15 апрелда РСФСР Олий Кенгаши Раёсатининг “РСФСР Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Фармонининг қабул қилиниши билан тергов органлари фаолиятида янги бир ўзига хос босқич бошланди. Ушбу Фармон асосида Ўзбекистон ССР Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиб, терговчилар томонидан дастлабки тергов олиб бориладиган жиноят турлари белгилаб берилди ва ички ишлар органларида тергов идоралари 1963 йил 1 июлдан бошлаб расмий равишда ўз вазифаларини бажаришга киришди.

Тергов ишларини ташкил этиш ва унга раҳбарлик қилиш Ўзбекистон ССР Жамоат тартибини сақлаш вазирлиги (ҳозирги Ички ишлар вазирлиги) таркибида тергов бошқармаси, Қорақалпоғистон АССР Жамоат тартибини сақлаш вазирлиги, жамоат тартибини сақлаш вилоят бошқармалари, Тошкент шаҳар ижроия қўмитаси ички ишлар бошқармаси ҳамда йўл ички ишлар бўлимларида тергов бўлимлари ташкил этилди. Шаҳар (туман)ларда ва темир йўл участкаларида тергов бўлинмалари ва тергов гуруҳлари тузилди.

Шунингдек, терговчиларга жиноят ишлари бўйича прокурор рухсати талаб қилинадиган ҳоллардан ташқари барча процессуал қарорларни мустақил равишда қабул қилиш ҳуқуқи берилди.

1968 йил 25 ноябрдаги СССР Олий Кенгаши Раёсатининг 594-сонли Фармони билан СССР Жамоат тартибини сақлаш вазирлиги СССР Ички ишлар вазирлигига айлантирилди. Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши Раёсатининг Фармони билан Ўзбекистонда ҳам шаҳар, туман ички ишлар бошқарма ва бўлимлари ташкил этилди. 1970 йилга қадар фақат Ички ишлар вазирлиги, вилоят ва шаҳар бошқармалари таркибида тергов аппарати мавжуд бўлган, терговчилар шаҳар ва туман ички ишлар бўлинмаларининг бошлиқларига бўйсунмасаларда шу бўлинмалар ҳузурида тергов ишларини олиб боришган.

1970 йилдан бошлаб шаҳар ва туман ички ишлар бўлимлари таркибида тергов бўлинмалари ва гуруҳлари, 1972 йилдан транспорт ички ишлар бошқармасида тергов бўлими ташкил этилди.

²⁵⁰ Электрон манба: <https://gov.uz/uz/iiv/pages/vazirlik-tarixi/> (Мурожаат қилинган сана: 30.12.2023)

1990 йил 31 октябрдаги “Милиция ходимларини ижтимоий ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилишни кучайтириш тўғрисида”ги Қонун ҳамда 1991 йил 25 августдаги “Ўзбекистон ССР Ички ишлар вазирлигини жумҳурият ҳуқуқий тасарруфига ўтказиш ҳақида”ги Фармонга мувофиқ 1991 йил 25 октябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳақида”ги 270-сонли қарори қабул қилинди. Унга асосан, Ўзбекистон ССР иттифоқ - республика Ички ишлар вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигига айлантирилди.

Мазкур қарорнинг 2-иловасига асосан, Вазирлик марказий аппарати тузилишига кўра, Тергов бошқармаси профилактика, жамоат тартибини сақлаш, давлат автомобиль назорати каби хизматлар устидан раҳбарликни амалга оширувчи вазир ўринбосарига бўйсунган. Айнан шу даврда тергов бўйича Ички ишлар вазири ўринбосари лавозими тугатилган.

2001 йил 27 мартдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси ички ишлар идоралари фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони билан Ички ишлар вазирлиги тизимида иккинчи маротаба туб ислохотлар амалга оширилди.

Ушбу Фармонга мувофиқ, 2001 йил 7 майда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Жиноятчиликка қарши курашишда Ички ишлар вазирлиги тергов бўлинмалари ролини кучайтириш тўғрисида”ги 206-35-сонли қарори қабул қилинди. Унга асосан Ички ишлар вазирлиги Тергов бошқармаси Тергов бош бошқармасига ўзгартирилди.

Мазкур қарорда тергов фаолиятини ташкил этишда замонавий криминалистик техника воситалари, компьютер технологиялари, криминалистик ва тезкор маълумот-ахборот тизимларидан самарали фойдаланиш, тергов қилишнинг шакл ва усуллари такомиллаштириш бўйича чоралар кўриш вазифаси қўйилди. Шунингдек, ушбу қарор билан Тергов бош бошқармасининг Низоми тасдиқланди.

Айнан шу даврга келиб, жиноятларни тергов қилиш самарадорлигини ошириш, тергов идоралари ходимларининг малакаси ва профессионал маҳоратини жаҳон стандартлари даражасига кўтариш мақсадида Буюк Британия, Франция, Америка Қўшма Штатлари, Россия Федерацияси, Қозоғистон ва Қирғизистон Республикаларининг тергов органлари билан кенг ҳамкорлик алоқалари йўлга қўйилди.

2006 йил 17 январдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Тергов бош бошқармаси фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори билан Ички ишлар вазири ўринбосари – Тергов бош бошқармаси бошлиғи лавозими жорий этилди.

2016 йилдаги Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуннинг²⁵¹ қабул қилиниши тергов органлари фаолияти самарадорлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этди.

²⁵¹ 2016 йил 16 сентябрдаги Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎРҚ-407-сонли Қонун. <https://lex.uz/acts/3027843>

Мазкур Қонунга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони²⁵² қабул қилиниб, унга асосан Ички ишлар вазирлиги Тергов бош бошқармаси вазирлик ҳузуридаги Тергов департаментига ўзгартирилди.

2017 йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2898-сонли қарори²⁵³ қабул қилиниб, ушбу қарор билан суриштирув бўлинмалари ташкил этилди.

Шунингдек, қарор билан тергов бўлинмалари фаолиятига аралashiш, шу жумладан уларнинг ходимлари томонидан ўз ваколатларини амалга оширишга тўсқинлик қилиш мақсадида ҳар қандай шаклда таъсир кўрсатиш ҳамда уларнинг бажарилиши шарт бўлган қарорларини бажармаслик қонунда ўрнатилган тартибда жавобгарликка сабаб бўлиши белгиланди.

Бундан ташқари, тергов бўлинмалари суриштирувчилари, терговчилари ва бошлиқларига нисбатан жиноят ишлари Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, Тошкент шаҳар, вилоятлар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар томонидан, Тергов департаментининг терговчилари, бўлинма бошлиқлари ва бошлиғига нисбатан эса – Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ёки унинг ўринбосарлари томонидан қўзғатилиши белгиланди.

Мазкур қарор билан ички ишлар органларида сўроқ жараёнини стенография қилиш, видеокузатув, шунингдек тергов ҳаракатларини аудио- ва видео қайд этиш тизимлари билан жиҳозланган махсус хоналар ташкил этиш, Тергов департаменти ва унинг ҳудудий бўлинмалари ўртасида видео-конференцалоқа тизими жорий этиш вазифаси қўйилиб, ҳозирги кунда Тошкент шаҳар ва барча вилоятларнинг марказларида, шунингдек айрим шаҳар-туманларда жами 31 та махсус хоналар ташкил этилган бўлиб, қолган ички ишлар бўлинмаларида ҳам махсус хоналарни босқичма-босқич қуриб жиҳозлаш кўзда тутилган.

Юқоридаги таҳлилларга асосланиб, тергов апаратининг вужудга келиши тарихи ва ривожланиши босқичларини шартли равишда қуйидагиларга ажратиш мумкин бўлади:

биринчи босқич, Республикамиз ҳудудида илк давлат тузилмалари пайдо бўлган даврдан мамлакатимиз ҳудудига чор Россиясининг босқинига қадар

²⁵² 2017 йил 10 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5005-сонли Фармони. <https://lex.uz/uz/docs/3159827>

²⁵³ 2017 йил 18 апрелдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2898-сонли қарори. <https://lex.uz/docs/3180665>

бўлган давр бўлиб, бу даврда суд ишлари қозилик ва бийлик судлари томонидан амалга оширилган;

иккинчи босқич, 1917–1962 йилларни ўз ичига олиб, бу даврда дастлаб тергов аппарати кўплаб тергов комиссиялари шаклида тузилган. Кейинчалик прокуратура раҳбарлигида, ички ишлар органларида тергов аппаратлари ташкил этилди;

учинчи босқич, 1963–1990 йилларни қамраб олиб, бу даврда шаҳар (туман)лар ва темир йўл участкалари (кейинчалик транспорт ИИБ)да тергов бўлинмалари ташкил этилиб, терговчилар томонидан дастлабки тергов олиб бориладиган жиноят турлари белгилаб берилди;

тўртинчи босқич, 1991–2017 йиллар ҳисобланиб, бу даврда Ички ишлар вазирлиги Тергов бошқармаси Тергов бош бошқармасига ўзгартирилиб, жиноятларни тергов қилиш самарадорлигини ошириш, тергов идоралари ходимларининг малакаси ва профессионал маҳоратини жаҳон стандартлари даражасига кўтариш мақсадида ривожланган хорижий мамлакатларнинг тергов органлари билан кенг ҳамкорлик алоқалари йўлга қўйилди;

бешинчи босқич, ислохотларнинг янги босқичи (2017 йилдан ҳозирга қадар) ҳисобланади. Бу давр Республикада тергов органлари фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган мисли кўринмаган ислохотлар амалга оширилди. Хусусан, биринчи навбатда Ички ишлар вазирлиги Тергов бош бошқармаси вазирлик ҳузуридаги Тергов департаментига ўзгартирилди, суриштирув бўлинмалари ташкил этилди, терговчи ва суриштирувчиларнинг мустақиллиги янада мустаҳкамланди.

Мазкур босқичларда амалга оширилган ислохотларнинг барчаси тергов аппаратини ҳамда жиноятларни тергов қилиш соҳасини ривожига ўз ҳиссасини қўшган. Айниқса, юқорида биз томонимиздан ажратиб ўтилган босқичларнинг сўнги даврида амалга оширилган ислохотлар жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ва айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслигини кафолатловчи жиноят-процессуал нормасини қатъий таъминлаш, жиноятларни ўз вақтида фош этиш, ҳар томонлама, тўла ва холисона тергов қилиш, суриштирув ва дастлабки терговни амалга оширишда фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари устунлигига, уларнинг шаъни ва қадр-қиммати ҳурмат қилинишига сўзсиз риоя қилиш, суриштирувчи ва терговчиларнинг чинакам процессуал мустақиллигини таъминлаш, уларга нисбатан ноқонуний таъсир кўрсатиш ҳамда фаолиятига асоссиз аралашишга йўл қўймасликни кафолатлайди.

Соҳа мутахассислари айтганидек, “Тергов – бу бир санъатдир”. Тергов машаққатли касб, шу билан бирга шарафли ҳамдир. Ҳар бир жиноят иши ортида бир шахснинг тақдири, ҳаёти ва унинг келажаги ётади. Бу эса, аввало, жиноятларни тергов қилишни ҳар томонлама, тўлиқ ва холисона олиб борилишига боғлиқ.

**Шахснинг шаъни ва кадр-қимматини камситувчи ҳолатларнинг
олдини олишга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш – давр
талаби**

Маълумки, кейинги йилларда мамлакатимизда инсон ҳуқуқ, эркинлик ва қонуний манфаатларини таъминлаш, уларнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ошириш, соғлиғини сақлаш, касбга ўқитиш ва бандлигини таъминлаш, тадбиркорликка кенг жалб этиш, хусусан эҳтиёжманд хотин-қизларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, гендер тенгликни таъминлаш борасида олиб борилаётган ислохотларни тизимли давом эттириш, шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Глобал кун тартибининг Барқарор ривожланиш мақсадларини изчил амалга ошириш давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди²⁵⁴.

Мамлакатимизда барча соҳалар қатори суд-ҳуқуқ тизимини ривожлантириш борасида ҳам кенг қўламли ислохотлар амалга оширилди. Шахснинг шаъни ва кадр-қимматини камситувчи ҳолатларнинг олдини олиш борасида бажарилган ишлар шулар жумласидандир. Бу борада қўлаб норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Бу эса, шахснинг шаъни ва унинг кадр қимматини камситувчи ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва бартараф этишда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Бу борадаги ишлар 2016 йилдан эътиборан янги босқичга кўтарилди.

Шуни айтиш керакки, аввало, шахснинг шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилишга қаратилган норма Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ўз ифодасини топи. Асосий Қонуннинг 26-моддасида “Инсоннинг шаъни ва кадр-қиммати дахлсиздир. Ҳеч нарса уларни камситиш учун асос бўлиши мумкин эмас. Ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки инсон кадр-қимматини камситувчи муомалага ёхуд жазога дучор этилиши мумкин эмас. Ҳеч кимда унинг розилигисиз тиббий ва илмий тажрибалар ўтказилиши мумкин эмас”²⁵⁵ деб белгилаб қўйилди.

Бундан ташқари, Асосий Қонуннинг 31-моддасида “Ҳар бир инсон шахсий ҳаётининг дахлсизлиги, шахсий ва оилавий сирга эга бўлиш, ўз шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга. Ҳар ким ёзишмалари, телефон орқали сўзлашувлари, почта, электрон ва бошқа хабарлари сир сақланиши ҳуқуқига эга. Ушбу ҳуқуқнинг чекланишига фақат қонунга мувофиқ ва суднинг қарорига асосан йўл қўйилади. Ҳар ким ўз шахсига доир маълумотларнинг ҳимоя қилиниши ҳуқуқига, шунингдек нотўғри маълумотларнинг тузатилишини, ўзи тўғрисида қонунга хилоф йўл билан тўпланган ёки ҳуқуқий асосларга эга

²⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 мардаги “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-87-сон Фармони
// <https://lex.uz/docs/5899498>

²⁵⁵ <https://lex.uz/docs/6445145>

бўлмай қолган маълумотларнинг йўқ қилинишини талаб қилиш ҳуқуқига эга”, деб белгиланди. Ушбу қоидалар қабул қилинган қонунлар учун асос вазифасини ўтади.

Шахснинг шаъни ва кадр-қимматига зарар етказувчи энг асосий омиллардан бири бу – инсон ҳаётининг сир тутиладиган томонларини акс эттирувчи маълумотларни ошкор қилишдир. Бундай қилмиш учун Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида жазо белгиланган. Ҳозирги кунда ҳам бундай ҳолатларни камайтириш ва бартараф этиш учун тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада 2023 йил апрель ойида қабул қилинган “Хотин-қизлар ва болалар ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш тизими янада такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни²⁵⁶ муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Мазкур Қонунга кўра, шахснинг шаъни ва кадр-қимматини камситувчи, инсон ҳаётининг сир тутиладиган томонларини акс эттирувчи маълумотларни ошкор қилиш юзасидан шахс танасининг ва (ёки) жинсий аъзоларининг яланғоч ҳолдаги фото ва (ёки) видео тасвирини ўз ичига олган ахборотни унинг розилигисиз тарқатиш, шу жумладан, оммавий ахборот воситалари, телекоммуникация тармоқлари ёки Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатиш ёхуд бундай ахборотни тарқатиш билан кўрқитиш, базавий ҳисоблаш миқдорининг тўрт юз бараваридан олти юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёхуд уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланиши белгиланди. Худди шу ҳаракатни:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) ўн саккиз ёшга тўлмагани айбдорга аён бўлган шахсга нисбатан содир этилган бўлса, уч юз олтмиш соатдан тўрт юз саксон соатгача мажбурий жамоат ишлари ёки бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши белгиланди²⁵⁷.

Бундан ташқари, Қонунга кўра, хотин-қизлар ва болаларга нисбатан номақбул ҳаракатларни содир этганлик учун жавобгарлик янада кучайтирилди, оилавий зўравонлик, шилқимлик учун ҳам жавобгарлик белгиланди.

Қонун билан “оилавий (маиший) зўравонлик” ҳолатлари учун, “таъқиб қилиш” (сталкинг), “шаҳвоний шилқимлик”, аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаганлик учун жавобгарлик чоралари кўзда тутилмоқда. Қолаверса, аёлни жинсий алоқага мажбурлаш, турмуш қуришга мажбурлаш ёки тўсқинлик қилиш учун ярашиш институти қўлланилмайдиган бўлди. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 59²-моддаси, яъни оилавий (маиший) зўравонлик учун жавобгарлик белгиланиб, худди шу ҳаракатни бир йил ичида қайта содир этган тақдирда Жиноят кодекси 126¹-

²⁵⁶ Lex.uz

²⁵⁷ <https://yangiobod.jizzax.uz/yangiliklar/2742-shahsning-shani-va-adr-immatini-kamsituvchi-malumotlarni-oshkor-ilish-va-uning-oibatlari.html>

модда, яъни оилавий (маиший) зўравонлик учун жиноий жавобгарлик мустаҳкамланди.

Бундан ташқари, шахвоний шилқимлик учун ҳам маъмурий жавобгарлик белгиланди. Хусусан, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс шахвоний шилқимлик қилганлик учун жавобгарликни белгиловчи 41¹-модда билан тўлдирилди. Эндиликда шахсга нисбатан унинг учун номақбул бўлган ҳамда шаъни ва кадр-қимматини таҳқирлайдиган, шахснинг ташқи қиёфасини ёки қадди-қоматини тавсифлашда, имо-ишора қилишда, тегинишда, чақиришда ифодаланган, шахвоний хусусиятга эга бўлган ҳаракатларни бир марта қўпол равишда ёки бир неча марта содир этилса, базавий ҳисоблаш миқдорининг 2 дан 5 бараваригача жарима солишга ёки 5 суткагача маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади. Бу ҳаракатлар маъмурий жазо қўлланилганидан кейин бир йил давомида такрор содир этилса, жаримага тортилади ёки 15 суткагача маъмурий қамоққа олиниши белгиланди²⁵⁸.

Хулоса қилганда, 2016 йилдан эътиборан суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилган ислохотлар доирасида шахснинг шаъни ва кадр-қимматини камситувчи ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уни бартараф этиш борасида ката ишлар амалга оширилди. Бу борада норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари уни амалиётга татбиқ қилиш механизмлари такомиллаштирилди. Бу эса, ўз навбатида суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг самарали бўлишида муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Б.А. Эгамбердиев,
*ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-
тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси*

Тезкор-қидирув фаолияти асосий вазифаларининг қиёсий таҳлили

Тезкор-қидирув фаолиятини турли вазифаларини атрофлича таҳлил қилиш ва уни ўрганишда хорижий давлатлар қонунчилигига мурожаат қиламиз. Хусусан, Украина Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида: “Украина жиноят кодексида назарда тутилган шахслар ва гуруҳларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари тўғрисидаги фактик маълумотларни излаш, қайд этиш; хорижий давлатлар ва ташкилотларнинг махсус хизмати разведка ва кўпоровчилик фаолиятига чек қўйиш мақсадида ҳуқуқбузарликларни олдини олиш, жиноят ишини юритиш манфаатини кўзлаб, шунингдек, шахс, жамият ва мамлакат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида ахборот тўплаш”²⁵⁹ мазмунидаги вазифалар белгилангани Украина қонун-

²⁵⁸ <https://senat.uz/oz/articles/post-947>

²⁵⁹ Закон Республики Украины от 18 февраля 1992 г. No 2135-XII «Об оперативно-розыскной деятельности» // Электрон манба: <http://online.zakon.kz>. (мурожаат вақти: 20.01.2024)

чилигига кўра, тезкор-қидирув фаолияти ички ва ташқи вазифалардан иборатлигини кўриш мумкин.

Қозоғистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида: “инсон ва фуқароларни ҳаёти, соғлиғи, ҳуқуқлари ва эркинликлари, қонуний манфаатларини, мулкни жиноий тажовузлардан ҳимоя қилиш; жамият, давлат хавфсизлигини таъминлаш, унинг иқтисодий салоҳияти ва мудофаа қобилятини мустаҳкамлашга кўмаклашиш; жиноятларни аниқлаш, олдини олиш ва барҳам бериш; жиноят содир этган шахсларни, шунингдек жиноят ишига тегишли нарсалар ва ҳужжатларни аниқлаш; суриштирув ва тергов органларидан яширинган, пробация назорати остидагилар, бедарак йўқолганларни қидириб топиш, таниб олинмаган мурдаларни шахсни аниқлаш; Қозоғистон Республикаси Президенти ва бошқа ҳимояланган шахсни хавфсизлигини таъминлаш; Қозоғистон Республикаси давлат чегарасини ҳимоя қилишни таъминлаш; давлат сирларини ёки қонун билан кўриқланадиган бошқа сирларни ташкил этувчи маълумотларнинг ҳимоя қилинишини таъминлаш; тижорат сирларини ҳимоя қилишда ташкилотларга ёрдам бериш; ҳибсга олиш ёки озодликдан маҳрум қилиш жойларида Қозоғистон Республикаси қонунчилигида белгиланган режимни сақлаш; гумон қилинувчилар, айбланувчилар, судланувчилар, маҳкумлар, қамоқ ёки озодликдан маҳрум қилиш жойларида ходимлар ва бошқа шахсларнинг хавфсизлигини таъминлаш; тезкор-тергов фаолияти билан шуғулланувчи органлар хавфсизлигини таъминлаш”²⁶⁰ мазмунидаги ўндан ортиқ вазифаларни белгилангани, Қозоғистон қонунчилигига кўра, тезкор-қидирув фаолиятини асосий вазифалари инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ва жазонинг муқаррарлигини ҳамда шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлашга қаратилганлигидан далолат бермоқда.

Россия Федерациясининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида: “жиноятларни аниқлаш, олдини олиш, бартараф этиш ва фош этиш, шунингдек, тайёрланаётган, содир этаётган ёки содир этаётганларни шахсини аниқлаш; суриштирув, тергов ва суд органларидан яширинган шахсни, жиноий жазодан қочиб юрганлар, бедарак йўқолганларни қидириш; Россия Федерациясининг давлат, ҳарбий, иқтисодий, ахборот ёки экологик хавфсизлигига таҳдид соладиган ҳодиса, ҳаракатлар ёки ҳаракатсизлик тўғрисида маълумот олиш; фуқаролик иши бўйича жарима ундириш, мулкни мусодара қилиш ва бошқа мулкий зарарни қоплаш ҳақидаги суд ҳукмларини бажарилишини таъминлаш”²⁶¹ каби вазифаларнинг назарда тутилгани Россия қонунчилигига кўра, тезкор-қидирув фаолиятининг асосий вазифаларига инсон ҳуқуқлари, эркинликларини таъминлаш, жиноятчиликка оид ҳамда мулкий зарарни ундиришга доир масалаларни ҳал этиш белгиланганлигини кўришимиз мумкин.

²⁶⁰ Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 г. No 13 «Об оперативно-розыскной деятельности» // Электрон манба: <https://online.zakon.kz>. (мурожаат вақти: 20.01.2024)

²⁶¹ Федеральный закон Российская Федерация от 12 августа 1995 года No 144-ФЗ «Об оперативно-розыскной деятельности» // Электрон манба: <http://www.Consultant.ru>. (мурожаат вақти: 20.01.2024)

Қирғизистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида: “хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлар махсус хизматларининг разведка ва қўпоровчилик фаолиятини аниқлаш, олдини олиш, барҳам бериш; Қирғизистон Республикаси давлат чегарасини ҳимоя қилинишини таъминлаш; жиноятларнинг олдини олиш, бартараф этиш ва фош этиш, шунингдек уларга тайёрланаётган, содир этаётган ёки содир этганларни шахсини аниқлаш; тергов, суд ва органларидан яширинган шахсларни, жазони ўташдан бўйин товлаётган, шунингдек бедарак йўқолганларни қидириш; тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларнинг хавфсизлигини таъминлаш”²⁶² каби тўрт вазифаларнинг белгилангани тезкор бўлинмаларнинг ушбу вазифаларни бажариш билан бир қаторда шахсий хавфсизликни таъминланиши, муҳим вазифалардан эканлигини кўрсатмоқда.

Литва Республикасининг “Тезкор фаолияти тўғрисида”ги қонунида: “жиноий ҳаракатларнинг олдини олиш; жиноий ҳаракатларни аниқлаш, шунингдек, жиноий ҳаракатларга тайёрланаётган, содир этиш ниятида бўлган ёки содир этган шахсларни аниқлаш; шахсларни жиноий таъсирдан ҳимоя қилиш; судгача тергов ёки суддан яширинган шахсларни, шунингдек бедарак йўқолганларни қидириш; давлатнинг конституциявий тузумига, унинг мустақиллигига, иқтисодий хавфсизлигига таҳдид соладиган, давлатнинг мудофаа кудратини ёки бошқа муҳим миллий хавфсизлик манфаатларини таъминлайдиган хатти-ҳаракатларни аниқлаш ва олдини олиш; объектлар, пул, қимматли қоғозлар, жиноят куроли ёки далил бўлиши мумкин бўлган бошқа мол-мулк қидириш; давлат сирларини ҳимоя қилиш; бошқа давлатларнинг махсус хизматлари фаолиятини текшириш; тезкор фаолият субъектларининг иммунитетини ва хавфсизлигини таъминлаш”²⁶³ каби вазифаларни белгиланиши, Литва қонунчилигидаги вазифалар Украина қонунчилигига ўхшаб, тезкор-қидирув фаолияти ички ва ташқи вазифалардан таркиб топганлигини кўришимиз мумкин.

Тожикистон Республикаси “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунда: “жиноятларни олдини олиш, аниқлаш, барҳам бериш ва фош этиш, шунингдек жиноятга тайёрланаётган ёки содир этган шахсларни аниқлаш; суриштирув, тергов ва суд органидан яширинган, жиноий жазони ўташдан қочган шахсларни қидириш, шунингдек, бедарак йўқолганларни қидириш; Тожикистон Республикасининг инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, жамоат, давлат, ҳарбий, иқтисодий, ахборот ёки экологик хавфсизлигига таҳдид соладиган ҳодисалар, ҳаракат ёки ҳаракатсизлик тўғрисида маълумот олиш; суд томонидан мусодара қилиниши лозим бўлган мулкнинг номи ва жойлашган жойини аниқлаш; ахборот тизимларининг

²⁶² Закон Кыргызской Республики от 16 октября 1998 года No 131 «Об оперативно-розыскной деятельности» // Электрон манба: <http://cbd.minjust.gov.kg/> (мурожаат вақти: 20.01.2024)

²⁶³ Закон Литовский Республики от 20 июня 2002 г. No IX-965 Вильнюс «Об оперативной деятельности» // Электрон манба: <https://e-seimas.lrs.lt/> (мурожаат вақти: 20.01.2024)

хавфсизлигини таъминлаш”²⁶⁴ каби 5 та муҳим вазифаларнинг белгилангани тезкор бўлинмалардан биринчи навбатда инсон ҳуқуқлари, эркинликларини таъминлаш ва уларга етказилган моддий зарарни ундирилишини англатади.

Молдова Республикасининг “Махсус-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида: “жиноий тажовузларни аниқлаш, жиноятларнинг олдини олиш ва барҳам бериш, уларни содир этишга тайёрланаётган ёки содир этганларни шахсини аниқлаш; жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш; бедарак йўқолганлар, тергов ва суд органларидан яширинган, жазоларни ижро этишдан қочиб юрган шахсларни қидириш; ноқонуний фаолиятдан олинган мулкни аниқлаш ва ушбу мулкни келиб чиқишига оид далилларни тўплаш; давлат хавфсизлигига таҳдид соладиган воқеалар, ҳаракатлар тўғрисида маълумот тўплаш”²⁶⁵ каби вазифаларнинг белгилангани, махсус-қидирув фаолияти билан шуғулланувчи қидирув офицерининг далилларни тўплаш билан боғлиқ мақоми қонуний мустаҳкамланганлигини тушуниш мумкин.

Беларусь Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида: “Беларусь Республикаси миллий хавфсизлигига таҳдид соладиган воқеалар ва ҳаракатлар тўғрисида маълумот тўплаш; жиноятларнинг олдини олиш, аниқлаш, барҳам бериш, шунингдек уларни тайёрлаётган, содир этаётган ёки содир этган фуқароларни аниқлаш; жиноий тергов органидан ёки суддан қочиб кетган ва (ёки) ушбу органларга жойи номаълум бўлган айбланувчиларни, ғойиб бўлган (изсиз ғойиб бўлган) фуқароларни, шунингдек қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда жазога ҳукм қилинганларни қидириш; вафот этган (ўлган) фуқароларнинг шахсига оид маълумотларини аниқлаш; соғлиғи ёки ёши туфайли ўзи ҳақида маълумот бера олмайдиган фуқароларнинг шахсий маълумотларини яратиш; жиноят процессида хатланадиган ёки хатланиши мумкин бўлган мулкни аниқлаш; тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга ноошкора тарзда ёрдам кўрсатган ёки ёрдам кўрсатаётган фуқароларни, уларнинг яқинларини хавфсизлигини, шунингдек, мол-мулкни жиноий тажовуздан сақланишини таъминлаш, қонун ҳужжатида мувофиқ бошқа фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш; тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга ноошкора кўмаклашадиган фуқароларнинг тезкор-қидирув тадбирларида иштирок этишида уларнинг ҳаёти ва соғлиғи атроф-муҳит учун хавф туғдирадиган объектда хавфсиз ишни ташкил этилиши тўғрисида маълумот тўплаш, давлат сирини ҳимоя қилиш” каби вазифалар белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида тезкор-қидирув фаолиятининг қуйидаги: “инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки ҳимоя қилинишини, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш; жиноятларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, уларни фош этиш, шунингдек жиноятларни тайёрлаш ва содир этишга дахлдор

²⁶⁴ Закон Республики Таджикистан от 25 марта 2011 года No 687 «Об оперативно-розыскной деятельности» // Электрон манба: [http://www.ncz.tj/content\(мурожаат вақти: 20.01.2024\)](http://www.ncz.tj/content(мурожаат вақти: 20.01.2024))

²⁶⁵ Закон Республики Молдова от 29 марта 2012 года No59 «О специальной розыскной деятельности» // Электрон манба: [https://base.spinform.ru\(мурожаат вақти: 20.01.2024\)](https://base.spinform.ru(мурожаат вақти: 20.01.2024))

шахсларни аниқлаш ҳамда топиш; суриштирув, тергов органларидан ва суддан яшириниб юрган, жиноий жазодан бўйин товлаётган шахсларни, бедарак йўқолган шахслар ва қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда бошқа шахсларни қидиришни амалга ошириш, шунингдек таниб олинмаган мурдаларнинг шахсини аниқлаш; шахс, жамият ва давлат хавфсизлигига таҳдид солаётган шахслар, ҳодисалар, ҳаракат (ҳаракатсизлик) ҳақида ахборот тўплаш”²⁶⁶ каби асосий вазифалари белгиланганини таъкидлаб ўтиш жоиздир.

Тезкор-қидирув фаолиятининг вазифалари юзасидан Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатларнинг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонун нормалари таҳлил қилинганида биринчидан, ўрганилган қонун нормасида 9 та давлатларда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш каби вазифалари белгиланганлиги; иккинчидан, жиноятларни олдини олиш, аниқлаш, барҳам бериш ва фош этиш, қидирув ишини амалга ошириш каби вазифалар қонун нормасида белгиланганлиги; учинчидан, Литва ва Молдова қонунларида тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи ходимларни келгусида далил бўлиши мумкин бўлган ашё, нарса ва предметларни тўплаш вазифасини белгилангани; тўртинчидан, Россия ва Тожикистон қонунларида фуқаролик иши бўйича жарима ундириш, мулкни мусодара қилиш ва бошқа мулкий зарарни ундириш ҳақидаги суд ҳукмларини бажариш, мусодара қилинган мулкнинг номи ва жойини аниқлаш, жисмоний ва юридик шахсларга мулкий ҳамда давлатга етказилган моддий зарарни ундириш вазифаларининг назарда тутилганлигини таъкидлаш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида “инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки ҳимоя қилинишини” вазифаси кўрсатилган бўлиб, ушбу вазифани мазмунидан мол-мулкка жиноий тажовуз бўлганида ушбу қилмишни содир этган шахсни аниқлаш, мол-мулкни топиш, жиноят ишига далил сифатида тақдим этиш каби ҳаракатларни қамраб олади. Хориж тажрибасига асосланиб, етказилган моддий зарарни қоплаш чорасини кўриш каби вазифаларни “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунга киритиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Ш.З. Ахмедов,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Гиёҳвандлик воситаларини Интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқатиш билан боғлиқ жиноятларга қарши курашиш амалиётини такомиллаштириш масалалари

Бутун дунёда интернет ахборот-телекоммуникация тармоғидан фойдаланган ҳолда гиёҳванд моддаларни сотиш билан боғлиқ жиноятлар сони

²⁶⁶ Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрдаги 344-сон “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонуни // Электрон манба: <https://lex.uz/> (мурожаат вақти: 20.01.2024)

барқарор ўсиб бормоқда.

Ҳуқуқшунос олимларнинг фикрича, гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний айланишининг кучайишининг асосий сабабларидан бири хориждан гиёҳвандлик воситаларининг кириб келишининг кучайиши бўлган.

Масалан, Россия Федерацияси Олтой ўлкасида наркотик моддалар бизга чегарадош Қозоғистондан келиши ҳеч кимга сир эмас. Гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний айланиши соҳасида содир этилган кўплаб жиноятлар бунинг исботидир.

Россиялик олим Э.П.Ишченко *“Интернет фойдаланувчиларининг фаолияти ҳар доим ҳам қонуний эмас. Бизнинг дунёмиз гиёҳвандлик воситалари, психотрон моддалар ва уларнинг аналогларини глобал ахборот тармоғидан фойдаланган ҳолда давлат ичида ҳам, халқаро миқёсда ҳам тарқатиши муаммосига дуч келмоқда. Ҳуқуқшунос олимларнинг фикрича, гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний айланишининг кучайишининг асосий сабабларидан бири хориждан гиёҳвандлик воситаларининг кириб келишининг кучайиши бўлган”*-деб, таъкидлаган.

Шу билан бирга, рус профессори Э.Л.Глушков *“Наркотик воситаларининг ноқонуний айланишига қарши курашиши бўйича тезкор маълумотлар базаси ва гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний айланиши билан боғлиқ фош этилмаган жиноятлар тўғрисидаги маълумотлар базаси бўлган “Гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний айланиши” автоматлаштирилган ахборот тизимини яратиши мақсадга мувофиқдир”*-деб, айтган.

Шунингдек, ҳуқуқшунос олим Э.П.Ишченко *“Ҳарчи биргина наркотик моддаларнинг ноқонуний айланишини ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириши билан муаммони ҳал қилиб бўлмайди. Ҳуқуқни муҳофаза қилиши органларида фақат Интернетдаги жиноятларни назорат қилувчи ихтисослаштирилган бўлимларни яратиши керак”*-деб, таъкидлаган.

Ўзбекистонда гиёҳвандлик воситаларининг интернетдаги савдоси асосан *“Telegram”* ижтимоий тармоғидан фойдаланган ҳолда содир этилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон шароитида интернет орқали гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний муомаласига чек қўйишнинг *(“telegram” каналдаги контентни блокаддан ташиқари)* амалиёти мавжуд эмас.

Фақатгина гиёҳвандлик воситаларини сотиш мақсадида бирор бир жойга яширинча қўйиб кетаётган *(закладчик)* ёки уни истеъмол қилиш мақсадида олиб кетаётган *(наркоман)* шахсларни қўлга олиш билан чекланишдан бошқа амалиёт мавжуд эмас.

Сабаби олди-сотди аноним тарзда амалга оширилаётганлиги сабабли сотувчи харидорни, харидор сотувчини танимайди.

Шунингдек, интернетдаги гиёҳвандлик воситаларини савдоси аниқланган тақдирда, уни процессуал тартибда расмийлаштиришнинг замонавий тартиби ишлаб чиқилмаган.

Наркотикларни Интернет тизимида тарқатиш билан боғлиқ ҳолатларга қарши курашиш амалиётининг бугунги кун аҳволи таҳлили натижасида аҳоли зич жойлашган, таълим муассасалари, бошқа бино-иншоотларнинг девор ва йўлакчаларида гиёҳвандлик воситаларини тарқатиш билан боғлиқ Интернет-дўконларни

реклама кўринишидаги ёзувлари (*наркограффити*) кўпайиб, унинг криминоген вазиятга таҳдиди сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

– гиёҳвандлик воситаси тўғрисида тушунчаси бўлмаган ёшларнинг Интернет-дўконга кириб кўриши – бу йўлга кириб кетишига шароит яратмоқда;

– Интернет-дўконлардаги аноним таклифлар кўпаяётганлиги сабабли гиёҳвандлик воситаларининг нархи пасайиб, гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний савдосининг кенгайишига олиб келмоқда;

– гиёҳванд шахсларнинг эҳтиёжининг Интернет-дўконлар орқали қондирилиши – ҳуқуқ-тартибот органлари ходимлари учун мураккаб ва узоқ муддатли амалий ишларни амалга оширишга мажбур қилмоқда;

– гиёҳванд шахсларнинг аксарияти меҳнатга лаёқатсиз бўлганлиги боис, улар томонидан пул топиш мақсадида оғир ва ўта оғир жиноятлар содир этаётган ҳолатлари учрамоқда.

Ўзбекистон Республикасида аҳоли орасида гиёҳвандлик воситалари ва уларнинг аналоглари, прекурсорлар ҳамда таркибида кучли таъсир қилувчи моддалар бўлган дори воситаларининг Интернет тармоқлари (*ижтимоий тармоқлар ва мессенжерлар*) орқали тарқалишининг салбий тенденцияси кузатилмоқда.

2023 йилнинг биринчи ярим йиллигида республика бўйича жами 4 239 та наркограффити аниқланиб, ўчирилган ва уларни ёзилишига алоқадор 25 нафар шахс аниқланган.

Ушбу ҳолатлар республикаимизнинг фақат 4 та ҳудудида яъни Тошкент вилояти (*864 та*), Тошкент шаҳри (*3 242 та*), Бухоро (*71 та*) ва Жиззахда (*62 та*) содир этилган.

Республикаимизда 2021 йилда 227 та, 2022 йилда 2 962 та наркограффити ҳолатлари аниқланган.

Мазкур ҳолатлар 2022 йилда 2021 йилга нисбатан 13 бараварга ёки 92,3 фоизга шунингдек, 2023 йилда 2022 йилга нисбатан 1,4 бараварга ёки 43 фоизга ошган.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз 1995 йил февраль ойида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 1961 йилдаги – Наркотик моддалар тўғрисидаги Ягона Конвенцияси, 1971 йилдаги – Психотроп моддалар тўғрисидаги ҳамда 1988 йилдаги – гиёҳвандлик воситалар ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланишига қарши кураш тўғрисидаги Конвенцияларига аъзо бўлган.

Бундан ташқари, 1999 йилда Ўзбекистон Республикасининг – Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисидаги Қонуни қабул қилинган бўлиб, мазкур қонунга мувофиқ гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар билан қонунга зид равишда муомалада бўлишнинг ҳар қандай кўринишларига қарши жиноий жавобгарлик белгиланган.

БМТ Наркотиклар бошқармаси ҳисоб-китобларига кўра, тахминан 230 миллион киши (*бу сайёрамизнинг катталар аҳолисининг тахминан 5 фоизи*) ҳаётида камида бир марта гиёҳванд моддаларни истеъмол қилган. Дунёда уларни истеъмол қилиш ҳажми, турли ҳисоб-китобларга кўра, аҳоли-

нинг 3,4 фоиздан 6,6 фоизгача 15 ёшдан 64 ёшгача шахслар ташкил этган.

Шунинг учун, фақат ёшларни “Потенциал харидор”-деб айтиш мутлақо тўғри эмас. Кўрсатилган кенг ёш диапазони жамиятнинг глобал ахборотлашуви, ижтимоий тармоқларнинг энг оддий алоқа воситаси сифатида агрессив ривожланиши, фойдаланиш қулайлиги ва априор конфиденциаллик каби замонавий омиллар билан ҳам изоҳланади.

Бугунги кунда халқаро почта ва курьерлик жўнатмалари орқали содир этиладиган гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятларга йилдан йилга кўпайиб бораётганлигини ҳисоботларда кўришимиз мумкин.

Интернет орқали товар харид қилиш тобора ривожланаётганлиги сабабли халқаро почта ва курьерлик жўнатмаларининг божхона расмийлаштируви, божсиз олиб ўтиш меъёрлари мавзуси муҳокамаси хорижий манбаларда кўп кўзга ташланмоқда.

Масалан, С.П.Калмыкова, В.А.Мещериков, И.В.Цыкуновлар интернет харидлари масаласини, Л.В.Хорева, И.А.Соковалар интернетнинг савдо хизматларидаги ролини, В.А.Уткина, Е.В.Емшановалар электрон тижоратни ривожлантиришни, О.В.Равчева солиққа тортишни, М.С.Нагорная, Е.С. Якименколар айрим ҳуқуқий жиҳатларини, К.О.Староверова, А.Р.Гладков, О.Л. Мирон, С.А.Сениклар божхона қонунчилигидаги муаммоларни ўрганганлар.

Е.Ю.Биркованинг божсиз олиб кириш ҳажмлари кўпайиши давлат даромади ва ички бозорга салбий таъсир қилиши ҳақидаги, С.А.Кинсфаторнинг декларацияда юк маълумотлари хато киритилаётганлиги божхона расмийлаштирувини автоматлаштириш, хавфларни бошқаришга тўсиқ бўлиб қолаётганлиги ҳақидаги фикрлари эътиборни тортади.

Таҳлилларга кўра, шу кунга қадар аниқланган халқаро почта ва курьерлик жўнатмалари орқали кириб келаётган гиёҳвандлик ва психотроп моддалар асосан Исроил, Хитой, Нидерландия, АҚШ, Украина давлатларидан кириб келмоқда.

Хусусан, 2021 йилда 2 нафар, 2022 йилда 1 нафар, 2023 йилда 11 нафар шахслар томонидан халқаро почта ва курьерлик жўнатмалари орқали гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятлар содир этилиб, 2023 йилда 2022 йилга нисбатан 11 бараварга ошган.

Ушбу жиноятларни содир этган шахслардан 2021 йилда 284 та, 2022 йилда 1 046 та, 2023 йилда 138 056 та кучли таъсир қилувчи дори воситалари олиниб, 2022 йилда 2021 йилга нисбатан 3,7 бараварга, 2023 йилда 2022 йилга нисбатан 132 бараварга ошган.

Ушбу ҳолатларда гиёҳвандлик ва психотроп моддаларнинг кириб келиши бошқа давлат ҳудудларига тўғри келишлиги сабабли уларнинг манбасини аниқлаш имкони мавжуд эмаслиги оқибатида ушбу турдаги жиноятларнинг барчаси очилмасдан қолмоқда.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз 1995 йил февраль ойида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 1961 йилдаги – Наркотик моддалар тўғрисидаги Ягона Конвенцияси, 1971 йилдаги – Психотроп моддалар тўғрисидаги ҳамда

1988 йилдаги – Гиёҳвандлик воситалар ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланишига қарши кураш тўғрисидаги Конвенцияларига аъзо бўлган.

Бундан ташқари, 1999 йилда Ўзбекистон Республикасининг – Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисидаги Қонуни қабул қилинган бўлиб, мазкур қонунга мувофиқ гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар билан қонунга зид равишда муомалада бўлишнинг ҳар қандай кўринишларига қарши жиноий жавобгарлик белгиланган.

Бундан ташқари, Халқаро почта Конвенциясида, Ўзбекистон Республикаси “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида”ги Қонунининг 17-моддасида ҳамда Адлия вазирлигидан 2011 йил 18 апрелда 2219-сон билан рўйхатдан ўтган “Почта алоқаси хизматларини кўрсатиш қоидалари”да психотроп моддалар ва прекурсорларни жўнатиш тақиқланиши, бунда фақатгина қонунчиликда назарда тутилган алоҳида ҳоллар мустаснолиги аниқ белгилаб қўйилган.

Шунга қарамасдан, сўнги вақтларда республикаимиз ҳудудига халқаро почта ва курьерлик жўнатмалари орқали психотроп ва кучли таъсир қилувчи моддаларнинг кириб келиши “урф”га айланди.

Маълумот учун, юқорида келтириб ўтилган аниқланган ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг 35 фоизи халқаро почта ва курьерлик жўнатмаларида аниқланган ҳолатлардир.

Республикаимизда гиёҳвандлик воситаларини интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқатиш билан боғлиқ жиноятларга қарши курашиш амалиётини такомиллаштириш юзасидан қуйидагилар таклиф этилади:

– илғор ахборот-коммуникация технологияларнинг имкониятларидан кенг фойдаланган ҳолда Гиёҳвандлик воситаларини Интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқатиш билан боғлиқ ҳолатларга қарши курашишнинг Ўзбекистон тажрибасини яратиш лозим;

– гиёҳвандлик воситаларини интернетдаги савдоси билан шуғулланувчи объектларнинг IP-адресларини аниқлаш ва улар бўйича процессуал жараёнларни расмийлаштириш методикасини ишлаб чиқиш. Кибермаконда электрон ашёни аниқлаш ва далилий ашё тариқасида расмийлаштириб олиш, гиёҳвандлик воситаси беркитилган жойни кўрсатувчи маълумотни аниқлаш ҳамда процессуал тартибда расмийлаштириш амалиётини жорий этиш зарур;

– гиёҳвандлик воситаларини реклама қилиш ва сотиш билан шуғулланувчи каналларни аниқлаб, шу йўналишда тезкор тадбирлар ташкиллаштириш вазифасини амалга оширувчи алоҳида бўлинма ташкил этиш;

– «Telegram» ижтимоий тармоғи асосчиси Павел Дуров билан шартнома қилиш орқали гиёҳвандлик воситалари сотишни ва тарғиб қилишни асосий вазифа қилиб олган интернет каналларни ўчириш ёки блокировка қилиш чораларини кўриш лозим деб ҳисоблаймиз;

– жисмоний шахслар халқаро почта ва курьерлик жўнатмаларида шахсий эҳтиёжи учун божсиз олиб кириш меъёрларини камайтириб, Европа Иттифоқи давлатлари ва Хитойдаги каби табақалаштирилган солиққа тортиш (Масалан,

меъёрни 20 евро этиб белгилаб, барча товардан ҚҚС ундириш, божхона қиймати ошгани сари ҳамда товар туркумига кўра, ягона божхона йиғими ставкаларини унга нисбатан пропорционал ошириб белгилаш);

– шахсий эҳтиёжга кирмайдиган товарлар рўйхатини қайта ишлаб чиқиш;

– халқаро курьерлик фаолиятини тартибга солувчи алоҳида меъёрий ҳужжат ишлаб чиқиб, лицензияланадиган хизмат турига киритиш;

– оператор ва провайдерлар томонидан халқаро жўнатмалар бўйича дастлабки маълумот божхонага тақдим этилмаса, уларнинг юқларини расмийлаштирувдан ўтказмаслик ва хизмат кўрсатиш ҳуқуқидан маҳрум этиш амалиёти ҳуқуқий асосларини яратиш.

Юқорида келтирилган таклифларни амалиётга жорий этилиши бугунги куннинг энг долзарб масалаларига айланган Республикамизда гиёҳвандлик воситаларини интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқатиш билан боғлиқ жиноятларга чек қўйиш ва қарши курашишга хизмат қилади.

Б.Э. Арслонов,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Ички ишлар органларининг босқинчилик жиноятларига қарши курашиш фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш

Бугунги кунда мулкнинг ҳимоя қилиниши бирламчи аҳамият касб этиш билан бирга, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини рўёбга чиқаришнинг бир кўриниши тарзида намоён бўлмоқда. Шунинг учун ҳар қандай мулкний ҳуқуқнинг бузилиши, хусусан, босқинчилик жиноятларида бўладиган ҳолатлар жисмоний шахсларда ишончсизлик, жамият аъзоларида кўрқув ҳиссини туғдиради. Бу ўз навбатида, тегишли ҳуқуқий таъсир чораларини кўриш, яъни жиноят қонуни нормаларини қўллашни тақозо этади. Қайд этиш жоизки, амалга оширилаётган ташкилий-ҳуқуқий чораларга қарамай, мазкур қилмиш умумий жиноятчилик тизимида жиддий ўрин эгаллайди.

Статистик маълумотларнинг таҳлили республикамизда босқинчилик жиноятларининг фош этилиши 2021 йилда 247 та, 2022 йилда 261 та содир этилиб, 5,3 фоизга ўсганлигини кўрсатмоқда.

Босқинчилик жиноятининг жиноий-ҳуқуқий тавсифига тўхталадиган бўлсак, Жиноят Кодексининг 164-модда, биринчи қисми диспозициясига кўра, босқинчилик деганда, ўзгалар мулкни талон-торож қилиш мақсадида ҳужум қилиб, шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли зўрлик ишлатиш ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш тушунилади.

Босқинчилик жиноятининг ижтимоий хавфлилиги нафақат ўзганинг мулкига нисбатан ижтимоий муносабатларга тажовуз қилиш билан, балки шахснинг ҳаёти ва соғлиғига ҳам зарар етказиш ва шундай зарар етказиш реал

хавфини туғдиришда ифодаланади. Шу нуқтаи назардан, унинг ижтимоий хавфлилик даражаси жиноят қонуни билан кўриқланадиган икки объектга тажовуз қилиш билан изоҳланади.

Босқинчилик жиноятининг бевосита *объекти* ўзганинг мулки ва қўшимча объекти шахснинг соғлиғини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Хужумга йўлиққан шахснинг ҳаётидан реал ҳолатларда маҳрум қилиш босқинчилик жинояти доирасига кирмайди ва бундай ҳолатлар қўшимча квалификация қилишни талаб қилади.

Босқинчилик жиноятининг *объектив томони* ўзганинг мулкни талон-торож қилиш мақсадида ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган зўрлик ишлатиб хужум қилишда ва шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитишда ифодаланади. Ҳаёт учун хавfli бўлган зўрлик ишлатиш деганда, унинг ишлатилиши жабрланувчининг ҳаёти учун аниқ хавфни вужудга келтирувчи ҳолат (масалан, жабрланувчини бўғиш, бошини сув остида ушлаб туриш ва ҳ. к.) тушунилади. Соғлиқ учун хавfli бўлган зўрлик ишлатиш *деганда*, жабрланувчи соғлиғининг бузилишига сабаб бўлган даражада баданга шикаст етказиш ёки шундай жароҳат етказиш хавфини туғдирувчи ҳаракатлар тушунилади²⁶⁷.

Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфни келтириб чиқарувчи ҳаракатлар қўл билан бўғиш, арқонни бўйнига солиш, шарқона кураш усулларни намоёни қилиш ёки ўювчи (кислота) моддаларни кўрсатиш билан кўрқитиш кабиларда ифодаланади.

Хужум қилиш деганда, очик ёки яширин равишда тўсатдан жабрланувчига тажовузкорона зўрлик ишлатиш тушунилади. Хужум ниқобланган (яширин жойдан орқасига уриш) ҳамда жабрланувчига аниқ ёки яширин таъсир ўтказиш хусусиятга эга бўлиши мумкин (жабрланувчининг асаб-поролитик тизимларига таъсир қилиш орқали). Хужум қилиш – жабрланувчига тўсатдан тажовузкорона зўрлик ишлатиш.

Босқинчиликда хужум ҳар доим жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатиш билан боғлиқ бўлади. Шу нуқтаи назардан, хужум қилиш очик ва яширин хусусиятга эга бўлади (масалан, оғир предметлар билан орқадан уриш, яширин жойдан ўқ узиш ва ҳ.к.).

Босқинчиликдаги «кўрқитиш» оғзаки равишда ёки ҳаёт ва соғлиқ учун хавфни келтириб чиқарувчи ҳаракатларда ҳам акс этиши мумкин. Оғзаки равишда кўрқитиш «ўлдираман», «сўйиб ташлайман», «кўзингни ўйиб оламан» ва шунга ўхшаш сўзлар билан кўрқитишда ифодаланади. Босқинчиликдаги кўрқитиш аниқ хусусиятга эга бўлиши ва жабрланувчи айбдор томонидан қилинган кўрқитишни дарҳол қўллаши мумкинлигини англаган бўлиши лозим.

Босқинчилик жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғи учун хавfli бўлган зўрлик ишлатиш ёки шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитилган ҳамда ўзганинг мулкни талон-торож қилиш мақсадида хужум бошланган вақтдан

²⁶⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзгалар мулкни ўғрилик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 1999 йил 30 апрель қарори.

бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан босқинчилик фақат тўғри қасдда ифодаланади.

Жиноят таркиби субъектив томонининг зарурий белгиси бу қилмишдан кўзда тутилган мақсад ҳисобланади. Босқинчилик жиноятининг мақсади ўзганинг мулкани талон-торож қилишда акс этади. Агар шахсда бундай мақсад мавжуд бўлмаса, қилмиш босқинчилик жинояти сифатида квалификация қилинмайди, балки шахсга қарши жиноят деб баҳоланади.

Агар айбдорнинг ҳаракатида шахснинг ҳаёти ёки соғлиғига шикаст етказгандан сўнг мулкани эгаллаш қасди пайдо бўлса, қилмиш тегишли нормалар билан бирга, жиноятлар мажмуи тариқасида квалификация қилинади.

Босқинчиликнинг товламачиликдан фарқи шундаки, товламачиликда зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш мулкни зўрлик ишлатаётган вақтда эмас, балки келажакда қўлга киритишга қаратилади²⁶⁸.

Босқинчиликни талончиликдан фарқлашда зўрлик ишлатишнинг даражасини инобатга олиш зарур. Чунки босқинчилик ва талончилик ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиб ёки шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитиб содир этилса, талончилик ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлмаган зўрлик ишлатиб ёки шундай зўрлик ишлатиш билан кўрқитиб содир этилади.

Босқинчилик жиноятининг **субъекти** 14 ёшга тўлган ақли расо шахс ҳисобланади. Хужум қилувчи томонидан жабрланувчининг мулки эгалланган ёки эгалланмаганлигидан қатъий назар хужум амалга оширилган пайтдан бошлаб босқинчилик жинояти тугалланган жиноят сифатида квалификация қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 10 апрелдаги “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5005-сон Фармонида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси бўйича ишлар асосан, содир этилган ғайриқонуний қилмишларнинг оқибатларига қарши курашишдан иборат бўлиб қолаётганлиги, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш, уларни содир этиш сабаблари ва шарт-шароитларини чуқур таҳлил қилиш, аниқлаш ва бартараф этиш бўйича эса тизимли ва самарали чора-тадбирлар кўрилмаётганлиги кўрсатилган²⁶⁹.

Содир этилаётган босқинчилик жиноятларининг олдини олиш бўйича ички ишлар органларнинг асосий вазифалари этиб қуйидагиларни белгилаш лозим:

босқинчилик жиноятлари билан боғлиқ бўлган криминоген вазиятни ўрганиш, таҳлилини амалга ошириш, ушбу жиноятларни олдини олиш ҳамда

²⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзгалар мулкани ўғрилиқ, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 1999 йил 30 апрель қарори.

²⁶⁹ <https://lex.uz/docs/3159827>

фош этишда мавжуд куч ва воситалардан тўғри фойдаланиш, самарадорлигини ошириш;

босқинчилик жиноятларига қарши курашиш фаолиятини таҳлили асосида аниқланган камчиликларни бартараф этиш мақсадида ҳудуднинг дастурларига тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;

босқинчилик жиноятларини олдини олиш, уларнинг сабабларини ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш, ушбу турдаги жиноятларни содир этишга мойил шахсларни аниқлаш ва уларга нисбатан тезкор-профилактик тадбирларни амалга ошириш;

босқинчилик жиноятларини содир этган шахслар ва ушбу жиноятлардан жабр кўрган шахслар ҳисобини юритиш, мазкур маълумотларнинг таҳлилини амалга ошириш;

босқинчилик жиноятларини содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахсларни тезкор-профилактик ҳисобга олишни амалга ошириш;

босқинчилик жиноятларини аниқлаш, уларга барҳам бериш ва фош этиш;

босқинчилик жиноятларини содир қилгани учун қидирув эълон қилинган шахсларни аниқлаш ва топиш мақсадида амалга ошириладиган тезкор-қидирув тадбирларида иштирок этиш;

ўзгалар мулкани талон-торож қилиш жиноятлари кенг тарқалган жойларда бундай жиноятларга қарши курашнинг мақсадга мувофиқ услуб ва шакллари ишлаб чиқиш;

босқинчилик жиноятларига қарши курашда тезкор, криминалистик воситалардан, замонавий технологиялардан, видеокузатув ва қайд этиш мосламаларидан фойдаланишни такомиллаштириш;

тезкор бўлимларда босқинчилик жиноятларини содир этиб юрганлар, ўзлаштирилган мол-мулкларни сотиб олувчи шахслар, бундай мол-мулкларни сотиш жойлари ҳақида маълумотларни тизимлаштириш ва улардан самарали фойдаланиш;

босқинчилик жиноятларига қарши курашишда тезкор бўлинмаларни бошқа соҳавий хизматлар, давлат органлари ва жамоатчилик вакиллари билан ҳамкорлигини таъминлаш.

Ички ишлар органлари соҳавий хизматларининг босқинчилик жиноятларини олдини олишдаги асосий ҳаракатлари қуйидагилардан иборат:

хизмат кўрсатиш ҳудуди ва йўналишида содир этилган ёки содир этишга тайёрланаётган босқинчилик жиноятлари юзасидан қўзғатилган жиноят ишларини, маълумотларни ва бошқа мавжуд ҳужжатларни ўрганиш асосида, ушбу жиноятларнинг олдини олишга қаратилган тадбирлар режасини ишлаб чиқиш;

содир этилаётган босқинчилик жиноятларига қарши кураш бўйича маҳоратини ошириш мақсадида, уларнинг хизмат тайёргарлиги режаларига бундай жиноятларни содир этилиш услублари, уларни олдини олиш ва очиш ҳамда услуби ҳақида доимий равишда машғулотлар ўтказиб бориш;

оммавий ахборот воситалари тахририяти, суд ва прокуратура органлари билан ҳамкорликда босқинчилик жиноятларининг олдини олиш масалалари бўйича телевидение, радио ва матбуотда ички ишлар органлари ходимларининг чиқишлари бўйича мавзулари мажмуини ишлаб чиқиш ва эълон қилиш юзасидан тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш (мол-мулкни сақлашга бўлган бепарво муносабат, ўзига ортиқча ишонувчанлик, қимматбаҳо буюмларни арзон нархда сотиб олишнинг оқибатлари акс этилиши керак);

босқинчилик жиноятлари кўп тарқалган жойларда куннинг бундай жиноятлар содир этилиши кўп қайд этилаётган вақтларда фуқаро кийимида тезкор ходимлар, профилактика инспекторлари ва бошқа ички ишлар органи ходимларидан тузилган излов гуруҳлари томонидан рейдларни, тезкор тадбирларни ташкил этиш;

босқинчилик жиноятлари энг кўп содир этилаётган жойларга видео қайд этиш мосламаларини ўрнатиш чораларини кўриш;

соҳавий хизматлар ўғри «гастролёр» (доимий яшаш ҳудуддан ташқари бошқа ҳудудларда жиноят содир этиш учун сафарда юрувчи шахс)лар ва талон-торож қилинган буюмларни сотиб олиш билан шуғулланувчи шахслар ҳақидаги маълумотларни доимий равишда ўзаро алмашиб туриш.

Маълумки, у ёки бу жиноят содир этилишининг асосий сабаби муайян шахс онгидаги ғайриижтимоий йўналтирилганлик ҳисобланади. Ички ишлар органлари ходимларининг вазифаси шундан иборатки, у, *биринчидан*, ушбу йўналтирилганликни шакллантирган омилларни, *иккинчидан*, уни амалга оширишга, яъни муайян босқинчиликни содир этишга имкон берган омилларни аниқлаши лозим.

Шунингдек, профилактика инспектори маҳалла фаоллари билан ҳамкорликда аҳоли ўртасида, меҳнат жамоаларида умумий тартибда муҳокамалар ўтказиши, мукаддам бошқа маъмурий ҳудудларда содир этилган босқинчилик жиноятларининг тафсилотларини ўқиб эшиттирган ҳолда, жиноятга олиб келган сабаб ва шароитларни уларга етказиш, хонадон эгаларининг эшик, ойналари етарли даражада мустаҳкамланмаганлиги, кўпинча вояга етмаганларнинг уйда бир ўзи қолдирилиши, шунингдек, босқинчилик жиноятларининг содир этилишининг бошқа сабабларини уларга етказиши ҳамда фуқаролар ушбу турдаги жиноятларнинг содир этилишини олдини олишда нафақат ички ишлар идоралари ходимлари билан мунтазам самарали ҳамкорлик қилишлари зарурлиги, “Менинг маҳалламда жиноят содир этилмаслиги керак”, “Мени маҳаллам жиноятдан ҳоли ҳудуд” деган шиорга риоя қилишлари, маъмурий ҳудудларда, хонадонлар атрофида шубҳали шахсларни учратишганида бу ҳақда дарҳол ички ишлар идораларига хабар беришлари лозимлиги ҳақида ҳар бир фуқаронинг онгига сингдириш лозим бўлади.

Ички ишлар органларининг фирибгарлик жиноятларига қарши кураш фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш

Ҳар қандай жамиятда бўлганидек, бизнинг жамиятда ҳам шундай ижтимоий-иқтисодий салбий ҳодиса, воқеа ва жараёнлар борки, улар шахсларга таъсир этиш орқали маълум бир қисм одамларнинг маънавий-руҳий дунёсида жамиятда вужудга келган ва салбий хусусиятга эга бўлган руҳий муҳит таъсирида зўравонлик, ғаразғўйлик, очкўзлик, худбинлик ва бошқа салбий хислатларни шакллантиради, улар билан боғлиқ жиноятларнинг содир этилиши ва кўпайиб боришига олиб келади. Айтиш керакки, фирибгарлик жиноятлари ҳам юқорида кўрсатиб ўтилганидек, очкўзлик, худбинлик, ғаразғўйлик ва бошқа шунга ўхшаш салбий хусусиятга эга бўлган белгиларни ўзига қамраб олади.

Ички ишлар органларининг фирибгарлик жиноятларига қарши курашиш фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш учун аввало, фирибгарликка оид ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини ва унинг мазмун-моҳиятини ўрганиш лозим. Бу турдаги ҳуқуқбузарликлар қайси қонун ҳужжатлари билан тартибга солинганлиги жавобгарлик масаласи қандай эканлиги уларни квалификация қилиш жараёнида бир қатор муаммолар юзага келмоқда. Маълумки, фирибгарлик тарихан ижтимоий қораланган қилмиш бўлиб, ушбу қилмиш учун алоҳида жавобгарлик амалдаги жиноят кодексида унинг таърифи берилган.

Пайғамбаримиз саллоллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қилганлар: “Ким одамларнинг молини қайтариб бериш мақсадида олса, Аллоҳ таоло унга ёрдамчи бўлади. Ким одамларнинг молига талофат етказиш учун олса, Аллоҳ таоло унинг ўзига талофат етказди”. Айниқса, савдо-сотиқ вақтида харидорга фириб бериш, масалан, айбли молни айбини яшириб сотиш ёки сохта молни асл мол, деб сотиш энг оғир гуноҳдир. Қуйидаги ҳадислар бунга очиқ далил бўлади. Расулуллоҳ саллоллоҳу алайҳи васаллам дон сотаётган одамнинг ёнидан ўтиб қолибдилар. Унинг дони орасига қўл тиқиб кўрсалар, намланиб қолган экан. “Бу нима?”, деб сўрадилар. Сотувчи: “Ей Расулуллоҳ, унга ёмғир тегибди”, деди. Шунда Расулуллоҳ саллоллоҳу алайҳи васаллам: “Уни устига қўймайсанми, одамлар кўрар эди”, дедилар ва “Кимки алдаса, мендан эмас”, дедилар²⁷⁰. Демак, алдов, фирибгарлик, бирор нарсани сохталаштириш мусулмоннинг иши эмас. Яна бир ҳадисда Пайғамбаримиз саллоллоҳу алайҳи васаллам шундай деганлар: “Туя ва молларингизни серсут қилиб кўрсатиш мақсадида атайлаб соғмай қўйманглар. Кимки билмай шундай ҳайвонни сотиб олган бўлса, унинг ихтиёрида икки йўл бордир, бири – уни

²⁷⁰ <https://naqshband.uz/makolalar/firibgar01>

ўзида олиб қолмоқлик, иккинчиси уни эгасига қайтариб бермоқликдир. Агар қайтариб берадиган бўлса бир-икки кун соққани учун бир сў хурмо қўшиб берсин”. Мамлакатимизда сўнги йилларда жиноятчиликнинг кескин камайишига эришилаётган бўлса-да, фирибгарлик жиноятининг салмоғи ҳанузгача юқориликда қолмоқда. Шу боис барча давлат органлари ва жамоатчилик ташкилотларининг асосий вазифалари қаторида жиноятчилик, хусусан, фирибгарлик жиноятларининг содир этилиш сабаблари ҳамда уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаган ҳолда уларни барвақт олдини олиш борасида ҳамкорликдаги ишларни амалга оширишни янги босқичга кўтариш зарурлигини тақозо этмоқда. Фирибгарликка қарши кураш самарасини оширишнинг асосий йўналишларидан бири бу ички ишлар органлари томонидан ушбу турдаги жиноятларнинг олдини олиш фаолиятини ташкил этиш самарасини ошириш ва такомиллаштириш ҳисобланади.

Алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганининг мулкани ёки мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш ҳақида гапирилганда, энг аввало, унинг мазмунини ташкил этувчи – «фирибгарлик» атамаси билан боғлиқ бўлган айрим тушунчаларни таҳлил қилиш зарур. «Фирибгарлик» тушунчасини ўрганиш жараёнида уни таърифлашда қуйидаги тўрт хил ёндашув мавжудлиги кузатилди:

Биринчи: Ўзбек тилининг изоҳли луғатида «фирибгарлик» тушунчасининг луғавий маъноси қуйидагича изоҳланган: – Фирибгарлик – “алдамчилик, ҳийлагарлик”²⁷¹ маъноларини билдиради.

Иккинчи: Исломда алдов, фирибгарлик, бировни ҳув тушириш, савдосотикда алдамчилик каби иллатлар қораланган. Юқоридаги мисол бунга далилдир.

Учинчи: Фирибгарлик жинояти тушунчаси ҳамда унинг учун жавобгарлик масалалари Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 168-моддасида назарда тутилган. Жиноий-ҳуқуқий тушунчада фирибгарлик алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганининг мулкани ёки ўзганининг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритишни англатади. Бундай қилмиш учун озодликдан маҳрум қилишгача бўлган жазо чоралари қўлланилиши назарда тутилган.

Тўртинчи: Хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида фирибгарлик тушунчаси қуйидагича ёритилган: Австрия қонунчилигига кўра жабрланувчининг маълум бир ҳаракатни амалга ошириши, бирон-бир ҳаракатга имкон бериши ёки фактик алдаш туфайли ҳаракатсизликни амалга ошириши фирибгарликни ташкил этади (бунда унинг турлари: оддий, оғир, компьютер, зарурият туфайли содир этилган кабиларга бўлинади). АҚШ жиноят қонунчилиги бўйича фирибгарлик деганда алдаш тусига эга бўлган, усул келишув ва серқирра ҳаракатлар тизими тушунилади (унинг турлари: кўзбўямачилик тусидаги мурожаатларга оид, компьютер, банк, солиқ, телемаркетинг, почта,

²⁷¹ <https://naqshband.uz/makolalar/firibgar01>

банкротлик, кредит карталари орқали, тиббиёт, ҳукумат ташкилотларига қарши, суғурта, қимматли қоғоз муомаласи). Япония жиноят кодексида фирибгарлик бошқа шахсдан мулкни алдаш орқали эгаллашни англатади. Агар шахс шу йўл орқали ўзи ёки бошқа шахс учун ноқонуний мулкий фойда кўрса, бундай ҳаракатлар ҳам фирибгарлик ҳисобланади. Германия жиноят кодексида фирибгарлик оддий, алоҳида оғир, компьютер, субсидия олишга қаратилган, капитал киритишга оид, кредит каби турларга бўлинади. Юқоридаги тушунчалар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, фирибгарликнинг тушунчаси унинг содир этиш усули, шакллари ва қўллаш методларидан келиб чиқади. Масалан, фирибгарликка оид барча тушунчаларда бировни алдаш орқали мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар кузатилади. Таъкидлаш жоизки, республикамызда содир этилаётган жами жиноятлар орасида фирибгарлик жиноятларининг салмоғи йилдан-йилга ўсиб бориши кузатилмоқда. Ушбу жиноятларни статистик маълумотлари таҳлили кўра республикамызда фирибгарлик жиноятларининг содир этилиши 2023 йил якуни жами содир этилган жиноятлардан 19%, жиноят қидирув йўналишидаги жиноятларнинг 23%и фирибгарлик жинояти эканлиги фикримизга далил бўла олади.

Фирибгарликни содир этишда айбдор шахс ҳокимият вакили формасини кийиб олиш ёки унинг гувоҳномасини қалбакилаштириш йўли билан ўзини бошқа шахс қилиб кўрсатиши ва шу йўл билан ўзганинг мулкни олиши ҳам мумкин.

Фирибгарликнинг талон-торождаги ўғрилик, талончилик, босқинчилик шаклларида фарқи шундаки, фирибгарликда жабрланувчининг ўзи мулкни айбдорга ишонгани ёки алдангани сабабли ихтиёрий равишда бериб юборади. Хусусий шахснинг алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиб бирон-бир маблағ, пенсия, нафақа ёки бошқа тўловларни қасддан қонунга ҳилоф равишда олишини фирибгарлик деб квалификация қилиш лозим²⁷².

Фирибгарлик ўзганинг мулки қўлга киритилган ва айбдорда ўз ихтиёрига кўра талон-торож қилинган мулкни тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайтдан бошлаб тамом бўлган жиноят ҳисобланади. Агар шахс алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ақли норасо шахснинг ёхуд ўзига нисбатан содир этилган ҳаракатларнинг хусусиятини тушунмайдиган ёш боланинг мулкни қўлга киритиб олса, айбдор фирибгарлик учун эмас, балки ўғрилик учун жиноий жавобгарликка тортилиши керак. (суд)

Айбдор томонидан содир этилаётган воқеани тушуниб олиш қобилиятига эга бўлмаган (масалан, ёши жуда кичиклар, руҳий жиҳатдан ақли норасолар, алкоғолдан ёки наркотик моддалардан кучли мастлик даражасида бўлган ёки ухлаб қолган) шахсларнинг мулкни ўғирлаш ўзганинг мол-мулкни яширин равишда талон-торож қилиш деб тавсифланиши лозим.

²⁷² Рустамбоев М.Ҳ. Жиноят ҳуқуқи. Махсус қисм. – Т.: Илм Зиё, 2005. – Б. 96.

Ўзбек тили изоҳли луғатида эса, «фириб кишини қасддан адаштириш, қўлга тушириш, алдаш, ҳийла-найрангдир», деб тариф берилган²⁷³.

Фирибгарлик қилаётганда айбдор ўзи баён этаётган ахборот ёлғон эканлигини билиб, тушуниб туради ва маълум усуллар билан онгли равишда жабрланувчини чалғитади.

Ўзбекистон Республикаси амалдаги жиноят кодекси 168-моддасида фирибгарлик учун жавобгарлик белгиланган бўлиб унга кўра фирибгарлик, яъни алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкани ёки мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритишдир.

Фирибгарликка оид ҳуқуқбузарликларнинг ижтимоий хавфлилигини нималарда кўришимиз мумкин бўлади:

биринчидан, унинг Конституцияда мустақкамлаб қўйилган шахснинг ҳуқуқ ва эркинлиги, мол мулки ва бошқа қонуний ҳуқуқларига реал тажовуз қилиш;

иккинчидан, жамият ҳаётида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларга етарли даражада тўсқинлик қилиш мумкинлиги;

учинчидан, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари томонидан ҳуқуқбузарликка қарши курашиш тадбирлари комплекс тарзда ташкил этилмаётганлиги, бу жараёнга маҳаллий ҳокимликлар, давлат бошқаруви органлари, ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат ташкилотлари фаол жалб этилмаётганлиги оқибатида фирибгарлик жиноятининг барвақт олдини олишнинг имкони бўлмаётганлиги;

тўртинчидан, содир этилган фирибгарлик жиноятдан жабрланган шахсларга етказилган зарарни қоплаш даражасининг пастлиги;

бешинчидан, фирибгарлик жиноятларини олдини олишни комплекс режалаштиришнинг камлиги ва бошқ.

Фирибгарлик жиноятлари бўйича бир қатор юридик адабиётлар турли тушунча ва фикрлар мавжуд. Жумладан, Россиялик олимлар А.Нинтовёкий ва В.Д.Меньшагинлар бу борада қуйидаги фикрларни билдиришган: “фирибгарлик жинояти содир этилиши усул ва шакллари бўйича мураккаб бўлиб, унинг жамият учун ижтимоий хавфи юқори ҳисобланади”²⁷⁴.

Бугунги кунда фирибгарликка қарши кураш ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятида алоҳида ўрин тутмоқда. Зеро, бугунги кунда мамлакатимизда содир этилаётган жиноятларнинг катта қисмини иқтисодий соҳадаги жиноятлар ташкил қилмоқда. Шунинг ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, иқтисодий соҳада содир этилган ҳуқуқбузарликлар ичида энг кўп содир этилаётгани фирибгарликка оид ҳуқуқбузарликлардир.

²⁷³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. И. А–Д / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. – 688 б.

²⁷⁴ Пирожков В.Н. Криминальная психология. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 54.

Фирибгарлик бу ўзганинг мулкини ёки мулкка бўлган ҳуқуқини алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш орқали ҳақ тўламай эгаллашда ифодаланиб бунинг натижасида мулк эгаси ёки бошқа шахс ёхуд ваколатли ҳокимият органи мулкни ёки унга бўлган ҳуқуқни бошқа шахсга беради ё бўлмасам унга бўлган ҳуқуқ бошқа шахс томонидан олиб қўйилишига имкон беради²⁷⁵. Мулкка қарши жиноятларнинг предмети бу яъни шахс тасарруфида бўладиган ва моддий қийматга эга бўлган ҳамма нарса бўлиши мумкин.

Фирибгарликка оид ҳуқуқбузарликлар объекти ўзгани мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Бу ижтимоий муносабатлар ҳуқуқбузарлик предметида ўзгани мулкига ёки мулкка бўлган ҳуқуқида намоён бўлади. Бу ҳуқуқ турли ҳужжатларда, яъни мисол қилиб мулкни тасарруф қилиш ҳуқуқини берувчи ишончнома, васиятнома ва шу каби фуқаролик муносабатларида ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ҳаракатларда намоён бўлади.

Фирибгарлик объектив томондан ўзгани мулкини қонунга хилоф равишда олиш мақсадида алдов ҳаракатларида ёки шу мақсадда жабрланувчининг ишончини суистеъмол қилган ҳолда мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритишда ифодаланади.

Фирибгарликда жабрланувчини янглиштиришга қаратилган қасддан содир этиладиган жиноятлар сирасига битим ёки тўлов предмети сохталаштириш, қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ўйнаш чоғида алдов усуллари қўллаш кабиларни мисол қилишимиз мумкин. Кейинги ҳолатда объектив томондан фирибгарликнинг иккинчи шаклини ишончни суистеъмол қилиш ташкил этади. Ишончни суистеъмол қилишга эса айбдор томонидан мулк эгасини ёки мулкни учинчи шахсга бериб юбориш тўғрисида қарор қабул қилишга ваколатли бошқа шахслар билан бўлган ишончли муносабатлардан ғаразли мақсадларда фойдаланиш тушунилади.

Г.Н.Борзенков фикрича, фирибгарлик бу фуқароларнинг шахсий мулклари ёки мулкка бўлган ҳуқуқини алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш билан талон-тароҷ этилади²⁷⁶.

Жиноятчилар жабрланувчини танлашда ҳар хил белгиларга, чунончи: кўп миқдорда моддий бойликларнинг мавжудлигига; бўлажак жабрланувчининг ташқи кўринишига (номусга тегишда аёлнинг «чиройлилиги», жиноятга туртки берувчи хулқ-атвори; фирибгарликда шахснинг «соддалиги» ва ҳ.к.); ёшига; ҳаёт тажрибасига; қизиқишларига; феъл-атворининг ўзига хос хусусиятларига (ичкиликка ружу қўйганлик, ишонувчанлик ва ҳ.к.) қараб мўлжал олади.

Жиноятчининг жабрланувчини танлаши – виктимликни белгиловчи муҳим омилдир. Лекин бу мазкур ҳодисанинг бирдан-бир омили эмас. Бошқа бир ҳолат – жабрланувчининг хулқ-атвори ҳам виктимликни аниқлашда муҳим аҳамиятга эга. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, жабрланувчининг жиноят

²⁷⁵Ўзбекистон республикаси Олий Суд Пленумининг 2017 йил 11 октябрдаги “Фирибгарлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 35-сон қарори.

²⁷⁶ *Зарипов З.С., Кержнер М.Ю.* Профилактика преступлений. – Т., 1993. – С. 26.

содир этилишидан олдинги, жиноят содир этиш вақтидаги ва жиноят содир этилганидан кейинги хулқ-атворини фарқлаш лозим²⁷⁷.

Жабрланувчининг жиноят содир этилишидан олдинги хулқ-атвори қуйидагича бўлиши мумкин:

- жиноят содир этишга туртки берувчи (шахс ўз ҳаракатлари билан криминоген вазиятни юзага келтиради);
- фаол (шахс бевосита криминоген вазиятни юзага келтирмайди, лекин ўз ҳаракатлари билан унинг юзага келишига жиддий таъсир кўрсатади);
- пассив (криминоген вазиятнинг юзага келишида шахс жиддий ёки умуман ҳеч қандай роль ўйнамайди) бўлиши мумкин.

Жиноят содир этиш вақтида жабрланувчининг ҳаракатларидан келиб чиқиб қуйидагича бўлиши мумкин:

- шахснинг ҳуқуқбузар кўзлаган жиноий ниятини рўёбга чиқаришига имконият яратадиган хулқ-атворини;
- жабрланувчининг жиноятчига жиноий натижага эришиш имкониятини енгиллаштирувчи унсурларсиз хулқ-атворини («нейтрал» хулқ-атворни);
- ғайриҳуқуқий хулқ-атвор амалга ошишига муайян даражада тўсқинлик қилувчи хулқ-атворни фарқлаш мумкин.

Таъкидлаш лозимки, фирибгарлик жиноятларида ушбу турдаги жиноятдан жабрланувчилар субъект сифатида ақли расо шахс бўлишлари шартлиги белгиланган бўлиб, кўзи ожизларга нисбатан, воқеликни тўла англаш қобилиятига эга бўлмаганларни (ақли норасо шахслар, 14 ёшдан кичик болалар, кучли рухий ҳаяжонланиш ҳолатидагилар, алкоғолни суиистеъмол қилган, гиёҳвандлик воситалари психотроп модда ва ақл ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддалар)нинг таъсири остида бўлган шахсларга нисбатан алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиб мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритган шахслар фирибгарлик эмас ўғрилиқ жинояти учун жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Мустақил усул сифатида содир этилган фирибгарликда ишончни суиистеъмол қилиш – ҳақиқатни бузиб кўрсатиш (фаол алдов) ҳам ҳақиқатни яшириш ҳам (фаол бўлмаган алдов) мавжуд бўлмасдан фақат ўзаро ишончга асосланган муносабатларни суиистеъмол қилиш ҳолати мавжуд бўлади. Ўзаро ишончга асосланган муносабатларда мулк бир шахсдан бошқа шахсга ўтказилиши, яъни унга бериб қўйилиши ва ҳужжатларсиз ишониб топширилиши каби ҳолатларни кузатишимиз мумкин бўлади.

Фирибгарликнинг ўзига хослиги шундаки, ташқи томондан у мулк эгасининг мулкни ўз хоҳиши билан жиноятчига беришда намоён бўлади. Жабрланувчининг айбдорга нисбатан ишончли муносабатининг мазмуни, хусусияти, манбаи, сабаблари, муддати ва шу каби ҳолатлар содир этилган қилмишни баҳоланишига таъсир кўрсатмайди. Содир этилган фирибгарлик вақтида жабрланувчи ва айбдор таниш, қариндош, хизматдош, хизмат кўрсатиш

²⁷⁷ Абдурасулова Қ.Р. Криминология: Дарслик. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2008. – Б. 64.

муносабати билан ўзар алоқада бўлган шахс ва шу қабила бўлиши мумкин. Ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг зарурий белгиси сифатида ҳуқуқбузарнинг ўз мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқини ихтиёрий равишда айбдорга топширишида намоён бўлади, десак тўғри ёндашган бўламиз²⁷⁸.

Мулкни эгаллаб фирибгарлик мазкур мулк айбдор ёки бошқа шахсларнинг ғайриҳуқуқий эгалигига ўтган ва ундан хоҳлаган тарзда фойдаланиш ёки тасарруф этиш учун реал имкониятларга эга бўлган пайдан бошлаб тугалланган ҳисобланади²⁷⁹.

Ушбу фикримизни Г.Т. Абдуллаходжаевнинг ўғирлик ва фирибгарликнинг олдини олишнинг виқтимологик жиҳатлари бўйича олиб борган тадқиқот натижаларига таяниб ишлаб чиқилган «агарда жабрланувчиларнинг ўзлари муайян ҳаётий вазиятда ўзларини ижобий томондан тутганларида, кўпчилик жиноятлар содир этилмаган бўларди»²⁸⁰ мазмунидаги илмий хулосаси билан асослаш мумкин.

Фирибгарликнинг сабаб ва шароитларини аниқлашда қуйидаги масалаларга урғу берилиши муҳим аҳамият касб этади: *биринчиси*, ҳуқуқбузарнинг шахси (ижтимоий-демографик, маънавий-руҳий ва жинсий-ҳуқуқий ва биофизиологик белгилари)га; *иккинчиси*, ҳуқуқбузарнинг тарбияси, оиласидаги муҳит, эҳтиёжи, манфаатлари, мотиви, мақсади, ҳаётда танлаган йўли; *учинчиси*, ҳуқуқбузарлик содир этилган вақт, жой, шароит, содир этилиш усули, воситаси; *тўртинчиси*, ҳуқуқбузарлик содир этилган вақт ва жойда ҳуқуқбузарликни олдини олиш лозим бўлган субъектларнинг фаолияти; *бешинчиси*, ҳуқуқбузарликдан жабрланувчининг шахси (ижтимоий-демографик, маънавий-руҳий ва жинсий-ҳуқуқий ва биофизиологик белгиси), айбли ёки айбсиз виқтимлик ҳолати; *олтинчиси*, ҳуқуқбузар ва жабрланувчи ўртасидаги алоқалар (яқин қариндош, қариндош, қуданда, қўшни, маҳалладош, касбдош, синфдош, курсдош, таниш, нотаниш қабила) ва муносабат (зиддиятчи, адоватлашган қабила); *еттинчиси*, шахснинг илгари судланганлиги қабила.

Хулоса ўрнида айтиш лозимки, Ички ишлар органларининг фирибгарлик жиноятларига қарши кураш фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш бу фирибгарликнинг сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш мақсадида кенг қамровли чора-тадбирларни амалга оширишликни талаб этади. Бунинг учун эса, фирибгарликнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш билан чегараланмасдан, уларнинг тўлақонли ҳисобини юритиш механизмининг ҳам такомиллаштириш ҳамда аҳоли ўртасида тарғибот-тушинтирув ишларини янада кучайтириш мақсадга мувофиқдир.

²⁷⁸ Амиров З.А. Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ҳуқуқий тарбия: назария ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти: Монография. – Т.: «LESSON PRESS», 2016. – 96 б.

²⁷⁹ Ривман Д.В. Криминальная виқтимология. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.

²⁸⁰ Абдуллаходжаев Г.Т. Предупреждение краж и мошенничества: виқтимологические аспекты. дисс. канд.юр.наук. – Т., 2004. – С. 186.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини баҳолаш индикаторларининг аҳамияти ва ўзига хос хусусиятлари

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар доира-сида аҳолининг тинч ва осойишта ҳаётини таъминлаш ҳамда жамиятимизда қонунга итоаткорлик ва жамоат хавфсизлиги маданиятини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини баҳолаш бўйича бир қанча ислохотлар амалга оширилиб, ҳуқуқ-тартиботни таъминлашда ижобий натижаларга эришилди ҳамда республикаимизнинг маъмурий ҳудудларидаги криминоген вазиятни сезиларли даражада яхшилашга эришилди.

Жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, ҳуқуқий демократик давлат қуриш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлардан кўзланган мақсадларга эришиш-нинг муҳим шарти ҳисобланган.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти билан бевосита амалга оширувчи органлар томонидан олиб борилаётган ҳуқуқбузарликлар профилак-тикасини чора-тадбирларни мониторинг қилиш, индикаторлаш билан баҳолаш ҳамда уларнинг фаолиятини самарадорлигини ошириш юзасидан бирқанча ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

ҳуқуқбузарликлар профилактикаси – ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилак-тикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлари тизими.²⁸¹

“Индикатор” атамаси лотин тилида «indico», яъни кўрсаткич деган маънони англатади. У ҳолат, вазият, шароит ва жараёнларни инсон идрок этадиган қулай шаклда акс эттирувчи қурилмалар орқали баҳолаш учун аниқланадиган кўрсаткичдир. Индикаторлар визуал (кўриш), акустик (эшитиш), тактил (сезиш, искаш) каби хиллардан иборат.²⁸²

Индикаторлар нима учун керак:

²⁸¹ <https://www.lex.uz/acts/2387357> Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонун.– Т., 2014. – Б.3

²⁸² <https://qomus.info/encyclopedia/cat-i/indikator-uz/>

– Индикаторлар кўп йиллик катта ҳажмдаги маълумотларни содда-лаштириш ва баҳолаш орқали қабул қилинган қарорларни асослашда фойдаланилади.

– Индикаторларни қўллаш табиатдан фойдаланишда юзага келадиган камчиликларни аниқлашга ёрдам беради.

– Индикаторлар табиий муҳитдаги ўзгаришларни таҳлил қилиш-га ёрдам беради.

– Индикаторлар ҳар хил тоифадаги фойдаланувчиларга маълумотлардан унумли фойдалана олиш имкониятини яратиб беради.

2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида Ўзбекистонда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш, жисмоний ҳамда юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларига оид ахборотни тақдим этишнинг замонавий шакллари жорий қилиш зарурати белгилаб берилган. Шунингдек инсон ахборотларнинг қарийб 90 фоизини кўриб идрок қилгани учун визуал индикатор кенгрок ишлатилади.

Бугун рақамли технологиялардан кенг фойдаланилган ҳолда data.gov.uz, my.gov.uz, regulation.gov.uz, d.xarid.uz ва бошқа онлайн платформаларда маълумотлар очиқ эълон қилинмоқда, бу эса давлат идораларининг жамоатчилик олдида ҳисобдорлигини оширмоқда. Ҳар бир вазирлик ва идора маълумотлар очиқлиги фаолиятини танқидий кўриб чиқиб, ўзининг веб-сайтлари ва ижтимоий тармоқлардаги саҳифаларида маълумотларни мунтазам жойлаштириши ва янгилаб бориши амалиёти йўлга қўйилди.

Очиқлик-ошкоралик бўлмаган жойда давлат органлари ва мансабдорларнинг жамоатчилик олдида ҳисобдорлигини таъминлаш ёки жамоатчилик назорати унсурларини амалга ошириб бўлмайди.

Бугунги кунда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини баҳолашнинг самарали бажарилишини таъминлаш учун барча давлат органлари ва ташкилотларининг фаолиятини жамоатчилик текширув орқали баҳо беришимиз керак.

Жамоатчилик текшируви - давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан қонуннинг, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг қўпол, оммавий равишда ёки бошқача жиддий бузилиши ҳолатлари аниқланганда жамоатчилик назорати субъектлари томонидан жамоатчилик текшируви амалга оширилади.

Афсуски, бугунги кунда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти соҳасида бир қатор камчилик ва муаммолар тизимнинг фаолиятини самарали ташкил этишга тўсқинлик қилмоқда.

биринчидан, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи давлат органларининг иш шакли ва услублари, энг аввало ахборот-коммуникация технологияларидан етарли даражада фойдаланилмаётганлиги сабабли ҳозирги кун талабларига тўлиқ жавоб бермаётганлиги;

иккинчидан, давлат идоралари аксарият ҳолларда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини фақатгина ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг вазифаси сифатида баҳолаб, оқибатда ушбу фаолиятга лозим даражада эътибор қаратмаётганлиги;

учинчидан, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти борасидаги чора-тадбирларнинг аниқ манзилга йўналтирилмаганлиги ва уларга комплекс ёндашилмаётганлиги, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг тизимли равишда содир этилишига доир сабаб ва шарт-шароитларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш самарадорлиги мавжуд эмаслиги кутилаётган натижаларни бермаётганлиги.

Бугунги кунда мазкур вазифани самарали бажарилишини таъминлаш учун барча давлат органлари ва ташкилотларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятининг асосий йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

– жамоатчилик назоратини кучайтириш, ижтимоий ва давлат-хусусий шерикчилигини ривожлантириш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан тўғридан-тўғри ҳамкорликни йўлга қўйиш;

– ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини, шу жумладан ҳуқуқбузарликлар динамикаси, уларни содир этиш такрорийлиги, ижтимоий фикр, профилактик ишлар натижасидан фуқароларнинг қониқиш ҳосил қилиши ва аҳоли билан ҳамкорлик даражасини инобатга оладиган баҳолашнинг аниқ мезонларини жорий этиш;

– жамоатчилик назоратини амалга оширувчи субъектларнинг талабларини монеликсиз бажариш тартибини киритиш, акс ҳолда қонунчилик билан жавобгарликка тортилишини белгиловчи нормаларни киритиш.

М.У. Ярлакабов,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Электр, иссиқлик энергияси, газдан фойдаланиш қоидаларини бузишга оид жиноятлар бўйича жавобгарликнинг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 ноябрдаги “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 6118-сон Фармонида асосан Департамент органларига электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ жиноятларни аниқлаш, бартараф этиш ва уларнинг олдини олиш вазифаси юклатилди.

Ўз навбатида бу турдаги маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, бартараф этиш ва уларнинг олдини олиш вазифаси ички ишлар органларига топширилди. Шу сабабли, амалиётда ушбу чегарани аниқ белгилашда юзага келиши мумкин бўлган тушунмовчиликларнинг олдини олиш мақсадида

энергия ресурслари ва ичимлик сувини талон-торож қилиш жиноятлари ва бу турдаги маъмурий ҳуқуқбузарликларни бир-биридан фарқлаш талаб этилади.

Чунончи, МЖТКнинг 101-моддасида умумий фойдаланишдаги электр, иссиқлик газ тармоқларига ўзбошимчалик билан уланиш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бошқача тарзда бузиш ёхуд электр, иссиқлик энергияси, табиий газни ҳисобга олиш асбобларига шу жумладан уларнинг пломбаларига қасддан шикаст етказиш ёки бундай ҳисобга олиш асбобларининг кўрсаткичларини ўзгартириш мақсадида уларга ташқаридан аралаштириш учун маъмурий жавобгарлик белгиланган.

Электр энергиясини талон-торож қилиш учун маъмурий жавобгарликка тортишнинг асоси – шахснинг биринчи марта бундай ҳуқуқбузарликни содир этиши ёки етказилган зарар базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан ошмаслиги ҳисобланади.

Шахс томонидан муқаддам электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларини бузганлиги учун маъмурий жавобгарликка тортилганидан сўнг бир йил давомида худди шу ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши ёки етказилган зарар миқдорининг анча миқдор ёки ундан ортиқ бўлиши шахсни жиноий жавобгарликка тортишга асос бўлади.

Маълумот учун: ЖКнинг 8-бўлимида анча миқдордаги зарар – базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача бўлган миқдордаги зарарни ташкил этиши белгиланган. Ушбу турдаги ҳуқуқбузарлик учун жиноий ва маъмурий жавобгарлик асослари қуйидаги жадвалда келтирилмоқда: Жиноят кодекси 185² -моддаси бўйича жавобгарликни белгилаш асослари МЖТКнинг 101-моддаси билан маъмурий жавобгарликни белгилаш асослари қуйидагилардан иборат:

1. Шахс томонидан маъмурий жавобгарликка тортилганидан сўнг бир йил давомида худди шу ҳуқуқбузарликнинг содир этилиши ва етказилган зарар миқдори анча миқдоргача бўлиши ҳамда шахс муқаддам, 1 йил ичида маъмурий жавобгарликка тортилмаганлиги;

2. Етказилган зарар миқдорининг анча ёки ундан ортиқ миқдорни ташкил этиши. Жиноят кодексининг 185² -моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмиш формал таркибли жиноят ҳисобланади ва муайян оқибат келиб чиқиши талаб этилмайди.

Шахсни ушбу модданинг 1-қисми билан жиноий жавобгарликка тортиш учун қуйидаги шартлар бўлиши лозим:

а) шахснинг муқаддам ўзбошимчалик билан умумий фойдаланишдаги электр энергияси тармоқларига улангани, электр энергиясини ҳисобга олиш асбобларига, шу жумладан уларнинг пломбаларига қасддан шикаст етказгани, бундай ҳисобга олиш асбобларининг кўрсаткичларини ўзгартириш мақсадида уларга ташқаридан аралашгани каби ҳаракатлардан бирини содир этиб, ушбу ҳуқуқбузарликлар учун муқаддам маъмурий жазо қўлланилган бўлиши;

б) маъмурий жазо қўлланилганидан сўнг 1 (бир) йил ичида ЖКнинг 185² -моддаси 1-қисми диспозициясида назарда тутилган ҳуқуққа хилоф ҳаракатни

содир этиши. Бунда, шахс Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 21-моддасига кўра, маъмурий жавобгарликдан озод этилганида, шунингдек, мазкур Кодекснинг 271-моддаси 5-6-бандларига асосан иш юритиш тугатилганида ҳам у маъмурий жазога тортилмаган деб ҳисобланишини инобатга олиш лозим. Жиноят кодексининг 185² -моддаси 2-4-қисмларида назарда тутилган жиноятлар моддий таркибли жиноятлар ҳисобланади, яъни муайян жиноий оқибат (анча миқдор, кўп миқдор, жуда кўп миқдорда зарар етказиш) келиб чиқиши талаб этилади. Бунда шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун маъмурий жазо қўлланилгани аҳамият касб этмайди.

Анча миқдор, кўп миқдор ва жуда кўп миқдор тушунчаларига Жиноят кодексининг 8-бўлимида тариф берилган. Жиноят субъектив томондан фақат тўғри қасддан содир этилади. Бунда шахс Жиноят кодексининг 185² -моддаси диспозициясида назарда тутилган ижтимоий хавфли қилмиш хусусиятини англайди, унинг ижтимоий хавфли оқибатларига кўзи етади ва уларнинг юз беришини истаб, ҳаракат қилади.

Жиноятнинг мотиви ва мақсади қилмишни квалификация қилишда муҳим белги ҳисобланади. Жиноятнинг мотиви – шахснинг муайян моддий ҳаражатлардан қутулишга интилишда ифодаланган нияти. Одатда ушбу жиноят ғаразгўйлик ниятида (назорат қилинмайдиган фойда олиш, ҳаражатлардан қутулиш ва ҳ.к.) содир этилади. Жиноятнинг мақсади – Жиноят кодексининг 185²-моддаси диспозициясида назарда тутилган ижтимоий хавфли қилмишни содир этиш орқали келажакда муайян натижага, фойдага эришишга қаратилган шахснинг онгидаги фикрий интилишидир. Жиноятнинг субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо шахс ҳисобланади. Фикримизни электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш борасидаги ҳукукбузарликлар учун жавобгарликни такомиллаштириш мавзусида тадқиқот олиб борган олимларнинг илмий тадқиқот натижаларини таҳлил қилиш билан давом эттирамиз.

Хусусан, рус олими Е.А.Барышевнинг фикрига кўра, электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш давлатнинг бутун электр таъминоти тизимида жуда катта зарар етказиб, унинг фаолият самарадорлигини пасайтиради. Мазкур жиноятларнинг объектив томонини ишончни суиистеъмол қилиш ёки алдаш каби ҳаракатларда ифодаланади. Электр тармоқларига ноқонуний уланиш доим яширин равишда содир этилади, масалан тармоққа ҳисобга олиш ускунаси четлаб ўтган ҳолда уланиш, ҳисобга олиш ускунаси кўрсаткичларини ўзгартириш кабилар.

Шу сабабли РФнинг Жиноят кодексига электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш учун жавобгарликни белгиловчи янги моддани киритиш таклиф этилиб, қуйидагича изоҳланган:

1) жиноятнинг ўзига хос усулда содир этилиши, асосан электр энергиясининг яширин истеъмол қилиниши;

2) айбдорнинг ҳаракатларининг ўзига хослиги, яъни электр энергиясидан ўз фойдаси учун ноқонуний равишда текинга фойдаланиши;

3) электр энергияси бўйича мулк ва мулкый ҳуқуқ объекти тўғрисида ягона тушунчасининг мавжуд эмаслиги айбдорнинг ушбу ҳаракатларини талон-торож жинояти сифатида квалификация қилишга имкон бермайди.

Фикримизча, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида ҳам электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш жиноятларини мол-мулкни талон-торож қилиш жиноятлари сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқ. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 30 сентябрдаги “Электр энергетикаси тўғрисида”ги ЎРҚ-225-сон қонунига асосан электр энергияси бир вақтнинг ўзида ҳосил қилиниши ва истеъмол қилиниши билан тавсифланадиган алоҳида турдаги товар саналади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 ноябрдаги “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тизимини янада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 ноябрдаги “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 6118-сон Фармони

2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси.

3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси

4. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси.

5. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. 169-модда. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 08.11.2022 й., 03/22/801/0998-сон.

6. Ўзбекистон Республикасининг 31.10.1990 йилдаги “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида”ги 152-ХП-сон қонуни. 3-модда. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон.

А.Е. Бекмурзаев,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш тартиби билан боғлиқ жиноятларнинг профилактикасини таъминлаш масалалари

Жамият тараққиёти ва унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатувчи жиноятчилик доимий равишда ҳуқуқшунос олимлар, турли соҳа мутахассислари, қолаверса жамиятнинг ҳар бир аъзоси эътиборини ўзига тортиб келганлиги ҳаммамизга маълум. Чунки жиноятчилик қайси шаклда ёки тоифада бўлмасин, инсониятнинг тинч турмуш-тарзига муттасил равишда хавф солиб келган. Шунинг учун жиноятчиликнинг олдини олиш, унга йўл қўймаслик чоралари тараққиётнинг ҳар бир даврида жамиятдаги мавжуд фан-техника

ютуклари асосида қўлланилганлиги ҳамда бу кураш чоралари зарур илмий-назарий асосларга эга бўлганлигини кўриш мумкин.

Ҳозирда бутун дунё бўйлаб интернет тизими жуда ривожланиб кетди. Айниқса ушбу тизимдан фойдаланувчилар асосан ёшлар эканлиги ачинарли ҳолатдир.

Мамлакатимизда ҳам ёшлар ўртасида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик содир этилишини олдини олиш мақсадида, тарғибот ишлари олиб борилаётганлиги, ҳукуматимиз томонидан ёшларни қўллаб-қувватлаш учун уларга шарт-шароитлар яратилганлигига қарамасдан баъзи бир ёшларимиз тушунар-тушунмасдан, диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғирилган, қирғин солишга ёки фуқароларнинг зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган материалларни тарқатиб тайёрлаш ёки уларни тарқатиш мақсадида сақлаш, шунингдек диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намойиш этиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш – жиноятини содир этаётганлиги сир эмас.

Ёшлар тарбияси билан аввало ҳар бир ота-она ўз фарзандининг бўш вақтида нима ишлар билан шуғулланаётганлиги, мактабга ўз вақтида бораётганлиги, дарсларни қай даражада ўзлаштираётганлиги бўйича назорат қилиб бориши керак.

Албатта қонунчилигимизда, ушбу жиноят учун бир қатор жазо чоралари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 244¹-моддаси “Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намойиш этиш - Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғирилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган материалларни тайёрлаш ёки уларни тарқатиш мақсадида сақлаш, шунингдек диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намойиш этиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш – базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан тўрт юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғирилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган маълумотлар ва материалларни ҳар қандай шаклда тарқатиш, худди шунингдек фуқаролар тотувлигини бузиш, тухматона, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар тарқатиш ҳамда жамиятда қарор топган хулқ-атвор қоидаларига ва жамоат хавфсизлигига қарши қаратилган бошқа қилмишларни содир этиш мақсадида диндан фойдаланиш, шунингдек, диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намойиш

этиш — базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваридан тўрт юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилдан беш йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида кўрсатилган ҳаракатлар:

а) олдиндан тил бириктириб ёки бир гуруҳ шахслар томонидан;

б) хизмат мавқеидан фойдаланиб;

в) диний ташкилотлардан, шунингдек чет эл давлатлари, ташкилотлари ва фуқароларидан олинган молиявий ёки бошқа моддий ёрдамдан фойдаланиб;

г) оммавий ахборот воситаларидан ёхуд телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб содир этилган бўлса — беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонуни 2021 йил 5 июлдан қонуний кучга кирди.

Мазкур қонун билан диний мазмундаги материалларни тайёрлаш, олиб кириш ва тарқатиш соҳасидаги фаолиятининг ҳуқуқий асослари такомиллаштирилди. Диний мазмундаги материалларга нималар кириши батафсил очиб берилди.

Диний мазмундаги материаллар диний таълимотнинг ақидавий асосларини, тарихини, диний таълимот мафкурасини ва шарҳларни, турли диний таълимотларнинг маросимлар ўтказиш амалиётини, шунингдек алоҳида шахсларнинг, тарихий фактлар ва ҳодисаларнинг диний нуқтаи назардан баҳосини акс эттирувчи китоблар, рисоалар, журналлар, газеталар, варақалар, бошқа босма нашрлар, белгилар, предметлар, рамзлар, аудиовизуал асарлар (телевидение, кино ва видеофильмлар, клиплар, концерт дастурларининг ёзувлари, мультфильмлар ва бошқалар), электрон ахборот ташувчилардан (дискетлар, CD, DVD дисклари, ўрнатилган ва ечиб олинadиган хотира карталари, Интернет жаҳон ахборот тармоғида жойлаштирилган материаллар ва бошқалар) иборатдир.

Қонун билан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида диний мазмундаги материалларни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш жамиятда конфессиялараро тотувлик ва диний бағрикенгликнинг бузилишига олиб келадиган, диний зўравонликка бошбошдоқликка чорлайдиган ғоялар ҳамда қарашлар тарқалишининг олдини олиш мақсадида диний экспертизанинг ижобий хулосасини олгандан кейин амалга оширилади.

Диний мазмундаги материалларни тайёрлаш, олиб кириш ва тарқатиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади. Қонун билан шу пайтгача диний ташкилотни тузиш учун талаб этиб келинган маҳалла фуқаролар йиғини розилигини олиш талаби бекор қилинди.

Диний ташкилот тузиш ташаббускорлари ортиқча ҳужжат йиғишдан халос бўлди. Қонун асосида диний ташкилотларни рўйхатдан ўтказиш ва тугатиш билан боғлиқ тартибга енгилликлар жорий этилди.

Хусусан, маҳаллий диний ташкилотлар масжидлар ва конфессиялар ибодат ташкилотларини ташкил этиш ташаббуслари сони 100 нафардан 50 нафарга камайтирилди.

Ушбу ҳужжат виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар соҳасидаги муносабатларни янада такомиллаштиришга, уни қўллашдаги тушунмовчиликларнинг олдини олишга, диний бағрикенглик ва конфессиялараро ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга, бузғунчи ғояларга қарши иммунитет ҳосил қилишга хизмат қилади.

Замонавий ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муносабатларнинг шиддат билан ривожланиши, коммуникация ва ахборот технологияларининг тез суръатлардаги тараққиёти ғоявий таъсир ўтказиш имкониятларининг кенгайиши, услуб ва воситаларнинг такомиллашувига туртки бўлиб, маънавий таҳдидлар глобал муаммога айланди. Бу долзарблик Ер юзининг турли минтақалари халқларининг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдонига, бошқача айтганда мафкуравий полигонга айлантирилаётгани билан ҳам белгиланади. Замонавий воқелик инсон қалби ва онги учун бўлган курашларнинг янгидан-янги усул ва воситаларининг кўпайиб бораётгани, айниқса, бу борада дин омилидан фойдаланишга уринишларда яққол намоён бўлмоқда.

Хусусан, динни эътиқоднинг ўзига хос кўриниши сифатидаги асл моҳияти ҳақида билимга эга бўлиш турли сохта ғоя ва даъватлардан сақланишга ёрдам бериши шубҳасиз. Унда ёшлар онгида диний экстремизм, мутаассиблик ҳамда миссионерликнинг салбий оқибатлари ҳақида атрофлича билим ва кўникмалар ҳосил қилинади.

Диний мутаассибликнинг жаҳон ҳамжамияти, жумладан, мусулмон дунёси учун туғдираётган таҳдиди глобал хавфсизликка раҳна солаётган айрим диний-экстремистик ташкилотлар фаолияти мисолида ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ўзбекистоннинг Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашдаги ўрни, мамлакатнинг тадрижий тараққиётини таъминлаш йўлида олиб борилаётган ишларнинг устувор йўналишлари, хусусан, дин соҳасидаги илмий асосланган сиёсат ва ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришга қаратилган маънавий-маърифий ишларнинг мазмунини очиб беришга ҳам алоҳида эътибор берилган.

Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш қонун ва тартибини сақлашда, шунингдек барча учун хавфсиз жамиятни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Ушбу кенг қамровли қўлланмада ҳуқуқбузарликлар профилактикаси нимадан иборатлиги, унинг аҳамияти ва жиноятчиликнинг олдини олиш учун қўлланиладиган турли ёндашувлар чуқур ўрганилади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар доирасида аҳолининг тинч ва осойишта ҳаётини таъминлаш ҳамда жамиятимизда қонунга итоаткорлик ва жамоат хавфсизлиги маданиятини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Жумладан, жамоат хавфсизлигини таъминлаш йўналишидаги ишларни “Халқ манфаатларига хизмат қилиш” тамойили асосида ташкил этишнинг

мутлақо янги механизм ва тартибли жорий этилиб, давлат органларининг жамоатчилик тузилмалари билан ўзаро мақсадли ҳамкорлиги йўлга қўйилди.

Шу билан бирга, жаҳонда кучайиб бораётган турли хавф-хатар ва зиддиятлар, эл-юрт тинчлиги ва осойишталигига таҳдидлар, пандемия, табиий ва техноген офатлар масъул давлат тузилмаларига ўз фаолиятини «Барча саъй-ҳаракатлар инсон қадри учун» деган устувор ғоя асосида янада такомиллаштириш вазифасини юкламоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги «Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жинойтчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6196-сон Фармониға мувофиқ, шунингдек, мамлакатимизда жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини янада ривожлантириш ҳамда ушбу соҳадаги давлат сиёсатининг истиқболли йўналишларини белгилаш мақсадида:

Жамоат хавфсизлигини таъминлашдаги илғор хорижий ва миллий тажрибалар асосида ишлаб чиқилган ҳамда аҳолини ҳар қандай таҳдидлардан кафолатли ҳимоя қилишга қаратилган.

Z.R. Niyozov,

IV Akademiyasi Magistratura “Tashkiliy-taktik boshqaruv” mutaxassisligi tinglovchisi

Ichki ishlar organlarining murojaatlarni ko‘rib chiqish faoliyatini tashkil etish metodikasini takomillashtirish

Bugungi kunda mamlakatimizda xalqimizning baxtli hayoti uchun, olis kelajakda emas, balki bugungi kunda, ayni paytda yaxshi yashashi, munosib hayot kechirishi va barcha imkoniyatlardan bahramand bo‘lishini ta‘minlashga qaratilgan xalqparvar tizimni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo‘yilayotgan hozirgi sharoitda biz o‘z faoliyatimizni “Buyuk kelajagimiz bugundan boshlanadi” degan shior asosida tashkil etishimiz, xalqimizning farovon hayotini ta‘minlash uchun bor kuch va salohiyatimizni ishga solishimiz zarurligi qayta-qayta ta‘kidlanmoqda.

Bu yo‘lda 2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi jamiyat hayotining barcha sohalaridagi, xususan, ichki ishlar tizimidagi islohotlarning “yo‘l xaritasi”ga aylandi.

Harakatlar strategiyasida “Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak”, degan tamoyil davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning ta‘biri bilan aytganda, “xalqimiz Yaratgandan, avvalo, tinchlik-xotirjamlikni so‘raydi. Shundan so‘ng, o‘z uyim, boshpanam bo‘lsa, oilam, bola-chaqam bilan sog‘-salomat yasha-

sam, deydi. Biz xalqimizning ana shunday orzu-niyatlarini ro'yobga chiqarish uchun ikkita masalaga, ya'ni ichki ishlar va sog'liqni saqlash tizimini isloh qilishga katta e'tibor qaratyapmiz".

Ichki ishlar organlarining asosiy vazifalari fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, jismoniy va yuridik shaxslarning mulkini, konstitutsiyaviy tuzumni himoya qilishdan, qonun ustuvorligini, shaxs, jamiyat va davlatning xavfsizligini ta'minlashdan, shuningdek huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktikasidan iborat. Ichki ishlar organlari to'g'risidagi qonunchilik ushbu Qonun va boshqa qonunchilik hujjatlaridan iboratdir.

Ichki ishlar organlari o'z faoliyatini fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etish hamda ushbu huquqlar, erkinliklar va qonuniy manfaatlarini hurmat qilish asosida amalga oshiradi.

Ichki ishlar organlari fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ularning jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, himoya qilinishini ta'minlaydi.

Ichki ishlar organlarining fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini cheklovchi faoliyati, agar qonuniy maqsadga erishilgan bo'lsa yoki ushbu maqsadga fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini cheklash orqali erishib bo'lmاسligi yoki erishilmasligi kerakligi aniqlansa, darhol to'xtatiladi.

Qiynoqlarga solish, zo'ravonlik qilish, boshqa shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsitadigan tarzda muomalada bo'lish ichki ishlar organi xodimiga taqiqlanadi. Ichki ishlar organining xodimi fuqaroga qasddan og'riq, jismoniy yoki ma'naviy azob yetkaziladigan xatti-harakatlarga chek qo'yishi shart.

Agar qonunda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, ichki ishlar organlari fuqaroning sha'ni, qadr-qimmatiga yoki ishchanlik obro'siga putur yetkazadigan, uning shaxsiy hayotiga taalluqli bo'lgan ma'lumotlarni oshkor qilishga haqli emas.

Agar qonunda boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, ichki ishlar organlari har bir fuqaroga o'zlarida mavjud bo'lgan, uning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga bevosita daxldor bo'lgan hujjatlar hamda materiallar bilan tanishish imkoniyatini ta'minlashi shart.

Ichki ishlar organi xodimi fuqaroga murojaat etganida:

o'z lavozimini, unvonini, familiyasini, ismini, otasining ismini aytishi, fuqaroning talabiga ko'ra xizmat guvohnomasini ko'rsatishi, shundan so'ng murojaat qilishining sababi va maqsadini ma'lum qilishi;

fuqaroga nisbatan uning huquq va erkinliklarini cheklovchi choralar qo'llanilgan taqdirda, bunday choralar qo'llanilishining sababini hamda asoslarini, shuningdek fuqaroning shu munosabat bilan yuzaga keladigan huquqlari va majburiyatlarini unga tushuntirishi shart.

Ichki ishlar organi xodimi o'ziga fuqaro murojaat etgan taqdirda, o'z lavozimini, unvonini, familiyasini, ismini, otasining ismini aytishi, uni diqqat bilan eshitishi,

o'z vakolatlari doirasida tegishli choralar ko'rishi yoxud qo'yilgan masalani hal etish kimning vakolatiga kirishini tushuntirishi shart.

Xususan, jamoat xavfsizligini ta'minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklar profilaktikasining yaxlit tizimini shakllantirish, ichki ishlar organlarining eng quyi bo'g'inidan respublika darajasigacha samarali faoliyatini yo'lga qo'yish va zamonaviy ish uslublari joriy etish orqali mamlakatimizda huquq-tartibot va qonuniylikni mustahkamlash, aholining tinchligi va osoyishtaligini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6196-son (2021-yil 26-mart) farmoni qabul qilindi. Farmonga binoan ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash faoliyatini tashkil etishning mutlaqo yangi mexanizmlari sifatida quyidagilar belgilandi:

birinchidan, ichki ishlar organlarining tayanch punktlari negizida mahalla huquq-tartibot maskanlari bosqichma-bosqich tashkil etilishi belgilandi. Unga muvofiq, mahalla huquq-tartibot maskani hududdagi jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashishning asosiy quyi bo'g'ini hisoblanib, uning negizida ichki ishlar organlarining tegishli sohaviy xizmatlari, Milliy gvardiya va boshqa davlat organlarining muvofiqlashtirilgan faoliyatini hamda jamoat xavfsizligini ta'minlash ishlarini tizimli tashkil etish va muvofiqlashtirish vazifasi profilaktika inspektoriga yuklatildi;

ikkinchidan, Ichki ishlar vazirligi tuzilmasini takomillashtirish orqali ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash sohaviy xizmatlari faoliyatini boshqarish va muvofiqlashtirishning yagona tizimini joriy etish maqsadida, Patrul-post xizmati va jamoat tartibini saqlash bosh boshqarmasi, Huquqbuzarliklar profilaktikasi bosh boshqarmasi, Yo'l harakati xavfsizligi bosh boshqarmasi, probatsiya xizmatini o'z ichiga oladigan Jamoat xavfsizligi departamenti tashkil etildi; uchinchidan, hududiy ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash va xavfsizligini ta'minlash faoliyati tuzilmalari va rahbar lavozimlarini maqbullashtirish orqali mavjud kuch va vositalardan samarali foydalanishni ta'minlash maqsadida, ayrim rahbarlik lavozimlarining tugatilishi hisobidan Qoraqalpog'iston Respublikasi ichki ishlar vazirining, viloyatlar, tuman va shaharlar ichki ishlar organlari boshliqlarining o'rinbosari Jamoat xavfsizligi xizmati boshlig'i lavozimi joriy etildi va patrul-post hamda yo'l-patrul xizmati bo'linmalari faoliyatini, shuningdek, mahallalar va jamoat joylarida manzilli profilaktik tadbirlar o'tkazilishini muvofiqlashtirish, muqaddam sudlangan va probatsiya hisobiga olingan shaxslar bilan ishlash hamda ichki ishlar organlarining tungi xizmatini tashkil etish uning asosiy vazifalari etib belgilandi.

Shuningdek, ushbu Farmon bilan ichki ishlar organlari tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha "yo'l xaritasi" tasdiqlandi. Unga muvofiq quyidagilarni nazarda tutuvchi jamoat xavfsizligini ta'minlashning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish belgilandi:

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash; patrul-post va yo‘l-patrul xizmatlari, huquqbuzarliklar profilaktikasi va probatsiya xizmatlari bo‘linmalarining o‘zaro hamkorlikda ishlashi bo‘yicha yangi mexanizmlarni belgilash; Milliy gvardiya bo‘linmalarining jamoat tartibini saqlash tizimidagi vakolatlari va shaxsiy javobgarligini belgilash; probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvorini kunlik nazorat qilishda profilaktika inspektorlari bilan hamkorlik mexanizmlarini joriy etgan holda probatsiya bo‘linmalarining faoliyati samaradorligini oshirish.

Xulosa qilish mumkinki, bugungi kunda ichki ishlar organlari inspektorlari jismoniy va yuridik shaxslar murojaatlarini ko‘rib chiqish va ularni qonuniy hal etish mutlaqo yangi bosqichga ko‘tarildi.

Darhaqiqat, fuqarolarning ariza va shikoyatlari qonuniy hal etilsa, aholining amaldagi qonunlarga, murojaatlarni ko‘rib chiqqan davlat idorasiga bo‘lgan ishonchini yanada mustahkamlanadi, hamda elektron murojaatlar bilan ishlash tizimini keng ko‘lamli islohotlar va fuqarolarga elektron murojaat berish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar shakllantirish orqali erishilsa bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi (Speech by President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the Solemn Ceremony Dedicated to the 24th Anniversary of the Adoption of the Constitution of the Republic of Uzbekistan) // Xalq so‘zi. – 2016. – 8-dek.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (2021-yil 29-noyabr) farmoni (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On approval of the Concept of Public Security of the Republic of Uzbekistan and measures for its implementation" (November 29, 2021)) // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 01.12.2021-y., 06/21/27/1116-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi Farmoni bilan tasdiqlangan “2022–2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta‘minlash tizimini rivojlantirish strategiyasi” (Approved by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 29, 2021 "Strategy for the development of public safety in the Republic of Uzbekistan in 2022–2025") // <https://www.lex.uz/docs/5749291>.

4. Степанов А.В. Общественная безопасность: теоретико-правовой анализ // Вестник АНО ВПО “Прикамский социальный 30 институт” – №1(69) – 2015. С. (29-37) (Stepanov A.V. Public safety: theoretical and legal analysis // Bulletin of the ANO VPO “Priikamsk Social Institute” – No. 1 (69) – 2015. P. (29-37).).

Ўғирлик жиноятларига қарши курашишнинг илк кўринишлари ва уларнинг тарихий ривожланиши

“Ўғирлик” – ўзганинг нарсасини хуфёна олмоқ, олиб кетмоқ, қонунга хилоф равишда ўзлаштирмоқ маъносини билдиради”²⁸³.

Жамиятнинг тарихи, ижтимоий, иқтисодий ва гуманитар тараққиёти ўғирлик жиноятини содир этиш усуллари ва воситалари ўзгариб боришига доим сабаб бўлиб келган.

Ўғирлик жинояти ҳар доим мавжуд бўлган, лекин кўриниши даврлар, мамлакатлар ва минтақаларга мутаносиб равишда турли хил бўлган. Бунга ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси, миллий анъаналар, урф-одатлар, маданий-маърифий ишларнинг даражаси, кундалик турмуш тарзи таъсир қилган. Ўғирлик жиноятлари сабаблари ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар ҳам унинг хилма-хил бўлишига олиб келган.

Турли хил ижтимоий-иқтисодий тизимлар, мамлакатдаги унинг даражаси ва табиати жамият аъзолари ҳаётининг ўзига хос шароитлари билан боғлиқ.

Ибтидоий жамиятда жиноятлар ажратилмаганлиги учун, ўғирлик алоҳида тақиқланган қилмиш сифатида белгилаб қўйилмаган ва бу ҳаракатлар содир этилишда давом этишига таъсир қилмаган. Такрорий ва кенг тарқалган зарарли ҳаракатлар жамиятнинг жавобини келтириб чиқарган, бу қабила томонидан ўрнатилган маълум бир тақиқда намоён бўла бошлаган.

Қадимда Ўрта Осиё ҳудудларида ҳам жамият вужудга келган вақтдан бошлаб ўғирлик жиноятлари мавжуд бўлиб, бунда аҳолининг мулкани жиноий тажовузлардан ҳимоя қилиш ҳар бир давлатнинг устувор вазифаларидан бири бўлиб келган.

Бунга уй-жойлардан содир этилган ўғирлик жиноятлари яққол мисол бўлиб келади. Чунки уйдан содир этилган ўғирлик жинояти аҳолини ҳақиқий ташвишга солувчи омил ҳисобланиб, давлатлар сиёсатида салбий таъсир кўрсатиб келган.

“Жумладан, қадимги Авесто китобида ёзилган маълумотларга кўра уй-жойдан содир этилган ўғирликнинг олдини олиш ва фош этишда тунги қоровуллар асосий вазифани бажариб, ушбу жиноятни содир этган шахсларга жиддий жазо чоралари қўлланилган.

Рим империясининг қонунларида уй-жойдан содир этилган ўғирликни олдини олиш, фош этишда соқчи, қоровулларга махсус қуролдан фойдаланишга рухсат берилган бўлиб, ўғирлик устида қўлга тушган шахсга унинг мавқеидан

* Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси магистратура тингловчиси.

²⁸³ https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20O'.pdf

келиб чиққан ҳолда турли жазо чораси, ҳатто энг олий жазо қўлланиши ҳақида қайд этилгани, уй-жойдан ўғирлигига қадим замонлардан буён курашиб келинаётганлигидан далолат беради.

Уй-жойдан содир этилган ўғирликнинг олдини олиш ҳамда фош этишнинг тарихий шаклланишини вақт (давр) мезонига кўра ретроспектив жиҳатдан шартли равишда тўрт босқичга бўлиш мумкин.

Биринчи босқич – эрамиздан аввалги V асрдан VII асрларгача бўлган давр.

Иккинчи босқич – VIII асрдан XIX асрнинг биринчи ярмигача бўлган давр.

Учинчи босқич – XIX асрнинг ўрталаридан XX асрнинг 90-йилларига бўлган давр.

Тўртинчи босқич – Ўзбекистоннинг мустақиллик даври. Ушбу даврларда уй-жойдан содир этилган ўғирликни олдини олиш, фош этишда қандай чоратadbирлар кўрилганлигини таҳлил қилиб кўрамиз.

Биринчи босқичда (эрамиздан аввалги V асрдан VII асргача) уй-жойдан содир этилган ўғирликнинг предметини асосан уй-рўзгор, хўжалик буюмлари, кийим-кечак, қимматбаҳо тақинчоқлар ташкил этган. Сабаби, уй-жойдан ўғирланган ашё, буюмларга эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф қилиш ўғри шахс учун анча қулай бўлган.

Уй-жойдан содир этилган ўғирлик қадимда асосан зодагон ва бой хонадонларда кўроқ содир этилиб, ўғри, гоҳ уй қоровули билан келишиб, гоҳида уни чалғитиб ўз мақсадига эришган. Қишлоқларда яшовчи фуқаролар уй-жойларида бундай жиноят деярли содир этилмаган. Бой хонадонлардан ўғирланган ашё, буюмлар, арзон гаровга қишлоқ аҳолисига ўтказилган.

Қишлоқларда содир этилган хонадон ўғирлигининг предметини ўғри, ўзи истеъмоли учун ишлатган холос. Шу боисдан, шаҳар, қишлоқ марказларида жойлашган уй-жойлардан ўғрилиқ кўпроқ содир этилган деган хулосага келиш мумкин.

Илк ўрта асрларда Европада тезкор-қидирув фаолиятининг таназзули билан ажралиб турган. V-VI асрларда франклар жамияти феодаллашиши, жамоат ерлари талон-торож қилиниши, жамиятнинг ўзи ва уруғчилик алоқалари парчаланиши билан ўғирлик энг кўп тарқалган хавфли жиноятга айланди. Шу сабабли франклар қироли Лотарь ўғриларга қарши курашиш учун махсус полиция отрядлари тузди. Полиция отрядлари ўғирликларга қарши курашишда маҳаллий фуқароларнинг имкониятидан ўғриларни аниқлашда, қидириб топишда самарали фойдаланишган.

Шунингдек, ушбу даврда уй-жойдан содир этилган ўғирликни олдини олишда аҳоли уйини қаровсиз қолдирмаслик (масалан, кўрикчи итлардан фойдаланган ёки уйда одам бўлган ва бошқ.), мулкни эҳтиёт қилиш чорасини кўрган. Жабрланувчи ўғирлатган мулкнинг масалан, қимматбаҳо тақинчоқларини алоҳида ўзига хос белгисини таниши, сотиб олган шахснинг ушбу буюмни келтириб берган шахсга берган кўрсатмаси асосида жиноят фош

этилиб, айбдор шахсга ўша даврдаги оқсоқоллар кенгашининг қарори билан тегишли жазо чоралари қўлланилган.

Иккинчи босқич – VIII асрдан XIX асрнинг биринчи ярмигача бўлган давр. Муқаддас Ислом динимизда бировнинг мулкига қаратилган жиноятлар оғир жиноятлар сирасига киритилиб, жамиятда бундай ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш мақсадида маълум даражадаги жазо шариат қонунларида белгилаб қўйилган. Жумладан, Қуръони Каримнинг Моида сурасида “Ўғри эркак ва ўғри аёлнинг қилмишларига яраша жазо ва Аллоҳдан (берилган) азоб сифатида қўлларини кесингиз! Аллоҳ қудрат ва ҳикмат эгасидир” – деб қайд этилади. Ўша даврда ўғирлик учун кескин жазо чораси қўлланилиши, ушбу жиноятнинг самарали олдини олишга хизмат қилган.

Чингизхон даврида ўғрилик ва бошқа иллатларни йўқотиш, тартиб-интизом ўрнатиш учун 1206 йилда «Ёсо қонунлари тўплами» жорий этилди. Унда ёзилишича, мулкка қарши жиноятлардан бири бўлган уй-жойдан содир этилган ўғирликларнинг олдини олишда юзбоши, ясовул, соқчи каби лавозимларида хизмат қилган шахслар шуғулланган. Ўша даврда мўғуллар тезкор-қидирув фаолиятининг ноошкора усули асосида савдогар, дарвиш, аскарларни махфий ҳамкорликка жалб этиб, ўғирлик содир этган шахсларни аниқлашда фойдаланилган ҳамда айбдор шахсларга шариат қоидалари асосида содир этган ўғирликнинг миқдори ва хусусиятидан келиб чиққан ҳолда қозилар томонидан тегишли жазо тури қўлланилган.

Амир Темур даврида давлатда содир этилган ўғирликларни ким содир этганлиги асосан мунҳий, яъни хабарнавис вазифасини бажарувчи қаландар, савдогар, фолбин, дарвишлик билан шуғулланувчи шахслар томонидан аниқланиб, ушбу жиноятларни содир этган шахсларга энг оғир жазолар қозилар томонидан қўлланилган. Темур Тузукларида ўғирлик жинояти ҳақида куйидаги: “Ўғирлик ва талончиликни барча йўлларини бекитишнинг чораларини кўрдим. Ўғрилар хусусида буюрдимки, улар қаерда бўлмасин, тутиб олинса, Ёсо бўйича жазолансин” каби қоидаларнинг белгилангани, ўғрилиikka қарши чора-тадбирларни ижро этиш ва риоя қилиниши устидан қаттиқ назоратнинг бўлиши, шубҳасиз, қонунчиликни мустаҳкамлашга хизмат қилган. Тузуклардан кўринадики, Амир Темур очиклик, раҳм-шафқат билан халқни ўзига ром қилиб, адолат ўрнатилишига ҳаракат қилиб, иложи борича жабр-зулмдан узоқроқда бўлишга интилган. Айниқса, фуқаролар томонидан уй-жойдан содир этилган ўғирлик ҳолатларида одиллик билан иш тутганлигини кўриш мумкин. Ушбу даврда уй-жойдан содир этилган ўғирликни мунтазам равишда олдини олиш бўйича соқчи, аскарлар, шунингдек, фуқаролар томонидан кўрикчи итлардан фойдаланиш орқали самарали чора-тадбирлар амалга ошириб келинган.

Бухоро, Хива, Қўқон хонликлари (XVI – XIX асрлар) даврида мулкка тажовуз қилиш, шу жумладан, уй-жойдан содир этиладиган ўғрилик оғир жиноят турларидан бири бўлиб, ушбу жиноятнинг олдини олиш соқчи, қоровул ҳамда маҳаллий аҳоли томонидан амалга оширилган. Ушбу хонликларда миршаблар, посбонбошининг махфий алоқасида бўлган шахсларни берган

тезкор маълумотга кўра, уй-жойдан ўғирлик содир этган шахслар аниқланиб, уларнинг ушбу фаолияти пул ва бошқа мол билан тақдирланган. Миршаблар томонидан уй-жойдан ўғирлик юзасидан суриштирув ўтказилиб, айбдорларнинг қилмиши фош этилган. Уй-жойдан ўғирлик содир этган шахс ҳаттоки, жабрланувчининг қариндош бўлса ҳам афв этиши мумкин бўлмай, жиноят ишлари қозилик судлари томонидан кўриб чиқилиб, айбдорга тегишли жазо қўлланилиши ҳақида ҳукмлар чиқарилган.

Учинчи босқич-ХІХ асрнинг ўрталаридан ХХ асрнинг 90-йилларига бўлган давр. Чор Россия мустамлакачилиги (1847–1917 йиллар) даврида уй-жойдан содир этилган ўғирликни олдини олиш ва фош этишда махсус кидирув полицияси ташкил этилган.

1903–1904 йилларда қабул қилинган “Халқ судяларининг Фавқулодда Конгресси қарорлари тўплами”да “Оддий ўғирлик” жинояти бўйича суд қарорлари тўплами мавжуд бўлган. Шунингдек, 1903 йилдаги Жиноят кодексида уй-жойдан ўғирлик ва талончилик қилмишлари тенглаштирилиб, ушбу икки қилмиш қонун тилида “Ўғрилик” атамаси билан номланган. Полиция департаментининг махфий йўриқномаси асосида махфий ҳамкорликка жалб этилган фуқаролардан олинган ишончли маълумотлар асосида мулкӣ турдаги жиноятлар аниқланиб (1904 йилда бировнинг мулкӣни талон-торож қилиш 206 та; 1906 йилда эса ушбу жиноятлар 251 тани ташкил этган) айбдор шахсларга нисбатан ваколатли суд томонидан тегишли жазо чоралари тайинланган.

Советлар ҳукмронлиги (1917–1990 йиллар) даврида уй-жойдан содир этилган ўғирлик кенг тарқалган жиноят туридан бири бўлиб, ушбу қилмиш учун анча жиддий чоралар кўрилган.

1922 йил 1 июнда РСФСР Жиноят кодексининг 180-моддаси 1-қисми «а» бандида уй-жойдан содир этилган ўғирлик оддий ўғирлик сифатида баҳоланган. Ўзбекистон ССРнинг биринчи Жиноят кодекси 1926 йил 16 июнда қабул қилинди. Мазкур кодекснинг “Мулкӣ жиноятлар” деб номланувчи 7-боби 162-моддасида уй-жойдан содир этилган ўғирлик учун жазо белгиланиб, мустақил жиноят сифатида назарда тутилди, фуқароларнинг хонадони, умумий ётоқхоналар, дала ҳовли ва бошқа турар жойлар мазкур жиноятнинг объекти сифатида баҳоланди. Кейинчалик, 1960 йилдаги Жиноят кодексини 144-моддасида уй-жойдан содир этилган ўғирлик жинояти учун жавобгарлик белгиланиб, бир гуруҳ шахслар, уюшган гуруҳ, ўта хавфли рецидивист шахс томонидан уй-жойдан содир этилган ўғирлик учун жавобгарлик масаласи белгиланди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ушбу даврда уй-жойдан содир этиладиган ўғирликликни олдини олишда асосан аҳолининг ҳушёрлигини ошириш борасида ҳуқуқ-тартибот ходимлари томонидан тарғибот ва ташвиқот ишлари ўтказилган. Доимий равишда калит танлаш усули билан ўғирлик содир этган шахслар ва калит ясовчи устахона эгалари, кўнгилли фуқаролар билан махфий ҳамкорлик қилиниб, ушбу жиноятларни “иссиқ изи”дан фош этиш чоралари кўрилган. РСФСР Жиноят кодекс (1922, 1926, 1960 йил)ларида уй-

жойларда содир этилган ўғирлик учун жавобгарлик икки гуруҳга, хусусий уй-жойлар ва корхона, муассаса ва ташкилотларнинг омборхоналари мулкни ўғирлашга ажратилган бўлиб, ташкилот мулкни ўғирлаш учун анча жиддий жазо чоралари қўлланилган.

Уй-жойдан содир этилган ўғирлик МДХ, давлатлари ҳудудида хар доим долзарб муаммолардан ҳисобланган. Жумладан, Қозоғистон, Қирғизистон, Россия вилоятларининг марказ ҳудудларида вазият жудаям оғир бўлиб, уй-жойдан содир этилган ўғирликка қарши курашишда давлат органлари томонидан тегишли ҳуқуқий таъсир чоралари ишлаб чиқилиб, уй-жойдан содир этиладиган ўғирликни олдини олиш ва фош этишга жиддий эътибор беришган.

Тўртинчи босқич – Ўзбекистоннинг мустақиллик даври, яъни Мустақиллик даврида Ўзбекистонда ички ишлар идораларининг фаолияти мавзусида илмий изланишлар олиб борган олим К.Б. Қодировнинг қайд этишича “Ўзбекистонда жиноятчиликка қарши кураш жараёни икки босқични босиб ўтган. Биринчи босқич – 1991 йилдан 2000 йилгача давом этиб, бу энг мураккаб давр бўлиб, айниқса истиқлолнинг илк йиллари ҳуқуқбузарликлар энг юқори нуктага етган вақт ҳисобланиши. Иккинчи давр – 2001 йилдан 2011 йилгача давом этиб, бу даврнинг хусусияти, авваламбор, мамлакатда олиб борилаётган суд-ҳуқуқ тизимини эркинлаштириш, жиноий жазоларни либераллаштириш руҳияти билан изоҳланиши. Ички ишлар ходимлари “Қопқон”, “Тур”, “Тун”, “Ўсмир”, “Комплекс” каби тадбирлар натижасида уюшган жиноий гуруҳ аъзолари, жиноят содир этишга мойил шахслар, дайдилар ва бошқалар рўйхатга олинганлиги ҳақидаги фикр-мулоҳазалари, уй-жойдан содир этиладиган ўғирликка қарши курашишда ички ишлар ходимлари томонидан махсус чоратадбирлар қурилганлигидан далолат беради”²⁸⁴.

Бундан ташқари, ўғирлик жиноятини Ўзбекистонда тарихий келиб чиқиши ҳақида кўплаб фикрлар юритишимиз мумкин, уни кўриниши, тузилиши ва ривожланиши бошқа мамлакатларга нисбатан катта фарқи бўлмаган, юқоридаги фикрларга таянган ҳолда жиноятлар ичидан айнан қайси жиноят биринчи бўлиб пайдо бўлганлиги ҳақида аниқ далил ва фактлар мавжуд эмас, лекин айнан ўғирлик жинояти жамиятни ривожланганлик даражасини белгиловчи кўрсаткичлардан бири деб баҳоласак бўлади.

Бундан ташқари, хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ўғирлик жинояти жамиятга ҳақиқий салбий таъсир этадиган жиноят сифатида шаклланиб, бизни мамлакатга четдан кириб келган деган фикрларни инкор этиб бўлмайди. Унча узоқ бўлмаган ўтмишга назар соладиган бўлсак, ўзимизга ёшлигимиздан маълумки, маҳалла, қишлоқ, аҳоли яшаш марказларида уйларнинг эшиклари қулфланмаган, аксарият аҳолининг буюмлари кўча-кўйда қаровсиз қолиши мумкин бўлиб, ўғирлик жинояти ҳақида камдан-кам эшитилар, эшитилса ҳам битта ёки иккита жиноятни эшитиб қолган пайтимиз бўлган, лекин Ўзбекистон собиқ иттифоқ таркибида бўлган даврда, турли кўринишдаги жиноятларни

²⁸⁴ <https://cyberleninka.ru/article/n/uy-zhoydan-sodir-etiladigan-irlikka-arshi-kurashishning-mazmun-mo-iyati-va-izhtimoiy-zarurati>

содир этиб бутун собиқ иттифоқ таркибидаги давлатлардан маҳкумлар Ўзбекистоннинг қамоқхоналарида, ўз ўрнида Ўзбекистонда жиноят содир этиб, жазо муддатларини собиқ иттифоқнинг мамлакатларида жазо муддатларини ўтаб келган, табиийки бу амалиёт жиноятчиликнинг, айнан ўғирликнинг ривожланишида ўз таъсирини кўрсатган. Ўғирликнинг турлари, содир этилиш услублари, шахсларни гуруҳларга бирлашиши, содир этишда юқори кўникмалар, восита ва бошқа шахслардан фойдаланиш амалиёти ривожланиб, жамиятимизга кириб келган.

С.Ш. Латипов,
*ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-
тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси*

Янги Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашнинг жамоатчилик назорати

XX асрнинг иккинчи ярмига келиб коррупция халқаро муаммога айланди. Айниқса, глобаллашув жараёнлари натижасида бир мамлакатдаги коррупция бошқа мамлакатлар ривожланишига салбий таъсир кўрсата бошлади. Таъкидлаш жоизки, 2003 йил 31 октябрь куни БМТнинг коррупцияга қарши кураш конвенцияси имзоланган. Ушбу конвенция коррупция каби умумбашарий офат билан глобал даражада курашишга имкон берадиган халқаро ҳужжат ҳисобланади.

Ўзбекистон бу долзарб муаммоларнинг оқибатларини чуқур англаган ҳолда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Жаҳон банки, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти каби нуфузли халқаро тузилмалар билан яқиндан ҳамкорлик қилмоқда, БМТнинг коррупцияга қарши кураш конвенцияси талабларидан келиб чиқиб, мамлакатимиз тарихида илк бор Президент Шавкат Мирзиёевнинг сиёсий иродаси боис, 2017 йилнинг 3 январида Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди.

Мамлакатимизда 2017 йилга қадар Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни, яъни коррупцияга қарши курашишнинг мақсадли ҳуқуқий асоси яратилмаганлигини ҳам тан олиш керак.

Коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий ва молиявий механизмларини такомиллаштириш, бу жараёнга жамоатчилиكنи жалб қилиш ҳамда коррупциянинг олдини олиш бўйича идоралараро ҳамкорлик самарадорлигини ошириш мақсадида, Республикаимизда Коррупцияга қарши курашиш агентлигини фаолияти ташкил этилди. Мазкур агентликка:

- Давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятида очиқликни таъминлашга оид матреалларни тайёрлаш учун буюртмалар бериш;
- Нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларининг давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти очиқлигини

таъминлашга қаратилган лойиҳаларини ҳамда бу борада ўтказиладиган тадқиқотларини ва ижтимоий сўровларини молиялаштириш;

– Коррупцияга қарши курашиш соҳасида кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишга кўмаклашиш каби вазифалар юклатилди.

Ўтган давр мобайнида коррупцияга қарши курашиш соҳасига бевосита тааллуқли 13 та, бошқа соҳаларда коррупция омилларини қисқартиришга қаратилган 24 та норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинди. Давлат бошқарувида бюрократияни камайтириш мақсадида амалга оширилган маъмурий ислоҳотлар натижасида ижро органлари сони 61 тадан 28 тага қисқартирилиб, вазирлик ва идоралар функцияларини оптималлаштирилди.

Коррупцияга қарши анъанавий усуллар билан курашиш бугун етарлича самара бермаслигини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди. Шу боис, давлат ва жамият бошқарувида коррупциянинг олдини олиш, бу иллатга нисбатан муросасизлик муҳитини шакллантириш учун давр ва тараққиёт талабига мос замонавий, таъсирчан ва кези келганда, кескин чоралар билан олдинга интилмоқдамиз.

Янги таҳрирдаги Конституцияга илк бор коррупцияга қарши курашиш масаласи киритилгани ҳам ушбу йўналишдаги ислоҳотларнинг мамлакатимиз тараққиётида нечоғлиқ аҳамиятли эканини яққол намоён этди.

2017–2023 йиллар мобайнида коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий ва институционал асослари яратилди. Натижада коррупцияга қарши курашиш соҳасида ислоҳотларни ягона ёндашув асосида самарали амалга ошириш механизми яратилди.

Коррупцияни жиловлаш борасида мамлакатимизда ислоҳот ва очиқлик, ошкоралик, холислик, ҳисобдорлик жараёнлари дадиллик билан амалга оширилмоқда. Ҳақиқатан ҳам, Ўзбекистон иқтисодиёти эркинлаштирилмоқда: кичик бизнес соҳибларига назорат юки пасайтирилмоқда, баъзи инспекцион ташкилотлардаги бюрократик оворагарчиликларга барҳам берилмоқда, молиявий, солиқ ва божхона тизимларимиз либераллаштирилмоқда.

Ўзбекистонда дастлаб “яширин иқтисодиёт” улушини қисқартириш бўйича кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилиши натижасида вазирлик ва идораларда “яширин иқтисодиётни” ҳамда коррупцияга қарши мувофиқлик тизими - “комплекс назорат” тизимини жорий этиш ишлари йўлга қўйилди.

Жорий йилнинг 27 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан имзоланган “Коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тизими самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 200-сонли фармони соҳадаги ислоҳотлар янада қатъий ва тизимли давом эттирилишига замин бўлди. Янги фармон билан Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2023–2024 йилларга мўлжалланган навбатдаги давлат дастури тасдиқланди.

Давлат дастури билан танишар экансиз унинг тегишли бандларида давлат бошқаруви, давлат хизмати, маъмурий тартиб-таомиллар, давлат харидлари, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва тадбиркорлик, суд-ҳуқуқ соҳаларида коррупциянинг олдини олиш, коррупцияга қарши курашишнинг институционал асосларини такомиллаштириш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш, халқаро ҳамкорликни кучайтириш каби устувор йўналишларда муҳим чора-тадбирлар белгиланди. Жумладан, янги Ўзбекистон шароитида амалга оширилаётган ислохотлардан келиб чиқиб, коррупцияга қарши курашишнинг қонуний асосларини янада такомиллаштириш кўзда тутилмоқда.

Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2023–2024 йилларга мўлжалланган Давлат дастурига кўра, Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2030 йилгача мўлжалланган миллий стратегия ишлаб чиқилиши ҳам коррупцияга сабаб бўлган омилларни аниқлаш ва уларни таҳлил қилиш, коррупцияга қарши курашиш бўйича белгиланган амалдаги механизмлар самарадорлигини баҳолаш ва такомиллаштириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш ишларини жадал давом эттиришда катта аҳамиятга эга.

Фармон коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида қилинаётган ишлар натижадорлигини ошириш, муҳим ижтимоий масалаларга оид очик маълумотлар кўламини янада кенгайтириш, улардан тўсиқларсиз фойдаланишни таъминлаш, шунингдек, “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида белгиланган вазифаларни бажариш каби муҳим мақсадларни кўзда тутди:

Биринчидан, мазкур фармон билан ҳар чоракда Коррупцияга қарши курашиш агентлиги томонидан давлат органлари ва ташкилотлари кесимида содир этилган коррупцияга оид жиноятлар таҳлил қилиниши, ушбу жиноятлар кўрсаткичи ошган давлат органлари ва ташкилотларига кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирларни бажариши учун агентлик ходимлари иштирокида кўриб чиқилиши мажбурий бўлган тақдимнома киритиб борилиши белгиланди.

Иккинчидан, бундан буён ҳар ярим йилда жиноятларнинг олдини олиш ҳамда уларга имкон берган омилларни бартараф этиш борасида кўрилаётган чоралар Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий кенгаш йиғилишларида тегишли давлат органлари ва ташкилотлари биринчи раҳбарлари иштирокида танқидий муҳокама қилинадиган бўлди.

Учинчидан, Қайд этиш лозимки, мамлакатимизда очик маълумотларга ҳукумат шаффофлигининг муҳим воситаси ва рақамли иқтисодиётни ривожлантиришга ҳисса қўшадиган омил сифатида катта аҳамият қаратилмоқда. Бу борада давлат органлари ва ташкилотлари томонидан очик эълон қилиниши лозим бўлган ижтимоий аҳамиятга молик маълумотларнинг қатъий рўйхати тасдиқланиб, ахборотлар жойлаштириладиган ресурс, янгилаб бориш муддати ва масъул ижрочилар аниқ белгилаб берилган.

Тўртинчидан, янги фармон асосида очик эълон қилиниши лозим бўлган ижтимоий аҳамиятга молик маълумотлар рўйхати янада кенгайтирилиб,

аҳолини қийнаб келаётган қатор долзарб масалалар ечимини топишга имкон яратилади. Масалан, ҳозирги кунда кенг тарқалган ва жамиятни ташвишга солаётган фирибгарлик ҳолатларининг олдини олиш ва навбатга туриш тизими очик ва шаффоф бўлишини таъминлаш мақсадида ҳаж зиёратига борувчиларнинг ягона онлайн навбати жорий этилиб, доимий янгилаб борилади ва у барча учун очик бўлади.

Бешинчидан, фармон билан фалсафа доктори (PhD) ва фан доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ўтказиладиган диссертация ҳимояси, ўрта-махсус ва профессионал таълим муассасалари, Президент, ижод ва ихтисослаштирилган мактабларга кириш имтиҳонлари, ҳарбий кафедраларга қабул қилишдаги саралаш танловларини интернет тармоғи орқали жонли эфирга узатиш тартиби жорий этилади.

Олтинчидан, давлат органлари ва ташкилотлари бюджетдан ташқари жамғармаларига келиб тушаётган маблағлар, масалан, жарима, давлат мулкани ижарага бериш ва сотиш, пулли хизматлардан келиб тушган маблағларнинг қайси мақсадларга сарфланаётгани, шунингдек, судлар томонидан давлат органлари ва ташкилотлари, уларнинг мансабдор шахсларининг ноқонуний чиқарилгани учун бекор қилинган қарорлари тўғрисидаги маълумотлар жамоатчиликка очик эълон қилиб борилади.

Еттинчидан, Давлат харидларида товарлар нархларини назорат қилиш механизмлари такомиллаштирилиб, товарнинг бошланғич нархи давлат харидларининг махсус ахборот порталида эълон қилинган нархлар асосида шакллантирилади.

Давлат бошқаруви академияси ва агентлик ҳамкорлигида “Коррупцияга қарши курашиш” дарслиги чоп этилди. ИИБ Академиясида биринчилардан бўлиб, 2020 йилда “Ички ишлар органларида коррупциянинг олдини олиш ва ходимларда коррупцияга қарши хулқ-атвори шакллантириш” номли дарслиги ҳамда ИИБ Малака ошириш институти тингловчиларида коррупцияга мурасиз иммунитетни мустаҳкамлаш мақсадида «Коррупция — ички маънавий таҳдид» махсус курслари ўқитилиши йўлга қўйилди.

Тошкентда Коррупцияга қарши курашиш бўйича юксак халқаро мукофот билан тақдирлаш маросимида мухтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев, келгусида тажриба алмашиш ва мулоқотни кучайтириш, нодавлат нотижорат ташкилотларини фаол жалб этган ҳолда илмий тадқиқотлар олиб бориш мақсадида Коррупция масалалари бўйича ҳудудий тадқиқот марказини ташкил этиш таклифини бериши ҳам бу борада мазкур иллатнинг бартараф этишга илмий ёндашишни тақозо этади.

Қатар амири ташаббуси билан таъсис этилган Коррупцияга қарши курашиш бўйича мукофот билан тақдирлаш маросимида, делегация иштирокчилари ҳаволасига, “Журналистлар кучидан самарали фойдаланиш ва коррупцияга қарши курашда уларнинг таъсирини янада ошириш мақсадида Глобал Медиа Форум ўтказиш ҳақидаги таклифимизни қўллаб-қувватлайсиз, деган умиддаман”, — дея қайд этди Ўзбекистон етакчиси.

Республикаимизда коррупцияга қарши курашишда фуқаролик институтларига ҳамда оммавий ахборот воситаларига кенг ваколатлар берилган. Дарҳақиқат мамлакатимизда жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини мустаҳкамлашга қаратилган ислохотлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, фақатгина коррупция учун жазоларни оғирлаштириш йўли билан бу иллатга қарши курашиб бўлмайди. Фуқароларнинг фаоллиги, ижтимоий ҳодисаларга бефарқ эмаслиги ҳамда ҳар бир давлат хизматчисининг ўз фаолияти жамоатчилик назоратида эканини чуқур ҳис этиши коррупцияга қарши курашишнинг муҳим шартидир.

Ж.Р. Мадримов,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Ички ишлар органларининг безорилик жиноятларига қарши курашиш фаолиятини ташкил этиш

Мамлакатимизда жиноятларни олдини олиш ва уларни иссиқ изида фош этиш борасида самарали ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, жиноятларни келиб чиқиш шарт-шароитларини аниқлаш, уларни олдини олишда ҳудуд методикаларни яратиш, жиноятларни ҳудуд миқёсида таҳлил қилиш ва жиноятларнинг ижтимоий хавфлилиги ва унинг ўзига хос жиҳатларига ва ушбу жиноятларни содир этилишига таъсир этувчи ижтимоий, инфратузилма ва бошқа муаммоларни ўрганиш ҳамда бартараф этиш бўйича “Хавфсиз хонадон” ва “Хавфсиз ҳовли” тизимини йўлга қўйилди.

Ушбу қилинган ишлар бугунги кунда жиноятларни олдини олишга хизмат қилмоқда. Ички ишлар органлари томонидан безорилик жиноятини олдини олиш борасида ишларни амалга оширишда аввало “безори”, “безорилик” тушунчаларининг яхлит тарифини ўрганиш зарур. Ушбу тадқиқот ишида ушбу тушунчалар атрофлича ўрганилиб, турли ҳуқуқшунос олимлар томонидан тадқиқот мавзуси бўлган безорилик жинояти тарифи ишлаб чиқилган²⁸⁵.

А.А. Худойбердиев ва Ю. Искандаровлар фикрича безорилик – жамоат тартибига қарши қаратилган жиноят бўлиб, жамиятда юриш-туриш қоидаларини қасддан менсимасликда ифодаланган ҳаракатлар шахсни уриш-дўппослаш, унга енгил тан жароҳати етказиш ёки ўзганинг мулкига анча миқдорда шикаст етказиш ёхуд уни анча миқдорда nobуд қилишдир²⁸⁶. Н.Хушвақтова ва М.Холдорова ҳам безорилик -жамоат тартиби қоидаларига қасддан ҳурматсизлик билдиришда ифодаланадиган қилмиш. Мана шу қонуний

²⁸⁵ Алтмишев Т., Маматханов Э. Гуруҳ таркибида содир этиладиган безорилик жиноятини олдини олиш фаолиятини бугунги ҳолати //Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 18-23.

²⁸⁶ Худайбердиев А., Искандаров Ю. Жамоат жойларида содир этиладиган безорилик ҳуқуқбузарликларининг криминологик тавсифи //Development of pedagogical technologies in modern sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 33-37

таърифдан келиб чиқиб таъкидлаш керакки, безорилик жамоат тартибига тажовуз қилишда ифодаланади.

Тажовуз объекти сифатидаги жамоат тартиби деганда, кишилар нинг ижтимоий муомала ва хулқ-атвор қоидалари асосини ташкил этувчи ўзаро муносабатлари, юриш-туришлари, жамоат ва фуқаролар тинчлиги, умум-эътироф этилган ахлоқий, ҳуқуқий, диний, маънавий, миллий ва бошқа анъаналар, урф-одатлар ва қадриятларни ҳурмат қилиш ва уларга риоя этишни таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар тушунилади²⁸⁷ деб тариф берадилар. Ушбу жиноятни тарифидан англаш мумкин, ушбу жиноят жамоат жойларида содир этилади. Жамоат жойларида тартибни таъминлаш ИИОлари жамоат хавфсизлиги хизмати вазифаси ҳисобланади.

Ўрганилган жиноятлар даражаси ҳам безорилик динамикасига мос равишда камайган ва ошган. Тузилишига келадиган бўлсак, биз томонимиздан ўрганилган жиноят ишларининг таҳлили безорилик оқибатида баданга енгил шикаст етказиш 90 %; ўртача оғир шикаст етказиш 7,5 %; оғир шикаст етказиш 2,5 % ташкил этган. Ўзганинг мулкига зарар етказиш ўрганилган жиноят ишларининг 4,5 %ни ташкил этган. Мазкур жиноят асосан кундуз кунлари содир этилган. Илгари ушбу жиноят шаҳарга хос, деб ҳисобланган бўлса, ҳозирда қишлоқ жойларида ҳам кўплаб содир этилмоқда. Жиноят содир этиш жойига келсак: қилмишнинг 39 % – кўча, хиёбон, дам олиш масканларида; 21 % – бозорлар ва улар атрофида; 18 % – кафе, бар, чойхона, тунги клуб ва ҳ.к; 6,2 % – корхона, ташкилот ва муассасаларда; 0,8 % – транспорт воситаларида; 8% – спорт, соғломлаштириш масканлари; 7% – таълим муассасалари, талабалар турар жойларида амалга оширилган. Безориликнинг асосий қисми (70 %дан ортиғи) қуролдан фойдаланмасдан содир этилган. Ушбу жиноят оқибатида етказилган тан жароҳатларининг аксарияти айбдорнинг қўлига тушган воқеа жойидаги тасодиқий ашё ёки воситалардан фойдаланиб содир этилган. Бошқа жиноятларга нисбатан безорилик гуруҳ бўлиб камроқ (85 % – яқка шахс; 15 % – бир гуруҳ шахслар) содир этилган. Қасддан одам ўлдиришнинг 0,2 %и, қасддан баданга оғир шикаст етказишнинг 2,5 %и безорилик оқибатида содир этилган²⁸⁸.

Бундан ташқари, безорилик ҳуқуқбузарликнинг миқдор ва сифат кўрсаткичлари ИИОлари томонидан 2022 йилнинг 6 ойи мобайнида амалга оширилган ишларга доир асосий кўрсаткичлар тўғрисидаги статистик маълумотлар тўплами асосида таҳлил қилинганда жорий йилнинг 6 ойи мобайнида безорилик ҳуқуқбузарлиги ўтган йилнинг шу даври билан таққосланганда 17.8 фоизга, жиноий безорилик эса 7 фоизга ўсганлиги маълум бўлди. Ушбу тоифадаги жиноятчиликнинг очилиши даражасига эътибор қаратилса, бу борада безорилик жиноятининг маҳалла посбонлари томонидан очилиш кўрсаткичи

²⁸⁷ Хушвақтова Н., Холдорова М. Безорилик жинояти жазо халқаро тажриба // Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 142-147.

²⁸⁸ Каракетова Д. Безорилик ва безори шахсининг криминалогик тавсифи // Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 2/5. – С. 68-75.

ўғирлик ва баданга қасддан оғир шикаст етказиш жиноятлари сингари энг кўп очилаётган жиноятлар қаторига киритиб, жорий йилнинг 6 ойда ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 23.5 фоизга ўсганлиги намоён бўлади. Статистик маълумотларга кўра 2022 йилнинг 6 ойи мобайнида оила турмуш доирасида турли низолар оқибатида содир этилган жами 15та безорилик жинояти аксарияти жамоат жойларида ва хонадонларда, асосан қўшни ва қариндошларга нисбатан мурасага келиша олмаслик оқибатида, маст ҳолдаги шахслар томонидан кунинг иккинчи ярмида содир этилганлиги маълум²⁸⁹.

ИИОлари жамоат тартибини сақлаш, жамоат хавфсизлиги, ташкилотларнинг нормал фаолият кўрсатиши, фуқароларнинг меҳнат қилиши ва дам олиши учун тўлиқ шароит яратишга, уларнинг шаъни, кадр-қимматини ҳамда умуммахлоқий қадриятларини ҳурмат қилишга йўналтирилган ҳуқуқий ва ижтимоий нормалар асосида жамоат жойларида юзага келадиган ва ривожланадиган ижтимоий муносабатлар тизими сифатида ҳуқуқ субъектлари томонидан амал қилиши лозим бўлган кўплаб императив характердаги нормалар билан тартибга солинади.

Ушбу императив характердаги нормалар тизимда маъмурий ҳуқуқий нормалар ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб биринчидан, жамоат тартибига оид мажбурий тартиб-қоидаларни белгилайди, иккинчидан, тегишли ижроия ҳокимият субъектларининг жамоат тартибини сақлаш бўйича функциялари, ваколатлари ва ҳуқуқларида намоён бўлади, учинчидан, жамоат тартибини бузганлик учун жиноий жавобгарлик чораларини белгилайди. Ушбу жиноятларни олдини олишда ИИОлари жамоат хавфсизлик хизматлари шахсининг безорилик содир этишга мойилигидан далолат берувчи жиҳатларни аниқламасдан, уларни ўрганмасдан ва ҳисобга олмасдан безорилик профилактикасининг самарадорлигига эришиб бўлмайди. Шу билан бирга, профилактик чоратадбирларни фарқлаш ва якка тартибдаги ёндашиш учун безорилик содир этган шахсларни тоифалаш ҳам талаб қилинади.

Жиноятчиларни таснифлаш муҳим таҳлилий ва профилактик аҳамиятга эга бўлиб, жиноятчилик сабабларини янада чуқурроқ ва ҳар томонлама ўрганиш, жиноятларнинг олдини олиш ва прогноз қилиш тизимини ишлаб чиқишга ёрдам беради. Шу сабабли жиноятчиларни таснифлаш криминологиянинг энг долзарб, лекин ҳали яхши ўрганилмаган муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда. Адабиётларда қайд этилганидек, жиноят содир қилган шахсларни тоифалаш (типизация) ғояси уларнинг муайян гуруҳлари тўғрисидаги маълумотларга асосланади. Шу боис, В.В. Лунеев «Жиноятчи шахси ва унинг тузилишини чуқурроқ ўрганиш учун бундай шахсининг ўзига хос хусусиятини ҳам англаш лозим» деб ҳисоблайди. Безорининг шахси бевосита ушбу тоифадаги шахсларга криминологик тавсиф бериш асосида ёритилади. Ўрганилган криминологик адабиётлар таҳлилига асосланиб безори шахси

²⁸⁹ Иномжонов А.О. Профилактика инспекторининг жамоат тартибига тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти // "russian" инновационные подходы в современной науке. – 2023. – Т. 9. – №. 1.

мазмунини қуйидаги белгиларни мезон қилиб олиш асосида очиб бериш зарур деб ҳисоблаймиз: 1) ижтимоий-демографик белги; 2) жиноят-ҳуқуқий белги; 3) маънавий-руҳий белги²⁹⁰.

Ж.Р. Саидов,
*ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-
тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси*

Қидирувдаги шахсларнинг профилактикасини такомиллаштириш масалалари

Республикамызда амал қилаётган 600 дан ортиқ қонун ва 16 та кодекс ҳаётимизнинг ҳуқуқий асосини ташкил этади ҳамда кучли ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини шакиллантиришга хизмат қилади. Амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, қидирувдаги шахслар бугунги кунда яқин қариндошлари, танишлари ёки бошқа жинсий алоқалари билан асосан юқорида қайд этилган ахборот технология воситаларини қўллаган ҳолда Интернет жаҳон ахборот тармоғи ёрдамида (турли ижтимоий тармоқлар ёки дастурий воситалар) алоқа ўрнатишмоқда, хабарлашмоқда, маълумот алмашишмоқда.

Шу сабабдан, қидирув ишларини ушбу виртуал оламда ҳам олиб бориш бугунги кунда долзарб аҳамият касб этмоқда. Виртуал оламда қидирув ишларини олиб боришда, аввало, замонавий ахборот воситаларининг хусусиятлари, имкониятлари ҳамда улар тўғрисида қуйидаги маълумотларни: - телефон рақамларни, – мобиль телефоннинг IMEI ва IMSI рақамларни; - шахсий компьютер, планшет ва смартфонларнинг MAC-манзиллари тўғрисидаги маълумотларни билиш, аниқлаш ҳамда қидириб топиш лозим бўлади.

Шундан сўнг Интернет жаҳон ахборот тармоғидаги бошқа маълумотлар: - Интернет жаҳон ахборот тармоғига кириш логин ва паролларини; - шахснинг ижтимоий тармоқлардаги аккаунти (Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram, ВКонтакте, Одноклассники в.б.) ва унга кириш логин ҳамда паролларини; - электрон почта манзиллари, унинг логин ва паролларини; - электрон тўловда (масалан, YandexMoney, WebMoney ва бошқалар) фойдаланаётган банк картаси рақамлари ва реквизитларни; – Интернет жаҳон ахборот тармоғи ёрдамида расмийлаштирилган электрон чипта ва ҳужжатларни; - геоманзилларни ва бошқа зарур маълумотларни қўлга киритиш бўйича тезкор қидирув ишларни олиб бориш муҳим аҳамият касб этади.

Қидирувдаги шахсни Интернет жаҳон ахборот тармоғидаги виртуал оламидан ташқари бошқа замонавий ахборот технология воситалари ёки ахборот дастурларини қўллаган ҳолда уни аниқлаш ёки у ҳақида керакли маълумотларни олиш имкониятлари ҳам мавжуд.

²⁹⁰ Каракетова Д.Ю. Безориликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. ю.ф.б.ф.д дисс. 124-125 б.

Хусусан, бугунги кунда жамоат жойлари, кўча ва йўлларда жамоат тартиби ва йўл ҳаракати хавфсизлигини, шунингдек, хусусий корхона ва ташкилотлар эса ўз хавфсизлигини таъминлаш мақсадида видеокузатув камераларини ўрнатиш тобора оммалашиб бормоқда. видеокамераларнинг кенг жорий этилиши видеотасвирга асосланган таниб олиш ва идентификация қилиш тизимларига талаб пайдо бўлишига олиб келди. Бундай тизимлар реал вақт режимида видеокамералардан олинган тасвирлар кетма-кетлигини таҳлил қилиш асосида ҳар хил маълумотларни автоматик равишда олиш учун компьютерни таққослаш усулларида фойдаланадиган технологияларга асосланган. Ҳозирда бу технология видеотаҳлил тизими деб номланади.

Бундан ташқари, фуқаро (фойдаланувчи) ўзи истиқомат қилувчи маҳалла кесимида “Smart маҳалла” мобиль ахборот тизимида рўйхатдан ўтганидан сўнг, унга тизимида ҳам “Қидирувдаги ва бедарак йўқолган шахслар” менюсида ҳуқуқ-тартибот органлари томонидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қидирув эълон қилинган ва бедарак йўқолган деб топилган шахслар ҳақидаги сўнгги маълумотларни кўриш имконияти яратилган.

Х.М.Набиевнинг фикрича, ахборот асрида мамлакатимизда тезкор-қидирув фаолиятини ахборот билан таъминлашда ҳанузгача кўп йўналишларда эски усуллардан фойдаланиб келинмоқда. Бу эса, тезкор қидирув фаолиятини ташкил этишда муаммо ва турли тўсиқларни келтириб чиқаради. Бундан ташқари, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлар ўртасида маълумотлар алмашинуви ҳанузгача қоғоз шаклида амалга оширилаётганлигини, жиноятларни иссиқ изидан очилишига ёки қидирувдаги шахсларни тезкорлик билан ушланишида ўзининг салбий таъсирини кўрсатади деб таъкидлаб ўтганлар.

С.Н.Есиннинг тадқиқотларига кўра, "тергов органлари ва суддан яширинган шахсларни қидириш амалиётини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, қидирувдаги шахсларнинг аксарияти (62%) доимий яшаш жойлари ҳамда жиноят содир этилган ҳудудда ушланмаган. Оғир ва ўта оғир жиноятларни содир этган шахсларга нисбатан бу кўрсаткич 84% ни ташкил қилган.

Профессор А.С.Турсунов ва профессор А.К.Расулев фикрича, Тошкент шаҳрида интеллектуал камералардан фойдаланилиши нафақат ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, балки содир этилган ҳуқуқбузарликларни фош этиш ва қидирувдаги шахсларни ушлашда ҳам муҳим роль ўйнамоқда. А.Кларкнинг фикрича, қидирувдаги жиноятчиларни экстрадиция қилиш учун таъсир кўрсатувчи омиллардан яна бири бўлиб, уларнинг ушлаб берилишини сўраётган давлат қонунчилигига биноан ўлим жазосига маҳкум қилиниши ҳисобланади.

А.Н.Калюжныйнинг ёзишича, қидирувдаги шахс ёки телефон аппарати-нинг аниқ жойини аниқлаш каби техник жиҳатдан самарали ва мураккаб вазифаларни ҳал этиш мумкин. Телефон биллингининг аниқлиги, авваламбор, муайян ҳудуддаги мавжуд станция антенналарининг жойлашиш даражасига боғлиқ. Масалан, шаҳар марказида бундай антенналар кўплиги сабабли

аниқлик тахминан 10-15 метргача бўлса, чекка ҳудудларда уларнинг аниқлиги 800 метргача бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки ахборот технологияларидан фойдаланиб қидирувдаги шахсларни аниқлаш, уларнинг содир этиши мумкин бўлган жиноятларини олдини олиш, қарши курашиш ва уни бартараф этиш бўйича зарур қарорлар қабул қилиш, жиноятчиликка қарши курашиш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда иштирок этиш, давлат органлари ва халқ манфаатларига таҳдид солувчи киберҳатарларни аниқлаш ва уларга қарши курашиш, кибержиноятлар бўйича терговга қадар текширув ва дастлабки терговни ўтказиш, тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига таҳдид солувчи кибержиноятларнинг содир этилишига имкон яратувчи сабаблар ҳамда шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш каби муҳим вазифаларни бажариш ҳам бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири эканлигини унутмаслик лозим. Зеро, давлатдаги ҳар бир фуқаронинг хавфсизлиги давлат учун муҳим аҳамият касб этади.

Б.М. Султонов,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятларнинг олдини олишда ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларининг ўрни

Республикада вояга етмаганлар томонидан жиноят содир этилишига қарши курашиш, профилактик таъсир чораларини амалга ошириш ҳамда вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид қатор мақсадли чоратадбирлар: вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш; вояга етмаганларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш; уларга нисбатан тайинладиган жиноий жазоларни янада либераллаштириш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид кенг кўламли тизимли ишлар амалга оширилмоқда²⁹¹.

Вояга етмаганлар жиноятчилигига қарши курашиш чораларини амалга ошириш ҳамда вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид қатор мақсадли чора-тадбирлар: вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш; вояга етмаганларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш; уларга нисбатан тайинладиган жиноий жазоларни янада либераллаштириш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид кенг кўламли тизимли ишлар амалга оширилаётган бўлса-да, ғайриижтимоий хулқ-атворли ёшлар томонидан ҳамон ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши кузатилмоқда. Жумладан, ёшлар томонидан 2023 йилнинг 6 ойи давомида 13

²⁹¹ Мирсалихова Г. А. Ривожланган хорижий давлатларда вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган жиноятчиликка қарши курашишнинг тартибга солиниши //so'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. – 2023. – Т. 6. – №. 1. – С. 5-15.

232 та шундан, ўқимайдиган ва ишламайдиган ёшлар томонидан 2 177 та жиноятлар содир этилган. Ғайриижтимоий ҳуққ-атворли ёшлар томонидан содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини таъминлаш долзарб вазифалардан бири саналади. Сабаби, маҳаллаларда, оилаларда вояга етаётган болаларнинг ривожланиши ва руҳиятига ўзининг салбий таъсирини кўрсатиб, келажакда болаларда ғайриижтимоий ҳуққ-атворнинг шаклланишига олиб келади ҳамда потенциал ҳуқуқбузарнинг пайдо бўлишига шарт-шароит яратиб бериши мумкин²⁹².

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига доир фаолиятнинг асосий вазифалари, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасида ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларнинг иштироки, вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар фаолияти, таълимни бошқариш органлари ва таълим муассасалари ваколатлари ва бошқа бир қатор масалалар атрофлича муҳокама этилди.

Шунингдек, таълим муассасаларида ўқиётган вояга етмаганларнинг ўқиш вақтида ресторанлар, кафелар, барлар, клублар, дискотекалар, кинотеатрлар, компьютер заллари, интернет тармоғидан фойдаланиш хизматларини кўрсатиш учун жиҳозланган хоналарда ёхуд бошқа кўнгилочар (дам олиш) жойларда бўлишига йўл қўймаслик, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи органлар ҳамда муассасаларда вояга етмаганларни сақлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш шароитларини назорат қилиш вазифалари, ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларининг, шунингдек вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш вазифаларини амалга ошираётган бошқа муассасаларнинг фаолиятини такомиллаштиришга доир чора-тадбирларни амалга оширилиши ҳамда таълим муассасаларидаги машғулотларга узрли сабабларсиз келмаётган ёхуд мунтазам равишда қатнашмаётган вояга етмаганларни аниқлайди ҳамда уларнинг ҳисобини юритиш, уларнинг умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълим олишига доир чора-тадбирларни кўриш чоралари мавжудлиги таъкидланди²⁹³.

Шу ўринда хориж тажрибасига назар солсак: Мисол учун Буюк Британияда криминал хавфсизликнинг минимал стандартлари ишлаб чиқилган бўлиб, аҳолини полиция билан ҳамкорликка жалб қилиш усулидан кенг фойдаланилмоқда (патруллик қилиш, жиноят кўпроқ бўлган туманларда навбатчилик ва бошқ.)²⁹⁴.

²⁹² Мирсалихова Г. А. Вояга етмаганлар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишига имкон берувчи шарт-шароитлар ва уни бартараф этиш йўналишлари // O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – Т. 2. – №. 22. – С. 116-123.

²⁹³ Аслонов С. С. Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларни олдини олиш борасидаги амалга ошириладиган вазифалар // "england" modern psychology and pedagogy: problems and solution. – 2023. – Т. 10. – №. 1.

²⁹⁴ Тайлакова М.М. Виктимологическая профилактика преступлений в РК и за рубежом. <https://sibac.info/conf/law/xiii/28321>

Францияда “Болаларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш тўғрисида”ги қонун (2007 й.) билан болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатлари кузатилганда тезкорлик билан давлат ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга мурожаат қилиш лозим эканлиги белгиланган. Ушбу маълумотларни била туриб ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар бермаган шахслар 3 йилгача озодликдан маҳрум қилиниши ёки 45 минг евро миқдорида жаримага солиниши мумкин²⁹⁵. Бундан ташқари, Францияда бир қатор аёллар ёки вояга етмаганлар мурожаат қилиши мумкин бўлган марказлар мавжуд бўлиб, уларга мурожаат қилиш учун “3919-ишонч телефони”га қўнғироқ қилиш амалиёти мавжуд. Агарда, оиладаги ҳолат шуни талаб қилса, зўравонлик қурбонига ташкил этилган уйларга бориб яшаш таклиф қилинади²⁹⁶.

Японияда 1980 йилдан полиция бош бошқармаси таркибига кирувчи 7 та вояга етмаганлар ишлари бўйича марказлар фаолият кўрсатиб келмоқда. Бу каби ўхшаш марказлар жойларда ҳам тузилган бўлиб, полиция органлари томонидан раҳбарлик қилинади. Бундан ташқари, 1978 йилда шаҳарларда, аҳоли пунктларида ва қишлоқларда вояга етмаганлар ишлари бўйича 548 та марказ ташкил этилган²⁹⁷.

Шу ўринда юртимизда ҳам бу борасида ижобий ишлар амалга оширилди. Жумладан Президентимизнинг 2021 йил 26 март кунидаги “Жамоат ҳавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ 6196-сон Фармонида асосан, 2021 йил 1 июлдан бошлаб, шахсларни профилактик ҳисобга олишнинг электрон тизими жорий этилди. Унга кўра «Хавфсиз таълим муассасаси» тамойилини таъминлаш мақсадида қуйидаги асосий вазифалар белгилаб олинди.

Вояга етмаганлар ўртасида тарбиявий ишларни кучайтириш, улар томонидан ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олиш, бу йўналишда масъул бўлган давлат органлари, жамоат ташкилотлари ва вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар фаолиятини мувофиқлаштириш ва янада такомиллаштириш борасидаги вазифаларни белгилаб берди. “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги Қонун [6] га кўра, ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаётган ёки лозим даражада бажармаётган ёхуд уларнинг хулқ-атворида салбий таъсир кўрсатаётган, улар билан шафқатсиз муомалада бўлаётган ҳолатларда ва бунинг оқибатида хулқ-атвори назоратсиз

²⁹⁵ Астанов И. Оиладаги зўравонликнинг сабаб ва шароитлари, профилактикаси ҳамда хорижий тажриба // Оилалардаги зўравонликларнинг сабаб ва шароитлари, профилактикаси ҳамда хориж тажриба: республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – Б. 51.

²⁹⁶ Муродов А.Ш. Ички ишлар органларининг оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш: юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)диссертацияси – Т., 2019. – Б. 100.

²⁹⁷ Бакаев А.А., Остапенко Н.И. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних. – М., 2003. – С. 136-137

қолганда вояга етмаган болалар тегишли тартибда Вояга етмаганларга ижтимоий ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш муассасаларига жойлаштирилади. “Вояга етмаганларнинг назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарлиги профилактикаси тўғрисида”ги Қонун ушбу масалалар билан шуғулланувчи тизим органлари ва муассасаларини аниқ белгилаш, улар фаолиятининг асосий вазифалари, принциплари ва йўналишларини тартибга солиш, шунингдек, алоҳида эътиборни талаб қилувчи вояга етмаганлар ва оилалар билан якка тартибдаги профилактика ишларини ташкил этиш асослари ва тартиби, вояга етмаганларни ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига ва ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларига жойлаштириш тартиби ва асослари, ижтимоий хавфли ҳолатдаги вояга етмаганларнинг ҳуқуқий мақоми, уларни ижтимоий-ҳуқуқий ва педагогик реабилитация қилиш масалалари ечимига қаратилган²⁹⁸.

Шунингдек, вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар назоратсиз ва қаровсиз қолган, ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволдаги оилаларда яшаётган, давлат ва жамоатчилик ёрдамига муҳтож бўлган вояга етмаганлар, назоратсиз ва қаровсиз қолган вояга етмаганларни аниқлаш, уларни марказга қабул қилиш рўйхатга олиш ва сақлаш тартиби, ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларининг асосий вазифалари, функциялари, ваколатлари, бошқариш тартиби, вояга етмаганлар билан якка тартибдаги профилактика ишларини ташкил этиш ва уларни кийим-кечак, пойабзал ва ашёвий таъминот буюмлари билан таъминлаш меъёрлари белгилаб қўйилди.

Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари ўз ваколатлари доирасида:

– уч ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганларнинг шахсини аниқлаш, ҳаёти, соғлиғини муҳофаза қилиш ёки улар томонидан такроран ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олиш мақсадида уларни кечакундуз қабул қилишни ҳамда вақтинча сақлашни таъминлайди;

– олиб келинган вояга етмаганлар билан якка тартибдаги профилактика ишини олиб боради, вояга етмаганларнинг назоратсизлиги, қаровсизлигига, ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишига имкон берадиган сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлайди ҳамда бу ҳақда тегишли давлат органларини ва бошқа ташкилотларни хабардор қилади;

– вояга етмаганларни ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига олиб боради, шунингдек ушбу муассасаларда сақланаётган вояга етмаганларни жойлаштириш бўйича бошқа чора-тадбирларни амалга оширади.

Ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларига қуйидаги вояга етмаганлар жойлаштирилиши мумкин:

❖ назоратсиз ёки қаровсиз қолганлар;

²⁹⁸ Эшмуродов Э. Вояга етмаганлар ўртасида содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг назарий ва амалий муаммолари //Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 1/с. – С. 346-353.

❖ ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларини, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар учун таълим муассасаларини ёхуд бошқа болалар муассасаларини ўзбошимчалик билан тарк этганлар;

❖ ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган ўн олти ёшгача бўлганлар;

❖ ижтимоий хавфли қилмишлар содир этган, лекин жиноий жавобгарликка тортиш мумкин бўлган ёшга тўлмаган ёхуд руҳий ҳолатининг бузилганлиги билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ривожланишда ўз ёшига нисбатан анча орқада қолиши оқибатида содир этган қилмишининг аҳамиятини тўла равишда англаб етишга қодир бўлмаганлар, агар вояга етмаганларнинг ҳаёти ва соғлиғини муҳофаза қилишни таъминлаш ёки улар томонидан такроран ижтимоий хавфли қилмишлар содир этилишининг олдини олиш зарур бўлса, шунингдек уларнинг шахси аниқланмаган ёхуд уларнинг аниқ яшаш жойи бўлмаса ёки ўзлари ижтимоий хавфли қилмишлар содир этган Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшамаётган бўлса;

❖ маъмурий жавобгарликни келтириб чиқарадиган ҳуқуқбузарликларни содир этганлар, агар уларнинг шахси аниқланмаган бўлса ёхуд уларнинг аниқ яшаш жойи бўлмаса ёки ўзлари ҳуқуқбузарликлар содир этган Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшамаётган бўлса;

❖ ўзининг ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасасига жойлаштирилиши тўғрисидаги масаланинг суд томонидан кўриб чиқирилиши вақтинча кутиб турганлар;

❖ суднинг ажримига кўра ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасасига юборилаётганлар.

Вояга етмаганни ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказига жойлаштириш учун суднинг ажрими асос бўлади. Вояга етмаган ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказига ички ишлар органи ёки ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш маркази бошлиғининг ёхуд унинг ўринбосарининг қарори асосида жойлаштирилиши мумкин. Бу ҳолда вояга етмаганни ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказига жойлаштириш тўғрисидаги илтимоснома ва уни мазкур марказга жойлаштириш заруратини тасдиқловчи материаллар вояга етмаган марказга жойлаштирилганидан кейин **48 соатдан** кечиктирмасдан судга юборилади.

Ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш маркази бошлиғи ёки унинг ўринбосари вояга етмаганнинг ушбу марказга жойлаштирилганлиги тўғрисида мазкур марказ жойлашган ердаги прокурорни ва болалар масалалари бўйича комиссияни зудлик билан, лекин 24 соатдан кечиктирмасдан хабардор қилади. Вояга етмаганлар ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказида уларни жойлаштириш учун зарур бўлган энг кам вақт давомида, лекин кўпи билан ўттиз кун бўлиши мумкин. Алоҳида ҳолларда бу муддат суднинг ажрими асосида ўн беш кунгача узайтирилиши мумкин.

Ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказида вояга етмаганнинг бўлиши муддатига қуйидагилар кирмайди:

- ижтимоий-ҳукукий ёрдам кўрсатиш марказида соғлиқни сақлашни бошқариш органи томонидан эълон қилинган карантин даври;
- вояга етмаганнинг соғлиқни сақлаш муассасасининг ҳужжати билан тасдиқланган ва уни оилага қайтаришга ёки тегишли муассасага юборишга тўсқинлик қилаётган касаллиги даври;
- суднинг илтимосномани қаноатлантириш ва вояга етмаганни ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасасига жойлаштириш тўғрисидаги ажрими устидан берилган шикоятнинг (протестнинг) кўриб чиқилиш вақти. Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳукукий ёрдам кўрсатиш марказлари тўғрисидаги низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Хулоса қиладиган бўлсак, Ўзбекистон Республикаси қонунчилик нормалари асосида инспектор психологлар ва профилактика инспекторлари томонидан вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш, уларнинг хулқ-атворини кузатиб бориш, экстремал ҳолатларда мустақил қарорлар қабул қилиш мақсадида амалдаги қонунчилик, буйруқлар, меъёрий ҳужжатларни тўлиқ ўрганиш ва улардан хизмат фаолиятида тўғри ва оқилона фойдаланиш, вазиятни таҳлил қилиб, баҳолаб бориш, ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаган, ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оила, назоратсиз, якка тартибдаги профилактика иши, қаровсиз, ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларига ҳукукий жиҳатдан тўғри баҳолаш, ғамхўрлик қилиш, ҳукукий ва ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилиш, уларнинг ташаббусларини қўллаб-қувватлаш ҳамда уларни она Ватанга ва халққа садоқат билан хизмат қилишида уларда юқори масъулият ҳиссини шакллантириш, экстремал ҳолатларда мустақил қарорлар қабул қилиш, амалдаги қонунчилик, буйруқлар, меъёрий ҳужжатларни тўлиқ ўрганиш ва улардан хизмат фаолиятида тўғри фойдаланиш, вазиятни таҳлил қилиб баҳолаб бориши ҳамда қасамёдига содиқ бўлиши назарда тутилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирсалихова Г.А. Ривожланган хорижий давлатларда вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган жиноятчиликка қарши курашишнинг тартибга солиниши //so ‘ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. – 2023. – Т. 6. – №. 1. – С. 5-15.
2. Мирсалихова Г.А. Вояга етмаганлар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишига имкон берувчи шарт-шароитлар ва уни бартараф этиш йўналишлари //O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – Т. 2. – №. 22. – С. 116-123.
3. Аслонов С. С. Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларни олдини олиш борасидаги амалга ошириладиган вазифалар // "england" modern psychology and pedagogy: problems and solution. – 2023. – Т. 10. – №. 1.
4. Тайлакова М.М. Виктимологическая профилактика преступлений в РК и за рубежом. <https://sibac.info/conf/law/xiii/28321>

5. Астанов И. Оиладаги зўравонликнинг сабаб ва шароитлари, профилактикаси ҳамда хорижий тажриба // Оилалардаги зўравонликларнинг сабаб ва шароитлари, профилактикаси ҳамда хориж тажриба: республика илмий-амалий конференцияси матермаллари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – Б. 51.

5. Муродов А.Ш. Ички ишлар органларининг оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш: юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси – Т., 2019. – Б. 100.

6. Бакаев А.А., Остапенко Н.И. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних. – М., 2003. – С. 136-137

7. Эшмуродов Э. Вояга етмаганлар ўртасида содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг назарий ва амалий муаммолари // Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 1/s. – С. 346-353.

Ш.У. Жўраев,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Ички ишлар органларининг гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларнинг ноқонуний муомаласига қарши курашни ташкил этиш методикаси хусусида айрим мулоҳазалар

Бугун дунёда жамоат тартиби ва хавфсизлигини сифатли таъминлаш тизими иқтисодий жиҳатдан қудратли мамлакатлардагина яратилган. Бунинг сабаби шундаки, жамоат тартиби ва хавфсизлигини сифатли таъминлаш учун самарали ишлар амалга оширилмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ)нинг гиёҳванд воситалар ва жиноятчилик бўйича бошқармаси маълумотларига кўра, 2021 йилда Афғонистонда 6800 тонна опиум етиштирилган бўлиб, уни қайта ишлаш натижасида 320 тоннадан зиёд героин олинган бўлиши мумкин. Гиёҳванд воситалар индустрияси кўлами ҳақида гапирилганда, Афғонистонда ҳар йили бундай воситалар етиштирувчи барча бошқа мамлакатлар улушидан кўпроқ маҳсулот етиштирилади. Ҳисоботга кўра, 2021 йилда Афғонистон опиятлар савдосидан 1,8 млрд доллардан 2,7 млрд долларгача миқдорда даромад олган. Ўз навбатида, гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказишга оид қайд этилган жиноятлар миқдори 30,6 фоизга (1751 тадан, 2287 тагача), бу каби жиноятларни содир этган шахсларнинг сони эса 6 фоизга, шу жумладан, бунда чет эл фуқароларининг улуши 19,2 фоизга ошган. Олиб қўйилган гиёҳванд воситаларнинг умумий миқдори 21,9 фоизга (2020 йилда 48776,9 тонна, 2021 йилда 59,9 тонна) шу жумладан героин 82,1 фоизга ва опий 41,5 фоизга ошган. “Энг ачинарлиси, гиёҳвандлик оғир жиноятларнинг содир этилишига, оилалар ва миллат генофонининг бузилишига сабаб бўлмоқда. Статистик маълумотларга кўра дунёда 500 миллиондан ортиқ одам гиёҳвандлик дардига йўлиққан. Унинг

аксарият қисмини 30 ёшгача бўлганлар ташкил этмоқда. Бунинг оқибатида ҳар йили 200 мингдан ортиқ киши ҳаётдан кўз юмади. Шу билан бирга, жаҳонда содир этилаётган жиноятларнинг 57 фоизи гиёҳвандлар ҳиссасига тўғри келади”¹

Ўзбекистон Республикасининг “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида”ги Қонуни гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг муомалада бўлишига оид ижтимоий муносабатларни тартибга солади ҳамда уларнинг қонунга ҳилоф равишда муомалада бўлишига монелик қилиш, фуқаролар соғлиғини сақлаш ҳамда жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлашни мақсад қилиб қўяди. Унинг 3-моддасида гиёҳвандлик (наркотик) воситалари, психотроп моддалар, прекурсорлар ва гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг аналоглари асосий тушунчаларга тегишли таърифлар берилган. Қонуннинг 6-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикасида гиёҳвандлик воситаларининг муомалада бўлиши билан боғлиқ фаолиятнинг асосий турлари: гиёҳвандлик воситаларини олиб кириш (олиб чиқиш), тақсимлаш, ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тайёрлаш, йўқ қилиш, шунингдек таркибида гиёҳвандлик моддаси бўлган ўсимликларни етиштириш давлат монополияси ҳисобланади. Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни олиб киришга (олиб чиқишга) лицензия, шунингдек, олиб кириш (олиб чиқиш) ҳуқуқи тўғрисида махсус ваколатли орган томонидан бериладиган сертификат бўлган тақдирда йўл қўйилади. Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни махсус ваколатли орган рухсатисиз Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит тарзида ўтказиш тақиқланади. Ушбу талаблар бузилган тақдирда гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар қонунчиликка мувофиқ мусодара этилади (12- модда)

Шу ўринда, ҳар бир давлатнинг ривожини сингдирувчи ёшларнинг келажагини барбод қилувчи асосий қушанда бу гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддалар ҳисобланади. Шу боис, ушбу мақолада муаллифлар айнан шу мавзудаги ҳуқуқбузарликни ёритишни мақсад қилганлар. Жумладан, МЖТКнинг 56-моддаси Гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларни оз миқдорда ғайриқонуний равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш деб номланиб, мазкур модданинг диспозицияда қуйидагича қоида мавжуд бўлиб, бу “Гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай оз миқдорда ғайриқонуний равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш – гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларни мусодара қилиб, базавий ҳисоблаш миқдорининг бир бараваридан икки бараваригача миқдорда жарима солишга ёхуд гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларни мусодара қилиб, ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамок жазосига сабаб бўлади.

Ички ишлар органларида тезкор-қидирув фаолиятини тартибга солувчи айрим чет давлатларнинг қонунларини ўрганишда асосан тезкор қидирув фаолиятини тартибга солишда муҳим манба ҳисобланган кодекслаштирилган қонунларнинг мазмун-моҳиятини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, Украина “Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида”ги кодексида гиёҳвандлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлардан гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламасдан оз миқдорда ноқонуний ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ва жўнатиш (44-м); гиёҳвандлик билан касалланган шахснинг гиёҳвандлик мастлик ҳолати борлиги учун тиббий кўрикдан ёки гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддаларни истеъмол қилган шахснинг тиббий кўрикдан бош тортиши (441-м);

Тожикистон Республикасининг “Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида”ги кодексида гиёҳвандлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар: тақиқланган гиёҳвандлик ўсимликларни ноқонуний етиштириш (127-м); гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни уларнинг аналогларини, прекурсорларини ўтказиш мақсадини кўзламасдан ноқонуний ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, сақлаш, ташиш ва жўнатиш, жиноят аломати бўлмаган ҳолда ўтказиш (128-м); гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар, уларнинг аналоглари ёки прекурсорларни тарғиб қилиш(131-м); жиноят белгилари бўлмаган ҳолда таркибида гиёҳванд моддалар бўлган ўсимликларни экиш ва ўстириш(261-м); терроризм ва экстремизмга оид ҳуқуқбузарликлар: тақиқланган материалларни, адабиётларни ишлаб чиқариш сақлаш ва тарқатиш(374-м);

Озарбайжон Республикасининг “Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида”ги кодексида гиёҳвандлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар: гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддаларни шахсий истеъмоли учун зарур бўлган миқдорда ўтказиш мақсадини кўзламасдан ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш, ноқонуний истеъмол қилиш (206-м); гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ноқонуний ишлаб чиқариш ва қайта ишлашда фойдаланиш учун озгинадан кам миқдорда гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп моддаларни ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш; гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламасдан ўз ихтиёри билан топширган шахс маъмурий жавобгарликка тортилмаслиги (206¹-м); таркибида гиёҳвандлик моддалари бўлган ўсимликларни оз миқдорда ноқонуний етиштириш(208-м). Юқорида қайд этилган ҳуқуқий асослар ва хориж тажрибасидан келиб чиқиб, гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказишга қарши курашишда тезкор бўлинмалар фаолиятини тартибга солиш ҳамда уларнинг ўзаро ва бошқа органлар билан ҳамкорлигини ташкил этиш вазифасини ҳал этишга қаратилган. Шу боис, тезкор бўлинмаларнинг мазкур соҳадаги фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш ва бу борадаги ҳамкорлик самарадорлигини янада ошириш масалалари ҳозирги кундаги долзарб вазифалар қаторига киради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Очилов И. Гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказишга қарши курашнинг ҳуқуқий асослари //Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2023. – Т. 3. – №. 11. – С. 18-24.

2. Қушбоқов Ш., Турниёзов Ж. Гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларни оз миқдорда ғайриқонуний равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш ҳуқуқбузарлигини олдини олишда айрим мулоҳазалар //Models and methods in modern science. – 2023. – Т. 2. – №. 11. – С. 73-77.

3. Бобомуродов Ф. Б. Ички ишлар органларида тезкор-кидирув фаолиятини маъмурий-ҳуқуқий таъминлаш: хориж ва ўзбекистон 5 Кодекс Республики Таджикистан об административных правонарушениях от 31 декабря 2008 года № 455 // Электрон манба: continent-online.com (мурожаат вақти: 22.11.2022). CURRENT APPROACHES AND NEW RESEARCH IN MODERN SCIENCES International scientific-online conference 162 қонунчилиги нормаларининг қиёсий таҳлили //siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 7. – С. 47-54.

4. Кодекс Республики Таджикистан об административных правонарушениях от 31 декабря 2008 года № 455 // Электрон манба: continent-online.com (мурожаат вақти: 22.11.2022).

Х.А. Тураева,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Аёлларнинг тазйиқ ва зўравонликка учраши ҳамда уларни олдини олишнинг ўзига хос хусусиятлари

Шарқ мутафаккирларининг бизларга қолдирган бой илмий-маданий меросларида ўзбек халқининг оила-турмуш қоидалари, ундаги катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, оила аъзолари ўртасидаги ижтимоий муносабатлар жараёнидаги маданият, айниқса, эр-хотин муносабатлари тўғрисидаги инсон тарбиясида ахлоқий аҳамиятга эга бўлган фикр-мулоҳазалар, таълимотлар мавжуд. Мазкур муаммо буюк алломаларимиз Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий, ат-Термизий ижодларида ҳамда тасаввуф фалсафасининг йирик намояндалари Аҳмад Яссавий, Баҳовуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро тариқатларида ҳам кенг ёритилган .

Зеро, азалдан инсонни ҳурмат қилиш ва улуғлаш халқимиз табиатида хос миллий қадриятдир. Қадимги тарихий манба – зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”да ҳам инсоннинг шаъни, кадр-қиммати, орномусини улуғлаш, унинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ғояси ўз аксини топган.

Ушбу нодир манба инсоният ва илм-фан тараққиёти ҳамда инсоний қадриятларнинг ривожланишига ўзининг бетакрор ҳиссасини қўшган. “Авес-

то”да жиноят ва жазо, оила-никоҳ муносабатларига, бу муносабатлар жараёнида инсоннинг ҳуқуқларига алоҳида эътибор берилган.

Жиноят содир этиш оғир гуноҳ эканлиги, ундан сақланиш ғояси муқаддас ислом динида ҳам ўз ифодасини топган бўлиб, хусусан, инсон ҳуқуқларига дахлдор кўплаб қоидалар мавжуд. Чунки ислом динида инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари, ҳаёти, соғлиғи, ор-номуси, шаъни, обрўси, кадр-қиммати бирламчи қадрият сифатида тан олинган. Оила, қариндош уруғ, эр-хотин ўртасида вужудга келадиган ижтимоий муносабатларда раҳм-шафқатли бўлиш масалалари алоҳида ўрин эгаллайди.

Аёлларга нисбатан зўравонлик ҳодисаси ниҳоятда мураккаб ва унга қарши амалий курашиш қийин. Зўравонликнинг мақсади – аёлларнинг хатти-ҳаракатларини қўрқувга асосланган ҳолда назорат қилишдир. Барча зўравонлик ҳолатларида эркак ва аёл ўртасидаги муносабатлар мавжуд бўлиб, аёлларга нисбатан зўравонлик билвосита, бевосита ва индивидуал амалга оширилади. Эркаклар фойдасига куч номутаносиблиги мавжудлиги индикатор сифатида зўравонликка дучор бўлишига олиб келади. Аёлларга нисбатан зўравонлик, уларнинг ҳаёти, соғлиғи, таълим олиши, жисмоний ривожланиши, ижтимоий ва иқтисодий ҳаётда иштирок этиш каби асосий инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган муҳим ижтимоий-ҳуқуқий муаммодир.

Маълумки, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар ўзининг кўп қирралилиги билан ажралиб туради. Бу борадаги муаммоларни ўрганиш, илмий тадқиқ этиш бугунги кундаги ўта долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик кишилар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар жараёнидаги тажовузкорликда намоён бўлади. Бу ҳолат хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик доирасида турлича тажовузкор хулқ-атворда намоён бўлади.

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликларнинг криминалогик тавсифи, сабаби, шарт-шароитлари, табиати, ижтимоийлиги ва белгилари ҳақида жиноятга оид ҳуқуқий ва криминалогик адабиётларда турлича тушунчалар берилган. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар аксарият ҳолларда зўрлик ишлатиш шаклида содир этилиб, маъмурий ёки жиноий жавобгарликни келтириб чиқаради. Бир қатор илмий ва юридик адабиётларни таҳлил этиш ҳамда умумлаштириш шуни кўрсатадики, фанда ҳанузгача “зўрлик” ва “зўравонлик”ка оид ягона тушунча мавжуд эмас. Гарчи, “зўрлик” ва “зўравонлик” тушунчаларига турли соҳа мутахассислари томонидан эътибор қаратилган бўлса-да, бу ҳақда ягона тўхтамга келинмаган.

Зўрлик – бирор кишининг иккинчи бир кишини зўравонлик, жисмоний куч ишлатиш йўли билан хўрлаши, жабр-зулм қилиши ёхуд шахснинг конституция билан кафолатланган шахсий дахлсизлиги бузилишига сабаб бўладиган, бир шахснинг иккинчи бир шахсга нисбатан жисмоний ёки руҳий таъсир ўтказишидир .

Баъзи бир адабиётларда зўрлик – бирор кишининг иккинчи бир кишига нисбатан зўрлик қилиши, куч ишлатиш йўли билан зўрлаши, жабр-зулм қилиши сифатида келтирилган. У инсонни жисмоний ва маънавий зўрлаш ёхуд жабр-зулм қилиш шаклида намоён бўлади.

Зўравонлик – қонун билан тақиқланган маънавий, руҳий ва жисмоний зарар етказувчи ҳаракатларни шахс хоҳиш иродасига қарши равишда амалга ошириш. “Зўравонлик” зўравонларга хос хатти-ҳаракат, зўрлик, куч ишлатиш, ўзгаларга ноқонуний равишда куч ишлатувчи, зўрлик қилувчи, жисмоний бақувватлик, кучлилиқ, улканлик, шиддатлилиқ деб эътироф этилади. Айтиш жоизки, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар айнан оилада содир этилиб, инсоннинг ихтиёри ва эркига зид равишда жисмоний куч ишлатиш ёхуд руҳий таъсир этиш орқали амалга оширилади.

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар шахсга қарши ноқонуний куч ишлатиш, калтаклаш, зўрлаш, мажбур қилиш, таъсир кўрсатиш, ўз ҳукмронлигини ўтказиш каби белгилар орқали ифодаланади. У асосан жисмоний ёки руҳий кўринишда бўлиши мумкин. Руҳий зўравонлик эса кўп ҳолларда кўрқитиш (бир шахсни иккинчи бир шахс томонидан кўрқитиб бўйсундириш, ўзини кўрсатиш ёхуд ўзига қарам қилиш) шаклида ифодаланади. Руҳий зўравонлик асабийлашишнинг маҳсули бўлиб, бир шахсни кўрқитиб ўзига бўйсундириш, унинг “ихтиёрига зид” ёки “тарбиялаш” мақсадларида қўлланилиши ҳам мумкин. У айбдорга унинг қариндошлари ёки яқин кишиларига нисбатан бевосита қўлланилишида намоён бўлади. Жиноят ҳуқуқи нуқтаи назаридан ҳар хил оғирлик даражасида баданга шикаст етказиш, калтаклаш ва бошқа жисмоний куч ишлатишни жисмоний зўравонлик деб баҳолаш лозим.

Бизнинг фикримизча, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар жисмоний куч ёки кўрқитиш билан амалга ошириладиган жиноий фаолиятдир. Бунда шахснинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид қилиш орқали ҳуқуқ ва эркинлиги поймол этилади. Мазкур ҳолатда, таъсир этиш деганда, жабрланувчига унинг хоҳишига қарши амалга ошириладиган ва унга аниқ жисмоний ёхуд руҳий азоб берадиган, яъни зўравонлик ҳисобланадиган таъсир этишни тушуниш керак.

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар оқибатидаги жисмоний таъсир кўрсатувчи зўравонлик ҳаракатлари қаторига, назаримизда, инсон баданига куч билан таъсир қилишнинг ҳар қандай усули, яъни зарба беришда ифодаланмайдиган хатти-ҳаракатларни ҳам киритиш лозим. Масалан, сочдан тортиш, қўлни оғритиб ушлаш, тананинг бирор қисмини қисиш, оғриқ бериш, итариб юбориш ва ҳоказо.

Таъкидлаш жоизки, инсон ҳуқуқларига оид халқаро ҳужжатларда шахсни зўравонликлардан ҳимоя қилиш механизми мустаҳкамлаб қўйилган. Инсон ҳуқуқлари бўйича умумжаҳон декларацияси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар бўйича халқаро келишув ҳамда Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар бўйича халқаро келишув оилани жамият асосидаги гуруҳ деб тан олади ҳамда шахсни оиладаги зўравонликлардан ҳимоя қилади.

Хусусан, 1948 йилнинг 10 декабрида қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси катта тарихий аҳамиятга молик бўлиб, унда инсон, унинг кадр-қиммати, ҳуқуқ ва эркинликлари энг олий кадрият сифатида юксак баҳоланади. Унинг 1-моддасида одамларнинг кадр-қиммат ҳамда ҳуқуқ ва эркинликларда тенг бўлиб туғилишлари, бир-бирларига биродарлик руҳида муносабатда бўлишлари, 2-моддасида уларнинг барча ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлишлари, айирмачилик қилмасликлари, 3-моддасида ҳар бир инсоннинг яшаш, эркин бўлиш ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эгалиги, 4-моддасида ҳеч ким қулликда ёки эрксиз ҳолатда сақланиши мумкин эмаслиги, 5-моддасида ҳеч кимнинг қийноққа ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёхуд кадр-қимматни хўрловчи муомала ва жазога дучор этилмаслиги, 12-моддасида ҳеч кимнинг шахсий ва оилавий ҳаётига ўзбошимчалик билан аралашуш, унинг номус ва шаънига тажовуз қилиш мумкин эмаслиги ёхуд шундай аралашув ёки тажовуздан қонун орқали ҳимоя қилиниши, 16-моддасида эса балоғат ёшига етган эркаклар ва аёллар ҳеч қандай чеклашларсиз никоҳдан ўтиш ва оила қуришга ҳақли эканлиги каби ҳуқуқлари мустаҳкамлаб қўйилган.

Шунингдек, “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида”ги халқаро пактнинг 6-моддасида яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг ажралмас ҳуқуқи эканлиги, унинг қонун билан ҳимоя қилинганлиги, ўзбошимчалик билан инсонни яшашдан маҳрум қилиш қонун билан тақиқланганлиги, 7-моддасида шахсни азоб-уқубатга дучор қилмаслик, унга нисбатан шафқатсиз, ноинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи ёхуд хўрловчи муомалада бўлмаслик, 8-моддасида ҳеч ким қулликда сақланмаслиги, қуллик ва қул савдосининг ҳар қандай кўриниши тақиқланганлиги, 17-моддасида шахснинг оилавий ҳаётига ҳеч кимнинг аралашмаслиги, унинг ор-номуси ва шаънига тажовуз қилиш мумкин эмаслиги, 24-моддасида ҳар бир бола ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, миллий ёки ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар туғилиши билан ҳеч бир камситишсиз давлат томонидан муҳофаза этилиши, 26-моддасида барчанинг қонун олдида тенглиги ва ҳеч бир камситишсиз қонун билан ҳимоя қилиниши ҳамда ҳар қандай турдаги камситишлар қонун билан тақиқлаб қўйилганлиги каби қатор моддалари профилактик хусусиятга эга бўлиб, барча давлатлар томонидан шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари устувор эканлиги қонун билан кафолатланган.

Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари тўғрисидаги декларациянинг 13-моддасида давлат фуқароларни ҳаёти, соғлиғи, шахсий эркинлиги ва хавфсизлигига бўладиган ғайриқонуний тажовузлардан муҳофаза қилади, деб қатъий белгилаб қўйилган.

Миллий қонунчилигимизда ҳам инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, унинг ҳаёти, соғлиғи, кадр-қиммати ва бошқа қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш масалалари устуворлик касб этади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам “Ҳеч кимнинг қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон кадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмас”лиги ҳақидаги норманинг мустаҳкам-

ланганлиги шахсининг ҳаёти, соғлиғи ва кадр-қиммати олий қадрият сифатида эътироф этилганлигини кўрсатади. Айниқса, қонунчилигимизда шахсининг ҳуқуқ ва эркинлигини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган.

Шахсининг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳуқуқнинг турли соҳалари нормалари билан ҳимоя қилинади, жумладан жиноят қонунларида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилганлиги учун жиноий жавобгарлик белгиланган бўлиб, ҳуқуқнинг бу соҳаси ана шу жавобгарликни қўллаш орқали уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилади.

Зўравонлик йўли билан, шу жумладан оилада содир этиладиган жиноий қилмишлар амалдаги Жиноят кодексининг бир қатор моддаларида белгиланган жазоларни қўллаш таҳдиди билан тақиқланган. Айтиш жоизки, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар айнан оилада содир этилиб, инсоннинг ихтиёри ва эркига зид равишда жисмоний куч ишлатиш ёхуд руҳий таъсир этиш орқали амалга оширилади.

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар шахсга қарши ноқонуний куч ишлатиш, калтаклаш, зўрлаш, мажбур қилиш, таъсир кўрсатиш, ўз ҳукмронлигини ўтказиш каби белгилар орқали ифодаланади. У асосан жисмоний ёки руҳий кўринишда бўлиши мумкин. Руҳий зўравонлик эса кўп ҳолларда кўрқитиш (бир шахсни иккинчи бир шахс томонидан кўрқитиб бўйсундириш, ўзини кўрсатиш ёхуд ўзига қарам қилиш) шаклида ифодаланади. Руҳий зўравонлик асабийлашишнинг маҳсули бўлиб, бир шахсни кўрқитиб ўзига бўйсундириш, унинг “ихтиёрига зид” ёки “тарбиялаш” мақсадларида қўлланилиши ҳам мумкин. У айбдорга унинг қариндошлари ёки яқин кишиларига нисбатан бевосита қўлланилишида намоён бўлади. Жиноят ҳуқуқи нуқтаи назаридан ҳар хил оғирлик даражасида баданга шикаст етказиш, калтаклаш ва бошқа жисмоний куч ишлатишни жисмоний зўравонлик деб баҳолаш лозим.

Бизнингча, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар жисмоний куч ёки кўрқитиш билан амалга ошириладиган жиноий ҳаракатдир. Бунда шахсининг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид қилиш орқали ҳуқуқ ва эркинлиги поймол этилади. Мазкур ҳолатда, таъсир этиш деганда, жабрланувчига унинг хоҳишига қарши амалга ошириладиган ва унга аниқ жисмоний ёхуд руҳий азоб берадиган, яъни зўравонлик ҳисобланадиган таъсир этишни тушуниш керак.

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар оқибатидаги жисмоний таъсир кўрсатувчи зўравонлик ҳаракатлари қаторига, назаримизда, инсон баданига куч билан таъсир қилишнинг ҳар қандай усули, яъни зарба беришда ифодаланмайдиган хатти-ҳаракатларни ҳам киритиш лозим. Масалан, сочдан тортиш, қўлни оғритиб ушлаш, тананинг бирор қисмини қисиш, оғрик бериш, итариб юбориш ва ҳоказо.

Шахсининг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳуқуқнинг турли соҳалари нормалари билан ҳимоя қилинади, жумладан жиноят қонунларида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилганлиги учун жиноий жавобгарлик белгиланган бўлиб,

ҳуқуқнинг бу соҳаси ана шу жавобгарликни қўллаш орқали уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилади.

Зўравонлик йўли билан, шу жумладан оилада содир этиладиган жиноий қилмишлар амалдаги Жиноят кодексининг бир қатор моддаларида белгиланган жазоларни қўллаш таҳдиди билан тақиқланган.

Таъкидлаш жоизки, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар кишилар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар жараёнидаги тажовузкорликда намоён бўлади. Аммо кундалик турмушда ҳар биримиз турли ҳаётӣ вазиятларда турлича тажовузкор хулқ-атворга дуч келамиз. Шу боис, “зўравонлик” атамасини ишлатганда тажовуз объектига нисбатан фақат душманлик кайфиятида бўлган ёхуд инсонга душманлик билан жисмоний, жинсий ёки руҳий зарар етказишга интилиш ниятида акс этадиган, қасдда ифодаланадиган, муайян мақсадга йўналтирилган хатти-ҳаракатни ҳам эътиборга олиш лозим. Бундай қилмишлар жумласига қийноққа солиш, яккалатиб қўйиш, иродага қарши ҳаракат қилишга мажбурлаш, ундаш, ушлаб туриш, зўрлаш, тегажовуқлик қилиш, таҳқирлаш ва ҳўрлаш кабиларни киритиш мумкин.

Таъкидлаш керакки, бир қатор манбаларда хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликларга турлича тушунча ва таърифлар берилган. Жумладан, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар деганда оила аъзоларига нисбатан жисмоний ёки руҳий зарар етказиши мумкин бўлган ёхуд етказадиган, шунингдек жинс хусусиятига кўра содир этилган зўравонлик акти ёки оилада, шахсий ҳаётда учрайдиган озодликдан ўзбошимчалик билан маҳрум қилиш ёхуд унга мажбурлаш таҳдиди тушунилади.

Бизнингча, хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар деганда оиланинг бир аъзоси томонидан бошқа аъзосига нисбатан жисмоний ёки руҳий таъсир кўрсатиш ёхуд қўллаш билан кўрқитиш орқали унинг ҳаёти, соғлиғи, эркинлигини, жинсий дахлсизлиги, шаъни, қадр-қиммати ва қонун билан муҳофаза қилинадиган бошқа дахлсиз ҳуқуқлари ва қонунӣ манфаатларига тажовуз қилиш орқали ўз ҳукмронлигини ўтказишга қаратилган хатти-ҳаракат ёки ҳаракатсизликни тушуниш лозим.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, минг йиллар давомида дунёнинг турли бурчакларида иқтисодӣ, маданий, динӣ ва бошқа ижтимоӣ омиллар таъсирида оила таркиби ва унинг фаолияти шаклланди. Хусусан, оилада эрнинг хотини устидан ҳукмронлиги ҳозиргача қарор топиб келмоқда. Лекин, бугунги кунга келиб, оилада эркакларнинг ҳукмронликлари оқибатида аёлларга нисбатан зулмкорлик, тажовузкорлик, бир сўз билан айтганда хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликлар натижасида оғир жиноятларнинг содир этилаётганлиги ачинарли ҳолдир.

Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ҳамда содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар

Жамоат тартибини сақлаш, тинчлик ва хотиржамликни таъминлашнинг имкониятлари ортиб бормоқда. Биргина видеокузатув тизимлари кўпайтирилгани жиноятларнинг олдини олишга ёки содир бўлган жиноятларни “иссиқ изидан” очишга кўмаклашмоқда. Бироқ, афсуски, бу чора жиноятларга бутунлай барҳам берганича йўқ. Чунки ҳали-ҳамон автотранспорт воситаларини ўғирлаш жиноятларини содир этиш ҳолатлари бугунги кунда ҳам ўзининг долзарблигича қолмоқда.

Маълумки, автотранспорт воситаларини ўғирлаш ёки олиб қочишнинг сабаблари ва уларнинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни кўриб чиқишда жиноят шахс ва атроф-муҳитнинг ўзаро боғлиқликда вужудга келаётганлигини кўриш мумкин. Жиноятчиликка таъсир қиладиган кўплаб омиллардан бири, бу биринчи навбатда, ижтимоий ҳаётнинг турли жиҳатлари билан боғлиқ бўлган ҳодиса ва жараёнларни ажратиб олиш ҳамда объектив ва субъектив омиллар таъсирида вужудга келишидир.

Криминология фанида жиноятнинг сабаб ва шарт-шароитлари илмий жиҳатдан ўрганилади. Жиноятнинг сабаблари маълум бир объект, ҳодиса, жараёнларнинг кишилар онги, руҳиятига таъсир қилиши. Бундан ташқари, жиноятнинг сабаби фақатгина ижтимоий-иқтисодий ҳодиса, воқеа ва жараёнларгина эмас, балки уларни белгилаб берувчи, улар билан узвий боғлиқ бўлган ижтимоий онг соҳасидаги ҳодиса, воқеа ва жараёнлар ҳам ҳисобланади.

Таҳлиллар ва ўрганишларга кўра, қуйидагилар автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар сабаби бўлиши мумкин, жумладан:

- ўзи ва оиласини таъминлаш учун даромадининг етишмаслиги;
- ноқонуний бойишга интилиш;
- қонунга ҳурматсизлик билан қараш;
- бошланғич оилавий тарбиядаги нуқсонлар таъсирида ижтимоий фойдали меҳнатга нисбатан ўзгалар мулкани талон-торож қилиш орқали турмуш кечиришга интилиш;
- муқаддам судланганлиги боис соғлом ижтимоий муносабатлардан узоқлашишнинг ижтимоий-руҳий оқибатлари;
- спиртли ичимликка ва наркотик моддаларга ружу қўйганлиги боис ушбу эҳтиёжларини ҳар қандай йўл билан қондириш истаги;
- кўп болали ва кам таъминланган оила аъзолари борлиги.

Илгари судланган шахслар томонидан автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар:

- носоғлом турмуш тарзини олиб бориш, жамоат ҳаётида рўй бераётган ўзгаришларга қизиқишнинг йўқолиши;
- ҳаётга мослашиш қобилиятининг пасайиши;
- янги муносабатларга киришимлик, тушкунлик ва ўз-ўзинини ҳурмат қилиш ҳиссининг пасайиши;
- ахлоқ нормалари ва қадриятлар тўғрисида тўлиқ тушунчага эга эмаслиги ёки ҳурмат қилмаслиги;
- турли касалликлар, спиртли ичимликка ружу қўйиш, гиёҳвандлик моддаларини истеъмол қилиш каби ёмон одатлардан қутилмаганлиги;
- ижтимоий фойдали алоқаларининг йўқлиги, оиладан ажраш-ганлиги, яқин қариндошларининг йўқлиги (улар бўлса-да ўзаро муносабатларнинг бузилганлиги);
- илгари судланган шахсга нисбатан иш берувчининг ишончсизлиги, қилган хизмати учун муносиб рағбатлантирилмаганлиги;
- уй-жойга эҳтиёжи мавжудлиги, яшаш жойи йўқлиги, кўплаб ҳаётий муҳим муносабатларни мустақил ҳал қилишдан маҳрум бўлганлиги .

Сабаблар ўз мазмунига кўра, ижтимоий-психологик ҳолатлар бўлса, шароитлар эса иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан юзага келувчи ҳолатлар ҳисобланади. Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар сифатида инсоннинг ижтимоий муҳит ва психологик хусусиятига боғлиқ бўлган бир қатор омилларни ўз ичига олади. Ушбу турдаги жиноятнинг шароитлари – шундай ҳодиса ва жараёнларни, улар ўзича жиноятчиликни келтириб чиқармайди. Лекин, улар жиноятчиликнинг жамиятда бўлишини тақозо қилувчи, ўсишини таъминловчи сабабларга таъсир қилиш ва кўмаклашиш билан уларнинг юз беришини таъминлайди .

Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар – жиноятларни бевосита келтириб чиқармайдиган, лекин уларнинг содир этилишига кўмаклашадиган ҳодиса, воқеа ва жараёнлар мажмуи.

Криминологик жиҳатдан қараганда, қуйидагилар автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар бўлиши мумкин:

- мулкларнинг етарли даражада ҳимояланмаганлиги, фуқароларнинг ўз мулкини сақланишига бепарво ва лоқайд муносабатда бўлганлиги;
- кузатув камералари, ёритгич ва бошқа кўриклов мосламаларининг ўрнатилмаганлиги ёки ишламаслиги ёки жойлашув периметрининг нотўғри танланганлиги;
- автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар яратилиши;

- ижтимоий ҳаёт тизимида кадриятларнинг ўзгариши;
- транспорт воситаларининг очик ёки қаровсиз қолдирилиши, яхши ҳимояланган қулф ва сигнализациялар билан жиҳозланмаганлиги;
- ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг самарасиз фаолияти ва фуқароларнинг бунга нисбатан ишончининг пасайганлиги.

Шу билан бирга, автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлашда уларни келиб чиқишига айрим психологик омиллар ҳам сабаб бўлиши мумкин. Бу энг аввало, шахснинг атрофидаги ижтимоий муҳит, яъни она-оналар ҳамда шахснинг дунёқараши, қизиқишлари, ён-атрофидаги кишилар ва оилага муносабати, ундаги салбий сифатларнинг шаклланиши ва кучайиши эса руҳий омилларга бориб тақалади.

Шу асосда, жиноятчилик, шу жумладан автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш самарадорлигига эришиш учун автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишни содир этган ёки уни содир этишга мойил бўлган шахснинг психологиясини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Жиноятчининг психологиясини таҳлил қилишда ҳуқуқбузарнинг хулқ-атворини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки шу асосда жиноятчига хос хусусият ҳамда шахснинг қонунни бузишга ундайдиган хулқ-атвор комбинацияларини ҳам ўрганса бўлади. Одатда, автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш учун ўзларининг хатти-ҳаракатларига етарли даражада баҳо бера олмайдилар. Умумий қабул қилинган меъёрлар билан таққосланганда, улар қонунни бузаётганликларини биладилар, лекин ўз ҳаракатларини тўғри деб ўйлайдилар ва ўзларини оқлашга ҳаракат қиладилар, оқибатда улардаги айбдорлик ҳисси камаёди. Меҳнат орқали ҳаёт кечириш ҳамда ҳалоллик фазилатлари улар учун ёт ҳисобланади. Кўпинча ҳаёлларига келган жиноий режаларини тезлик билан амалга оширишга ҳаракат қиладилар. Жиноятчилар ўз дунёларини барпо этишга ҳаракат қиладилар, унда маълум қоидалар ва одатларни ўрнатишга уринадилар. Ҳаётдаги асосий шиори: “Биз бундай эмасмиз – ҳаёт шундай” ҳисобланади.

Хусусан, автотранспорт воситаларини олиб қочишни содир этган ўғрилар энг мослашувчан хулқ-атворга ва паст даражадаги хавотирга эга тоифа ҳисобланади. Уларнинг тажовузкорлиги анча паст ва улар ўзларининг хатти-ҳаракатларини маълум даражада бошқара оладилар. Илгари содир этилган ғайриижтимоий ҳаракатлар учун ўз-ўзини айблаш улар учун ҳам камёб ҳолатдир.

Айрим ҳолларда, мазали овқатланиш, замонавий кийиниш ёки кўп-роқ пул ишлаш истаги, яъни маишат қилишга интилиш ҳам ўғриликларга сабаб бўлади. Бундай тоифага кирувчилар жиноят содир этилганидан кейин пайдо бўладиган хавфни тўлиқ англайдилар. Бироқ, ундаги сақлаб қолиш инстинкти бу ҳаракатларни чекламайди. У фақат ўзгани мулкини ўғирлаш мақсадида кун

кечиришни ва бойлик орттиришни ўйлайди. Ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланишни истамайди ва тобора кўпроқ ўғирлашни ҳамда имкон қадар тезроқ бойиб боришни истади. Ўғрилиқ содир қилгани сари шахсдаги эйфория кучайиб боради.

Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни ўрганишда ушбу жиноятларини содир этган шахснинг психологиясини ўрганишда ёш хусусиятлари ҳам катта аҳамиятга эга. Боиси, инсон ҳаётининг ҳар бир босқичи шахсий фазилатларнинг ривожланишидаги ўзига хосликлар билан кечиши мумкин.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишни содир этган ўғриларнинг ёш таркибида ўсмирлар ҳамда ёшларнинг, яъни 18 ёшдан 40 ёшгача бўлганларнинг улуши кўпчиликни ташкил қилмоқда. Бинобарин, жиноятлар содир этилиши организм физиологик имкониятларининг энг юқори кўтарилиш даври, билиш функциялари шаклланишининг тугалланмаганлиги, иродавий тартибга солиш ва режалаштириш жараёнлари таъсирида содир бўлади.

Мазкур жиноий қилмиш билан боғлиқ жиноят ишларининг таҳлили, жиноий йўл билан топилган мулкни сотиб олиш таклиф қилинган шахс, яъни харидор ушбу предмет қандай жиноий ҳаракатлар натижасида қўлга киритилганлигини талаб қилмай, асосий эътиборни мулкнинг арзонлигига қаратади ва шу сабабли уни тезда сотиб олишга уринади. Одатда, кўп ҳолларда уни таклиф қилаётган шахс ушбу мол-мулкни ўғирлаганини маълум қилмайди. Чунки бу маълумотнинг ошкор қилиниши унинг жиноий қилмиши фош бўлишига сабаб бўлиши ҳам мумкин.

Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларини кўриб чиқишда ушбу жиноятларни олдини олиш учун қуйидагиларни амалга ошириш талаб этилади: 1. Жиноят содир этиш учун яратилган сабаб ва шароитларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш; 2. Ўзининг жамиятга қарши ҳуқуқи билан шундай жиноятлар содир этиши мумкин бўлган шахсларни аниқлаш ва уларга нисбатан чоралар кўриш; 3. Жиноятни ният қилган унга тайёрланаётган ҳамда жиноятга суиқасд ҳолатларини олдини олиш.

Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларини кўриб чиқишда ушбу жиноятларни олдини олиш тезкор қидирув, профилактика инспекторлари ширкат хўжаликларида, корхоналарда автототранспортларни ўғирлаш ва олиб қочишга қарши тадбирлар ҳақида гуруҳлар орасида ҳам алоҳида шахслар билан профилактика ишларини олиб борадилар.

Бу маълумотлар ҳажми объектив ва субъектив омиллар таъсирида шаклланади, умумлашади, тўпланади ва сақлаб қилинади.

Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни алоҳида ажратиб бериш мумкин.

1. Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочиш факти ва ҳолатлар аниқ бўлгани ҳолда, жиноятчи ушланган.

Ушбу вазиятда кўйидаги ҳаракатлар амалга оширилади: жиноят содир бўлган жойи, транспорт воситаси аниқланган жойи ва ўзини кўздан кечириш; гумонланувчини ушлаш; гумонланувчи, жабрланувчи ва гувоҳларни сўроқ қилиш; гумонланувчига тааллуқли бўлган маълумотлар йиғиш (тавсифнома, транспортга етказилган зарар бўйича, ҳайдовчи мастлик ҳолати ҳақида).

2. Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочиш факти ва ҳолати аниқ бўлган ҳолда, олиб қочилган транспорт воситаси топилган, аммо олиб қочган шахс аниқланмаган.

Бу ўхшаш тергов вазияти кўп учрайди, ва унда кўйидаги ҳаракатлар амалга оширилади: ҳодиса содир бўлган жой, транспорт воситаси топилган жой ва транспорт восита кўздан кечирилади; жабрланувчи ва гувоҳлар сўроқ қилинади; терговга қадар текширувни амалга оширувчи органларига гумонланувчини ушлашга қаратилган тезкор-қидирув чораларини амалга ошириш топширилади, ва ҳ.к.

3. Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочиш факти ва ҳолати аниқ бўлган ҳолда, транспорт воситасининг қаердалиги ва жиноятчи шахси аниқланмаган.

Бу вазиятда факт ҳодиса содир бўлган жой кўздан кечирилади, жабрланувчи, гувоҳлар сўроқ қилинади, транспорт воситани ва жиноятчинини аниқлашга ва топишга қаратилган тезкор-қидирув чоралари амалга оширилади.

Жиноят содир этилган жойни кўздан кечиришда терговчи, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришга ва ҳаракатларни амалга оширишга умумий раҳбарликни амалга оширади. Жиноят қидирув ходимлари, эксперт криминалист, мутахассис, кинолог ити билан кўздан кечириш тергов ҳаракатини амалга оширади .

Агар транспорт воситаси очик тўхташ жойидан олиб қочилган бўлса жиноятчи оёқ кийими изларини ойна синиклари, қўшимча қулфлар қисмларини топишга, аниқлашга эътибор қилиш лозим.

Транспорт воситаси ёпиқ жойдан олиб қочилган бўлса, бу биноларни эшиклари ва қулфлари бузишга хос изларни қидириш лозим, олиб қочилган транспорт воситаси топилган ҳолатда у топилган жой кўздан кечирилади, у ерда жиноятчи оёқ излари, папирос қолдиқлари у қолдирилган ёки йўқотган буюмлари бўлиши мумкин. Транспорт воситасини кўздан кечиришда аниқлашга қаратилиши лозим.

Автомобилтранспортларни ўғирлаш ва олиб қочиш жиноятларини содир этиш яратилган шароитлар қуйидагилардан иборат: автомобилтранспортларни ўғирлаш ва олиб қочишга қарши ҳимоя воситаларини йўқлиги ёки мукамал эмаслиги; автомобилтранспорт воситаларини узоқ муддатга кўчаларда, ҳовлиларда, подездларда айниқса кечки ва тунги вақтларда қаровсиз қолдириб кетилиши; гаражларда кўриқлаш сигнализацияси йўқлиги; автомобилтранспорт воситаларини пулли турар жойларида, автомобилтранспортни сақлашда у ердаги

ходимларнинг моддий жавобгарлиги йўқлиги; аҳолининг ҳамда корхона, ташкилотларни автотототранспорт эҳтиёт қисмлари билан етарли таъминланмаганлиги; автотототранспорт ўғирлигига ва олиб қочишга ички ишлар органлари бўлимларининг аниқ ҳамкорлиги етарли эмаслиги.

Хулоса ўрнида айтиш лозимки, ички ишлар органларининг автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочиш жиноятини олдини олишни фаолиятини такомиллаштириш борасида фуқаролар, мансабдор шахсларнинг хатлари, аризалари, шикоятлари ва таклифларини текшириш ва ўрганиш орқали маъмурий ҳудудларда криминоген вазиятни доимий равишда ўрганиш ва назорат қилиб бориш талаб этилади.

Ф.М. Акбаров,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Жазони ижро этиш департаменти фаолиятида бошқарувни ташкил этишга оид мулоҳазалар

Бугунги кунда юртимизда барча давлат органларида маъмурий ислохотлар амалга оширилмоқда. Давлат органларида маъмурий ислохотларни амалга оширишдан асосий мақсад иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳани модернизациялаш, ҳудудларни ҳар томонлама ривожлантириш, аҳолининг ҳаёт даражаси ва фаровонлигини юксалтириш бўйича давлат сиёсатини муваффақиятли амалга оширишга тўсқинлик қилувчи қатор тизимли муаммо ва камчиликларни бартараф этишдир.

Маъмурий ислохотларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябридаги “Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5185-сон фармони қабул қилинди. Ушбу концепция ижро этувчи ҳокимият органлари ва хўжалик бошқаруви органларини замонавий талабларга жавоб берадиган институционал асослар ва ижро органлари фаолиятининг принциплари асосида ўтказилаётган ислохотларни тўлиқ рўёбга чиқаришга хизмат қилмоқда. Концепция ижроси доирасида ижро органи ҳисобланган Жазони ижро этиш тизими фаолияти ҳам қайта ташкил этиш чоралари кўрилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон фармони билан Жазони ижро этиш бош бошқармаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Жазони ижро этиш департаменти этиб қайта ташкил этилди.

Бундан ташқари, Жазони ижро этиш департаментида концепция белгиланган истиқболлар бўйича қуйидаги ишларни амалга оширилди: биринчидан, Ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятининг институционал ва ташкилий-

ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш доирасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 ноябридаги “Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4006-сон қарори билан “2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикаси жиноят-ижроия қонунчилигини такомиллаштириш концепция”си қабул қилиниб тизим истиқболи белгилаб олинди; иккинчидан, Ижро этувчи ҳокимият органларининг вазифалари (функциялари, ваколатлари)ни, уларни амалга ошириш механизмлари ва жавобгарлик соҳасини аниқлаштириш, мувофиқлаштириш ва ўзаро ҳамкорлик жараёнларини такомиллаштириш йўналиши бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги “Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5050-сон қарори билан “Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Жазони ижро этиш департаменти тўғрисида низом” тасдиқланиб Департаментнинг вазифа ва функциясини амалга ошириш механизмларини белгиланди.

Шунингдек, Президенти девони – Вазирлар Маҳкамаси – ИИВ – Жазони ижро этиш департаменти – минтақавий мувофиқлаштириш марказлари – Жазони ижро этиш муассасалари таъсирчан тизими жорий этилди; учинчидан, Иқтисодиёт тармоқларига маъмурий таъсир кўрсатишни янада қисқартириш ва бошқарувнинг бозор механизмларини кенгайтириш йўналишида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 5 мартдаги “Озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ жазоларни ижро этиш муассасаларининг фаолияти самарадорлигини таъминлаш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги 128-сон қарори билан Жазони ижро этиш департаменти таркибий тузилмаси ҳисобланган Жазони ижро этиш муассасалари тадбиркорлик фаолияти билан мустақил шуғулланиш учун Жазони ижро этиш муассасаси юридик шахс мақоми берилди ва фаолиятини амалга ошириш учун ўз мустақил балансига, шахсий ғазна ҳисобварағига ва банк ҳисобварағига, Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тасвири туширилган ва ўз номи давлат тилида ёзилган муҳрларга, шунингдек, ўз фаолиятини амалга ошириш учун муассасанинг номи ёзилган ва Ўзбекистон Республикаси Давлат гербининг тасвири туширилган бланкаларга эга бўлди.

Бундан ташқари, Жазони ижро этиш муассасалари ўз тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда маҳкумлар меҳнатидан уларни ахлоқан тузатиш мақсадида фойдаланади ва ушбу жазони ижро этувчи муассасалар юридик шахс сифатида фуқаровий-ҳуқуқий муносабатга киришади. Жазони ижро этиш муассасалари фуқаровий-ҳуқуқий муносабатларга киришишида тижоратчи ташкилот сифатида эмас нотижорат ташкилот сифатида иш фаолиятини олиб боради. Чунки маҳкумлар меҳнатидан фойда олиш учун эмас балки уларни ахлоқан тузатишни мақсад қилади. тўртинчидан, Давлат бошқаруви тизимига стратегик режалаштиришнинг замонавий шакллари, инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларни жорий этиш йўналиши бўйича Ўзбекистон

Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 5 мартдаги “�збекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Жазони ижро этиш департаменти фаолиятини янада самарали ташкил этиш бўйича қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги 445-сон қарори қабул қилди. Ушбу қарор доирасида маҳкумларни «электрон назорат» қилишни таъминловчи ахборот технологияларини жорий этган ҳолда жазони ижро этиш муассасалари фаолиятини босқичма-босқич рақамлаштириш чоралари кўрилди. Булар қуйидагиларда иборат:

а) жазони ижро этиш муассасаларини 2022 – 2024 йиллар давомида босқичма-босқич техник воситалар билан жиҳозлаш ва жазони ижро этиш тизими фаолиятини рақамлаштириш дастури ишлаб чиқилди;

б) қуйидагиларни назарда тутувчи Жазони ижро этиш тизими ходимларининг шахсий видеорегистраторлар (бодикамералар) билан таъминланган ҳолда хизматни ўташ тартиби тўғрисидаги низом тасдиқланди.

Ушбу низом доирасида қуйидагилар белгиланди:

1. Жазони ижро этиш муассасаларида шахсий таркибнинг хизматни ўташ давомида видеорегистраторлардан (бодикамералардан) фойдаланиш тартиби;

2. Жазо муддатини ўтаётган маҳкумлар ва жазони ижро этиш муассасаси ходимлари ўртасидаги мулоқотни видеорегистраторлар (бодикамералар) орқали қайд этиш тартиби;

3. Маҳкумлар томонидан содир этилган тартиббузарликлар жараёнида видеорегистраторлардан (бодикамералардан) фойдаланиш тартиби;

4. Видеорегистраторлардан (бодикамералардан) фойдаланиш даврида хавфсизликни таъминлаш юзасидан қўйиладиган талаблар асосида иш фаолиятини олиб борадиган бўлди.

Шундай ижобий ишлар амалга оширилсада Жазони ижро этиш департаменти ижро органи сифатида қуйидаги муаммоларга дуч келмоқда:

биринчидан, Ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятининг институционал ва ташкилий-ҳукуқий асосларини такомиллаштириш доирасида Жазони ижро этиш фаолиятини тартибга солувчи 1997 йил 25 апрелда қабул қилинган Жиноят-ижроия кодекси замон талабларига жавоб бермайди;

иккинчидан, Иқтисодиёт тармоқларига маъмурий таъсир кўрсатишни янада қисқартириш ва бошқарувнинг бозор механизмларини кенгайтириш йўналишида Жазони ижро этиш муассасалар тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда мустақил бўлишганига қарамадан тадбиркорлик орқали олинган фойданинг 50 фоизи Жазони ижро этиш департаменти қошидаги жамғармага берилади. Бу эса, ўз қилган иши учун олинган фойдани ўзи қисман бошқара олмаслигига сабаб бўлади;

учинчидан, Давлат бошқаруви тизимга стратегик режалаштиришнинг замонавий шакллари, инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларни жорий этиш йўналиши бўйича Жазони ижро этиш департаменти ва Ҳукумат томонидан замонавий технологиялар билан таъминланиш чоралари кўриляёт-

ган бўлса-да лекин жойларда яъни жазони ижро этиш муассасаларда замонавий технологиялар билан ишловчи мутахассислар мавжуд эмаслиги;

Фикримизча, Жазони ижро этиш департаменти фаолиятида маъмурий ислохотларни янада такомиллаштириш учун қуйидаги таклифларни беришни жоиз топдик. Жумладан: биринчидан, Ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятининг институционал ва ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш доирасида янги Жиноят-ижроия кодекси қабул қилиниши ва унда маҳкумларни бутун фаолияти қамраб олиниши зарур бўлса Жазони ижро этиш хизмати ходимлари фаолиятини тартибга солиш учун “Жазони ижро этиш хизмати” тўғрисидаги қонун қабул қилиниши зарур;

иккинчидан, Иқтисодиёт тармоқларига маъмурий таъсир кўрсатишни янада қисқартириш ва бошқарувнинг бозор механизмларини кенгайтириш йўналишида Жазони ижро этиш муассасалар тадбиркорлик фаолиятида фақатгина товарларни (ишлар, хизматларни) ишлаб чиқариш ва сотиш нархлари (тарифлари) ишлаб чиқариш бўлинмалари раҳбарлари томонидан ушбу муассаса фаолиятининг ўзига хос хусусиятларига мувофиқ мустақил белгилашидан ташқари олинган фойдани ўзи мустақил ишлатиш ҳуқуқи берилиб, назорати Жазони ижро этиш департаментига берилса мақсадга мувофиқ бўлар эди; учинчидан, Давлат бошқаруви тизимида стратегик режалаштиришнинг замонавий шакллари, инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларни жорий этиш йўналиши бўйича Жазони ижро этиш департаменти жазони ижро этиш муассасалари замонавий технологиялар билан ишловчи мутахассисларни саралаб олиш чораларини кўриши зарур.

У.Р. Икромов,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Ички ишлар органлари ходимларига ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш фаолияти ҳақида

Барчамизга яхши маълумки, муҳтарам Президентимиз томонидан ички ишлар органларини халқчил ва профессионал тузилмага айлантириш, тизим моддий-техник базасини янада мустаҳкамлаш ва эл-юрт осойишталигини таъминлаш йўлида самарали хизмат қилиб келаётган соҳа ходимларини ижтимоий-ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш масаласига жиддий эътибор қаратилмоқда.

Ички ишлар вазирлиги тизимида шахсий таркибни ижтимоий кафолатлаш, шунингдек, ходимлар, ишчи ва хизматчилар, пенсионерлар ҳамда уларнинг оила аъзоларига моддий ёрдам бериб бориш тартиби тизимли равишда йўлга қўйилган бўлиб, ҳар бир ходим тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида ўзларига тегишли бўлган имтиёزلардан фойдаланишлари мумкин.

Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 4 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органлари ва миллий гвардиясининг шахсий таркиби ҳамда уларнинг оила аъзоларини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини тартибга солиш тўғрисида”ги 354-сонли қарори ҳамда Ички ишлар вазирининг 2022 йил 1 октябрдаги 404-сонли “Ички ишлар органлари шахсий таркиби ва уларнинг оила аъзоларини ижтимоий ҳимоя қилиш фаолиятини тартибга солиш тўғрисида”ги буйруғи бу борадаги ишларни тизимли ташкил этишда муҳим дастуриламал бўлмоқда.

Фарғона вилояти ИИБ ҳузурида ижтимоий ҳимоя қилиш масалалари бўйича доимий комиссия ташкил этилган бўлиб, айти шу йўналишда сўнгги икки йилда бошқарма томонидан амалга оширилган хайрли ишлар ҳам бевосита фикримизга мисол бўла олади. Жумладан, ўтган 2022 йилнинг ноябрь ойида Фарғона вилоятида ички ишлар органларининг турли соҳавий хизматларида ишлаётган, йиллар давомида уй-жой муаммосидан қийналиб, ижарада яшаб келаётган 30 нафар ходимларга ипотека кредити асосида уй сотиб олишлари учун турар жой қийматининг 25 фоизи миқдорида дастлабки бадал тўловлари ажратилгани ҳам эътироф этишга арзийди.

Албатта, бундай имтиёз ва имкониятлар замирида Давлатимиз раҳбари ҳамда Вазирлик раҳбариятининг соҳа ходимларига бўлган меҳри ва эътибори турибди. Бу имтиёздан фойдаланиб, ўз уй-жойига эга бўлаётган ходимлар янада самарали хизмат қилиб, сафдошларига ҳар томонлама шахсий намуна ва ўрнак бўлишмоқда.

Бундан ташқари, жинойтчиликни жиловлашга муносиб ҳисса қўшиб келаётган, хизмат ёки илмий фаолиятида юқори натижаларга эришган, шунингдек, жинойтчиликка қарши курашиш чоғида ҳалок бўлган ёки олган жароҳати туфайли ногирон бўлиб қолган ички ишлар органлари ходимларининг фарзандларига олий таълим муассасаларига ўқишга кириш учун имтиёз берувчи тавсияномалар тақдим этилгани ҳам ижтимоий ҳимоянинг яна бир кўринишидир. Эътиборлиси шундаки, жорий йилда Фарғона вилояти бўйича 130 нафар ходимларнинг фарзандлари ана шундай бахтга мушарраф бўлди.

Ички ишлар вазирининг 2023 йил 30 март кунидаги “Ватан ҳимояси ва эл-юртимиз тинчлиги йўлида ҳалок бўлган ички ишлар органлари ҳарбий хизматчилар ва ходимларнинг оила аъзоларини оталиққа олиш ва соҳавий хизматларга бириктириш тўғрисида”ги 159-сонли буйруғи ижросини таъминлашга ҳам катта эътибор қаратиляпти.

Масалан, Фарғона вилояти ички ишлар органларида ишлаб, хизмат мажбуриятларини бажариш вақтида ҳамда хизмат даврида вафот этган жами 44 нафар ходимларнинг оиласи вилоят ИИБ бошлиғи ўринбосарлари, соҳавий хизмат раҳбарлари ҳамда шаҳар-туман ИИБлари бошлиқларига бириктирилиб, йил давомида ушбу оилалар ҳолидан бир неча маротаба хабар олинди.

“Ижтимоий ҳимоя қилиш масалалари бўйича комиссия ташаббуси билан ана шу тоифадаги ходимларнинг фарзандлари вилоят ички ишлар ходимлари Бирлашган касаба уюшмаси қўмитаси билан биргаликда Қувасой шаҳридаги

“Ниҳол” ҳамда Қўқон шаҳридаги “Қўқон” оромгоҳларига соғломлаштириш учун жалб этилди.

Шунингдек, вилоят ИИБ Фахрийлар кенгаши билан ҳамкорликда тизимда узоқ йиллар ишлаб, нафақага чиққан, бугун эътибор ва ғамхўрликка муҳтож бўлган фахрийлар ҳолидан ҳам доимий хабар олиб турилибди. Уларга моддий ва маънавий қўмак кўрсатилмоқда. Ходимларга саломатликларини тиклаш учун, шунингдек, тўй ва бошқа маросимларда белгиланган тартибда моддий ёрдам пуллари ҳам бериб келинмоқда.

Хусусан, 2023 йил давомида вилоят ички ишлар ходимлари Бирлашган касаба уюшмаси қўмитаси томонидан 90 нафар ходимга турли микдордаги моддий ёрдам пуллари ажратилди, 70 нафар ходимга саломатликларини тиклаш учун санаторийларга йўлланма берилди. Соҳа ходимларининг 63 нафар фарзандлари имтиёзли тарзда турли оромгоҳларга дам олишга юборилди 30 нафар нафақага чиқаётган ходимларга турли даражадаги совғалар тақдим этилди. 130 нафар фахрийларнинг оиласига моддий ёрдам кўрсатилди.

Ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш концепциясида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш, шунингдек, ички ишлар органлари ходимлари ва оила аъзоларининг маданий ҳордиқ олишлари учун йил давомида “Маънавият маршрути” лойиҳаси доирасида соҳа ходимлари ва уларнинг оила аъзолари 270 маротаба музейлар, театрлар ва тарихий қадамжоларга олиб борилди.

Жумладан, Фарғона шаҳрида жойлашган ўлкашунослик музейига, Қўқон шаҳрида жойлашган “Худоёрхон ўрдаси” музейига, Марғилон шаҳрида жойлашган “Эркин Воҳидов мемориал” ва “Марғилон шаҳар тарихи” музейларига саёҳатлар ташкил этилди.

Албатта, бу каби чора-тадбирлар, соҳа ходимларининг ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан ҳимояланишини таъминлаб, хизмат самарадорлигини оширишда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда. Зеро, инсон ўзига берилган эътибор ва ғамхўрликдан ҳамиша куч олади.

И.С. Исмоилов,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш

Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги ЎРҚ-419-сон “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонунига кўра, коррупция – шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга ҳилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга ҳилоф равишда тақдим этишдир.

Мазкур қонунга кўра коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш;

- давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш;

- коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлаш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳужжатлари коррупцияга қарши курашишда давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, коррупцияга қарши курашишнинг муҳим масалаларини белгилашни назарда тутди.

Мазкур ҳужжатларнинг алоҳида хусусиятлари шундан иборатки, уларда коррупцияга қарши курашиш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари ва уларни амалга ошириш механизмлари, коррупциянинг олдини олиш, унга қарши курашиш бўйича янги тартиботлар ва чоралар, шунингдек бу борада давлат органларининг устувор вазифалари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон фармони билан 2019–2020 йилларда коррупцияга қарши курашиш давлат дастури тасдиқланди.

Мазкур Фармон билан коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатининг устувор йўналишлари ўрта муддатли истиқболдаги вазифалари, коррупция хавф-хатарига энг кўп дуч келадиган давлат хизматчиларининг фаолият соҳалари ва лавозимлари, шунингдек, уларнинг функциялари (ваколатлари)нинг рўйхатини шакллантириш ва бошқа муҳим вазифалар белгиланди²⁹⁹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6013-сон Фармонига биноан, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилди ҳамда унинг ҳуқуқий мақоми ва асосий фаолият йўналишлари ҳуқуқлари белгилаб берилди.

Ушбу фармон билан 2020–2021 йилларда барча давлат ва хўжалик бошқаруви органларида коррупцияга қарши ички назорат тизими («комплаенс-назорат»)ни босқичма-босқич жорий этиш вазифаси қўйилди ҳамда Ўзбекистон Республикаси коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши таркиби тасдиқланди³⁰⁰.

²⁹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/4355387>.

³⁰⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6013-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/4875784>.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 16 июндаги “Давлат органлари ва ташкилотларининг фаолияти очиқлигини таъминлаш, шунингдек, жамоатчилик назоратини самарали амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6247-сон Фармони коррупцияга қарши курашишнинг муҳим инструменти очиқлик ва шаффофлик ҳамда жамоатчилик назорати институти янада ривожлантиришда алоҳида аҳамият касб этади.

Фармон билан барча давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, шу жумладан Ҳисоб палатаси, Марказий банк, суд ва прокуратура органлари ҳамда уларнинг таркибий ва ҳудудий бўлинмалари, шунингдек, устав фондида (устав капиталида) давлат улуши 50 фоиз ва ундан ортиқ бўлган хўжалик жамиятлари ҳамда давлат унитар корхоналари томонидан Очиқ маълумотлар сифатида жойлаштирилиши керак бўлган ижтимоий аҳамиятга молик маълумотлар 34 турдаги маълумотлар рўйхати тасдиқланди³⁰¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши мурасиз муносабатда бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омилларни кескин камайитириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6257-сон Фармони билан «Коррупцияга оид жиноятларни содир этишда айбдор деб топилган шахсларнинг очиқ электрон реестри»ни юритиш, 2022 йил 1 январдан бошлаб, давлат хизматчилари, давлат улуши 50 фоиздан юқори бўлган ташкилотлар, давлат корхоналари ва муассасалари раҳбарлари ва ўринбосарлари, уларнинг турмуш ўртоғи ва вояга етмаган фарзандларининг даромадлари ва мол-мулкни мажбурий декларация қилиш тизими жорий этиш белгиланди ҳамда Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2021–2022 йилларга мўлжалланган давлат дастури тасдиқланди³⁰².

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5177-сон Қарорига биноан 2021 йил 1 сентябрдан бошлаб давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, давлат унитар корхоналари ва муассасалари, давлат улуши 50 фоиздан юқори ташкилотларда ишга қабул қилишни очиқ танлов асосида амалга ошириш ҳамда танлов доирасида ўтказиладиган синов тадбирларини Интернет тармоғи орқали реал вақт режимида кузатишни назарда тутувчи тартиб жорий этиш, 2021 йил 1 октябрдан бошлаб барча давлат органлари ва ташкилотлари, шу жумладан Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларида мавжуд штат бирликлари доирасида коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари фаолияти йўлга қўйиш, 2021 йил 1 августдан

³⁰¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 16 июндаги “Давлат органлари ва ташкилотларининг фаолияти очиқлигини таъминлаш, шунингдек, жамоатчилик назоратини самарали амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6247-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5459107>.

³⁰² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши мурасиз муносабатда бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омилларни кескин камайитириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6257-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5495529>.

бошлаб давлат харидлари соҳасида шаффофлик ва қонунийликни таъминлаш, коррупциявий ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида давлат харидлари соҳасида ўтказилаётган тендер (танлаш) натижаларини мажбурий тарзда очиқ эълон қилиш амалиёти жорий этиш назарда тутилди³⁰³.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 октябрдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5263-сон қарорига биноан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича тегишли ташкилий чоралар ва тартиботлар белгиланди.

Жумладан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни «коррупциядан холи қонунчилик» тамойили асосида ишлаб чиқиш ҳамда қуйидагиларни назарда тутувчи коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш тартибини жорий этилди: амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни босқичма-босқич тўлиқ коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш; норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказишга жамоатчилик, илмий ташкилотлар ва мустақил экспертларни кенг жалб қилиш; норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда ишлаб чиқувчи томонидан коррупциявий омилларни аниқлаш бўйича намунавий шаклдаги саволнома тўлдирилиши ва лойиҳа қабул қилингунига қадар бўлган барча босқичларда унга илова қилиниши; чеклист тўлдирилмаган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари адлия органлари томонидан ҳуқуқий экспертизадан ўтказилмаслиги ва ишлаб чиқувчига қайтарилиши; норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларида адлия органлари томонидан аниқланган коррупциявий омиллар тегишли давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятини баҳолашнинг асосий мезонларидан бири этиб белгиланиши³⁰⁴.

Шунингдек, мазкур қарор билан қурилиш, соғлиқни сақлаш, олий таълим ва давлат харидлари соҳаларидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш натижасида аниқланган коррупциявий омилларни бартараф этиш бўйича «йўл харитаси», 2022–2026 йилларда амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш режа-график ҳамда 2021 йилда амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш режаси тасдиқланди³⁰⁵.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 7 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси коррупцияга қарши курашиш агентлиги фаолиятини

³⁰³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5177-сон Қарори // <https://lex.uz/docs/5495533>.

³⁰⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 октябрдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5263-сон қарори / <https://lex.uz/docs/5691402>

³⁰⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 октябрдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5263-сон қарори // <https://lex.uz/docs/5691402>

янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-34-сон қарорига асосан давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятида очиқликни таъминлашга оид материалларни тайёрлаш учун буюртмалар бериш, нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларининг давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти очиқлигини таъминлашга қаратилган лойиҳаларини ҳамда бу борада ўтказиладиган тадқиқотларини ва ижтимоий сўровларини молиялаштириш, коррупцияга қарши курашиш соҳасида кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишга кўмаклашиш бўйича Коррупцияга қарши курашиш агентлигига қўшимча вазифалар юкланди.

Мазкур қарор билан, Агентликда унга юклатилган вазифаларни амалга ошириш бўйича чора-тадбирларни молиялаштиришга кўмаклашувчи, юридик шахс мақомига эга бўлмаган Жамоатчилик назоратини ривожлантириш жамғармаси фаолияти йўлга қўйилди.

Агентлик томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорликда коррупциявий жиноятлар борасида жамоатчиликни хабардор қилиниши белгиланди ҳамда Агентликнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорлик қилиш тартиби тўғрисидаги низом тасдиқланди³⁰⁶.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 12 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-81-сон қарори билан давлат органлари ва ташкилотлари, шу жумладан, маҳаллий давлат ҳокимияти органларида коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларнинг самарадорлигини таҳлил қилиш, баҳолаш ва камчиликларни бартараф этишга қаратилган Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизими жорий этилди.

Шу билан бирга, кетма-кет икки йил давомида коррупцияга қарши курашиш самарадорлиги “қониқарсиз” деб топилган давлат ташкилотлари раҳбарларига белгиланган тартибда интизомий жавобгарлик чораларини қўллаш масаласи кўриб чиқилиши белгиланди³⁰⁷.

Юқорида қайд этилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда коррупцияга қарши курашишнинг институционал асослари белгилаб берилган. Хусусан, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Судьялар дахлсизлигини таъминлаш ва коррупциянинг олдини олиш бўйича суд инспекцияси, Жамоатчилик назоратини ривожлантириш жамғармаси, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларида коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари кабилар ва уларнинг коррупцияга қарши курашишдаги ваколатлари белгиланган.

³⁰⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 7 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси коррупцияга қарши курашиш агентлиги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-34-сон қарори // <https://lex.uz/docs/5763360>.

³⁰⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 12 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-81-сон // <https://lex.uz/uz/docs/5819319>.

Хулоса сифатида шуни қайд этиш жоизки, коррупцияга қарши курашишда президентлик институти алоҳида ўрин тутмоқда. Шу боис, бугунги кунда давлатимизда коррупцияга қарши курашиш сиёсатининг асосий ташаббускори Президент эканлиги ҳамда бу борадаги хорижий тажрибадан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг коррупцияга қарши курашишдаги ваколатларини қонун даражасида белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқ.

М.У. Курбанбаев,
*ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-
тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси*

Қонун устуворлиги – мамлакатда инсон кадр топиш кафолати

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, унинг манфаатларини ҳимоя қилиш кундан-кунга ривожланиб бораётган Ўзбекистон Республикасининг суд-ҳуқуқ соҳасида амалга ошираётган ислохотларнинг асосини ташкил этмоқда.

Бу ислохотларнинг натижаси ўлароқ, жинси, тили, дини, миллати ва ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар мамлакатимизда яшаётган ҳар битта инсоннинг Конституциямизда кўрсатилган ҳуқуқ ва эркинликларини бирон-бир тўскинликларсиз рўёбга чиқариб, уларни мамлакатимиз сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги ролини ошириб, Ватан равнақи йўлидаги дахлдорлик ҳиссини уйғотишга, давлат органлари ва мансабдор шахсларининг устидан жамоатчилик назоратининг таъсирли тизими яратишга имконият яратди.

Айниқса сўнгги йилларда Президентимиз Ш.М. Мирзиёев ташаббуслари билан барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар “Халққа садоқат билан хизмат қилиш – олий бурч” тамойили асосида ислоҳ қилиниб, судларнинг чинакам мустақиллиги таъминланди, далилларни мақбул деб эътироф этиш учун Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига бир қатор ҳаётий муҳим ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди, жиноят ишларини судларда кўришда томонларнинг тортишув принципини амалда рўёбга чиқариш учун адвокатларга далил тақдим этиш ваколатлари берилиб, шахс ҳуқуқларини ишончли ҳимоя қилишда уларнинг роли кучайтирилди.

Ушбу ислохотларнинг барчаси 2017–2021 йилларда мамлакатни ривожлантиришнинг 5 та устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси асосида амалга оширилди. Ҳаракатлар стратегияси доирасида 300 га яқин қонун, 4 мингдан зиёд Президент фармони ва қарори қабул қилинди. Қисқа даврда мамлакатимизда янгиланишлар нафаси кириб бормаган бирорта соҳа ва тармоқ, шаҳар ва туман, қишлоқ ва маҳалла қолмади.

Давлат ташкилотлари иш фаолиятида “маҳаллага тушиш”, “халқ ичига кириш, унинг “дардига қулоқ солиш”, “ташвишига шерик бўлиш” ва “муаммоларни жойида ҳал этиш” тамойиллари, асосий мезонга айланди.

Шу асосда, халқ ҳокимиятини мустаҳкамлаш, парламентаризмни ривожлантириш ва давлат органлари ҳисобдорлигини таъминлашга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Давлат ва жамият бошқарувида очиклик ва адолатга асосланган, одамлар манфаатига хизмат қиладиган, халқпарвар қарорлар қабул қилиш тизими шакллантирилди.

Энг муҳими, кўп йиллар давомида амал қилиб келинган “давлат – жамият – инсон” тамойили аввало инсон, кейин эса, жамият ва давлат манфаати тамойилига ўзгартирилди. Ҳаётимизда “Давлат – инсонлар учун” деган халқчил ғоя, изчиллик билан қарор топиб бормоқда.

Инсон, унинг ҳақ-ҳуқуқлари, кадр-қиммати ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш тамойили, юртимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг моҳиятини ташкил этмоқда.

Бир сўз билан айтганда, жамиятимизда демократия тамойиллари, Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш, сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилмоқда.

Ҳар битта давлатнинг қонун устуворлиги асосан унинг суд-ҳуқуқ тизимидаги ислохотлар, фуқароларнинг одил судловга бўлган ишончи ва ҳар битта жиноят учун жавобгарликнинг муқаррарлиги таъминланганлиги билан баҳоланади.

Одил судлов қачонки чинакам мустақил суд ҳокимияти томонидан амалга оширилса, инсон кадр-қиммати таъминланади, адолат ва қонун устуворлиги қарор топади. Шу маънода, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамияти куришнинг муҳим шартларидандир.

Президентимиз Конституциямиз қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган маросимдаги маърузасида: “Суд ҳокимиятининг мустақиллиги тўғрисидаги конституциявий нормаларга ва одил судловни амалга ошириш фаолиятига аралашганлик учун жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш олдимизга қўйган мақсадларга эришишнинг муҳим кафолатидир. Судларда ишларни кўриш сифатини ошириш, айниқса, фуқаролик ишларида овора бўлиб юришларнинг олдини олиш, айнан бир инстанция судида ишни бир неча маротаба кўриб турли қарорлар қабул қилиш амалиётига чек қўйиш вақти келди”, деган эди давлатимиз раҳбари.

Президентимизнинг 2020 йил 7 декабрдаги “Судьяларнинг чинакам мустақиллигини таъминлаш ҳамда суд тизимида коррупциянинг олдини олиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармониға мувофиқ, судьянинг одил судлов билан боғлиқ фаолиятига ҳар қандай аралашувнинг олдини олиш мақсадида:

биринчидан, судьяларнинг дахлсизлигини бузганлик ва одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига аралашганлик ҳолатлари юзасидан Кенгаш раиси томонидан прокуратура органларига тақдимнома киритиш;

иккинчидан, судьяларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга гувоҳ ёки гумон қилинувчи сифатида сўроқ қилиш учун чақиришга тегишли малака ҳайъатлари розилиги билан йўл қўйиш тартиби ўрнатилди.

Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашнинг шаффофлиги ҳамда самарадорлигини ошириш, иқтисодиётнинг ривожланиши ҳолати, замонавий талаблардан, халқаро стандартлардан келиб чиққан ҳолда, шунингдек, ахборот коммуникация технологияларини кенг жалб этишни назарда тутган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси тасдиқланди.

Мазкур концепция асосида Жиноят кодекси ва Жиноят-процессуал кодексининг янги таҳрирдаги лойиҳалари тайёрланди. Уларда:

жиноят қонунчилиги нормаларини унификация қилиш; жиноий жавобгарлик ва жазо тизимини такомиллаштириш;

фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатларининг таъсирчан ва ишончли муҳофаза қилинишини таъминлаш; жиноят-процессуал қонунчилиги нормаларини тизимлаштириш ва уйғунлаштириш;

жиноят процессида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини ишончли таъминлаш механизмларини такомиллаштириш;

жиноят процессининг янги шакл ва тартиб-таомилларини киритиш назарда тутилган.

Маҳкумлар ҳуқуқларини таъминлашнинг қўшимча механизмларини жорий этиш, пенитенциар тизимда халқаро стандартларни кенг жорий этиш мақсадида 2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикаси жиноят-ижроия қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси тасдиқланди.

Жумладан, концепцияда:

жиноят-ижроия қонунчилиги нормаларини унификация қилиш, тизимлаштириш ва уйғунлаштириш; маҳкумлар ҳуқуқларига сўзсиз риязати, уларнинг шаъни ва қадр-қиммати ҳурмат қилинишини таъминлашнинг сифат жиҳатидан янги механизмларини жорий этиш;

маҳкумлар онгида қонунга итоаткор хулқ-атвори, инсонга, меҳнатга, ижтимоий турмуш қоидалари ва анъаналарига ҳурмат муносабатини шакллантириш тизимини такомиллаштириш;

умумэътироф этилган халқаро стандартларга мос равишда маҳкумлар ҳуқуқлари доирасини янада кенгайтириш;

маҳкумлар, биринчи навбатда, вояга етмаганлар ва ёшларнинг таълим олиши, касбий тайёргарлигини ташкил этиш ҳамда бандлигини таъминлаш тизимини ривожлантириш;

озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни ижро этиш механизмларини тубдан қайта кўриб чиқиш, шартли ҳукм қилинган ва жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахсларнинг хулқ-атвори устидан назорат самарадорлигини ошириш;

жазони ижро этиш муассасалари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш, уларнинг озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод

этилган шахсларни ижтимоий мослаштиришда фуқаролик жамияти институтлари билан узвий ҳамкорлигини таъминлаш белгиланди.

Бу каби ислохотлар самарасида халқимизнинг одил судловга бўлган ишончи мустаҳкамланди. Мана шуларни инсон қадрини улуғлаш деб баралла айтсак муболаға бўлмайди.

Бугун давлатимиз раҳбари “Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари” тамойилини асосий ғоя ва бош мезон сифатида кун тартибига қўйган. Бунда биз ўтган беш йилда ҳаётимизга теран татбиқ этган қамровдор ва тизимли ислохотларнинг узвийлиги ҳамда давомийлигини таъминлаш мақсади кўзда тутилмоқда.

Президентимиз таъкидлаганидек, “Адолат ва қонун устуворлиги – халқчил давлат қуриш, инсон кадр-қимматини таъминлашнинг энг асосий ва зарур шартидир”. Зеро, адолат давлатчилиқнинг мустаҳкам пойдеворидир. Жамиятда адолат ва қонун устуворлигини таъминлашда эса суд ҳокимияти ҳал қилувчи ўринни эгаллайди. Фақатгина мустақил суд ҳокимияти фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини қонуний ва адолатли ҳимоя қилиши мумкин.

Жамиятда қонун устуворлиги, фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва барчанинг қонун олдида тенглиги таъминланмасдан экан, шу давлатда ривожланишлар бўлмайди, турли хил қарама-қаршиликлар ва зиддиятлар юзага келиши муқаррардир. Ушбу ҳолатларни бугунги кунда дунёнинг қўплаб мамлакатларида содир бўлаётган қуролли низоларда кўриш мумкин. Йиллар давомида шаклланган бир давлатда яшовчи икки миллат халқнинг зиддиятлари охир оқибат давлатлар ўртасидаги уришга олиб келиши мумкин. Шу сабабли ҳам ҳар бир давлат жинси, миллати, тили, дини ва ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар барча учун қонуний ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаши лозим. Қонун устувор бўлган, адолат ҳукм сурган давлатда албатта тинчлик ҳукм суради.

Қонун устувор бўлган давлатда эркинлик, адолат, тенглик кафолатланади, ҳокимиятнинг шахсга таъсири чегараланади, инсон ҳуқуқлари ҳимояланади, мулк ҳуқуқига риоя қилинади, одил судлов мустақил бўлиб, самарали амалга оширилади.

Шунинг учун ҳам турли халқаро ташкилотлар, тадқиқот марказлари томонидан тузиладиган рейтингларда қонун устуворлигига алоҳида эътибор қаратилади. Жумладан, “The World Justice Project” халқаро ноҳукумат ташкилоти дунё бўйича ҳар йили махсус “Қонун устуворлиги” индексини юритади. (2021 йил якунига кўра Ўзбекистон дунёнинг 139 та мамлакати ичида 85 ўринни эгаллади. Бу кўрсаткич бўйича Ўзбекистон 2020 йилга нисбатан 14 поғона юқорилаган. <https://worldjusticeproject.org/>) Шунингдек, “Трансформация индекси”, “Бертельсман халқаро фонди”, Жаҳон банки томонидан юритиладиган Давлат бошқаруви сифати индексларида қонун устуворлиги фаровонликни таъминловчи кўрсаткичлардан бири сифатида қайд этилади. Шунинг учун ҳам мамлакатда қонун устуворликни таъминлаш унинг халқаро миқёсдаги ўрни ва ролига ҳам ўзига хос тарзда таъсир қилади. Шунга кўра, ҳар битта давлат айнан

ушбу йўналишдаги масалаларни ижобий ҳал қилишга алоҳида эътибор қаратади.

Хулоса ўрнида таъкидлаб ўтмоқчимизки, қонун устувор бўлган юртда ривожланиш, тараққиёт ва тинчлик бўлади. Шу мамлакатнинг аҳолиси давлат томонидан амалга оширилаётган ислохотларни қўллаб қувватлайди ва эртанги кунига юксак ишонч билан қарайди. Шундай экан, қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунларга риоя қилиб яшаш ҳар биримизнинг муқаддас бурчларимиздан бири бўлиб қолаверади.

З.С. Шамшидинов,

ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Чорва моллари ўғирлиги жиноятларининг сабаблари ва уларнинг содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2021 йил 26 март фармони жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишнинг яхлит тизимини шакллантиришнинг устувор йўналишларини илгари суриши билан бирга, ички ишлар органлари тизимидаги ислохотларнинг янги даврини бошлаб берди. Хусусан, унда илгари сурилган ҳар бир маҳалла, оила ва шахс кесимида жиноятчиликнинг сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш орқали ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишга оид муаммоларни бевосита жойларнинг ўзида ҳал этиш, ҳудудларда жиноятчилик аҳволдан келиб чиқиб, ҳар бир туман, шаҳар ва маҳаллаларни тоифаларга ажратиш ҳамда ҳокимликлар, секторлар ва жамоатчилик билан ҳамкорликда «жиноят ўчоқлари»ни бартараф этиш учун барча зарур куч ва воситаларни жалб қилиш ҳозирги куннинг энг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Бу борада Президент Шавкат Мирзиёев *«Одамлар тинч яшаши учун бутун мамлакатимизда жиноятдан ҳоли муҳит яратишимиз шарт. Ҳар бир жиноят ёки ҳуқуқбузарликнинг барвақт олдини олиш ва унга қарши курашиш бўйича ҳар қайси ҳудуд ўз тажрибасини яратиши керак»*.

Ўғрилиқ жиноятларининг содир этилиш сабабларини кўриб чиқишда жиноят шахс ва атроф-муҳитнинг ўзаро боғлиқликда вужудга келаётганлигини кўриш мумкин. Жиноятчиликка таъсир қиладиган кўплаб омиллардан бири, бу биринчи навбатда, ижтимоий ҳаётнинг турли жиҳатлари билан боғлиқ бўлган ҳодиса ва жараёнларни ажратиб олиш ҳамда объектив ва субъектив омиллар таъсирида вужудга келишидир.

Жиноятнинг сабаби – маълум бир объект, ҳодиса, жараёнларнинг кишилар онги, руҳиятига таъсир қилиши. Бундан ташқари, жиноятнинг сабаби фақатгина ижтимоий-иқтисодий ҳодиса, воқеа ва жараёнларгина эмас, балки уларни

белгилаб берувчи, улар билан узвий боғлиқ бўлган ижтимоий онг соҳасидаги ҳодиса, воқеа ва жараёнлар ҳам ҳисобланади.

Қуйидагилар ўғрилиқ жиноятининг сабаби бўлиши мумкин, жумладан:

– ўзи ва оиласини таъминлаш учун даромадининг етишмаслиги;

– ноқонуний бойишга интилиш;

– қонунга ҳурматсизлик билан қараш;

– бошланғич оилавий тарбиядаги нуқсонлар таъсирида ижтимоий фойдали меҳнатга нисбатан ўзгалар мулкани талон-торож қилиш орқали турмуш кечиришга интилиш;

– муқаддам судланганлиги боис соғлом ижтимоий муносабатлардан узоқлашишнинг ижтимоий-руҳий оқибатлари;

– спиртли ичимликка ва наркотик моддаларга ружу қўйганлиги боис ушбу эҳтиёжларини ҳар қандай йўл билан қондириш истаги;

– кўп болали ва кам таъминланган оила аъзолари борлиги.

Илгари судланган шахслар томонидан ўғрилиқ жинояти содир этиш сабаблари:

– носоғлом турмуш тарзини олиб бориш, жамоат ҳаётида рўй бераётган ўзгаришларга қизиқишнинг йўқолиши;

– ҳаётга мослашиш қобилиятининг пасайиши;

– янги муносабатларга киришимли, тушкунлик ва ўз-ўзини ҳурмат қилиш ҳиссининг пасайиши;

– ахлоқ нормалари ва қадриятлар тўғрисида тўлиқ тушунчага эга эмаслиги ёки ҳурмат қилмаслиги;

– турли касалликлар, спиртли ичимликка ружу қўйиш, гиёҳвандлик моддаларини истеъмол қилиш каби ёмон одатлардан қутилмаганлиги;

– ижтимоий фойдали алоқаларининг йўқлиги, оиладан ажрашганлиги, яқин қариндошларининг йўқлиги (улар бўлса-да ўзаро муносабатларнинг бузилганлиги);

– илгари судланган шахсга нисбатан иш берувчининг ишончсизлиги, қилган хизмати учун муносиб рағбатлантирилмаганлиги;

– уй-жойга эҳтиёжи мавжудлиги, яшаш жойи йўқлиги, кўплаб ҳаётий муҳим муносабатларни мустақил ҳал қилишдан маҳрум бўлганлиги.

Сабаблар ўз мазмунига кўра, ижтимоий-психологик ҳолатлар бўлса, шароитлар эса иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан юзага келувчи ҳолатлар ҳисобланади.

Ўғрилиқ жиноятларини содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар.

Ўғрилиқ жиноятининг содир бўлишига олиб келадиган шарт-шароитлар инсоннинг ижтимоий муҳит ва психологик хусусиятига боғлиқ бўлган бир қатор омилларни ўз ичига олади.

Жиноятнинг шароитлари – шундай ҳодиса ва жараёнларни, улар ўзича жиноятчиликни келтириб чиқармайди. Лекин, улар жиноятчиликнинг жамиятда

бўлишини тақозо қилувчи, ўсишини таъминловчи сабабларга таъсир қилиш ва кўмаклашиш билан уларнинг юз беришини таъминлайди.

Жиноятчилик шароитлари – жиноятларни бевосита келтириб чиқармайдиган, лекин уларнинг содир этилишига кўмаклашадиган ҳодиса, воқеа ва жараёнлар мажмуи.

Қуйидагилар ўғрилиқ жиноятининг шарт-шароити бўлиши мумкин:

- мулкларнинг етарли даражада ҳимояланмаганлиги, фуқароларнинг ўз мулкани сақланишига бепарво ва лоқайд муносабатда бўлганлиги;

- кузатув камералари, ёритгич ва бошқа қўриқлов мосламаларининг ўрнатилмаганлиги ёки ишламаслиги ёки жойлашув периметрининг нотўғри танланганлиги;

- талон-торожлик содир этилиши учун шароит яратилиши;

- жабрланувчини талаш ва мулкига қасд қилиш учун мастлик ҳолатига келтириш;

- мулкчилик шаклидан қатъи назар, корхона, ташкилот ва муассасаларда моддий бойликлар ва пул маблағлари ҳисоботининг нотўғри олиб борилиши;

- фуқароларнинг ҳуқуқий маданияти ҳамда турмуш даражасининг етарли эмаслиги;

- ижтимоий ҳаёт тизимида қадриятларнинг ўзгариши;

- хонадонлар, шу жумладан кўпқаватли уйларнинг биринчи қаватидаги хонадонларнинг деразаларига темир панжаралар ўрнатилмаганлиги;

- транспорт воситаларининг очиқ ёки қаровсиз қолдирилиши, яхши ҳимояланган қулф ва сигнализациялар билан жиҳозланмаганлиги;

Ўғрилиқ жиноятларидан бири бўлган чорва моллари ўғирлиги очиқ жойларда ва қаровсиз қолдирилган мулкларга нисбатан содир этилади. Ўғрилиқлар орасида **чорва моллари ўғирлиги**, яъни сигирлар, отлар, қўйлар ва эчкилар ўғирлиги ўрин тутди

Чорва сўзи эса (форсча چار – тўрт оёқли) қишлоқ хўжалигида қўй-кўзи, қорамол маъносида ишлатилади.

«**Чорва моллари ўғирлиги** деганда уй ҳайвонлар рўйхатига киритилган жисмоний ва юридик шахслар томонидан асраб, парваришлаб, кўпайтириладиган тўрт туёқли, ўрқачли, катта ва кичик шоҳли, шоҳсиз, (хўкиз, сигир, туя, от, қўй, эчки, эшак, чўчка) жониворлар ҳамда ёш жониворлар (улоқча, кўзичок, тойчок, бузоқ, бўталок, хўтик)ни жисмоний шахслар томонидан яширин равишда ўзлаштиришга қаратилган ғайриҳуқуқий хатти-ҳаракатлар тушунилади».

Олиб борилган ўрганишларга кўра, чорва моллари ўғирликлари асосан чорва моллари хонадонлардан ташқари ҳовлилар, далалар, бошқа жойлар қаровсиз қолдирилиши, шунингдек хонадонларда сақлансада хонадонларнинг чегара деворлари ўралмаганлиги, хонадон дарвоза ва эшиклари қулфланмаслиги оқибатида чорва моллари ўғирлаб кетилмоқда.

Айниқса, баҳор ва ёз фасллари нафақат табиат уйғонадиган, балки чорва молларини ўғирлаш билан боғлиқ жиноятлар содир этилиши ҳам кўпаядиган

мавсум ҳисобланади. Айнан шу даврда чорва молларини уй шароитида боқиш билан бирга қўшимча озиқлантириш мақсадида аҳоли томонидан яйлов ва ўтлоқларга қўйиб юборилади. Бу эса, ўз навбатида, чорва моллари ўғрилиги учун шароит яратиб беради.

Мазкур жинойтлар содир этилишига имкон яратаётган асосий шарт-шароитларга қуйидагилар киради:

- ✓ жабрланувчининг чорва молини узоқ вақт далада қаровсиз қолдириши;
- ✓ мулк эгасининг чорва молларини назорат қилувчи ёки парваришловчи чўпонга иш ҳақини етарли миқдорда ёки ўз вақтида бермаслиги;
- ✓ илгари судланган, гиёҳвандлик воситалари ёки спиртли ичимликларни ичишга ружу қўйган, вақтинча ишсиз ёки носоғлом оилада тарбия кўрган шахсларнинг ички ишлар органлари ходимлари томонидан етарли назорат қилинмаслиги;
- ✓ ёшларнинг назоратсиз қолдирилиши ёки ижтимоий фойдали меҳнат билан банд эмаслиги;
- ✓ жинойт содир бўлган ҳудудларга ИИОлари куч ва воситаларининг тўлиқ бириктирилмаслиги, тезкор-қидирув профилактик тадбирларнинг етарли даражада ташкил этилмаганлиги;
- ✓ ИИОларининг соҳавий хизматлари, шунингдек бошқа давлат органлари, ҳокимликлар, корхона, муассаса ва ташкилотлар, жамоатчилик тузилмалари билан жинойтларнинг олдини олиш борасида ҳамкорликнинг тизимли равишда йўлга қўйилмаганлиги (масалан, ҳудудни тунда ёритиш, кузатув камералари ўрнатиш борасида ва ҳ.к.).

Чорва моллари ўғирлигини аксарияти куз-қиш фаслларида содир этилади. Бу ҳол бир қанча сабаблар билан боғлиқ. Аввало, куз-қиш мавсумида аҳолининг гўшт маҳсулотларига эҳтиёжи кескин ошади; иккинчидан, совуқ ҳаво сўйилган чорва мол гўштининг узоқ вақт сақланишига имкон беради; учинчидан, айнан шу пайтда чорва молларининг семизлик даражаси юқори бўлади ва шу боис уларни сотиш осон кечади; тўртинчидан, кузда даладаги ҳосил йиғиб олинганидан кейин кўп ҳолларда фуқаролар чорва молларини боқиш учун далага, қирадирларга ҳайдаб, етарли даражада назорат қилмай қўйиши боис чорва молларининг қўриқланиши талабга жавоб бермайди.

Чорва моллари ўғирлиги кўпинча бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилади. Бунинг сабаби шундаки, бу жинойтни ёлғиз амалга ошириш қийин кечади. Жиноий гуруҳ аъзолари – ташкилотчи, далолатчи, бажарувчи – жинойтни амалга ошириш билан боғлиқ тегишли вазифаларни бажаради. Жиноий гуруҳга одатда турли имкониятларга эга шахслар киради. Ўғирлик содир этишда ҳамда ўғирланган чорвани (гўштни) бир манзилдан бошқасига тезда олиб етказишда транспорт воситаси керак бўлгани боис жиноий гуруҳга ёрдамчи сифатида шахсий транспорт воситаси бор шахс жалб этилади. Транспорт воситасининг тури эса йўлнинг шароити ва тузилишига қараб танланади.

Чорва моллари одатда кечкурун ёки тунда ўғирланади. Ана шу мақсадда жиноятчилар даставвал кечкурун ўғирлик объектининг жойлашувини, қўриқлов ҳолатини яширинча кузатадилар, молхонага кириш ва у ердан кетиш йўллари чуккур ўрганадилар. Шундан кейин тунда молхонадан чорва молини чиқариб, автомашина ёнига ҳайдаб борадилар, транспорт воситасига юклайдилар. Тун қоронғисида бу уларга жиддий қийинчилик туғдирмайди.

Бундан ташқари, охирги чорва моллари ўғирлик жиноятларини ўрганишлар давомида шуни кўрсатдики, ўғирлик жиноятларини содир этишда жиноятчилар аҳоли ўртасида шубҳа ва гумон уйғотмаслик мақсадида автомашиналаридан фойдаланилганлиги аниқланган. Шу сабабли, тунги доимий блок – постларида тезкор-профилактик тадбирларни олиб боришда шубҳали бўлган енгил русумдаги автомашиналарни текширишга асосий эътибор қаратиб келинмоқда.

Қишлоқ маҳаллаларда содир этилаётган чорва моллари ўғирликларини олдини олиш учун йиғилишлар ўтказилиб, фуқароларнинг ўз-ўзини қўриқлаш постлари ҳамда тунги ҳаракатланувчи гуруҳлар ташкил этилганлиги, мол бозорларида даллоллар, қассоблар, чорва молларини ташувчи юк автомашиналари ҳайдовчилари, хусусий ошхоналар ишчилари, уйларда тандир гўшти пишириб сотиш билан шуғулланувчи шахслар, шунингдек, гўшт маҳсулотларини қайта ишлаб чиқарувчи кичик цех ва хусусий корхоналарда ишловчи ходимлар билан кучайтирилган тезкор профилактик чора тадбирлар олиб борилиши лозим.

Шунингдек, чорва моллари ўғирликларини олдини олиш мақсадида телеведения ва ижтимоий тармоқлар орқали чиқишлар қилиниб, аҳолини огоҳликка чақириш мақсадида тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилиши тез ўз натижасини кўрсатади.

Чорва моллари ўғирликларининг умумий ва виктимологик профилактикасида:

- ўз мулкларига, яъни чорва молларига масъулиятли бўлиш;
- уларни яйлов ва дала майдонларида қаровсиз боқишга йўл қўймаслик;
- ички ишлар органлари ҳамда жамоатчиликнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари билангина чорва моллари ўғирланишига қарши курашиш мумкинлигини тушунтириб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Унутмаслик лозимки, чорва моллари хавфсизлиги ҳақида ўз вақтида қайғуриш, бу энг самарали профилактик чора бўлиб, ҳар қандай жиноятнинг олдини олиш жиноятчиларни аниқлашдан кўра осонроқдир.

Таъкидлаш керакки, барча аҳоли пунктларида ҳам чорва молларини боқиш тизимли равишда ташкил қилинмаган. Шу боис ҳар бир мулкдор тунда ўз мулкнинг хавфсизлиги тўғрисида ғамхўрлик қилиши шарт. Чорва молларини қўриқчи итлар ёрдамида қўриқлаш ҳам самарали бўлса-да, чўпон ёки мол эгаси чорва моллари хавфсизлиги учун масъулиятни сусайтирмаслиги лозим.

Таъкидлаш жоизки, чорва моллари ўғирликлари профилактикасида тарғибот ва огоҳлантирув тадбирлари билан бирга ички ишлар органлари

ветеринария хизматлари билан ҳамкорликда чўл ва яйлов ҳудудларида чорва моллари ўғирлигининг олдини олиш мақсадида уларни ташиш ҳолатлари бўйича транспорт воситаларини текшириш борасида махсус профилактик тадбирларни амалга оширишлари лозим. Шунингдек, чорва моллари ўғриликларининг махсус профилактикаси доирасида гўшт маҳсулотларини сотиш ва ташиш билан боғлиқ ҳолатларни текшириш ишларининг ҳам ўтказиб турилиши мақсадга мувофиқдир.

Умуман олганда, ўрганиш давомида давомидан ўрганилган чорва моллари ўғриликлари жиноятларининг аксарияти жабрланувчиларнинг бепарволиги ҳамда чорва-молларини қаровсиз қолдиришлари натижасида содир этилганлиги аниқланди. Шу боис, келгусида давлат, жамият ва фуқароларнинг мол-мулкини қўриқлашни кучайтириш, жиноятларнинг олдини олиш ва унга қарши кураш фаолиятига “фидокор ёшлар” ҳамда фаол фуқаролардан иборат кўнгилли фуқароларни жалб этиш жамоатчилик масканлари ишини янада яхшилаш, улар билан ўзаро тизимли ҳамкорликни йўлга қўйиш лозимлигини кўрсатмоқда. Бундан ташқари, жамоат тузилмалари ва фуқаролар ўртасида барча турдаги салбий ижтимоий иллатларга нисбатан муросасизлик ҳиссини шакллантириш, уларнинг жамият ҳаётидаги ролини ошириш бу борада эътиборга молик ишлардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // <https://uza.uz/uz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>.

2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80.000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. IV. Ч –Тартибли / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 509.

3. Бобомуродов Ф.Б. Чорва моллари ўғирликларига қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. – 2019. – № 3. – Б.31-32.\

4. Эгамбердиев В.О. Жиноятнинг махсус субъекти ва унинг жиноий жавобгарлигига доир ҳуқуқий нормаларни такомиллаштириш масалалари <https://bestpublication.org/index.php/jaj/article/view/2766>.

5. Эгамбердиев В.О. Жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган шахсларга ижтимоий-ҳуқуқий ва психологик ёрдам кўрсатиш бўйича вазирлик ва идоралар билан ҳамкорлик фаолияти. <https://bestpublication.org/index.php/ozf/issue/view/>.

“Жиноятчиликка қарши курашиш” тушунчасига нисбатан илмий ёндашувлар

Жамият тараққиёти ва унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатувчи жиноятчилик доимий равишда ҳуқуқшунос олимлар, турли соҳа мутахассислари, қолаверса, жамиятнинг ҳар бир аъзоси эътиборини ўзига тортиб келганлиги ҳаммамизга маълум. Чунки, жиноятчилик қайси шакл ёки тоифада бўлмасин, инсониятнинг тинч турмуш-тарзига муттасил равишда хавф солиб келган. Шунинг учун ҳам, жиноятчиликнинг олдини олиш, унга йўл қўймаслик чоралари тараққиётнинг ҳар бир даврида олиб борилган.

Жиноятчиликка қарши курашишда «Жаҳолатга қарши маърифат» эзгу ғояси асосида ҳар бир маҳалла кесимида диний-экстремистик хусусиятга эга бўлган ҳуқуқбузарликларни содир этиш сабаб ва шарт-шароитларини барвақт аниқлаш ва бартараф этишга, биринчи навбатда, экстремистик оқим мафкураси таъсири остига тушиб қолган шахсларни тузатишга алоҳида эътибор қаратиш каби устувор йўналишлари ижросини таъминлашда, ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олиш фаолиятини ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга. Давлат, унинг тегишли органлари жамиятда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш учун, энг муҳими, инсоннинг муқаддас ҳуқуқи-яшаш ҳуқуқини жиноий тажовузлардан ҳимоя қилиш учун ташкил этилгани шубҳасиз .

«Жиноятчиликка қарши курашиш» тушунчасининг ўзагини «жиноятларнинг профилактикаси» ва «ҳуқуқбузарликлар профилактикаси» тушунчалари ташкил қилади. «Ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси» тушунчасининг мазмуни моҳиятдан жиҳатдан кенг тушунча бўлиб, унга Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунида батафсил тўхталиб ўтилган. Унга асосан, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси – бу ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек уларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлари тизимидир .

Ҳуқуқбузарликлар, унинг ижтимоий хавфли тури бўлган жиноятлар содир этилиши – барча мамлакатлар ва даврларга хос ижтимоий воқелик. Ўзбекистонда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг бугунги миллий тизими мустақиллик йилларида ҳаётнинг барча, хусусан, суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилган ислохотлар натижасида шаклланади. Бугунги кунда ислохотлар кенг қўламда давом эттирилиб, жиноятларнинг оқибатлари билан эмас, балки уларнинг барвақт олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар, жиноятларнинг содир этилишининг сабаблари ва унга

имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш устувор вазифа ҳисобланади.

Е. Алауханов жиноятчиликка қарши курашда биринчидан, жиноятнинг амалга ошишига имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларини аниқлашга, иккинчидан, жиноят содир этиши мумкин бўлган шахсни (уларнинг ғайри-ижтимоий хулқ-атворини) аниқлашга ҳамда улар билан зарур огоҳлантирувчи тадбирларни ўтказишга қара-тилган фаолиятни тушуниш лозим, деб ҳисоблайди.

Криминолог олимлар Ю.М.Антонян ва Г.А. Аванесовнинг фикрича, «жиноятчиликка қарши кураш» юқорида келтирилган бошқа атамаларга нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, у давлат, жамоатчилик томонидан жамият манфаатларини жиноий тажовузлардан муҳофаза қилишга қаратилган барча чора-тадбирларни қамраб олади.

Ҳукукшунос М.Қ. Ўразалиевнинг фикрича, жиноятларни профилактика қилиш жиноятчиликнинг олдини олиш фаолиятининг таркибий қисми ҳисобланиб, у жиноятчилик сабабларини ва унга имкон берувчи шарт-шароитларни, уларнинг айрим гуруҳлари ва жиноятчилик турларини изчил аниқлаш ва бартараф этилишини назарда тутди. Шундай қилиб, ушбу фаолиятни ташкил этишдан мақсад, энг аввало, ҳукуқбузарликларни барвақт профилактика қилиш, уларни зарарсизлантириш, ҳукуқбузарлик содир этилиши мумкин бўлган шахсларга таъсир кўрсатиш ҳамда фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига қарши қаратилган турли тажовузларни олдини олишдан иборатдир.

Жиноятчиликнинг «олдини олиш» ва «профилактика қилиш» атамалари нафақат махсус адабиётларда, балки, амалиётда, норматив ҳужжатларда, шунингдек вақтли матбуотда ҳам кенг қўлланилиб келинган. Айрим олимлар эса ушбу тушунчаларни тенг маъноли атамалар сифатида эътироф этишган. Шунинг ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, мазкур тушунчалар билан бирга «қарши курашиш» тушунчаси ҳам қўлланилади.

Мазкур тушунчалар орасида «қарши курашиш» кенг тушунча бўлиб, ўз ичига «профилактика»ни ҳам, «олдини олиш»ни ҳам қамраб олади. Бунинг «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги (2000 йил 15 декабрь), «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида»ги (2008 йил 17 апрель) ҳамда «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги (2017 йил 3 январь) қонунларнинг мазмунида ҳам кузатиш мумкин. Хусусан, «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддасида «одам савдосига қарши курашиш» тушунчасига «одам савдосининг олдини олиш, уни аниқлаш, унга чек қўйиш, унинг оқибатларини минималлаштириш, одам савдосидан жабрланганларга ёрдам кўрсатиш бўйича фаолият» сифатида таъриф берилган.

Кўриниб турибдики, «жиноятчиликка қарши кураш» юқорида келтирилган бошқа атамаларга нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, у давлат, жамоатчилик томонидан жамият манфаатларини жиноий тажовузлардан муҳофаза қилишга қаратилган барча чора-тадбирларни қамраб олади. Бу тушунчага жиноят қонунини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш, унинг амалда қўлланилишидан жиноят содир этган шахсларни ахлоқан тузатиш ва тарбиялаш натижаларини мустаҳкамлашга

қадар бўлган барча чора-тадбирлар йиғиндиси киради. М. Қ. Ўразалиев ҳам ўз тадқиқотларида ушбу фикрни қўллаб-қувватлайди. Унинг таъкидлашича, «Жиноятчиликка қарши кураш» ва «жиноятчиликнинг олдини олиш» тушунчалари бири бири билан узвий боғлиқ. Шу сабабли назарияда уларни фарқлаш катта қийинчиликлар туғдиради. Бироқ «Ҳуқуқбузарликларга қарши кураш» тушунчаси «жиноятчиликка қарши кураш» тушунчасига нисбатан ҳам кенгрокдир.

Мазкур таҳлилларга асосланган ҳолда, жиноятчиликка қарши курашиш деганда жиноятнинг содир этилишига имконият туғдирувчи омилларни бартараф қилиш (камайтириш), жиноятларнинг олдини олиш, уларни тўхтатиш, рўйхатга олиш, фош этиш, жиноятчиларни қидириш ва тергов қилиш, одил судловни амалга ошириш, жиноят содир этган шахсни тузатиш, жазони ўтаб чиққанидан сўнг уларнинг ахлоқини назорат қилиш, шунингдек жиноятнинг салбий оқибатларини тугатишга қаратилган иқтисодий-сиёсий, ҳуқуқий, руҳий, ташкилий, техник хусусиятдаги чора-тадбирлар йиғиндисини тушуниш лозим.

Ички ишлар органлари томонидан жиноятчиликка қарши курашиш борасида профилактик чора-тадбирларни ташкил этилиши биринчидан, жамиятга зид турмуш тарзи кечирувчи шахслар ҳамда ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилаларни ўз вақтида аниқлашга, иккинчидан, шахсдаги ғайриижтимоий ҳуқ-атворни ижобий томонга ўзгартиришга ҳамда ҳуқуқбузарликларни барвақт профилактика қилишга, учинчидан, жиноятларни ўз вақтида очишга хизмат қилади.

Шундай қилиб, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишда жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, содир этилган ҳуқуқбузарлик ва жиноятларни таҳлил қилиш ва кулгусида уларнинг содир этилишини олдини олиш мақсадида профилактика чора-тадбирларини амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

А.Р. Носиров,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Қасддан баданга оғир шикаст етказиш тушунчаси ва тавсифи

Тан жароҳати етказиш оғир, ўрта ва енгил турларга ажратиш мумкин. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш деганда Содир этилаётган пайтда ҳаёт учун хавфли бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказиш натижасида кўриш, сўзлаш, эшитиш қобилиятини йўқотиш ёхуд бирон аъзонинг ишдан чиқиши ёки унинг фаолияти тамоман йўқолишига, руҳий ҳолатининг бузилишига ёки соғлиғининг бошқача тарзда бузилишига, умумий меҳнат қобилиятининг ўттиз уч фоизидан кам бўлмаган қисмининг доимий йўқолишига ёки ҳомиланинг тушиши ёхуд баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашиши тушунилади³⁰⁸.

³⁰⁸ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // <https://lex.uz/docs/111453>

Тавсифланаётган масалада шу нарса маълум бўладики, шахс қилмишнинг объектив хусусиятлари тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлмайди ҳамда етказилган зарарнинг ҳажмини аниқ тасаввур қилмасда, у ҳақдаги умумий тасаввурга эга бўлади. Мисол учун, шахсни уриш, дўппослашда айбдор тан жароҳати етказаётганлигини англайди, лекин унинг қайси – енгил, ўртача оғир ёки оғир даражада бўлишини билмайди³⁰⁹.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Олий Мажлис Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) номига 2022 йилнинг ўтган 9 ойида рухий, психологик, жисмоний ёки бошқача тарзда босим ўтказилганлиги масаласида 143 та шикоят келиб тушган. Келиб тушган шикоятлар Омбудсман томонидан назоратга олиниб, Жиноят-процессуал кодексида белгиланган тартибда кўриб чиқиш учун назорат хати билан Бош прокуратура ва Ички ишлар вазирлигига мурожаат қилинган³¹⁰.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга эканлиги белгилаб қўйилган.

Мамлакатимизда азал азалдан оила муқаддас кўрғон сифатида эъзозлаб келинган. Зеро, инсон қалбида аҳиллик, меҳр-оқибат туйғулари, илм-маърифатга ташна бўлиш кўникмаси, аввало шу даргоҳда шакллана бошлайди ва шахснинг ўз ҳаёт йўлини топишда, белгилашда муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Оила мустаҳкамлиги жамият мустаҳкамлигининг гарови ҳисобланади. Шу сабабли оиладаги муҳит, ота-она, ака-ука ва эр-хотин муносабатлари алоҳида аҳамият касб этади. Оила - тарбия тенгсиз мактаби ҳисобланади. Унда келажак туғилади, улғаяди, умр кўради. Бу мураккаб жараёнда ҳар бир оила аъзосининг ўзига хос ўрни бор ва маълум қоидаларга, анъаналарга амал қилинади. Бу кўп қиррали, катта меҳнат, жиддий ёндошувни талаб қиладиган жараён. Албатта тинч, осуда, фаровон ҳаёт ўз-ўзидан келмайди. Унинг барқарорлигини таъминлаш осонликча ечимини топмайди. Шу боисдан ҳам оилага давлатимизнинг ички сиёсатидаги муҳим бўғин тариқасида қаралади. Бугунги кунда олиб борилаётган ислохотларнинг мазмун-моҳиятида асосий ўринга эга.

Сир эмаски, бугунги кунда низоли оилалар сони ортиб бормоқда. Бу жамиятимиздаги энг оғриқли муаммолардан бири бўлиб, бу каби оилалар билан алоҳида иш боришни талаб этади. Бу борада ҳудудлар кесимида нотинч оилаларнинг ҳар биридаги низоларнинг сабабларини ўрганиш, ушбу оилалардаги муҳитни соғломлаштириш бўйича манзилли дастурлар ишлаб чиқилиб, тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Бироқ, охириги пайтларда оилавий келишмовчиликлар жиноят содир этилиши каби салбий оқибатларга олиб келаётганлигини гувоҳи бўлмоқдамиз. Жумладан оиладаги ўзаро келишмовчилик қариндошлар ўртасидаги жанжал ва бир-бирига тан жароҳати етказишларга сабаб бўлмоқда.

³⁰⁹ Рустамбаев М.Х. Жиноят ҳуқуқи: Дарслик. – Т., 2008. – Б. 198.

³¹⁰ <https://www.xabar.uz/huquq/qasddan-ogir-tan-jarohati-etkazgan-va-dalillarni-soxtala>

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 2-боби соғлиққа қарши жиноятлар деб номланган. Мазкур бобда қасддан баданга шикаст етказиш жиноятлари ва улар учун жавобгарлик белгиланган. Қасддан баданга турли даражада шикаст етказиш билан боғлиқ ишлар бўйича бундай қилмишларни содир этганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи жиноят қонуни нормалари тўғри қўлланилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми томонидан 2007 йил 27 июнь куни “Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 6-сонли Қарори қабул қилинган. Мазкур Пленум Қарорида баданга етказилган шикастнинг хусусияти ва оғирлик даражасини аниқлаш, одатда, тиббиёт органлари ваколатига тааллуқли бўлиб, Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирининг 1992 йил 21 октябрдаги буйруғи билан тасдиқланган, баданга етказилган шикаст оғирлигини суд-тиббий йўсинда белгилаш қоидаларига мувофиқ ўтказилиши ҳақида тушунтириш бериб ўтилган. Шу сабабли, баданга шикаст етказилган ҳар бир ҳолда ЖПК 173-моддаси биринчи қисмининг 1-банди талабига кўра суд-тиббиёт экспертизаси тайинланиши ва ўтказилиши шарт бўлиб, унинг хулосаси суд томонидан қайд этилган Қоидалар ва ишнинг бошқа материаллари асосида баҳоланиши лозим. Мазкур тартиб Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 187-моддасида белгиланган.

Суриштирув, дастлабки тергов органи ва судлар томонидан баданга шикаст етказишга оид ишлар бўйича қилмишни тўғри квалификация қилиш учун айб шакли, баданга шикаст етказиш мотиви, мақсади ва усули, айбдорнинг қилмиши билан келиб чиққан оқибат ўртасида сабабий боғланиш мавжудлиги, шунингдек ишнинг тўғри ҳал этилиши ва айбдорга адолатли жазо белгиланиши учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатлар батафсил аниқланиши лозим. Жиноят кодекси 104-110-моддалари бўйича жавобгарлик айбдорда мазкур моддалар диспозициясида кўрсатилган шикастни бошқа бир одамга ҳуқуққа хилоф равишда етказишга нисбатан қасд (тўғри ёки эгри) мавжуд бўлгандагина келиб чиқади.

Агар айбдор ўз ҳаракати ёки ҳаракатсизлигининг ижтимоий хавфли эканлигини англаса, жабрланувчи баданига муайян даражада шикаст етказиши мумкинлигига кўзи етса ва шуни хоҳласа ёинки хоҳламасада, бунга онгли равишда йўл қўйса ёки ўз қилмишидан келиб чиқадиган оқибатларга бефарқ қараса, барча қилмиш аслида келиб чиққан оқибатлар бўйича квалификация қилинади.

Баданга ҳар қандай оғирлик даражасида қасддан етказилган шикаст учун жавобгарлик айбдорнинг қилмиши билан келиб чиққан, ЖК 104-110-моддаларида кўрсатилган оқибатлар ўртасида сабабий боғланиш мавжуд бўлишини тақозо этади. Агар мазкур оқибатлар, гарчи улар айбдорнинг ҳуқуққа хилоф ҳаракатлари билан боғлиқ бўлса-да, бироқ организмнинг индивидуал хусусиятлари ёки кўрсатилган тиббий ёрдам тегишлича бўлмаганлиги, жабрланувчининг унга етказилган зиён оғирлашишига сабаб бўлган ўз ҳаракатлари, айбдорнинг қасди билан қамраб олинмаган бошқа ҳолатлар

туфайли келиб чиққан бўлса, қилмишни Жиноят кодексининг кўрсатилган моддалари билан квалификация қилиш учун асослар бўлмайди. Мазкур соҳадаги жиноятлар содир этилишини олдини олиш борасида аввало оилада тўғри тарбияни шакллантириш, сўнг кенг қамровда тарғибот ишларини олиб бориш, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш лозим бўлади.

Э.Э. Жўраев,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Талончилик жиноятларининг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар

Ўзбекистон Республикасининг ҳозирги жадал суратлар билан ривожланаётган тараққиёт босқичи инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари устуворлигига асосланган ижтимоий муносабатларнинг такомиллаштирилиши, ижтимоий адолат ролининг оширилиши билан тавсифланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг муқаддимасида таъкидланганидек, давлат олдида турган муҳим вазифалардан бири – инсонпарвар демократик жамият қуришдир³¹¹.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида ички ишлар органлари фаолияти, тизимда мавжуд муаммо ва камчиликлар, истиқболдаги вазифаларга бағишланган 2019 йилнинг 10 январь куни ўтказилган видеоселектор йиғилишида «Ички ишлар органлари шундай ишлаши керакки, токи халқ давлатдан рози бўлсин. Лекин айрим жойларда уларнинг фаолияти одамлар эътирозига сабаб бўлмоқда. Айниқса, мол-мулкка жиноий тажовуз каби салбий ҳолатларга тўлиқ чек қўйилмаган. Хусусан, ўғирлик, босқинчилик ва талончилик жиноятларининг аксарияти фош этилмасдан қолмоқда» деган танқидий фикрлар билдирилган эди.

Жиноятчиликка, айниқса, унинг оғир ва ўта оғир турларига, жумладан, қасддан одам ўлдириш, қасддан баданга оғир шикаст етказиш, босқинчилик ва талончилик каби жиноятларга қарши курашиш самарадорлигини ошириш билан бир қаторда, юридик фан ҳамда амалиёт олдида янгидан янги вазифалар қўйилмоқда.

Бугунги кунда ҳуқуқни қўллаш амалиёти, хусусан, ички ишлар органлари фаолиятига қўйилаётган асосий талаблардан бири ҳуқуқбузарликларнинг оқибати билан қарши курашиш эмас, балки уларнинг барвақт профилактикасини амалга ошириш, жиноятга қарши курашишнинг адолати ва ҳақиқатини таъминлашдан иборатдир. Шунинг учун ҳам ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишга, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга, фуқароларга қонунга ҳурмат ва қонун бузилишининг ҳар қандай кўринишига мурасасизлик муносабатини сингдиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

³¹¹ <https://lex.uz/docs/6445145>

Талончиликнинг жиноий-хукукий тавсифи содир этилган жиноий қилмиш элементларини тавсифловчи аломатлар яхлит таърифидан иборат. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 166-моддасига кўра, ўзганинг мулкани очикдан-очик талон-торож қилиш талончилик дейилади. Демак, айбдор жабрланувчи ва бошқаларнинг кўзи олдида ўзганинг мулкани эгаллаб олаётганлиги ва улар бу ҳаракатнинг жиноий хусусиятини тушунганлигини англаганда, ўзганинг мулкани ошкора талон-торож қилиш талончилик ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан талончилик жиноятининг бевосита объекти ўзганинг мулки (ЖК 166-м. 1-қ.) ва жабрланувчининг соғлиғи (ЖК 166-м. 2-қ.) ҳисобланади.

Ҳар қандай турдаги жиноятларнинг олдини олиш ва унга қарши курашишда ушбу жиноятларнинг сабаблари ҳамда содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш, уларни бартараф этиш борасида чора-тадбирларни тўғри режалаштириш ва амалга ошириш алоҳида аҳамият касб этади. Жиноятларнинг олдини олишда ушбу жиноят омилларининг тўлиқ аниқланиши ҳамда мазкур омилларни алоҳида ажратиб олган ҳолда ўрганиш ва аниқ чора-тадбирларни белгилаш уларнинг ҳал этилишига ижобий таъсир кўрсатади. Қайд этиш жоизки, у ёки бу жиноят содир этилишининг асосий сабаби муайян шахс онгининг ғайриижтимоий йўналтирилганлигидир³¹².

Ҳукук-тартибот идоралари ходимларининг вазифаси шундан иборатки, биринчидан, улар ушбу йўналтирилганлиги шакллантирган ҳамда уни амалга оширишга, яъни муайян талончиликни содир этишга имкон берган омилларни аниқлаши лозим.

Биринчи гуруҳга хос типик ҳолатларга ўсмирларнинг назоратсизлиги, айрим нотинч оилаларда ота-оналарнинг салбий таъсири киради. Бу ҳолатларга мактаблар ва бошқа таълим муассасалари, шунингдек, ишлаб чиқариш жамоаларидаги тарбия ишлари, турар жойлардаги жамоат ташкилотлари фаолиятининг етарли эмаслиги ҳам қўшилса, улар, айниқса, ҳалокатли тус олади.

Мустаҳкам ва барқарор маънавий таянчга эга бўлмаган ёшлар баъзан бўш вақтларини қандай ўтказишни билмай, аста-секинлик билан ичкиликбозларга, гиёҳвандлик моддаларини истеъмол қилувчиларга қўшилиб қоладилар. Аввал майда, сўнгра эса, уларнинг онгида жазодан қутулиб қолиш фикри ривожланиб борган сари, оғир жиноятларга ҳам қўл урадилар. Одатда, ўсмирларнинг ўз тенгдошларидан пул, уяли телефон ва бошқа нарсаларни тортиб олишини кўпчилик ота-оналар ёки тарбиячилар «боланинг шўхлиги» сифатида қабул қилиб, келгусида жиноятчи ва жиноий гуруҳларнинг шаклланишига имкон яратиб бераётганлигини билмайдилар. Агар бу каби «шўхликлар» ўз вақтида бартараф этилмаса, уларнинг онгида шаклланаётган жиноятчи психологияси

³¹² Талончилик жиноятларининг барвақт олдини олиш бўйичахууд методикаси (Қашкадарё ва Сурхондарё вилоятлари мисолида): Методик ва амалий қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.37.

ўзгартирилмаса, бундай болалар томонидан келгусида жиноий гуруҳ жуда тез шаклланишига имкон яратиб берилади.

Иккинчи гуруҳга хос ҳолатлар қуйидагича:

- ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятидаги камчиликлар, чунончи: жиноий гуруҳлар ва турмуш тарзи ноқонуний фаолиятдан, жиноий муҳит билан алоқаси мавжудлигидан далолат берувчи шахслар билан олиб бориладиган ишларнинг етарли даражада эмаслиги; талончилик жиноятларининг тўлиқ фош этилмасдан қолиши;

- ички ишлар органларининг патруль-пост хизматлари ва жамоат тартибини сақлаш хизматлари фаолиятидаги камчиликлар, хусусан, патруль-пост хизматларининг нотўғри ташкил қилиниши, тоифаланган кўчалар ва турар-жой мавзеларини лозим даражада ёритишнинг назорат қилинмаслиги;

- профилактика инспекторларининг талончилик жиноятини содир этишга мойил шахсларни аниқлаш ва профилактик таъсир чораларини амалга ошириш бўйича ишларининг, маҳалла қўмиталари билан ўзаро ҳамкорликнинг, маҳалла посбонларининг кечки вақтларда кўчаларда патруллик қилиш фаолиятини ташкил этишнинг талаб даражада эмаслиги;

- жабрланувчиларнинг жамоат жойларидаги виктим хатти-ҳаракатлари;

- корхона, муассаса ва ташкилотларда моддий бойликларнинг сақланиши ҳамда муомала қилиниши бўйича ўрнатилган тартибнинг бузилиши.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, талончилик жиноятларини келтириб чиқарувчи сабабларга қуйидагилар киради: 1) носоғлом оилада тарбияланганлик; 2) бошқа шахсларнинг салбий таъсири; 3) ҳуқуқий билимларнинг етишмаслиги; 4) кундалик эҳтиёжларни осон йўллар билан қондиришга интилиш; 5) юзага келаётган моддий қийинчиликларни бартараф этиш.

Таъкидлаш жоизки, ҳар қандай жиноятларнинг содир этилиши атроф-муҳит билан боғлиқ ҳолдаги барча шарт-шароитлар ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Зеро, ҳар бир жиноятнинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларнинг тўғри аниқланиши келгусида ушбу жиноятлар профилактикасининг тўғри ташкил этилишига хизмат қилади. Аниқроқ айтганда, жиноятларнинг олдини олиш самарадорлигига янада ижобий таъсир кўрсатади.

Айтиб ўтиш керакки, ҳар бир жиноятнинг содир этилишидаги ўзига хосликлардан келиб чиқиб, ушбу жиноятларнинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар ҳам турлича бўлади. Хусусан, талончилик жиноятларининг содир этилишига кўпроқ қуйидаги: атрофнинг етарлича ёритилмаганлиги; оиладаги носоғлом муҳит; вояга етмаганларнинг назоратсизлиги ва қаровсизлиги; интернет тармоғи ва хорижий фильмларнинг салбий таъсири; ҳудудларда видеокузатув мосламаларининг тўлиқ ўрнатилмаганлиги; жабрланувчининг виктимологик хатти-ҳаракатлари; атрофдаги шахсларнинг бепарволиги имкон берганлиги маълум бўлди.

Хулоса қилиб айтганда, талончилик жиноятларининг содир этилишига, асосан, жабрланувчиларнинг виктимлиги, яъни уларнинг ожиз аҳволдалиги (ёш бола, қария, ногирон ва шу каби), хонадон ёки бинога нотаниш шахсларни

киритиши, жабрланувчининг ўта маст эканлиги, қимматбаҳо буюм, телефон, планшет, пул, валюта қимматликларини намойишкорона олиб юриши ёки микдорини ошкор этиши каби ҳаракатлар шароит яратаётганлиги кузатилмоқда.

Н.У. Арипходжаева,
*Начальник Методического отдела Учебно-методического управления Академии
МВД Республики Узбекистан*

Соблюдение баланса интересов в корпоративном управлении

Вопросы совершенствования механизмов корпоративного управления в последние годы привлекают все большее внимание исследователей и практиков в силу их значимости для привлечения инвестиций в экономику, а впоследствии для социально-экономического развития страны в целом. В частности, в последних правительственных решениях, таких как Постановление Президента Республики Узбекистан от 2 сентября 2023 года «О дополнительных мерах по развитию рынка капитала» №ПП-291, Постановлении Кабинета Министров Республики Узбекистан от 29 марта 2021 года «Об утверждении Стратегии управления и реформирования предприятий с государственным участием на 2021-2025 годы» №166, вопросам внедрения современных международных стандартов и методов корпоративного управления, усиления роли акционеров в стратегическом управлении предприятиями, повышении прозрачности деятельности корпоративных структур уделено особое внимание.

Исследование проблем совершенствования механизмов корпоративного управления представляется в настоящее время весьма актуальным и приоритетным направлением научных исследований. Следовательно, вопросы совершенствования механизмов корпоративного управления в деятельности предприятий пищевой промышленности Узбекистана также обретают особую важность. Так как, в пищевой промышленности Узбекистана все ещё существуют проблемы в области корпоративного управления, которые до сих пор оказывают негативное влияние на эффективность и конкурентоспособность предприятий отрасли. А это требует проведения важных исследований в этой области и решения проблем корпоративного управления в деятельности предприятий пищевой промышленности.

Концепция корпоративного управления содержится в нормах акционерного права, при котором акционер имеет право голоса в зависимости от принадлежащего ему пакета акций. Управление корпорацией осуществляет общее собрание акционеров. Непосредственно руководит производственной деятельностью корпорации избираемый акционерами совет директоров (в Узбекистане эту роль выполняет Наблюдательный совет). Как показывает

анализ научной литературы, для построения эффективной системы корпоративного управления недостаточно нормативных правовых актов. Участники корпоративных отношений должны принять меры, обеспечивающие социальную ответственность бизнеса (различные благотворительные программы, содействие занятости, экологические проекты)³¹³. Как отмечает Л.С. Ружанская³¹⁴ корпоративное управление основано на следующих принципах: «контроль определяется собственностью, а степень контроля определяется размером инвестиций в акции компании (одна акция – один голос)».

Разные компании также устанавливают различные принципы корпоративного управления в своей деятельности. *Принципы корпоративного управления направлены на соблюдение баланса интересов всех заинтересованных лиц, осуществляющих деятельность в корпорации.*

Так, крупная международная компания, специализирующаяся на выпуске пищевой продукции Nestle определяет следующие принципы корпоративного управления:

1. Прозрачность и открытость: компания стремится предоставлять соответствующую и точную информацию о своей деятельности своим акционерам, инвесторам, сотрудникам, клиентам и другим заинтересованным сторонам.

2. Равномерность и справедливость: Nestle придерживается принципов справедливости, уважения к каждому сотруднику и учета интересов всех сторон, включая акционеров, клиентов и сотрудников.

3. Акционерная ответственность: компания считает своей ответственностью обеспечить максимальную стоимость акций своим акционерам в долгосрочной перспективе.

4. Этичность и социальная ответственность: компания придерживается этических принципов и стандартов, а также активно участвует в социально-ответственных проектах и поддерживает устойчивое развитие.

5. Инновации и качество продукции: компания постоянно работает над разработкой новых продуктов и улучшением качества существующих, чтобы удовлетворить потребности и ожидания потребителей.

Корпоративное управление имеет прямое отношение к устойчивому развитию предприятий. Оно включает в себя принципы ответственности перед акционерами, заинтересованными сторонами и обществом в целом. Организация корпоративного управления, основанная на прозрачности, этичности и социальной ответственности, способствует созданию устойчивого бизнеса, увеличению доверия со стороны инвесторов и общества.

³¹³ Глинков Н.А. Корпоративное управление: методика. Белорусского государственного экономического университета. 2020. №6(143) – С. 74.

³¹⁴ Ружанская Л.С. Развитие внутренних механизмов корпоративного управления в российских компаниях. – Екатеринбург, издательство Уральского университета 2008. – С. 157.

Можно сделать вывод, что особенностью корпоративного управления является необходимость обеспечения баланса интересов между корпорацией и различными группами заинтересованных лиц. Соблюдение таких принципов эффективного корпоративного управления как прозрачность, ответственность, справедливость, приверженность нормам законодательства способствует повышению доверия к компании и укреплению ее репутации.

Следует отметить, что на сегодняшний день в Узбекистане предпринимаются принципиально важные шаги в совершенствовании системы корпоративного управления, что является важным шагом для обеспечения *надежной защиты интересов* частного предпринимательства и малого бизнеса, повышения роли частной собственности и поступательного *сокращения присутствия государства* в экономике.

Ҳ.Г. Азизов,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Шахсий
хавфсизлик бош бошқармаси масъул ходими

Ички ишлар органларида мавжуд айрим коррупциявий омилларнинг назарий-амалий талқини

Ижтимоий, иқтисодий ҳодиса сифатида коррупция инсониятнинг бутун мавжудлик тарихи давомида ҳамроҳ бўлиб келган. Бугунги кунда мамлакатдаги, шу жумладан ички ишлар органларидаги коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар (2019 йилда 37тани (43 нафар), 2020 йилда 53та (65 нафар), 2021 йилда 70 тани (84 нафар), 2022 йилда 111 тани (114 нафар) кўламининг ортиб бораётганлиги коррупциянинг олдини олишнинг ташкилий-ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий асосларини такомиллаштириш лозим эканлигидан бермоқда.

Мана шундай камчиликлар туфайли ички ишлар идоралари чинакам **“Халқчил ички ишлар органлари”**га айланмаяпти. Ҳанузгача мурожаатларни эътиборсиз қолдириш, хизмат вазифасига совуққонлик билан ёндашиш ҳолатлари мавжуд. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: **“Кейинги вақтларда тизим ходимларининг номақбул ҳаракатлари, мансаб ваколатларини суистеъмол қилишига доир ҳолатлар интернетда кенг муҳокама қилинаётгани ички ишлар органларининг обрўсига путур етказмоқда”**³¹⁵.

Шунингдек, бу ички ишлар органлари тизимидаги коррупция сўнгги пайтларда эпизодик эмас, балки оммавий характер касб этаётганлигини

³¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2018 йил 27 июль куни Жиноятчиликнинг барвақт олдини олиш борасидаги ишларнинг бугунги ҳолати, бу борада ички ишлар органлари ва бошқа давлат идораларининг масъулиятини янада ошириш, тизимда мавжуд муаммо ва камчиликларни бартараф этиш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши. // Халқ сўзи газетаси. 2018 йил 28 июль.

кўрсатмоқда. Буни ички ишлар органлари ходимларининг коррупцияга йўл қўйганлигини кўрсатувчи бир қатор омиллар ҳам кўрсатиб турибди ва улар жамоатчиликнинг катта эътирозига сабаб бўлмоқда. Бу ҳолатлар ИИОларида коррупциянинг олдини олишнинг янада долзарб аҳамият касб этаётганлигини белгилайди.

Ҳозирги ижтимоий-иқтисодий қарама-қаршиликларнинг энг салбий оқибатларидан бири – бу коррупциянинг ички ишлар органлари фаолиятидаги қонунийлик ҳолатига бевосита таъсири эканлигини ҳақли равишда эътироф этиш лозим. Таъкидлаш жоизки, ички ишлар органлари тизимидаги коррупция сўнгги пайтларда эпизодик эмас, балки юқоридаги рақамлар далолат бераётганлиги унинг оммавий характер касб этаётганлигини ифодалайди. Буни ички ишлар органлари ходимларининг коррупцияга йўл қўйганлигини кўрсатувчи бир қатор омиллар субъектив ва объектив омиллар сабаб бўлмоқда ва улар жамоатчиликнинг катта эътирозига сабаб бўлмоқда. Бу ҳолатлар ИИОларида коррупциянинг олдини олиш нақадар долзарблигини белгилайди.

Ички ишлар органлари ходимлари томонидан ўз хизмат фаолияти билан боғлиқ жиноятлар мавжуд бўлиб, жамият учун хавфлидир, чунки улар нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолияти самарадорлигига таъсир кўрсатади, давлат ҳокимияти нуфузига путур етказди, балки мамлакат фуқароларининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишига раҳна солади. Ҳуқуқни, шу жумладан, жиноят ҳуқуқини ҳам яхши билган, ваколат (маъмурий ресурс)га эга бўлган ва натижада оддий фуқароларга нисбатан турли «ёпиқ схемалар»ни қўллаш қобилятига эга бўлган коррупциянер икки баравар хавфлидир.

Ички ишлар органларида маъмурий ресурс (ваколат)нинг мавжудлиги коррупцияни келтириб чиқаради. Ваколат билан боғлиқ омиллар давлат бошқарувини ташкил этиш жараёнида вужудга келади. Бошқарув билан боғлиқ омиллар кўпроқ шарт-шароитлар сифатида гавдаланади, яъни коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этиш учун шарт-шароит яратади.

Коррупция Ички ишлар органлари ходимининг ўз мансаб ёки хизмат мавқеи (ваколат)идан худбинлик ва ғайриқонуний фойдаланиш натижасида вужудга келади. Таъкидлаш керакки, Ички ишлар органлари ходимининг мансаб ёки хизмат мавқеи эса оммавий ҳокимиятни амалга ошириш билан боғлиқ маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар тизимидагина мавжуд бўлади.

Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар эса ҳар доим ҳокимият кучини ифодаловчи мажбурий характерга эга. Ваҳоланки, Ички ишлар органлари мажбурлов кучидан фойдаланиш борасида монопол ҳуқуққа эга орган ҳисобланади. Бу борада Р.Р. Ҳакимов ҳам давлат ҳокимиятининг моҳиятларидан бири мажбурлов кучидан фойдаланиш борасида монопол ҳуқуққа эгалигини назарда тутди³¹⁶.

³¹⁶ Ҳакимов Р.Р. Давлат ҳокимияти тармоқлари ўртасида мувозанатни таъминлашнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш: Автореф. юрид. фан. док. ... дис. – Т., 2018. – Б. 13.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш ҳар бир давлатнинг доимий ва асосий функцияларидан бири ҳисобланади.

Коррупцияга қарши курашишнинг институционал асослари, яъни тегишли субъектларнинг ҳуқуқий мақоми, компетенцияси ва ўзаро яхлит бошқарув тизимида ифодаланиши билан боғлиқ масалалар алоҳида аҳамиятга эга. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни³¹⁷га биноан: Коррупцияга қарши курашиш бўйича ваколатли органлар сифатида коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни бевосита амалга оширувчи давлат органлари сифатида Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Ўзбекистон Республикаси Давлат ҳавфсизлик хизмати, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти белгиланган. Албатта коррупцияга қарши курашувчи субъектлар булар билан чекланмайди. Аммо санаб ўтилган мазкур субъектлар коррупцияга қарши курашишнинг марказий субъектлари сифатида муҳим ваколатлари амалга оширади.

Коррупцияга қарши курашувчи мазкур субъектлар ўз фаолиятида маъмурий-ҳуқуқий муносабатларга киришади.

Демак, маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар ўз мазмунига кўра ИИОларининг фаолиятида коррупциявий омилларнинг вужудга келиши учун қулай майдон вазифасини ўтайди ҳамда ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишда ИИОларининг давлат органи сифатида ҳаддан ортиқ иштироки коррупциявий омилларни вужудга келтиради.

Бизнинг назаримизда, Ички ишлар органларининг маъмурий-ҳуқуқий усуллари субъектлар (икки томон)нинг хулқ-атворида таъсир этиш механизмига кўра қуйидагиларга бўлинади:

ман этувчи – муайян хатти-ҳаракатларни амалга оширишни тақиқловчи (пандемия шароитидаги чекловлар);

чекловчи – муайян хатти-ҳаракатларни амалга оширишга фақат маълум тоифадаги субъектларга рухсат берувчи(масалан, ИИО) ;

рухсат берувчи – муайян хатти-ҳаракатларни амалга ошириш эркинлигини тақдим этувчи (масалан, ов қуроли сақлашга рухсат бериш);

тартиб-таомилни белгиловчи – бошқарув органларининг маъмурий-ҳуқуқий фаолиятини тартибга солувчи процессуал қоидаларни белгиловчи;

мажбурият юкловчи – субъектнинг зиммасига маълум хатти-ҳаракатларни белгиланган шаклда амалга оширишни ёки ундан тийилишни юкловчи.

³¹⁷ Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги №ЎРҚ-419 «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида» Қонуни // Lex.uz. [Электрон ресурс]. URL: <https://lex.uz/docs/3088013> (мурожаат қилинган сана: 03.04.2023).

Бу маъмурий-хукукий муносабатларда давлат номидан иштирок этувчи ИИОларининг ходимининг иродаси устун бўлишини билдиради. Бу жараёнда қуйи турувчи субъектнинг ихтиёрида дискрецион имкониятлар бўлмайди.

Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида” ги қонунинг 17-моддасига кўра: “Маъмурий орган маъмурий ихтиёрийликни (дискрецион ваколатни) қонунчиликда белгиланган доирада амалга ошириши шартлиги³¹⁸ белгиланган. Маъмурий ихтиёрийлик (дискрецион ваколат) асосида қабул қилинган маъмурий ҳужжатлар ва амалга оширилган маъмурий ҳаракатлар ушбу ваколатнинг мақсадига мос келиши керак.

Давлатнинг, хусусан ваколатли Ички ишлар органларининг маъмурий рухсат бериш функцияси ёки мажбурий келишиш тартиботлари ортида коррупциявий имкониятлар ётиши исбот талаб қилмайди. Яъни рухсат бериш эвазига моддий наф кўриш мумкинлиги ёки коррупциявий мақсадлар йўлида моҳиятан кераксиз маъмурий тартиботни жорий этиш имкониятлари (ваколатлари)нинг мавжудлиги ваколатли шахслар учун коррупциявий даромад манбаи бўлиб хизмат қилади.

Ички ишлар органларининг маъмурий рухсат бериш функцияси кўп ҳолларда бюрократик аппарат, расмийчиликни келтириб чиқаради. К.В. Севрюгин ҳам коррупциянинг туб моҳиятини давлат аппаратининг бюрократик табиати билан боғлайди³¹⁹. Бюрократик аппаратнинг ўзига хослиги шундаки, бунда давлат ва фуқаро ўртасидаги муносабатлар фуқаронинг манфаатларига мос бўлмаган оҳангда тарзда тартибга солинади. Ички ишлар органлари билан маъмурий-хукукий муносабатларга киришиш фуқаро учун вақт, жисмоний куч сарфи, харажат ва бошқа жиҳатлардан анча ноқулайликларни келтириб чиқаради. Айниқса, бу ноқулайликлар ИИОлари билан боғлиқ давлат хизматларидан фойдаланиш жараёнида ўзини бор бўйи билан кўрсата бошлайди.

Ички ишлар органлари назоратчи ва ҳуқуқни муҳофаза этувчи орган сифатида унинг давлат органи сифатида назорат функциялари кўлами кенг. Бу эса назорат билан шуғулланувчи давлат тузилмаси ва органи ходимларнинг коррупцияга оид ҳуқуқбузарлигини содир этиши шунчалик авж олади.

Бундай иллатга йўл қўймаслик учун республикамізда коррупцияга қарши курашишда ваколатли орган – Ички ишлар органлари ролини ошириш, коррупцияга қарши курашиш механизмларини самарали таъминлашга алоҳида аҳамият берилишини талаб этади.

Шу сабабли **“Ўзбекистон Республикасининг коррупцияга қарши курашиш бўйича 2030 йилгача мўлжалланган миллий стратегияси”ни ишлаб чиқишда** давлат органларининг очиқлигини таъминлашга алоҳида урғу берилиши керак. Хусусан, коррупцияга қарши курашишнинг асосий

³¹⁸ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.01.2018 й.

³¹⁹ *Севрюгин. К.В.* Противодействие коррупции в системе государственной гражданской службы Российской Федерации: административно-правовое исследование: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Т., 2011. – С. 11.

принципларидан бири сифатида ҳам очиклик ва шаффофлик назарда тутилган³²⁰. Бундан ташқари, давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлардан бири ҳам айнан давлат органлари фаолиятининг очиклигини ва уларнинг ҳисобдорлигини таъминлаш ҳисобланади³²¹. Хорижий давлатларнинг коррупцияга қарши курашиш бўйича амалиётида ҳам очиклик ва шаффофлик асосий масалалардан бири сифатида тушунилади.

Қўшни Қозоғистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонунида коррупцияга қарши курашишнинг асосий принципларидан бири сифатида ҳам очиклик ва ошкоралик белгиланганлигини³²² қайд этиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 16 июндаги “**Давлат органлари ва ташкилотларининг фаолияти очиклигини таъминлаш, шунингдек, жамоатчилик назоратини самарали амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида**”ги ПФ-6247-сон Фармонида давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятининг очиклиги ва шаффофлигини, ахборот олиш эркинлигини таъминлаш орқали жамоатчилик назоратини такомиллаштириш юзасидан очик маълумотлар сифатида жойлаштирилиши керак бўлган ижтимоий аҳамиятга молик **33 турдаги маълумотлар рўйхати тасдиқланган** бўлиб коррупциявий омилларни бартараф этишда муҳим аҳамият касб этади.

Ички ишлар органларининг соҳавий хизматлари томонидан фуқаролар учун улар томонидан сўралган маълумотларни тақдим этмаслик ёки ёлғон ахборот бериш орқали ҳам коррупциявий омиллар шаклланади.

Бунга йўл қўймаслик учун тегишли маълумотларни тақдим этишнинг тартиб-тамоилларини ишлаб чиқиб унинг ишлашини таъминлашга эътибор қаратилмоқда.

Коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий чораларини амалга ошириш механизмини ифодалайди. Бунда асосан олдини олиш билан боғлиқ чораларни амалга оширишда маъмурий-ҳуқуқий чоралардан фойдаланилади. Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш белгиланган³²³. Хусусан, давлат бошқаруви соҳасида, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва тадбиркорлик соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар, манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ва уни бартараф этишга доир чора-тадбирлар,

³²⁰Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни // <https://lex.uz/docs/3088008>

³²¹ Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни // <https://lex.uz/docs/3088008>

³²² Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2021 г.)

³²³ Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни // <https://lex.uz/docs/3088008>

маъмурий тартиб-таомиллар соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар, давлат харидларини амалга ошириш соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар бевосита маъмурий-ҳуқуқий нормалар орқали таъминланади.

Ўзбекистонда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши мурасасиз курашишнинг илғор халқаро стандартларга асосланган тизимини жорий этиш бўйича изчил чоралар кўрилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси³²⁴, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодекси³²⁵, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни³²⁶, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги ПФ-6013-сонли “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги³²⁷, 2021 йил 6 июлдаги ПҚ-5177-сонли “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2022 йил 11 майдаги ПҚ-240-сонли “Давлат бошқаруви соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш механизмларини такомиллаштириш ва ушбу соҳада жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2023 йил 27 ноябрдаги ПФ-200-сонли “Коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тизими самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонлари, қарорлари мамлакатимизда коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий замини яратилганлигини кўрсатади.

Коррупциянинг олдин олиш барча йўналишларда: қонунчиликни такомиллаштириш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва Ички ишлар органлари соҳавий хизматлари фаолиятини яхшилашдан тортиб, фуқароларда ушбу ижтимоий иллатнинг ҳар қандай, шу жумладан, кундалик кўринишларига нисбатан “ноль” даражадаги мурасасизликни сингдиришгача олиб борилиши зарур.

Ички ишлар органларидек нуфузли хизматлар сафларини нолойиқ ходимлардан тозалаш учун энг кескин чоралар кўрилиши талаб этилади. Бундай кимсаларни жавобгарликка тортиш, тизимда қонунийликни қатъий мустаҳкамлаш, ички назоратни фаолроқ олиб бориш, ходимларнинг маънавий-руҳий сифатлари юқори касбий талабларга тўла мос келишига эришиш зарурлигини тизим кун тартибига қўймоқда, шунингдек, коррупциянинг

³²⁴ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // Lex.uz [Электрон ресурс]. <https://lex.uz/docs/20596>. Мурожаат қилинган сана: 15.05.2023).

³²⁵ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрдаги № 2012-ХП Қонуни билан тасдиқланган (23.06.2022 йил ҳолатидаги қўшимча ва ўзгартишлар билан). // Lex.uz [Электрон ресурс]. <https://lex.uz/docs/111453> (мурожаат қилинган сана: 15.05.2023).

³²⁶ Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги №ЎРҚ-419 «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида» Қонуни // Lex.uz. [Электрон ресурс]. URL: <https://lex.uz/docs/3088013> (мурожаат қилинган сана: 03.04.2023).

³²⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6013-сон Фармони [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/uz/docs/4875784>.

олдини олиш ва унга қарши курашиш алоҳида эътибор талаб қилади. Ички ишлар вазирлиги учун коррупцияга қарши ишончли ҳимоя тизимини яратиш керак.

Демак, Ички ишлар органлари ходимларида коррупцияга қарши ҳуқ-атворни белгилаш орқали коррупцияга қарши ахлоқий (ҳуқуқий) стандартларни ишлаб чиқиш зарур. Бу умуминсоний ва миллий қадриятлар масаласи ҳамдир. Бу коррупцияга қарши қадриятларни белгилаш орқали коррупциявий омилларнинг шахс ва жамият томонидан инкор этилишининг ғоявий ва мафкуравий технологияларини яратиш деганидир.

Яна бир таклиф: Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни ва коррупцияга оид қонун ҳужжатларини бузганлик учун интизомий, маъмурий ва жиноий жавобгарлик институтини жорий этиш лозим. Дарҳақиқат, Ўзбекистон миллий қонунчилигида коррупцияга қарши курашиш билан боғлиқ чораларни кўрмаганлик учун маъмурий жавобгарлик ҳанузгача белгиланмаган. Масалан, очиқ маълумотлар сифатида жойлаштирилиши керак бўлган ижтимоий аҳамиятга молик маълумотларни жойлаштирмаганлик учун ташкилот раҳбарига (ёки масъул ходимига) нисбатан ҳуқуқий таъсир чорасини қўллаш асослари мавжуд эмас. Демак, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни ва коррупцияга оид қонун ҳужжатларини бузганлик учун интизомий, маъмурий ва жиноий жавобгарлик институтини жорий этиш вақти келди.

Тадқиқотчи Б.М. Исмоилов ҳам хизмат вазифаларини бажаришда ходимларнинг манфаатлар тўқнашуви ҳақида хабар бериш ва уларни ҳал қилиш масалаларини лозим даражада тартибга солиш, шунингдек ушбу мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарликни кучайтириш лозимлиги тўғрисида фикр билдирган³²⁸лиги таклифларимизни асослантиради.

Х. Ахмедов,

*Тошкент Давлат иқтисодиёт университети
Иқтисодиёт кафедраси доценти*

Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш – иқтисодий хавфсизликни таъминлаш омили

Мавзунинг долзарблиги. Жаҳон иқтисодиётида молиявий ноаниқликлар таъсири давом этаётган шароитда иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришлар ва тизимли ислохотларни амалга ошириш, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг омили сифатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик (КБХТ)нинг аҳамияти янада ортиб, миллий иқтисодиётларнинг барқарор

* Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси “Бошқарув фанлари” кафедраси профессори, полковник.

³²⁸ Исмоилов Б.М. Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш: автореф. дис. автореф ... ю.ф.б.ф.д. – Т., 2021. – б. 10.

ривожланишида тадбиркорлик фаолияти муҳим ўрин эгаллаб, иқтисодий ҳамда ижтимоий муаммоларни ҳал этишда, мамлакатнинг иқтисодий ва сиёсий таянчи сифатида етакчи роль ўйнамоқда. Жаҳон иқтисодиётида бандлик, ижтимоий ҳимоя, маҳсулот ва хизматларнинг янги турларини ишлаб чиқаришда бу соҳа муҳим аҳамият касб этади. Жаҳон иқтисодиётида тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйиш орқали оиланинг иқтисодий фаоллигини ошириш, уларни камбағалликдан чиқариш, оила аъзоларининг самарали меҳнатда бандлигини таъминлаш орқали миллий хўжаликларнинг барқарор ривожланишига эришишга бағишланган мақсадли илмий изланишлар янада жадаллашмоқда.

Жаҳон иқтисодиётида, жумладан Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш жараёнларининг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш, жойларда қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, уларнинг ташқи иқтисодий фаолиятдаги иштирокини кучайтириш, аҳолини иш билан таъминлаш ва даромадларини ошириш борасидаги имкониятларидан тўлақонли фойдаланиш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатнинг иқтисодий ва сиёсий таянчи ҳисобланадиган тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг илмий-назарий жиҳатлари классиклар Ж.Б.Сэй, А.Смит, А.Маршалл, Й.Шумпетер, Ж.Кейнс, Р.Хизрич, М.Питерс, Ф.Хайек, М.Лапуста, К.Макконнелл, С.Брю³²⁹ ва бошқаларнинг илмий ишларида ёритиб берилган.

Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиялари форматида мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириш, қулай ишбилармонлик муҳитини вужудга келтириш, давлатнинг бошқарув функциялари ва рухсат берувчи нормаларни қисқартириш, бюрократик тўсиқ ва ғовларни олиб ташлаш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайитириш бўйича институционал ва таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, тадбиркорлик субъектларини текширишларни тубдан қисқартириш, тадбиркорлик фаолиятига бутунлай янги ва самарали маъмурий-ҳуқуқий бошқарувни жорий этиш борасида амалга оширилган ислохотлар натижасида аҳолининг ҳаёт даражаси ва фаровонлигини юксалтириш, ҳудудларда инфратузилманинг барқарор ривожланиши ҳамда мамлакат иқтисодиётининг мустаҳкамланишида тадбиркорликнинг роли ва ўрни ортиб боришида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг муҳим омили эканлигини илмий таҳлил этиш.

³²⁹Сэй Ж.Б. Трактаты политической экономии. – М.: Экономика. 1985. – 55 с.; Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Т.1. – М.: Ось, 1977. – 480 с.; Маршалл А. Принципы политической экономии. Т. – 1. – М.: Прогресс, 1993. – 415 с.; Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1985. – 159 с.; Кейнс Ж. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Экономика, 1948. – С. 238-241.; Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство или как завести собственное дело и добиться успеха. – М.: Прогресс, 1991. – 223 с.; Хайек Ф. Дорога к рассвету – М.: Экономика, 1992. – 91 с.; Лапуста М.Г., Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. В 2-х т. Т-1. – М., 2003. – 399 с.

Илмий ёндашувлар. Иқтисодий хавфсизлик ва ягона давлат сиёсати, шахс, жамият ва давлат ҳаётий манфаатларига мос иқтисодий, сиёсий, ташкилий ва бошқа чоралар тизими орқали эришилади.⁹

Тадбиркорлик фаолиятининг моҳияти тўғрисидаги асосий назариялар:³³⁰

№	Тадбиркорлик фаолиятининг моҳияти тўғрисидаги асосий назариялар:	Назарий қарашлар муаллифлари
1.	Тадбиркорлар, бу ноаниқ даромадга эга кишилар. Таваккалчилик хатари унинг бош хусусиятидир.	(Р. Контильон бу атамани иқтисод фанига ҳам олиб кирган);
2	Тадбиркор – тижорат билан шуғулланиб, фойда олиш мақсадида таваккалчилик қилувчи мулк эгаси	А. Смит
3	Тадбиркор – иқтисодий агент сифатида фойда олиш учун ўз тажрибаси ва билимини таваккалчилик хатаридан қўрқмай ишга солувчи шахс	Ж. Б.Сей
4	Тадбиркор – фойданинг ўсишини мақсад қилиб қўядиган, хатарга тайёр турадиган ва кишиларни бирлаштира оладиган ташаббускор шахс	В. Замберг
5	Тадбиркор – ишлаб чиқариш омиллари уйғунлашувининг янги нисбатини изловчи, иқтисодий ўсишни таъминловчи ва новаторлик хусусиятлари юкори даражада ривожланган киши	И. Шумпетер

Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги (2012 йил 2 май) янги таҳрирдаги қонунига кўра, «тадбиркорлик фаолияти» тушунчаси: «Тадбиркорлик фаолияти (тадбиркорлик) тадбиркорлик фаолияти субъектлари томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган, ўзи таваккал қилиб ва ўз мулки жавобгарлиги остида даромад (фойда) олишга қаратилган ташаббускорлик фаолиятидир»³³¹. Қонунга кўра, тадбиркорлик фаолияти субъектлари (тадбиркорлик субъектлари) белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтган ҳамда тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган юридик ва жисмоний шахслардир.

Иқтисодий адабиётдаги турли қарашларда ифодаланган бу ибораларнинг инглиз тилида ва инглиз адабиётида қабул қилинган «Small business» (майда плюс ўрта, ёки майда бизнес) терминига маъно жиҳатдан ўхшашдир.

⁹ Селетков С.Н. – М.: Евразийский открытый институт, 2010 – 70 с.

³³⁰ Муаллиф ишланмаси

³³¹ «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида, 2012 йил 2 май, ЎРҚ-328-сон

Таъкидлаш жоизки, Ғарбий Европа адабиётларида инглиз транскрипциясидаги «Small business» атамасидан тобора кенг фойдаланилмоқда.³³²

Тадқиқотларга кўра “жамиятда тадбиркорликка нисбатан маъмурий тўсиқларни 5%га камайтириш ёки таълим сифатини 5%га ошириш ва шундай даражада хусусий секторга кредит бериш имкониятларини яхшиланиши мамлакатда камбағалликнинг эластиклик қиймати шунга мос равишда 1,85, 0,72 ва 0,12 коэффициентга ўсади”³³³.

Бу кўрсаткичларни бундан ҳам юқори бўлишига эришиш мумкин эди. Бунинг сабаби расмийлаштирилган, бюрократик тўсиқларнинг мавжудлигидир.

Шу ўринда, ҳокимият ва ҳуқуқ-тартибот органлари ходимлари Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг қуйидаги фикрларини ўз фаолиятлари учун мезон қилиб, тараққиётни белгиловчи куч бўлган тадбиркорларни қонуний манфаатларини ҳимоя қилишни муқаддас бурчига айлантириши даркор. Булар: Тадбиркорлар билан бўлиб ўтган учрашувларда шахсан ўзим шунга қаттиқ ишонч ҳосил қилдимки, бундай саволларни беришга уларнинг тўлиқ ва қонуний ҳуқуқи бор.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги «Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»³³⁴ги ҳамда 2017 йил 19 июндаги «Бизнеснинг қонуний манфаатлари давлат томонидан муҳофаза қилиниши ва тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»³³⁵ги фармонлари тадбиркорликни тараққиётни белгиловчи куч сифатида унинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда, ишбилармонлик муҳитини яратишда ва мамлакатимизнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожига муҳим ҳуқуқий асосдир.

Дастлаб, Ҳаракатлар стратегияси доирасида Ўзбекистоннинг ички ва ташқи сиёсати ишлаб чиқилган. Бунда Ўзбекистон сиёсатининг бош йўналиши – хавфсизликка қаратилган бўлиб, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг иқтисодий ва ижтимоий асосларини мустаҳкамлашдир.

Янги Ўзбекистон иқтисодий стратегиясида тадбиркорлик учун зарур шарт-шароитлар яратиш ва уларни ҳимоя қилиш бирламчи вазифа этиб белгиланди.

³³²Рубе В.А. Малый бизнес: история, теория, практика. – М.: Теис. 2010. – С-29

³³³Чепел С.В и другие. Влияние экономического роста на сокращение доли малообеспеченного населения Узбекистана. Исследовательский проект реализован Институтом прогнозирования и макроэкономических исследований при поддержке Программы развития ООН. – Т., 2012 – С.8.

³³⁴“Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”, 2016 йил 5 октябрь, ПФ-4848-сон(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 40-сон, 467-модда; 2017 й., 37-сон, 982-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.11.2018 й., 06/18/5582/2220-сон)

³³⁵“Бизнеснинг қонуний манфаатлари давлат томонидан муҳофаза қилиниши ва тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”, 2017 йил 19 июнь, ПФ-5087-сон(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 25-сон, 522-модда)

Хабарингиз бор, 2018 йилга юртимизда Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили, деб ном берилди. Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида: **“Фаол тадбиркор деганда, биз рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришга қодир, энг муҳими, янги иш ўринлари яратиб, нафақат ўзини ва оиласини боқадиган, балки бутун жамиятга наф келтирадиган ишбилармон инсонларни тушунамиз. Бундай тадбиркорлар сафини кенгайтириш, жумладан, юқори технологиялар, илмфаннинг энг сўнгги ютуқларига асосланган техника ва асбоб-ускуналарни мамлакатимизга олиб келиш ва жорий этиш учун уларга муносиб шароитлар яратиш бизнинг биринчи галдаги вазифамиз бўлиши шарт. Керак бўлса, хориждаги етакчи компания ва ташкилотларда тажриба орттириши, ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиши учун уларга ҳар томонлама имконият туғдириб беришимиз лозим”**³³⁶

2017 йил 3 январда фуқаролар ва тадбиркорларнинг, энг аввало, давлат органларига бўлган ишончини мустаҳкамлашга, республиканинг инвестициявий жозибадорлигини оширишга, шунингдек, коррупция тусидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишга қаратилган **«Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»**ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги ўта аҳамиятлидир.

Мамлакатимизда туб таркибий иқтисодий ислохотлар бозор иқтисодиётининг асосларини яратди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 67-моддасида “Давлат қулай инвестициявий ва ишбилармонлик муҳитини таъминлайди. Тадбиркорлар қонунчиликка мувофиқ ҳар қандай фаолиятни амалга оширишга ва ўз фаолияти йўналишларини мустақил равишда танлашга ҳақли. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида иқтисодий макон бирлиги, товарлар, хизматлар, меҳнат ресурслари ва молиявий маблағларнинг эркин ҳаракатланиши кафолатланади. Монопол фаолият қонун билан тартибга солинади ва чекланади”³³⁷, деб белгилаб қўйилган.

Хулоса ўрнида айтиш мумкин, тадбиркорлик давлатнинг қўллаб-қувватлаши билан ривож топади. Давлат солиқлар, субсидиялар, экспорт имтиёзлари, ўзининг ахборот хизматлари орқали, шунингдек, ўз ҳисобидан бепул умумий таълим бериш орқали тадбиркорликни қўллаб-қувватлайди. Дарҳақиқат, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг асосий хусусиятларидан бири иқтисодиётнинг ушбу соҳаси доимо давлат томонидан қўллаб-қувватланишига эҳтиёж сезишидир.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш нафақат давлат ва жамият тараққиётида, балки ҳар бир инсоннинг юксалиб бораётган ҳаётий эҳтиёжларини қондиришда муҳим аҳамиятга эга.

³³⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – 19-б

³³⁷ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т., 2023. – Б.26-27

Президент Шавкат Мирзиёев иқтисодий ривожланишга тўсиқ бўлган бундай ножоиз ҳолатни ҳам тубдан ўзгартирди. У “Халқ бой бўлса, давлат ҳам бой бўлади”,³³⁸ деган шиорни олға сурди. Тан олиш керакки, давлатимиз раҳбари томонидан мазкур ғояни олдинга суриш ижтимоий-иқтисодий ҳаётимизда инқилобий характерга эга бўлди. Юртимизда тадбиркорликни кенг ривожлантириш ва улар ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг бутунлай янги ва замонавий талабларга жавоб берадиган механизми яратилди. Янги қонунлар ва тартиблар ишлаб чиқилди, мавжудларига тегишли ўзгартиришлар киритилди. Тадбиркорликни бошлаш учун рухсатнома олиш тизими соддалаштирилди, унинг қўп турларига лицензия олиш умуман бекор қилинди. Тадбиркорлик субъектларини режадан ташқари текширишларнинг барча турларига барҳам берилди.

КБХТни ривожлантиришга эътибор қаратиш ва уни рағбатлантириш мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ҳал қилувчи стратегик омилларидан бири ҳисобланади. Иқтисодий адабиётларда давлат томонидан кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш зарурлиги назарий жиҳатдан асосланган.³³⁹ Кичик бизнесни ривожлантиришнинг жаҳон тажрибасида мавжуд бўлган қўллаб-қувватлаш тизимида давлат патернализми (оталиққа олувчи) тамойили тадқиқотчилар томонидан алоҳида кўрсатилган.³⁴⁰ Буларнинг барчаси тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиради. Бу ўз навбатида **иқтисодий хавфсизликни таъминлаш омилидир.**

Умуман олганда, шуни таъкидлаш керакки, хорижий мамлакатларда нафақат миллий хавфсизлик ва иқтисодий хавфсизлик соҳасидаги вазифаларни эълон қилишга эътибор берилмоқда, балки тадбиркорлик тузилмаларини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш кенгайтирилмоқда. Шу билан бирга иқтисодий хавфсизликни таъминлаш муҳим йўналиш сифатида қаралмоқда. Саноат ва тижорат фирмаларида, уларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ва ушбу соҳада хизматларни тақдим этадиган мустақил ташкилотлар билан яқин ҳамкорлиги кенг йўлга қўйилмоқда. Хорижий давлатлар томонидан давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини бошқариш, иқтисодиётни тартибга солиш глобаллашув шароитида диққатни жалб қилишнинг аниқ тенденцияси кузатилмоқда.

Шундай қилиб, тегишли институционал тузилмани, ташкилий ва услубий ҳужжатларни яратиш, иқтисодий хавфсизликни бошқариш механизми ва воситаларни аниқлаш шунингдек, мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун манфаатдор томонлар (бошқарув органлари, бизнес

³³⁸ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т., 2021. – 28-б.

³³⁹ Система поддержки и развития малого предпринимательства в Москве. - М.: Институт экономики РАН, 1998. -262 с. Шурус А. Становление системы поддержки малого предпринимательства в России // Российский экономический журнал.-1997.- № 5-6.С-11-14; Қобилов Ш.Р. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик – мамлакатнинг иқтисодий ва сиёсий таянчи. Т.: “Ўқитувчи”, 2011. – 96 б. Муродова Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг назарий асосларини такомиллаштириш. икт.ф.д. ... дисс. автореф. – Т.: ТДИУ, 2016. –108 б;

³⁴⁰Муродова Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг назарий асосларини такомиллаштириш. икт.ф.д. ... дисс. автореф. – Т.: ТДИУ, 2016. –108 б;

тузилмалари, фуқаролар) жалб қилиниши асосий мезон ҳисобланади, деган хулосага келишимиз мумкин.

Х.Ш. Кадилов,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-стратегик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Терроризмга қарши курашиш соҳасида минтақавий ҳамкорликни ривожлантириш

Ўзбекистон Республикасининг “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги қонуни 8-моддасига кўра, ички ишлар органлари терроризмга қарши кураш бўйича давлат органи ҳисобланади. Худди шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасида ҳам терроризмга қарши, шу жумладан террорчилик ҳаракатларига чек қўйишда ҳамда гаровга олинганларни озод қилишда иштирок этиш йўли билан курашиш ички ишлар органлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири сифатида белгиланган.

Терроризм аллақачон глобал бир воқеликка айланиб улгурган, терроризмга қарши курашиш бир давлат ҳудуди билан чекланмайди, курашнинг самарали бўлиши бошқа давлатлар билан ҳамкорлик сифатида кўп жиҳатдан боғлиқдир. “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 45-моддасига кўра ички ишлар органлари Ўзбекистон Республикасининг қонунчилиги ва халқаро шартномаларига мувофиқ бошқа давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ҳамда халқаро ташкилотлар билан ўз ваколатига тааллуқли масалалар бўйича ҳамкорликни амалга оширади. Албатта, халқаро ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари аввалги бобларда таъкидланганидек, универсал халқаро ҳужжатлар (конвенция ва битимлар) ҳамда минтақавий махсус шартномалардан ташкил топади. Шунга қарамай, соҳа бошқаруви ҳуқуқий асослари халқаро ҳужжатлардан ташқари миллий қонунчилик билан ҳам тартибга солинади.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонида ҳам терроризм ва экстремизмга қарши курашнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш белгиланган³⁴¹. Ушбу фармон билан тасдиқланган Стратегиянинг 82-мақсадлари сифатида шу жумладан:

- Экстремизм ва терроризмга қарши курашишнинг халқаро-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш ҳамда хорижий давлатлар, минтақавий ва халқаро ташкилотлар билан экстремизм ва терроризмга қарши курашиш соҳасидаги **ҳамкорликнинг шартномавий-ҳуқуқий асосларини кенгайтириш;**

³⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони <https://lex.uz/docs/5841063>

- Хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан экстремизм, терроризм ва уларни молиялаштиришга қарши кураш соҳасида ахборот ҳамда тажриба алмашиш;

- Фаолияти экстремизм ва терроризмга қарши курашишга қаратилган халқаро ва минтақавий ташкилотларда фаол иштирок этиш;

- Марказий Осиёда БМТнинг Глобал аксилтеррор стратегиясини амалга ошириш бўйича ҳамкорликдаги саъй-ҳаракатларни биргаликдаги ҳаракатлар режаси доирасида мувофиқлаштириш;

- Марказий Осиёда экстремизм ва терроризмга қарши курашиш бўйича биргаликдаги ишлар доирасида ахборот алмашинуви ва ҳамкорликни ривожлантиришга ёрдам берувчи халқаро ташаббусларни амалга оширишда Ўзбекистоннинг ролини кенгайтириш;

- Дунё ҳамжамияти ва минтақавий ташкилотлар эътиборини Афғонистонда тинчлик ва ҳамжиҳатликни таъминлашга жалб қилиш борасидаги ташаббусларни жадаллаштириш ва ушбу мамлакатни минтақавий ҳамкорлик жараёнларига, шу жумладан экстремизм ва терроризмга қарши курашишга жалб қилиш белгиланган.

Халқаро ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари бўлиб хизмат қилаётган 32 та универсал ва минтақавий халқаро ҳужжатлар Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган. Шунингдек, дунёнинг кўплаб давлатлари билан жиноятчилик ва терроризмга қарши курашишни қамраб олувчи 159 та икки томонлама ҳужжатлар (халқаро шартномалар) имзоланган.

Бугун террорчи тузилмалар ўз фаолиятини (услуглари, шакллари, тактикаларини) тинимсиз такомиллаштириб бормоқда, айниқса терроризм бугун бир мамлакат ҳудуди билан чегараланмайди. Транснационал хусусияти туфайли бугун терроризмга қарши курашиш учун глобал ва минтақа давлатлари билан ҳамкорлик зарур бўлади. Шу жумладан, тезкор-қидирув фаолияти тадбирлари ва асосий йўналишларини ҳам ўзаро мувофиқлаштириш курашнинг самарали бўлишининг омилларидандир. Айниқса, Марказий Осиё ҳудудларидан Сурия ва Ироқ ҳудудларида ва бошқа минтақаларда террорчилик ҳаракатлари олиб бориш учун одам ёллаш бўйича ҳаракатлар мураккабликлар туғдирмоқда.

Шубҳасиз, халқаро ҳамкорликсиз терроризмга қарши самарали курашиб бўлмайди, шу жумладан тезкор-қидирув соҳасида ҳам мустақкам ҳуқуқий асосга эга бўлган алоқалар зарур. Бундай ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари бўлиб ратификация қилинган конвенциялар, резолюциялар, халқаро шартномалар (кўп ва икки томонлама), минтақавий ташкилотларнинг ваколатли органлари қарорлари ва бошқалар хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасининг терроризмга қарши курашишда тезкор-қидирув соҳасида халқаро ҳамкорлиги юқорида келтирилганидай икки томонлама, минтақавий ва универсал даражада амалга оширилади. Бунда асосан транснационал уюшган жиноятчиликка, терроризмга, наркобизнесга қарши курашиш, халқаро қидирувдаги шахсларни ушлаш каби масалалар юзасидан аниқ тезкор тадбирларни амалга ошириш тартиби ва механизмлари келишиб олинади.

МДХ доирасида минтақавий террорга қарши ҳамкорлик доирасида бир қатор тезкор-қидирув, ҳуқуқий ва бошқа тадбирлар доирасидаги ҳамкорлик натижасида қуйидаги энг муҳим йўналишлар терроризмга қарши курашишнинг асосий йўналишларидан деб ҳисобланади.

Жумладан:

- Экстремистик (асосан диний радикализм, терроризм мафкурасини тарғиб этувчи) мазмундаги материаллар тарқалишини аниқлаш ва бартараф этиш;
- “Неофит”ларни, яъни радикал мазмундаги диний ғояларга эргашувчи шахсларни аниқлаш, профилактика қилиш, кузатув олиб бориш ва зарур бўлганда ҳуқуқий чоралар кўриш;
- Халқаро террористик тузилмалар аъзоларини, айниқса бошқа мамлакатларга сафар қилиши хавфи мавжуд бўлган шахсларни аниқлаш;
- Террористик ва экстремистик гуруҳлар томонидан одам ёллаш ҳолатларини аниқлаш ва фoш этиш;
- Терроризмни молиялаштириш механизмларини аниқлаш ва чоралар кўриш ва бошқалар³⁴².

Ўзбекистон Республикаси “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонуни 10-моддасида тезкор-қидирув фаолияти субъектлари келтирилган. Мазкур давлат органлари бошқа мамлакатларнинг махсус органлари билан ўзаро келишув ёки халқаро шартномаларга кўра ҳамкорлик қилишлари мумкин. Шу билан бирга мазкур ҳамкорликни таъминловчи махсус халқаро субъектлар ҳам мавжуд, уларнинг асосийлари қуйидагилардир.

Жумладан:

- Халқаро жиной полиция ташкилоти (INTERPOL);
- Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатлар ҳудудида уюшган жиноятчилик ва жиноятнинг бошқа хавфли турларига қарши курашни мувофиқлаштириш бюроси (БКБОП);
- Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатларнинг Антитеррор маркази (АТМ).

INTERPOL. Интерпол етакчи халқаро ташкилот бўлиб, ўзининг ноёб тузилмаси, ҳуқуқий базаси ва техник имкониятлари билан 180 дан ортиқ аъзо давлатларнинг халқаро полиция ҳамкорлигини самарали ва оқилона мувофиқлаштиришга қодир. Интерполнинг доимий фаолият юритувчи Бош котибияти асосий маъмурий ва ижро органи бўлиб, у қуйидагилар бўйича энг катта ва нодир маълумотлар базасига эга: умумий жиноят содир этган шахслар; тоифаси, содир этилган жойи ва усули бўйича таснифланган жиноятлар; гиёҳванд моддалар; аниқланган қалбаки банкноталар; ўғирланган санъат асарлари; бармоқ излари; жиноятчилар ва бедарак йўқолганларнинг фотосуратлари ва бошқалар. Бундан ташқари, Бош котибиятда компьютерлаштирилган индексацияга эга электрон архив тизими ишлаб туради, бу орқали аъзо давлатларнинг Миллий марказий бюрolari ушбу базаларга кириш имкониятига эга.

³⁴² Деятельность правоохранительных органов по противодействию экстремизму и терроризму: материалы всероссийского круглого стола. – Казань: КЮИ МВД России, 2017. – 160 с. Б–19

Бош котибият ва аъзо давлат махсус органлари ўртасида мувофиқлаштирувчи бўғин бу ўша давлатда фаолият юритувчи – Миллий марказий бюро (*INTERPOL National Central Bureau*) бўлиб, доимий равишда аъзо давлатлар ўртасида зарурий ахборот алмашинувини мувофиқлаштириб боради. I-24/7 деб номланган хавфсиз глобал алоқа тармоғи Бош котибият ва миллий марказлар ҳамда миллий махсус ваколатли органларни боғлаб туради³⁴³.

МДХ давлатлари Антитеррор маркази. 2000 йил 21 июнда ташкил этилган бу марказ МДХ аъзо давлатлар махсус ваколатли органларининг терроризмга қарши курашиш фаолиятини мувофиқлаштиришга ихтисослашган. Марказ МДХнинг соҳа бўйича махсус доимий фаолият юритувчи органи ҳисобланади. Марказнинг асосий вазифалари аъзо давлатлар махсус ваколатли органлари фаолиятини мувофиқлаштириш, террористик ва экстремистик ташкилотлар, радикаллашув тенденциялари ҳақида мунтазам таҳлил қилиш ва давлатларга тавсиялар бериш, аъзо давлатлар органларига тезкор-қидирув тадбирларини амалга оширишга, қидирувдаги шахсларни топиш ва ушлашга кўмак кўрсатиш, аъзо давлатларнинг терроризм ва экстремизмга қарши курашиш дастурларини ишлаб чиқишга кўмаклашиш, аъзо давлатлар ўртасида ишчи алоқалар ўрнатиш ва алоқани таъминлаш кабилар ҳисобланади.

Ушбу орган Ўзбекистонда терроризмга қарши курашишда катта аҳамиятга эга. Гарчи МДХ давлатлари ўртасида бир нечта конвенция ва икки томонлама шартномалар мавжуд бўлса-да, айнан ахборот алмашинуви масаласида доимий мувофиқлаштирувчи тузилмага эҳтиёж бор. Қолаверса, визасиз кириш имконияти мавжудлиги кўплаб террорчи ташкилотлар аъзолари фош этилгач, айнан МДХ мамлакатларига чиқиб кетишга ҳаракат қилади. Ёки террористик ҳаракат содир этиш учун ҳам аввало Ўзбекистонга қўшни мамлакатларга кириб, ўз ҳаракатларини режалаштиради³⁴⁴. Бундай вазиятларда тегишли маълумотлар асосида қўшни давлат махсус органлари билан ҳамкорликда махсус тадбирларини олиб бориш зарурати туғилади ва шунда мазкур мувофиқлаштириш формати самарали қўлланилиши мумкин. Ўзбекистонда амалга оширилган аксарият йирик террористик ҳаракатларда чегарадош МДХ мамлакатлари, хусусан Қирғизистон ва Тожикистон ҳудудидан кириб келиш ва мувофиқлаштириш орқали амалга оширилган ва бу ҳаракатлар ижрочилари ушбу мамлакатларга қочиб ўтишга ҳам муваффақ бўлишган³⁴⁵.

Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти доирасида терроризмга қарши курашишда ҳамкорлик. ШХТда хавфсизлик соҳасидаги ҳамкорлик дастлаб терроризм, сепаратизм, экстремизм, наркотрафик ва трансчегаравий жиноий

³⁴³ Интерполнинг веб сайтида Ўзбекистон ҳақида маълумот: <https://www.interpol.int/Who-we-are/Member-countries/Asia-South-Pacific/UZBEKISTAN>

³⁴⁴ Ерохин Денис В. Международно-правовые основы противодействия терроризму // Вестник ОмГУ. Серия. Право. 2018. №2 (55). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovye-osnovy-protivodeystviya-terrorizmu> (мурожаат: 18.06.2022).

³⁴⁵ Бактыбаева Айжан Нурлановна. Терроризм в СНГ: узбекский джихадизм. Исламское движение Узбекистана // Постсоветские исследования. 2020. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/terrorizm-v-sng-uzbekskiy-dzhihadizm-islamskoe-dvizhenie-uzbekistana> (мурожаат санаси: 18.06.2022).

фаолиятнинг бошқа кўринишлари каби ва хавфсизликка таҳдидларга қарши курашишда давлатлар ўртасида минтақавий ҳамкорликни таъминлашга қаратилган эди. Шундай қилиб, 2005 йил 5 июлда Остона шаҳрида қабул қилинган Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатларнинг Терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши курашиш бўйича ҳамкорлиги концепциясида шундай дейилади: “ШХТга аъзо давлатлар терроризм, сепаратизм ва экстремизмнинг халқаро тинчлик ва хавфсизликка таҳдид солиши, давлатлар ўртасидаги дўстона муносабатларнинг ривожланишига, шунингдек, инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишга тўсқинлик қилиши; ШХТга аъзо давлатларнинг ҳудудий яхлитлиги ва хавфсизлигига, шунингдек, уларнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий барқарорлигига таҳдид солади”³⁴⁶. Бу билан терроризм ва экстремизм аъзо давлатларда криминализация қилиниши ва уларга қарши курашда ҳамкорликнинг концептуал пойдевори яратилган. ШХТга аъзо давлатлар ШХТ маконида терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши курашиш бўйича барча чораларни кўриш ва бундай хатти-ҳаракатларда айбланаётган ёки гумон қилинаётган шахсларга бошпана бермаслик ва ушлаб бериш (ҳуқуқий асос бўлган тақдирда ва одил судловга топшириш)га келишиб олишган³⁴⁷.

Таъкидлаш жоизки, ШХТ халқаро терроризмга қарши курашиш муаммоларини ҳал қилишга кенгроқ нуқтаи назардан ёндашади. ШХТ нуқтаи назаридан ушбу ташкилот террорчи ташкилотлар фаолиятини йўқ қилиш нафақат ҳуқуқий ва куч ишлатиш билан боғлиқ тезкор чора тадбирлар, балки экстремизм ва радикализмнинг асосий сабаблари бўлган камбағалликни камайтириш, аҳолини иш билан таъминлаш, терроризмга қарши курашни давлатларнинг ҳудудий яхлитлигини сақлаш ва Марказий Осиёда ҳокимиятда дунёвий тузумлар сақланиб қолиши кафолати билан чамбарчас боғлаб, ўз дастурлари асосида иш олиб боради.

Н.И. Хайдаров,
*ИИВ Академияси магистратура “Ташкилий-
тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси*

Банк пластик карталаридан содир этиладиган жиноятларнинг олдини олиш усуллари ва уларни бартараф қилиш йўллари

Маълумки бугунги кунда банк пластик карточкаларидан барча фуқароларимиз бирдек фойдаланиб келмоқда ва бу фуқароларимизга бир қанча қулайликлар яратмоқда. Банк пластик карточкаларнинг афзалликлари кўп бўлиб, пул маблағларини турли мобил ыловалар орқали масофадан туриб бошқариш, ҳисобрақамлардан пул кўчириш, қабул қилиб олиш, коммунал тўловларни

³⁴⁶ Васильев Л.Е. Борьба с терроризмом на пространстве ШОС: монография. – М.: ИДВ РАН, 2017. – Б-188.

³⁴⁷ Базылева С.П. Антитеррористическая политика Узбекистана в рамках региональной антитеррористической политики ШОС // Вестник РУДН. Серия: Политология. 2017. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/antiterroristicheskaya-politika-uzbekistana-v-ramkah-regionalnoy-antiterroristicheskoy-politiki-shos> (мурожаат санаси: 18.06.2022).

амалга ошириш, онлайн магазинлардан харидлар қилиш ва буюртмалар учун масофадан туриб пул тўлаш ҳамда бошқа шу каби қулайликлар бермоқда.

Бироқ, жамиятда баъзи бир шахслар, осон ва қинғир йўллар билан бойлик орттириш мақсадида, банк пластик карточкасига эга бўлган фуқароларни алдаб, уларнинг ишончига кириб ёки яширин тарзда банк пластик карточкаси, интернет ҳисоб қайдномаси (аккаунт) ҳисоб рақамларидан пул маблағларини ўзлаштириб, қонунга ҳилоф равишда ўзи истаганича тасарруф этиб келмоқда.

Жорий йилнинг 30 июль куни Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев “Astrum” академиясида ИТ соҳаси вакиллари билан мулоқот ўтказиб, унда “Бугун янги ИТ академиясига биз учун аҳамияти ниҳоятда юқори бўлган ИТ соҳасидаги етук мутахассислар ва ёшларимиз билан учрашув ўтказиш учун келдим.

Биз бугун биргаликда ечимларини топадиган масалалар бутун Ўзбекистон ёшларининг ИТ соҳасидаги интилишларига катта туртки ва мотивация беришига ишонаман” – деб таъкидлаб ўтди³⁴⁸.

Бу сўзлар бежиз эмас албатта. ИТ соҳасидаги бугун жадал ривожланиш, аҳолининг деярли барча қатламини қамраб олиб, малакали ИТ соҳасидаги мутахассислар қатори ёшларнинг аксариятини вояга етмаганлар ташкил этиши қуволарли ҳолдир. Бироқ, ҳар доим ҳам фуқаролар бундай билимлардан далатимиз ва жамиятимизнинг янада ривожланиши тараққиёти йўлида фойдаланмай, аксарият ҳолларда хатто жиноят содир этиш ҳолатлари ҳам кузатилмоқда.

Ўзбекистонда ҳам банк пластик карточкаларидан пул маблағларини қонунга ҳилоф равишда талон-торож қилишда куйидаги усуллар тобора авж олиб бормоқда:

Скимминг – банк карточкалари маълумотларини ва маблағларни ўғирлаш;

Фишинг – WEB саҳифалардан маълумотлар ўғирлаш;

SMS фирибгарлик – SMS технологияси ёрдамида содир этилаётган ўғирликлар ва фирибгарликлар;

банкларда мавжуд серверларга бўлган ташқи ҳужумлар орқали банкларидagi пул маблағларини яширин равишда талон-тарож қилиш;

Контактсиз карталар тўлов технологияси асосида – махсус контактсиз карталарни қабул қилувчи терминал ёрдамида;

интернет тармоғи орқали фуқароларнинг шахсий маълумотларини ноқонуний равишда эгаллаб олиб, маълум қийматда пул маблағини товламачилик йўли билан талаб қилиш ва бошқалар.

Бу каби ҳолатлар бўйича жабр кўрган фуқаролар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга ариза билан мурожаат қилганларидан сўнг, жиноят ишлари қўзғатилиб дастлабки тергов ҳаракатлари олиб борилмоқда.

Бироқ, мазкур соҳада фош этилмай қолиб келаётган жами **460 та** жиноят ишлари ҳам мавжуд, жиноятнинг фош этилмаганлиги оқибатида фуқароларга

³⁴⁸ Интернет сайтидан: <https://yuz.uz/news/prezident-shavkat-mirziyoev-astrum-akademiyasida-it-sohasi-vakillari-bilan-muloqot-qilmoqda>

номаълум шахслар томонидан етказилган зарар қоплаб берилмасдан уларнинг эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Ушбу жиноят ишлари таҳлил қилинганида, бу турдаги жиноятларни асосан 15 ёшдан 30 ёшгача бўлган шахслар томонидан содир этилиши ҳамда жиноятларни 65% вояга етмаган шахслар томонидан содир этилганлиги аниқланган.

Жиноятларни содир этилишига, фуқароларни банк пластик карточкалардан фойдаланиш жараёнида, уларга фойдаланиш бўйича хавфсизлик қоидалари миқозга хизмат кўрсатувчи банклар ҳамда тўлов тизимлари томонидан ўз вақтида ҳамда доимий равишда тушунтириб берилмаётгани, жабрланувчиларнинг аксарият қисми 30 ёш ва ундан юқори бўлганлиги ҳамда уларнинг кўпгина қисми телефон рақамларига SMS тарзида келган ёзувлар рус тилида, латин алифбоси кўринишида юборилаётганлиги, SMS тарзида келган кодларни бериб юборилиши оқибатда, фуқаролар томонидан хавфсизлик қоидаларига риоя қилмасдан, шахсий ҳисоб рақамларни бошқариш кодларини нотаниш шахсларга бериб юборишлари сабаб бўлмоқда.

Бундан ташқари, юқоридаги мисолга ўхшаш ҳолатларда 700 дан ортиқ фуқаролар ҳам SMS тарзида келган рақамларни нотаниш шахсларга бериб юбориши оқибатида моддий зарар кўрганлар.

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда фуқароларнинг банк пластик картасидаги пул маблағларини жиноий йўллар билан ўзлаштириш жиноятларини содир этаётган шахслар, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият юритувчи тўлов тизимларидан фойдаланган ҳолда фуқароларнинг банк пластик картасида бўлган пул маблағларини бир нечта банк пластик карталарига ўтказиб, жиноий йўл билан олинган пул маблағларини халқаро электрон пулларга ўтказиш орқали содир этиб, жиноий ҳаракатларини яшириб келмоқдалар.

Жиноят ишлари таҳлили асосида ўзгалар мулкани компьютер техникаси воситасидан фойдаланиб, талон-торож қилишнинг асосий сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитлар ўрганилганда, ушбу турдаги жиноятларни содир этувчи шахслар томонидан кўпгина ҳолларда жиноятларни содир этиш учун қурол сифатида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган банклар, тўлов операторлари ва ташкилотларининг мобил ғиналар ҳамда дастурий таъминотларидан фойдаланган ҳолда амалга ошириб келаётганликлари аниқланган.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган банклар, тўлов операторлари ва ташкилотларда мавжуд мобил ғиналар ҳамда дастурий таъминотни ҳимоя қилиш даражасини кучайтиришга қаратилган зарурий чоралар тўлиқ кўрилмасдан келинмоқда.

Шу ўринда, ахборот хавфсизлигини таъминлаш тушунчасига тариф бериб ўтиш мақсадга мувофиқ.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш – бу фойдаланувчининг ахборотларини ҳимоялашга қўйилган меъёр ва талабларни бажаришидир. Ахборот хавфсизлиги эса бу ахборот фойдаланувчиларига ва кўплаб ахборот тизимларига зарар келтирувчи табиий ёки сунъий характерга эга тасодиқий ҳамда

уюштирилган таъсирлардан ахборотларни ҳамда ахборот коммуникация тизим объектларининг ҳимояланганлигидир³⁴⁹.

Банк, тўлов ташкилотлари ва тўлов операторларига қўзғатилган жиноят иши юзасидан асослангандирилган сўров хатлари тақдим этилганда (прокурор санкцияси билан), банк ва тўлов тизим операторлари томонидан сўров хатларига тўлиқ жавоб бермасдан, сўров хатларининг ижроси 10 кундан 15 кунгача таъминланаётганлиги, бу ўз навбатида битта жиноят иши бўйича ноқонуний топилган маблағларни йўналтирилган манзилларини аниқлаш учун 2 ойдан 3 ойгача вақт талаб этаётганлиги сабабли ушбу турдаги жиноятларни иссиқ изидан фош этишда жиддий қийинчиликлар келтириб чиқармоқда. Бундан ташқари, Банк, тўлов ташкилотлари ва тўлов операторларининг жавоб хатларига асосан олинган маълумотлар бўйича тезкор-қидирув тадбирларига ИИОнинг куч ва воситалари Республика миқёсида жалб қилинишини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Хулоса қилиб айтганда, ахборот технологиялари билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этишнинг бугунги замон талабларига мос келувчи усулларнинг ишлаб чиқишида, биринчи галда соҳага оид етарли билим ва кўникмаларга эга бўлган мутахассисларни жалб этиш, кейинчалик ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга айнан мазкур йўналишда мукамал билимларга эга бўлган ходимларни ишга қабул қилиш ва соҳадаги тажриба билан ИТ соҳасидаги билимларни уйғунлаштирган ҳолда эришиш мумкин. Жиноятчиликнинг ўсиб бориш тенденцияси бундай узок босқични кутиб турмайди, албатта.

Шундай экан, биринчи галда бугунги кунда ИТ соҳасидаги жиноятчиликнинг аҳволи, уларни фош этилиши, мазкур жиноятларга қарши курашишдаги муаммо ва камчиликларни чуқур таҳлил қилган ҳолда, масалага манзилли ёндашиш мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга, жиноятга оид маълумотлар келиб тушган вақтданок, ИТ соҳасида билимларга эга бўлган мутахассисларни ишни судга қадар юритиш босқичига жалб қилиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Зеро, интернет тезликни севади ва ундаги маълумотлар ярим сонияларда алмашади. Жиноят изи ҳам шундай тезликда йўқотилиши ҳеч кимга сир эмас. Жиноятни “иссиқ изи”ни аниқлаш эса, уни фош этилишида асосий босқичлардан бири ҳисобланади.

Ш.Р.Шерматов,

ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-стратегик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси

Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини такомиллаштириш борасида амалга оширилган ислохотлар

Мамлакатимизда ички ишлар органлари аҳолининг тинч ва фаровон ҳаёт кечиришини таъминлаш, жиноятчилик ва бошқа ҳуқуқбузарликларга қарши

³⁴⁹ Эшмаматов О. Ахборот тизимларидан фойдаланишда ахборот хавфсизлигини таъминлаш усуллари. // Интернет сайтидан: <http://www.bulungur.uz/uz/node/492>

курашиш, жамоат тартибини сақлаш, шунингдек бошқа ҳаётӣ муҳим вазифаларни амалга оширишда алоҳида ўрин эгаллайди. Мустақиллик йилларида ички ишлар органларини жазоловчи, назорат қилувчи органдан халқ, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қиладиган тузилмага айлантириш бўйича самарали ишлар амалга оширилди.

Олиб борилган тизимли чора-тадбирлар якуни бўйича жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси, жамоат тартибини сақлаш ва аҳоли хавфсизлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш борасида муайян натижаларга эришилди. Ички ишлар органлари фаолиятининг асосий соҳаларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишга йўналтирилган “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”, “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинди.

Мазкур йўналишда амалга оширилаётган ислохотларнинг мантиқий давоми сифатида ички ишлар органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, уларнинг вазифалари, ҳуқуқлари ва мажбуриятларини қонун даражасида белгилаш, ички ишлар органлари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилишни янада кучайтириш мақсадида “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди.

Миллий ва хорижий тажриба шуни кўрсатадики, жиноят ва бошқа ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарликни кучайтириш, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширишда техника воситаларидан фойдаланиш, ҳуқуқбузарликни содир этган шахс устидан назоратни кучайтириш каби анъанавий чора-тадбирлар жиноятчилик даражасини камайитишда ҳар доим ҳам кутилган натижаларни бермади. Бу эса, ўз навбатида, ҳуқуқбузарликлар профилактикасида янги иш услубларини қўллаш, аҳоли ва жамоатчилик билан яқин мулоқотни йўлга қўйиш, ички ишлар органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш, шунингдек замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш лозимлигини кўрсатади.

Шу сабабли юқоридаги эҳтиёжлардан келиб чиққан ҳолда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони ва 2017 йил 18 апрелдаги “Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ 2898-сонли Қарори бундай камчиликларни бартараф этиш ва ўз ечимини кутаётган муаммоларни ҳал этишга қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 апрелдаги “Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини туб-

дан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ 2898-сонли Қарори билан қуйидаги низомлар тасдиқланган:

1. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Тергов департаменти тўғрисидаги низом.

2. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Эксперт-криминалистика бош маркази тўғрисидаги низом.

Мустақиллик йилларида ички ишлар органларининг тергов хизмати бир неча ривожланиш босқичларидан ўтган, жумладан:

1. 1991–2001 йилларда ИИВ таркибидаги Тергов бошқармаси сифатида фаолият кўрсатган.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2001 йил 27 мартдаги «Ўзбекистон Республикаси ички ишлар идоралари фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармонини қабул қилинишидан сўнг ички ишлар идораларининг тергов бўлинмаларида туб ислохотлар амалга оширилди, яъни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 7 майдаги 206-35-сонли «Жиноятчиликка қарши курашда ички ишлар Вазирлиги тергов бўлинмалари ролини кучайтириш тўғрисида»ги қарори ва ИИВнинг 2001 йил 10 июлдаги 171-сонли буйруғи талаблари асосида Тергов бошқармаси Тергов бош бошқармасига айлантирилган.

3. 2006 йил 17 июнда Президент қарори билан ИИВ Тергов бош бошқармаси бошлиғи бир вақтнинг ўзида Ички ишлар вазирининг ўринбосари бўлиши ҳақида қарор қабул қилинган ва унинг ҳуқуқий мақоми ўзгартирилган.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги 5005-сонли Фармонига асосан ИИВ ҳузуридаги Тергов Департаментига айлантирилган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2017 йил 18 апрелдаги ПҚ-2898-сон Қарорига асосан “Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Тергов департаменти тўғрисида”ги низом тасдиқланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2017 йил 18 апрелдаги ПҚ 2898-сон Қарорига мувофиқ, шунингдек қонунийликни таъминлаш, жиноятларни ўз вақтида фош этиш, ҳар томонлама, тўла ва холисона тергов қилиш, жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини сўзсиз амалга оширишнинг самарали механизмларини яратиш мақсадида жиноятларни тергов қилиш самарадорлигини оширишнинг қуйидаги йўналишларини амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмаларининг энг муҳим вазифаси эканлиги кўрсатилиб, қуйидаги йўналишларда қатор асосий вазифа ва топшириқлар белгилаб берилди:

биринчи топшириқ – жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ва айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслигини кафолатловчи жиноят-процессуал нормасини қатъий таъминлаш;

иккинчи топширик – жиноятларни ўз вақтида фош этиш, ҳар томонлама, тўла ва холисона тергов қилиш, суриштирув ва дастлабки терговни амалга оширишда фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари устунлигига, уларнинг шаъни ва қадр-қиммати ҳурмат қилинишига сўзсиз риоя қилиш;

учинчи топширик – суриштирувчи ва терговчиларнинг чинакам процессуал мустақиллигини таъминлаш, уларга нисбатан ноқонуний таъсир кўрсатиш ҳамда фаолиятига асоссиз аралашишга йўл қўймаслик;

тўртинчи топширик – суриштирувчи ва терговчиларга юклатилган вазифаларни самарали амалга оширишлари учун муносиб шарт-шароитлар яратиш, уларнинг моддий ва ижтимоий таъминоти масалаларини ҳал этиш;

бешинчи топширик – ички ишлар органларининг эксперт-криминалистика бўлинмалари фаолиятига илғор криминалистик ва илмий-техник воситаларни, шунингдек ишлашнинг замонавий шакл ва услубларини кенг жорий этиш.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Тергов департаменти жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигига асосан жиноятларни ўз вақтида фош этиш, ҳар томонлама, тўла ва холисона тергов қилиш, жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини сўзсиз амалга ошириш, шунингдек ички ишлар органларининг тергов бўлинмалари фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштиришни таъминлайдиган Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг мустақил бўлинмаси ҳисобланиши ва бевосита Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирига ҳисоб бериши ҳуқуқий тартибга солинди.

Бундан ташқари, мазкур қарорда ички ишлар органларининг тергов бўлинмалари фаолиятига аралашиш, шунингдек уларнинг ходимлари томонидан ўз ваколатларини амалга оширишга тўсқинлик қилиш мақсадида ҳар қандай шаклда таъсир кўрсатиш ҳамда уларнинг бажарилиши шарт бўлган қарорларини бажармаслик қонунда ўрнатилган тартибда жавобгарликка сабаб бўлиши илк маротаба ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинди.

Шу билан бирга, Тергов департаментининг тузилмасида суриштирув ишларини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш бўлими, Транспортда жамоат хавфсизлигини таъминлаш бошқармаси ҳузуридаги тергов бўлимининг, Қорақалпоғистон Республикаси ИИБ, Тошкент шаҳар ИИББ ва вилоятлар ИИБ ҳузуридаги тергов бошқармаларининг тузилмаларида суриштирув ишларини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш бўлимлари (бўлинмалари, гуруҳлари), туманлар (шаҳарлар) ички ишлар бошқармалари (бўлимлари) ҳузуридаги тергов бўлимлари (бўлинмалари)нинг, транспортда жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўлимларининг тузилмаларида суриштирув бўлинмалари (гуруҳлари) ташкил этилиши алоҳида кўрсатиб ўтилди.

Таъкидлаш жоизки, суриштирув ишларини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш бўлимлари (бўлинмалари, гуруҳлари) ва суриштирув бўлинмалари (гуруҳлари) олий юридик маълумотга эга бўлган ходимлар билан жамланиши

белгиланди ва Тергов департаменти, Қорақалпоғистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Тошкент шаҳар ички ишлар бош бошқармаси ва вилоятлар ички ишлар бошқармалари ҳузуридаги тергов бошқармаларининг терговчилари лавозимига тайинлаш терговчи сифатида уч йилдан кам бўлмаган иш стажига эга бўлган тақдирда амалга оширилиши тартибга солинди.

Мазкур қарор билан ИИВ тергов идораларининг раҳбарлари ва терговчиларига иммунитет ҳуқуқи биринчи маротаба тартибга солинди, хусусан янги тартибга асосан Тергов департаментининг терговчилари, бўлинма бошлиқлари ва бошлиғига нисбатан Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ёки унинг ўринбосарлари томонидан, ички ишлар органларининг тергов бўлинмалари суриштирувчилари, терговчилари ва бошлиқларига нисбатан жиноят ишлари Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, Тошкент шаҳар, вилоятлар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар томонидан жиноят иши қўзғатилиши мумкинлиги белгиланди.

МУНДАРИЖА

<i>Нигматов Р.О.</i> Кириш сўзи.....	3
<i>Саидов Б.А.</i> Жиноят процессида инсон ҳуқуқларини таъминлаш бўйича хорижий тажриба.....	5
<i>Ташпулатов А.А.</i> Тошкент шаҳрида “Хавфсиз пойтахт” концепциясини жорий этишнинг ижтимоий зарурати ва аҳамияти.....	13
<i>Турсунов А.С.</i> Янги Конституция – тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш гарови.....	20
<i>Алланазаров О.Д.</i> Вояга етмаганлар жиноятларини тергов қилиш методикасининг илмий-назарий асосларининг шаклланиши.....	24
<i>Муродов А.Ш,</i> Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишни такомиллаштириш.....	29
<i>Муродов А.Ш, Ахмедов Х.Э</i> Профилактика инспекторларининг фуқароларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш бўйича вазифалари.....	33
<i>Азизов Э.У.</i> Жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини ривожлантириш – давр талаби.....	38
<i>Қобилов Ш.Р.</i> “Ўзбекистон Республикасининг коррупцияга қарши курашиш бўйича 2030 йилгача мўлжалланган Миллий стратегияси” қандай бўлиши керак?.....	41
<i>Ахмедов Ҳ.Э.</i> Профилактика инспекторлари маъмурий назоратга олинган шахслар билан амалга оширадиган профилактик чора-тадбирларнинг аҳамияти.....	47
<i>Абдулхаев А.А.</i> Фирибгарлик жиноятлари профилактикасини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари.....	50
<i>Жўрақулов Ш.Ҳ.</i> Ички ишлар органларининг ўғрилиқ жиноятлари профилактикаси бўйича фаолиятини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари.....	54
<i>Усаров А.С.</i> Йўл-транспорт ҳодисалари профилактикаси ва йўл-транспорт ҳодисаларининг келиб чиқиш омиллари ҳамда таҳлили.....	56
<i>Саидов М.Р.</i> Ўзбекистон Республикаси Конституциясида қонунийликни таъминлаш жиҳатлари	60
<i>Алламов Д.К.</i> Одам савдосига қарши курашишда ички ишлар органларининг фаолияти ва миллий қонунчилик.....	66
<i>Мухитдинов Д.С.</i> Экстремизм ва уни ўрганишга бўлган ёндашувларнинг таҳлили.....	70
<i>Miraxmedov U.A.</i> Jinoyatchilikka qarshi kurashda xalqaro hamkorlikni ta'minlash.....	75
<i>Юнусов Н.М.</i> Ички ишлар органларининг қурол қўллаш соҳасидаги фаолиятининг ҳуқуқий тартибга солиниши.....	78
<i>Болтаев Ж.Х.</i> Ёшлар ҳуқуқбузарлигининг сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитларнинг таҳлили.....	81

<i>Мейлиев Н.Н.</i> Товламачилик жиноятларини олдини олишнинг ўзига хос хусусиятлари.....	86
<i>Sharipov O.N.</i> Ichki ishlar organlarining jamoat tartibini saqlash faoliyatini raqamlashtirish – davr talabi.....	88
<i>Иномов А.С.</i> Ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш самарадорлигини ошириш масалалари.....	93
<i>Алтамишев Т.Х.</i> Ўзбекистон Республикасида ахлоқ тузатиш ишлари жазосига оид айрим мулоҳазалар.....	97
<i>Маматкулов Т.А.</i> Ички ишлар органлари жамоат хавфсизлиги хизмати учун кадрлар тайёрлаш тизимининг ўзига хос хусусиятлари.....	102
<i>Нуруллаев Э.А.</i> Хонадон ўғрилигининг жиноят-хукукий тавсифи.....	106
<i>Хуббимов Н.Р.</i> Шахсни маъмурий тартибда қамоққа олиш соҳасида янги тартиб ва қоидалар.....	113
<i>Ғозиев М.М.</i> Профилактик ҳисобдаги шахслар томонидан содир этиладиган жиноятларни барвақт олдини олиш методикасини такомиллаштириш.....	117
<i>Эргашев А.А.</i> Терроризм жиноятининг криминалогик тавсифи, сабаблари ва имкон берган шарт-шароитлар.....	120
<i>Хайдаров А.У.</i> Илгари судланган шахсларнинг криминалогик тавсифи.....	124
<i>Туракулов А.А.</i> Киберхавфсизлик фаолиятини ташкил этишга оид назарий мулоҳазалар.....	130
<i>Абдуллажонов А.Т.</i> Пиёдалар иштирокида содир бўлаётган йўл-транспорт ҳодисалари, оқибатлари ва таҳлили.....	133
<i>Маматкулов Ж.М.</i> Хонадонларда содир этиладиган ўғирлик жиноятларига қарши курашишнинг ҳукукий тартибга солиниши.....	137
<i>Бобобеков Б.И.</i> Йўл ҳаракати қоидаларини бузиш билан боғлиқ айрим маъмурий ҳуқуқбузарликларни малакаланишнинг ўзига хос хусусиятлари.....	145
<i>Менглиев У.Н.</i> Ички ишлар органларида ахборот-таҳлил фаолиятини ташкил этишдаги муаммолар.....	148
<i>Омонов Н.Б.</i> Оилавий низоларни келтириб чиқарувчи сабаб ва шароитлари, низоли оила тушунчаси ҳамда криминалогик тавсифи.....	153
<i>Курамбаев С.О.</i> Вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлигининг келиб чиқишига таъсир этувчи криминоген омиллар таҳлили.....	159
<i>Солиев Э.Р.</i> Ички ишлар органлари тизимида тергов бўлинмаларининг ташкил топиш тарихи ва ривожланиш босқичлари.....	164
<i>Нарзуллаев Э.С.</i> Шахснинг шаъни ва қадр-қимматини камситувчи ҳолатларнинг олдини олишга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш – давр талаби.....	171
<i>Эгамбердиев Б.А.</i> Тезкор-қидирув фаолияти асосий вазифаларининг қиёсий таҳлили.....	173
<i>Ахмедов Ш.З.</i> Гиёҳвандлик воситаларини Интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқатиш билан боғлиқ жиноятларга қарши курашиш амалиётини такомиллаштириш масалалари.....	177

<i>Арслонов Б.Э.</i> Ички ишлар органларининг босқинчилик жиноятларига қарши курашиш фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш	182
<i>Октамов С.Ғ.</i> Ички ишлар органларининг фирибгарлик жиноятларига қарши кураш фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш.....	187
<i>Адамбаев К.А.</i> Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини баҳолаш индикаторларининг аҳамияти ва ўзига хос хусусиятлари.....	194
<i>Ярлакабов М.У.</i> Электр, иссиқлик энергияси, газдан фойдаланиш қоидаларини бузишга оид жиноятлар бўйича жавобгарликнинг ҳуқуқий асослари.....	196
<i>Бекмурзаев А.Е.</i> Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш тартиби билан боғлиқ жиноятларнинг профилактикасини таъминлаш масалалари.....	199
<i>Niyozov Z.R.</i> Ichki ishlar organlarining murojaatlarni ko‘rib chiqish faoliyatini tashkil etish metodikasini takomillashtirish.....	203
<i>Ишанкулов И.И.</i> Ўғирлик жиноятларига қарши курашишнинг илк кўринишлари ва уларнинг тарихий ривожланиши.....	207
<i>Латинов С.Ш.</i> Янги Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашнинг жамоатчилик назорати.....	212
<i>Мадримов Ж.Р.</i> Ички ишлар органларининг безорилик жиноятларига қарши курашиш фаолиятини ташкил этиш.....	216
<i>Саидов Ж.Р.</i> Қидирувдаги шахсларнинг профилактикасини такомиллаштириш масалалари	219
<i>Султонов Б.М.</i> Вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятларнинг олдини олишда ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларининг ўрни.....	221
<i>Жўраев Ш.У.</i> Ички ишлар органларининг гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларнинг ноқонуний муомаласига қарши курашни ташкил этиш методикаси хусусида айрим мулоҳазалар.....	227
<i>Тўраева Х.А.</i> Аёлларнинг тазйиқ ва зўравонликка учраши ҳамда уларни олдини олишнинг ўзига хос хусусиятлари.....	230
<i>Сулаймонов А.К.</i> Автотранспорт воситаларини ўғирлаш ва олиб қочишнинг сабаблари ҳамда содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар.....	236
<i>Акбаров Ф.М.</i> Жазони ижро этиш департаменти фаолиятида бошқарувни ташкил этишга оид мулоҳазалар.....	241
<i>Икромов У.Р.</i> Ички ишлар органлари ходимларига ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш фаолияти ҳақида.....	244
<i>Исмоилов И.С.</i> Коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш.....	246
<i>Қурбанбаев М.У.</i> Қонун устуворлиги – мамлакатда инсон кадр топиш кафолати.....	251

<i>Шамшиддинов З.С.</i> Чорва моллари ўғирлиги жиноятларининг сабаблари ва уларнинг содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар.....	255
<i>Нармуратов Ш.А.</i> “Жиноятчиликка қарши курашиш” тушунчасига нисбатан илмий ёндашувлар.....	261
<i>Носиров А.Р.</i> Қасддан баданга оғир шикаст етказиш тушунчаси ва тавсифи.....	263
<i>Жўраев Э.Э.</i> Талончилик жиноятларининг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар.....	266
<i>Арипходжаева Н.У.</i> Соблюдение баланса интересов в корпоративном управлении.....	269
<i>Азизов Ҳ.Г.</i> Ички ишлар органларида мавжуд айрим коррупциявий омилларнинг назарий-амалий талқини.....	271
<i>Ахмедов Ҳ.</i> Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш – иқтисодий хавфсизликни таъминлаш омили.....	277
<i>Кадиров Х.Ш.</i> Терроризмга қарши курашиш соҳасида минтақавий ҳамкорликни ривожлантириш.....	283
<i>Хайдаров Н.И.</i> Банк пластик карталаридан содир этиладиган жиноятларнинг олдини олиш усуллари ва уларни бартараф қилиш йўллари.....	287
<i>Шерматов Ш.Р.</i> Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини такомиллаштириш борасида амалга оширилган ислохотлар.....	290

ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Республика илмий-амалий конференция материаллари
(2023 йил 30 декабрь)

Муҳаррир: О.Т. Норкулов

Босишга рухсат этилди 29. 07. 2024 й. Нашриёт-ҳисоб табоғи 16.6.
Адади 20 нусха. Буюртма № _____. Нархи шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент ш., Интизор кўчаси, 68